

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

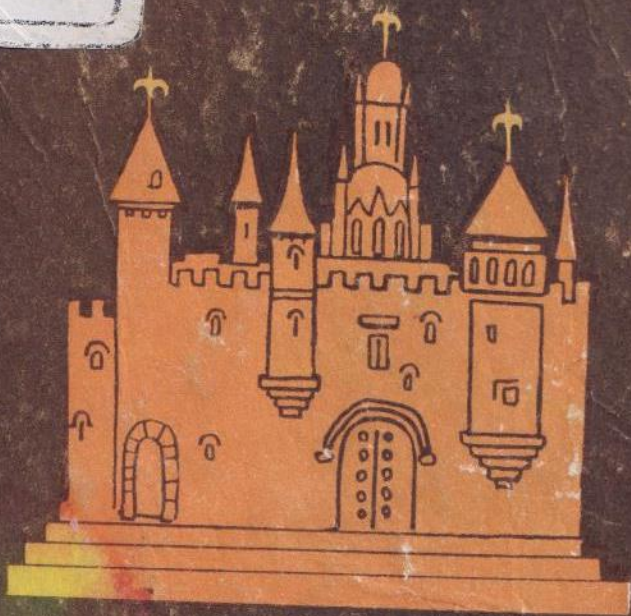
Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

Włocławek i Nysa

84.4 \$p.
7-60

Włocławek i Nysa

Ախարանքի Կրթական

ՄԵԼ ԿԱԿԱՐ

Ռուսերենից թարգմանեց՝ Լ. Մ. ԱՐԱՄՅԱՆ

80955

7—6—3

А. Люма—Черный тюльпан
(На армянском языке)
Изд-во «Айтастан», Ереван, 1968

1

Երախտապարտ ժողովուրդը

1672 թվականի օգոստոսի 20-ին Հաագան, այնքան աշխույժ, շողշողուն ու զուգված, ասես այնտեղ հավերժական տոն էր,— Հաագան՝ իր ստվերախիտ զբոսայգով, հսկայական ծառերով, որոնք խոնարհվել էին գոթական շինությունների ու հայելանման մակերեսով լայն ջրանցքների վրա, ուր արտացոլվում են համարյա թե արեվելյան ոճի նրա զանգակատները,— Հաագան, Միացյալ յոթ պրովինցիաների՝ մայրաքաղաքը, 1672 թվականի օգոստոսի

¹ Միացյալ յոթ պրովինցիաների հանրապետությունը (կամ Հոլանդական հանրապետությունը) կազմակերպվել է 16-րդ դարի նիդեռլանդական բուրժուական հեղափոխության հաջմանակի հետևանքով։ Հանրապետության մեջ մտնում էին յոթ պրովինցիա (Հոլանդիա, Զեյլանդիա, Ուտրեխտ, Հրոնինգեն, Հելդերն, Օվերիսել և Ֆրիսլանդիա), որոնք 1579 թվա-

Մ. Մաշտոցի անվ. Հանրապետության գրողարանի ԳՈՒԱԿ
Դեպոզիտ - Պ. Յ. Օստրոպոլսկի

20-ին լցված էր փողոց ելած քաղաքացիները գրգռված բազմություններով: Նրանք շտապելով ու հուզվելով, դանակները խրած գոտիների տակ, հրացանները ուսով զցած կամ մահակները ձեռքներին, բոլոր կողմերից խառնիխուռն հոսանքով գնում էին դեպի Քյուլտենհոֆի բանտը: Այնտեղ այդ ժամանակ, բժիշկ Քիթելարի մատնությամբ, մահափորձ կատարելու համար տառապում էր Կոռնել դե Վիտը՝ Հոլանդիայի նախկին մեծ պենսիոնարի՝ Յան դե Վիտի եղբայրը: Եթե այդ դարաշրջանի և հատկապես այդ տարվա պատմությունը, որի կեսերից սկսվում է մեր շարագրանքը, անբակտիոբեր կապված շիներ վերահիշյալ երկու անունների հետ, ապա հետագա պարզաբանող տողերը, անշուշտ, ավելորդ կթվալին: Սակայն մենք նախազուրաջնում ենք մեր հին բարեկամ-ընթերցողին, որ նա դրանից բավականություն կատանա, եթե մեր ուժերը ներածի շափ իրազոր-ծենք մեր խոստումը, նախազուրաջնում ենք, որ այս ներածությունը անհրաժեշտ է ոչ մեր շարագրանքի պարզության, այլև քաղաքական այն խոշոր իրադարձությունները հասկանալու համար, որոնց հող առնչվում է մեր պատմությունը:

Կոռնելը կամ Կոռնելիուս դե Վիտը, նահանգային ամբարտակների գլխավոր տեսուչը, իր հայրենի քաղաք Գորդրեխտի նախկին քաղաքագլուխը և Հոլանդիայի գլխավոր նահանգների պատգամավորը, քառասունինը տարեկան էր, երբ հոլանդացիները հիասթափվելով կառավարման հանրապետական ձևից, ինչպես այն հասկանում էր Հոլանդիայի մեծ պենսիոնարի Յան դե Վիտը, համակվեց շտատհայտե-

կանին ստորագրեցին նոր հանրապետության գոյությունը իրավաբանորեն հաստատող, այսպես կոչված, Ուտրեխտի միությունը: Հոլանդական նահանգապետության Միացյալ պրովինցիաների հանրապետության քաղաքականության վրա թողած ազդեցության աճման հետևանքով էր, որ մեջտեղ եկավ մեկ այլ՝ «Հոլանդական հանրապետություն» անվանումը:

Մեծ պենսիոնարի— Հոլանդական հանրապետությունում պետական պատասխանատու պաշտոն: Պենսիոնարիի ձևերին, երբեմն կենտրոնացած էր լինում ամբողջ իշխանությունը, ետոք բուրժուազիայի ներկայացուցիչ Յան դե Վիտը (1625—1672), լինելով մեծ պենսիոնարի, փաստորեն Միացյալ պրովինցիաների կառավարողն էր:

րության՝ գաղափարի նկատմամբ կրքոտ սիրով, որն իր ժամանակին Յան դե Վիտի պնդմամբ հատուկ հրովարտակով Հոլանդիայում վերացվել էր:

Քանի որ շատ քիչ է պատահում, երբ հասարակական կարծիքը իր բմահան փոփոխականությամբ ամեն մի որոշակի սկզբունք չի կապում որևէ անձնավորության հետ, ապա այս դեպքում էլ ժողովուրդը հանրապետության գաղափարը անմիջականորեն կապում էր դե Վիտ երկու խտաբարո եղբայրների հետ, հոլանդական այս հոռմեացիների հետ², որոնք չափավոր ազատության և առանց ավելորդ ճոխությունների բարեկեցիկ կյանքի աներեր պաշտպաններ էին: Իսկ փոխարքայության գաղափարի հետևում, ինչպես թվում էր ժողովրդին, խոնարհած իր դաժան, մտազբաղ ճակատը, կանգնած էր երիտասարդ Վիլհելմ Օրանցին, որին ժամանակակիցները տվել էին Լուկյաց³ մականունը:

Երկու դե Վիտ եղբայրներն էլ մեծագույն զգուշություն էին ցուցաբերում Լյուդովիկոս XIV-ի⁴ հետ ունեցած հարաբերության մեջ, քանի որ նրանք տեսնում էին, թե ինչպես է աճում վերջինիս ազդեցությունը ողջ Եվրոպայում, նրա ազդեցության ուժը եղբայրները տեսնում էին հենց Հոլանդիայի ներսում, հատկապես երբ փայլուն հաջողությամբ

1 Շտատհայտեր (փոխարքա — Ս. Ք.) — նիդեռլանդներում այսպես էր կոչվում դորժող իշխանության ղեկավարը: Շտատհայտերի պաշտոնը վերացվեց Յան դե Վիտի կողմից, սակայն 1672 թվականին Վիլհելմ III Օրանցու համար նորի՝ վերականգնվեց:

2 Նկատի են առնվում հին հունական հանրապետականների Տիրերիոս և Գայոս Գրակոս եղբայրները, որոնք խոշոր հողատերերի դեմ մղած պայքարում զոհվեցին:

3 Լուկյաց կոչում էին ոչ թե Վիլհելմ III Օրանցուն, Հոլանդիայի շտատհայտերին, իսկ այնուհետև՝ անդլիայի Քազավորին (1689 թվից), որի մասին այստեղ խոսվում է, այլ նրա նախորդին՝ Վիլհելմ I Օրանցուն, նիդեռլանդական բուրժուական հեղափոխության աչքի բնկնող գործին:

4 Լյուդովիկոս XIV — Ֆրանսիայի թագավոր 1643 թվականից մինչև 1715 թվականը: Զգտում էր թագավորական իշխանության առավելագույն ամրապնդմանը: Պատերազմներով և շտատիություններով Ֆրանսիան հասցրեց ծայրահեղ քայքայման:

ավարտվեց Հոննոսի արշավանքը¹, որը երեք ամսվա ընթացքում ընկճեց Միացյալ պրովինցիաների հզորությունը:

Լյուդովիկոս XIV-ը հոլանդացիների վաղեմի թշնամին էր, և վերջիններս ամեն առիթով ծիծաղում էին նրա վրա ու վիրավորում. սակայն, գրեթե միշտ, այդ արվում էր Հոլանդիայում գտնվող ֆրանսիացի տարագիրների բերանով: Հոլանդացիների ազգային ինքնասիրությունը Լյուդովիկոս XIV-ի մեջ տեսնում էր ժամանակակից Միհրդատին², որը սպառնում էր իրենց հանրապետությունը:

Ժողովուրդը դե Վիտերի նկատմամբ տածում էր կրկնակի հակակրակներ: Դա մի կողմից հետևանք էր այն համառ պայքարի, որ գոյություն ունեւր պետական իշխանության այդ ներկայացուցիչների և ամբողջ ազգի ձգտումների միջև, մյուս կողմից արգյունք էր պարտված ժողովրդի արդարացի հիասթափություն, որը հույս ուներ, թե մեկ այլ առաջնորդ նրան կփրկի անպատվությունից ու քայքայումից:

Այդ նոր առաջնորդը, պատրաստ հրապարակելու, որպեսզի հանգուցն պայքար սկսի Լյուդովիկոս XIV-ի դեմ, Վիլհելմն էր: Օրանցի արքայազնը, Վիլհելմ II-ի որդին, անգլիական թագավոր Կարլոս I-ի թոռը (Հենրիետա Սթյուարտի կողմից), այն լուսկյաց պատանին, որի ստվեբը, ինչպես արդեն ասացինք, սրվագծվում էր փոխարքայության գաղափարի հետևում: 1672 թվականին նա քսաներկու տարեկան էր: Նրա դաստիարակը Յան դե Վիտն էր, որը ձգտում էր նախկին արքայազնից լավ քաղաքացի դուրս բերել: Հենց նա էլ փոխարքայության վերացման իր հրովարտակով փշրեց իշխանությունը դրավելու արքայազնի հույսը: Սակայն Լյուդովիկոս XIV-ի նկատմամբ եղած վախը հոլանդացիներին ստիպեց հրաժարվել մեծ պինսիոնարի բաղաբականությունից, բեկանել այդ հրովարտակը և վերականգնել փոխարքայությունը Վիլհելմ Օրանցու համար:

¹ Նկատի է առնվում 1672 թվականին ֆրանսիական զորքերի ներխուժումը Նիդեռլանդիա:

² Միհրդատ VI նվազատը (136-63 թ. մ. թ. ա.) — Պոնտոսի թագավոր, Համարվում էր Հռոմի ամենավաճառակոր թշնամին:

Մեծ պինսիոնարին իր համաքաղաքացիների կամքի առաջ խոնարհվեց, բայց Կոննելի դե Վիտը ավելի հաստատակամ գտնվեց և, շնայած ամբոխի մահվան սպառնալիքներին, որը շարապատել էր Դորդրեխտի նրա տունը, հրաժարվեց փոխարքայությունը վերականգնելու փաստաթուղթը ստորագրելուց: Միայն կնոջ թախանձանքներն ու արցունքները ստիպեցին նրան, վերջապես, իր ստորագրությունը գնել այդ փաստաթղթի տակ, ավելացնելով, սակայն, երկու տառ՝ V. C., այսինքն՝ *vi coactus aciebat* պարտագրված³:

Նա այդ օրը հրաշքով միայն ազատվեց իր թշնամիներից:

Ինչ վերաբերում է Յան դե Վիտին, ապա սա ոչինչ լշահեց այն բանից, որ ավելի արագ ու հեշտությամբ ընկրկեց իր համաքաղաքացիների կամքի արդև: Այդ դեպքից մի քանի օր անց նրա դեմ մահափորձ կատարվեց: զաշույնի մի քանի հարվածներից խոցված, նա, համենայն դեպս, վերքերից չմեռավ: Օրանցիներին դա շքավարարեց: Երկու եղբայրների գոյությունը նրանց մտադրությունների իրագործման մշտական արգելքն էր: Նրանք փոխեցին իրենց գործելակերպը և ինչի լէին կարող հասնել դաշույնով, փորձեցին հասնել զրպարտանքով, թհարկե, հույս ունենալով, որ հարկ եղած դեպքում կվերադառնան իրենց նախկին գործելակերպին:

Միշտ չէ, որ պատմական մեծ գործեր կատարելու համար մեծ դեմք է հայտնվում: Երբ այդ երկուսը համընկնում են, պատմությունը խեղույն կեթ նշում է այդ գործի անունը, որպեսզի սերունդները հնարավորություն ունենան նրանով պարծենալու:

Սակայն, երբ ինքը սատանան է խառնվում մարդկանց գործերին, ինչ-որ անհատի կամ մի ամբողջ պետություն կործանելու համար, շատ քիչ է պատահում, երբ նրա ձեռքի տակ չի գտնվում համապատասխան սրիկա, որի ականջին արած մի փսփսոցը բավական է, որպեսզի նա գործի անցնի: Այդ սրիկան, որը տվյալ հանգամանքներում սատանան չի համար չափազանց հարմար անձնավորություն էր, եղավ:

ինչպես արդեն ասացինք, մասնագիտութեամբ բժիշկ Քիզի-
լարը:

Նա հայտարարեց, թե Կոստել զե Վիտը, վայրացած փոխարքայութեան մասին եղած հրովարտակից, որն, ի միջի ալլոց, նա ապացուցել էր արդեն իր ստորագրութեանը կցած ծանոթագրութեամբ և զեպի Վիլհելմ Օրանցին ունեցած աշ-
րոզ ատելութունից զրդված, իբր համոզել է մի մարդա-
սպանի՝ ազատելու հանրապետութիւնը նոր փոխարքայից, և
որ այդ մարդասպանը ինքն է: Սակայն այդ հանձնարարու-
թեան միտքը միայն իր մեջ առաջացրել է այնպիսի խզճի
խայթ, որ նա նախընտրել է ավելի շուտ մերկացնել, քան
թե իրազոյժել այդ հանցապորժութիւնը:

Կարելի է պատկերացնել, թե ինչպիսի վայրույթ համա-
կեց օրանցիներին, երբ նրանց հայտնի դարձավ դավադրու-
թիւնը: 1672 թվականի օգոստոսի 16-ին Կոստելը իր տան
մեջ ձերբակալվեց: Բյուլտենհոֆի բանտում նրան տանջանք-
ների ենթարկեցին, որպեսզի հաստատի Վիլհելմի զեմ կազ-
մակերպած իր դավադրութեան իսկութիւնը:

Սակայն Կոստելը ոչ միայն մեծ խելքի տեր էր, այլև
արտակարգ կամք և արիւթիւն ունէր: Նա պատկանում էր
այն մարդկանց թվին, որոնք նվիրված են իրենց քաղաքա-
կան համոզմունքներին այնպես, ինչպես նրանց պապերը
նվիրված էին իրենց հավատին: Այդպիսիները տանջանք-
ների ժամանակ ժպտում են. և այն ժամանակ, երբ նրան
խոշտանգում էին, նա հաստատուն ձայնով արտասանում
էր *Zorweghous Yustum et tenacem!* ներքոյի առաջին
տողը: Եվ ոչինչ շխտագանալով, Կոստելը ոչ միայն շարժարեց
ու հոգնեցրեց զահիճներին, այլև տատանեց նրանց կույր
հավատը իրենց գործի արդարութեան նկատմամբ:

Բայց և այնպես գատաժորները Քիզիլարին ոչ մի մե-
զադրանք չներկայացրին, իսկ Կոստել զե Վիտին զրկեցին

բոլոր կոչումներից ու պաշտօններից և հանրապետութեան
սահմաններից ընդմիջա վտարեցին:

Հենց սկզբից, երբ լուրեր տարածվեցին եղբոր նկատ-
մամբ հարուցվող մեղադրանքների մասին, Յան զե Վիտը
հրաժարվեց մեծ պենսիոնարի իր պաշտօնից: Իսկ Վիլհելմ
Օրանցին ձգտելով, ի միջի ալլոց, արագացնել զեպերը,
սպասեց, մինչև ժողովուրդը, որի կուռքն էր նա այդ ժա-
մանակ, ինքը երկու եղբայրների դիակներեց պատվանդան
պատրաստի, որն անհրաժեշտ էր Վիլհելմին՝ փոխարքայու-
թեան դիրքին հասնելու համար: Այսպես, ուրեմն, 1672 թվա-
կանի օգոստոսի 20-ին. ինչպես արդեն ասվեց այս գլխի
սկզբում, քաղաքի ամբողջ բնակչութիւնը հոսում էր զեպի
Բյուլտենհոֆ, որպեսզի ներկա լինի բանտից դուրս բերվող
Կոստել զե Վիտի վտարմանը: Բոլորն ուզում էին տեսնել, թե
ինչպիսի հետքեր են թողել բանտային փորձութիւններն այդ
մարդու առաջինի մարմնի վրա, մի մարդու, որն այնքան
լավ պիտեւ Հորացիոսին:

Անապարենք ավելացնել, որ ոչ բոլորն էին սոսկ հետա-
քրքրասիրութիւններից զրդված շտապում զեպի Բյուլտեն-
հոֆ, որպեսզի ներկա գտնվին այդ արտասովոր տեսարա-
նին: Ամբոխի մեջ թիչ չէր նաև նրանց թիվը, ովքեր ցանկա-
նում էին տեսնել զեպի խաղալ, ավելի շուտ՝ հանդես գալ այն
դերով, որն, ըստ նրանց, վատ էր խաղաղացվեր:

Մենք նկատի ունենք զահիճի դերը: Ընդհանուր է, ամբոխի
մեջ կային և այնպիսիները, որոնք բանտ էին շտապում ոչ
շար նպատակներով: Նրանց հիմնականում հետաքրքրում էր
սպասվող տեսարանը, որը միշտ գրավել էր ամբոխին և շո-
չել նրա ինքնասիրութիւնը, այն տեսարանը, երբ երկար
ժամանակ ամբողջ հասակով հպարտ կանգնած մարդը վե-
րածվում է մոխրի:

Չէ՞ որ Կոստել զե Վիտը, այդ աներկչուղ մարդը, բանտ
էր նստել և ենթարկվել տանջանքների: Կտեանե՞ն արդյոք
այդ մարդուն զունատ, արշուճաշաղախ, ստորացված: Մի՞-
թե դա փալլուն հաղթանակ չէ բուրժուազիայի համար, որն
ավելի նախանձախնդիր է, քան հասարակ ժողովուրդը, հազ-

1 Հորացիոս (65—8 թ. մ. թ. ա.) — հռոմեական խոշորագույն բանա-
ստեղծ, «Ներքոզ», «Սաստիք», «Ուղեբռն» և այլոց հեղինակ: Նկատի է
առնվում «Ներքոզ» գրքի երրորդ ներքոջ, որը սկսվում է հետևյալ
խոսքերով. «Մի՞ ոք արգարամիտ է, վառական է իր որոշումներում»:

Քանակ, որին Հաագայի յուրաքանչյուր ավելի քաղաքացի դեռ է մասնակից լինի:

— Քացի այս բուրդից, — ասում էին այն խառնակիչները, որոնք ճարպկորեն սողոսկելով ամբոխի մեջ, հույս ունեին վերածել նրան սուր և բուժ գեների, — Բյուլտենհոֆի բանտից դեպի ուղեկալ տանող ճանապարհին գուցե պախի լինի ցեխ կամ բար շարտել այդ հպարտ մարդու վրա, ամբարտակների գրխավոր տեսչի երեսին, որը, քացի այն, որ Օրանի արքայազնին փոխարքայությունը հանձնեց vi coactus ձևով, ուզում էր նաև նրան սպանել:

Իսկ Ֆրանսիայի ավելի կատաղի թշնամիներն ասում էին, որ պետք է գործն ավելի խելոք ձևով կատարել և, եթե Հաագայում գտնվին խիզախ մարդիկ, նրանք երբեք թույլ չեն տա Կոռնելի դե Վիտին հանրապետությունից հեռանալու: Չէ՞ որ նա Հոլանդիայի սահմաններից դուրս գալուս ցեխ նորից կսկսի Ֆրանսիայի հեջ համադրակցած՝ դավեր նյութի և իր սրիկա եղբոր՝ Յանի հետ ապրել մարքիզ Լուվուայի՝ նվիրած ոսկիներով: Հասկանալի է, որ այս արհամարհություններով համակված մարդիկ, որոնք ծարավի են ցնցող տեսարանների, չեն քայլում, այլ վազում են: Ահա թե ինչու Հաագայի բնակիչները սրբնթաց - վազում էին Բյուլտենհոֆի բանտի կողմը:

Առավել շտապողների մեջ էր նաև Թիբելարը, որը լքցված էր շարտիցամբ և չգիտեր այլև՝ ի՞նչ ձեռնարկել: Օրանցիների մոտ նա համարվում էր ազնվության, ազգային հպարտության և բրիտանական գթասրտության մարմնացում:

Այդ ազնվատոհմ սրիկան կատարելագործելով իր ողջ պերճախոսությունն ու սրամտությունը, գործի գրեց երեսակալության ամբողջ ուժը, պատժելով թե ինչպես Կոռնելի դե Վիտը ձգտում էր զենի նրա խիղճը, ինչպիսի գումարներ էր խոստանում նրան և նախորդ ինչպիսի դժոխային գործադրանք էր կազմակերպում, որպեսզի վերացնի բոլոր այն խո-

1 Լուվուա, Ֆրանսուա Միշել (1639—1691) — Լյուդովիկոս XIV-ի գեղարական մեկնաբանը

ընդոտները, որոնք կիսանգարեին իրեն՝ Թիբելարին, իրագործելու շարաննեց սպանությունը:

Եվ նրա յուրաքանչյուր խոսքը ամբոխը ազահորեն կալում էր, առաջ բերելով դեպի Վիլհելմ Օրանցին ունեցած բռն սիրո՝ և դե Վիտ եղբայրների նկատմամբ եղած կույր ատելության արտահայտություն:

Ամբոխը պատրաստ էր անիծելու և անարգելու շարամիտ դատավորներին, որոնք իրենց դատավճռով հնարավորություն էին տալիս կենդանի ու անվնաս հեռանալու այնպիսի մի սարսափելի հանցագործի, ինչպիսին այդ սրիկա Կոռնելի դե Վիտն էր:

Իսկ խառնակիչները այդ ընթացքում շշնջում էին.

— Նա մեր ձեռքից դուրս կայրձեխ: Կհեռանա՞:

Այլուներն ավելացնում էին.

— Միավենինգե՛նում նրան մի նավ է սպասում, Ֆրանսիական նավ: Թիբելարը տեսել է:

— Ինչպե՞ս Թիբելար: Ազնի՛վ Թիբելար, — միաբերան գոչում էր ամբոխը:

— Իսկ դուք չե՞ք մտածում այն մասին, — ասում էր ինչոր մեկը, — որ Կոռնելի հետ միասին կփախչի նաև Յանը, որը եղբոր նման դավաճան է:

— Եվ այդ երկու ստորները Ֆրանսիայում պիտի խժռեն մեր փողերը, Լյուդովիկոս XIV-ին՝ վաճառված նավերի, գինանոցների, նավաշինարանի փողերը:

— Մենք նրանց թույլ չենք տա հեռանալ, — բացականչեց մյուսներից ավելի կատաղի մի հայրենասեր:

— Դեպի բա՛նտ: Դեպի բա՛նտ, — ոռնաց ամբոխը:

Եվ այդ բացականչությունների ներքո արագանում էին քաղաքացիների քայլերը, լիցքավորվում հրացանները, փայլփյուռ տապարներն ու բողջկտում աչքերը:

Սակայն առաջմ՝ դեռ ոչ մի բռնություն դուր չէր գրվել:

1 Վիտ եղբայրների՝ Ֆրանսիացիների հետ դավադրական կապի ունենալու մեղադրանքը չէր հիմնավորված: Սակայն Ցան դե Վիտ ու կառավարության անվճռականությունը, որը թխում էր ժողովրդական հազումների նկատմամբ ունեցած երկյուղից, որանձիտաններին առիթ տվեց, ժողովրդականություն ձեռք բերելու նպատակով, Վիտ եղբայրներին մեղադրելու դավաճանության մեջ:

և հեծելազորի շղթան, որը պահպանում էր Քյուլտենհոֆի մուտքը, իր դաժան, անհաղթահարելի ու լուս անշարժության մեջ ավելի ահեղ էր, քան Հաագայի այդ գրգռված բուրժուաների ամբոխն իր բոլոր սպառնալիքներով ու գոռում-գոչումով: Ջոկատը կանգնած էր անշարժ՝ իր հրամանատարի ուշիմ հայացքի տակ, որը նստած էր նժույզին՝ մերկացված սակայն դեպի ասպանդակն իջեցրած սրով:

Այդ հեծելազորը, որը բանտի միակ պաշտպանն էր, ստիպված էր զսպել ոչ միայն սանձազերծված, կատաղած ամբոխին, այլև քաղաքացիական միլիցիայի շոկատին, որը բանտի առաջ կանգնած, հեծելազորի հետ միասին, պետք է կարող պաշտպաններ: Միլիցիան իր բացական լուսններով քն էր տալիս խոտվարարներին:

— Կեցցե՛՛ Օրանի արքայազներ: Կորչե՛ն դավաճանները: Զիշտ է, կապիտան Քիլիի և նրա հեծելազորի ներկայությունը փոքր-ինչ զսպում էր զինված բուրժուանների կիրքը, սակայն շուտով նրանք ոգևորվելով իրենց սեփական գոռում-գոչումներից և շփտակցելով, որ կարելի է քաջ լինել նաև առանց հարայհրոցի, հեծելազորի հանգստությունն ընդունեցին որպես վտիպատություն և սկսեցին շարժվել դեպի բանտը՝ իրենց հետևից տանելով նաև ամբոխին: Այդ ժամանակ կոմս Քիլին մոռյվելով և սուրբ մերկացնելով, մեն-մենակ գնաց նրանց ընդառաջ:

— Հե՛յ, դուք, քաղաքացիական միլիցիայի պարոններ,— գոչեց նա,— ինչո՞ւ տեղից շարժվեցիք և ի՞նչ եք ցանկանում:

Թուրքուանները շարունակում էին բացականչել՝ Թափահարելով հրացանները:

— Կեցցե՛՛ Օրանի արքայազներ: Մա՛հ դավաճաններին:

— Կեցցե՛՛ Օրանի արքայազներ, թող այդպես լինի,— ասաց Քիլին,— չնայած ես ուրախ դեմքերը նախընտրում եմ մոռյվելից: Մա՛հ դավաճաններին: Եթե ձեզ հարմար է, թող այդպես լինի. սակայն մեկ պայմանով, որ դուք նահմանափակվեք միայն գոռում-գոչումներով: Գոռոտացեք որքան կամենաք. «Մա՛հ դավաճաններին», սակայն այդ սպառնալիքն իրագործել ձեզ չի հաջողվի: Ինձ այստեղ կարգել են, որպեսզի այդ բանը թույլ չտամ և թույլ չե՛մ տա:

Այնուհետև դառնալով դեպի իր զինվորները, հրամայեց.
— Նշա՛ն ա՛ռ:

Քիլիի զինվորները առանց վայրկյան իսկ տատանվելու, կատարեցին հրամանը: Միլիցիան և ամբոխը շփոթվելով, իսկույն եկե՛ք նահանջեցին. այդ բանը շարժեց հեծելազորի հրամանատարի ժպիտը:

— Դե՛, դե՛,— ասաց նա զինվորականներին՝ հատուկ ծաղրական տոնով,— քաղաքացիներ, մի՛ վախեցե՛ք, իմ զինվորները չեն կրակի, սակայն դուք էլ ոչ մի քայլ շփտե՛ք է՛անեք դեպի բանտը:

— Իսկ գիտե՛ք արդյոք, պարոն սպա, որ մենք հրացաններ ունենք,— գոչեց քաղաքացիական միլիցիայի կատաղած հրամանատարը:

— Իհարկե, ես շատ լավ եմ տեսնում, որ դուք հրացաններ ունեք,— պատասխանեց Քիլին,— զրանք շարունակ փայլվում են իմ աչքի առջև: Սակայն, հաշվի առե՛ք, որ մենք ատրճանակներ էլ ունենք, որոնք հրաշալի խփում են հիտուն քայլի վրա, իսկ դուք գանվում եք միայն բանհինգ քայլի վրա:

— Մա՛հ դավաճաններին,— նորից ոռնացին կատաղած բուրժուանները:

— Դե, դուք շարունակ միևնույն բանն եք կրկնում,— փնթիխթաց սպան,— դա արդեն ձանձրալի է:— Այդ առիվով, նա նորից անցավ ջոկատի գլուխը. իսկ Քյուլտենհոֆի շուրջը մարդիկ ավելի էին խռնվում: Գրգռված ամբոխը, սակայն, շփտեր, որ հենց այդ ժամանակ, երբ նա իր զոհերից մեկի արյունն էր տեսնում, մյուս զոհը, կարծես թե ընդառաջ գնալով իր ճակատագրին; շրջանցելով հեծելազորը հրապարակից ընդամենը մի հարյուր քայլի վրա, շտապում էր դեպի Քյուլտենհոֆ: Այդպես էլ կար. Յան դե Վիտը հենց նոր դուրս եկավ իր կառքից և ծառայի ուղեկցությամբ քայլերը հանգիստ ուղղեց դեպի բանտը տանող բակը:

Նա ներկայացավ բանտապահին, որն առանց այդ էլ ճանաչում էր նրան:

— Թարի օր, Գրեֆուս,— ասաց Յան դե Վիտը,— ես եկել եմ տանելու իմ եղբորը՝ Կոռնել դե Վիտին, որը, ինչպես քեզ հայտնի է, դատապարտված է վտարման: 12

Քանապարհը, բանտի գր-
նիրը բացելու ու փակելու վար-
ժեցրած արջի նման իոնարժ-
վեց Յան դե Վիտի առջև ու նը-
բան ներս թողեց: Վերջինիս հե-
տևից դռներն իսկույն նեթ փակ-
վեցին: Անցնելով տասը քայլ,
Յան դե Վիտը հանգիստեց ֆրիս-
լանդական հագուստով՝ տասն-
յոթ-տասնութե տարեկան մի
սքանչելի աղջկա, որը նազանքով
գլուխ տվեց:

— Ողջո՛ւյն, հիասքանչ, սի-
րելի մոզա,— ասաց Յան դե Վի-
տը, քնքշուքշամբ դիպչելով երա-
կզակին:— Ինչպե՞ս է իմ եղ-
բայրը:

— Օ՛, պարոն Յան,— պա-
տասխանեց աղջիկը,— ես խիստ
անհանգստացած եմ ոչ թե այն
տանջանքների համար, որոնց նա

ենթարկվել է: Չէ՛ որ դրանք արդեն անցած են:

— Իսկ ինչի՞ց ես վախենում, զեղեցիկուհիս:

— Ես, պարոն Յան, վախենում եմ այն շարագործու-
թյունից, որին նա դեռ կարող է ենթարկվել:

— Ախ, հա՛, — ասաց դե Վիտը, — դու մտածում ես ամ-
բոյժի մասին, այնպես չէ՛:

— Դուք լսո՞ւմ եք, թե նա ինչպես է ունենում:

— Այո, իհարկե՛ս, ժողովուրդը շափազանց գրգռված է,
բայց բանի որ մենք նրան բացի լավությունից ուրիշ ոչինչ
չենք արել, ապա կարծում եմ, որ մեզ տեսնելով՝ նա կխա-
ղաղվի:

1 Ֆրիսլանդական հագուստ—ֆրիսների ազգային հագուստը, մի ժողո-
վուրդ, որն ապրում էր Երզնկանքների հյուսիսային մասում (ֆրիսլանդա-
կան նահանգ):

— Դժբախտաբար, դա բավական չէ,— շնչաց աղջիկը
և հեռացավ նկատելով հոր խիստ հայացքը:

— Այո, բավական չէ, զավակս, դու իրավացի ես:

— Ահա մի դեռատի աղջիկ,— շնչում էր Յան դե Վի-
տը, շարունակելով իր ճանապարհը,— ամենայն հավանա-
կանությամբ նա նույնիսկ կարող է չգիտե՛ս, հետևաբար, նա
երբեք ոչինչ չի կարողացել, սակայն մեկ խոսքով բնութագրեց
մարդկության ողջ պատմությունը:

Ով Յան դե Վիտը, նախկին մեծ պենսիոնարին, առաջ-
վա՛ նման հանգիստ, բայց այժմի տխուր, քան երբ ներս էր
մտնում բանտ, շարունակեց իր ճանապարհը դեպի եղբոր
խուցը:

2

Երկու եղբայր

Գեղեցիկուհի մոզայի տազնապն իզուր չէր: Մինչ Յան
դե Վիտը բանտի քարե սանդուղքներով բարձրանում էր
դեպի եղբոր խուցը, զինված բուրժուանները ճիգ էին թափում
հեռացնելու թիլիի շոկառը, որը խանգարում էր նրանց:

Այդ տեսնելով, ժողովուրդը, որը խրախուսում էր իր
միլիցիայի բարի արամադրությունները, ամբողջ կոկորդով
զոտում էր:

— Կեցցե՛ք քաղաքացիական միլիցիան:

Ինչ վերաբերում է թիլիին, ապա վերջինս նույնքան
զգուշ, որքան հաստատակամ, իր հեծելազորի ատրճանակ-
ների պաշտպանության ներքո, բանակցություններ էր վա-
րում քաղաքացիական միլիցիայի հետ, աշխատելով վերջի-
նիս հասկացնել, որ ինքը իշխանութունից հրաման է ստա-
ցել պաշտպանելու բանաբ և նրան հարող փողոցները:

— Ինչի՞ համար է այդ հրամանը: Ինչո՞ւ պաշտպանել
բանաբը:

— Ին՛, հիմա դուք ինձ այնպիսի հարցեր եք տալիս,
որոնց ես պատասխանել չեմ կարող,— պատասխանեց թի-

լին, — ինձ հրամայված է օգնաշտպանել: Ծն էլ պաշտպանում եմ: Գուր, պարոններ, ինքներդ համարյա զինվորականներ եք և պետք է իմանաք, որ զինվորական հրամանը վիճարկման ենթակա չէ:

— Բայց այդ հրամանը ձեզ տվել են, որպեսզի հնարավորություն ստեղծեն դավաճաններին հեռանալու քաղաքի սահմաններից:

— Շատ հնարավոր է, քանի որ դավաճանները դատապարտված են վտարման, — պատասխանեց Քիլին:

— Սակայն ո՞վ է տվել այդ հրամանը:

— Իշխանությունը, իհարկե:

— Նրանք մեզ դավաճանում են:

— Այդ արդեն չգիտեմ:

— Գուր էլ դավաճան էր:

— Ե՞ս:

— Այո, դուք:

— Ահա թե ի՞նչ: Սակայն, մտածեք, պարոն քաղաքացիներ, ո՞ւմ կարող էի ես դավաճանել: Իշխանությունը Թայց որտեղ եք դուք տեսնում դավաճանություն: Զէ՞ որ ես ծառայության մեջ եմ իշխանության մոտ և ճշգրտորեն ել կատար եմ ածում նրա հրամանները:

Եվ քանի որ կոմսը իրավացի էր, և նրա պատասխաններին առարկելու ոչինչ չկար, գոչուններն ու սպառնալիքներն ավելի ուժեղացան: Այդ գոչուններն ու սպառնալիքները սարսափելի էին, սակայն կոմսը գրանց պատասխանում էր ամենաքաջաճիկ քաղաքավարությունով:

— Պարոն քաղաքացիներ, ամենայն լրջությամբ խնդրում եմ լիցքազերծ անել ձեր հրացանները. կարող է պատահական կրակոց լինել, և եթե իմ հեծյալներից թեկուզ մեկը վիրավորվի, ապա մենք ձեզնից ամենաբարձր երկու հարյուր մարդ շարքից կհանենք: Դա մեզ համար շատ տհաճ կլինի, սակայն ավելի տհաճ կլինի ձեզ համար, մանավանդ, որ ո՞չ ես, ո՞չ էլ դուք նման մտադրություններ չունեք:

— Եթե դուք այդպես վարվեք, մենք էլ ձեզ վրա կրակ կրանանք, — գոռացին բուրժուանները:

— Այդպե՛ս, այդպե՛ս, սակայն, եթե դուք կրակեք մեզ

վրա և թեկուզ քոլորիս էլ կոտորեք, ապա դրանից ձեր սպանված մարդիկ հարուժյուն չեն առնի:

— Հրապարակը զիջեք մեզ և դուք ազնիվ քաղաքացիներ կլինեք:

— Նախ և առաջ ես քաղաքացի չեմ, — պատասխանեց Քիլին, — ես սպա եմ, դրանք միևնույն բաները չեն: Եվ այնուհետև ես հույանդացի չեմ, այլ ֆրանսիացի, որը ավելի է խորացնում մեր մեջ եղած տարբերությունը: Ծն ճանաչում եմ միայն այն իշխանությունը, որն ինձ վարձատրում է: Բերեք նրա հրամանը հրապարակը ազատելու մասին, և ես իսկույն կեթ հեռանալու հրաման կտամ, մանավանդ, որ այստեղ ցցվելը ինձ էլ սարսափելի ծանձրացրել է:

— Այո՛, այո՛, — գոչեցին հարյուրավոր ձայներ, որոնց վայրկենապես ձայնակցեցին հարյուրավոր մարդիկ: — Դեպի քաղաքապետարան: Գնա՛նք դեպուտատների մոտ: Արա՛գ: Արա՛գ:

— Այդպե՛ս, այդպե՛ս, — քրթմնջաց Քիլին, նայելով, թե ինչպես են հեռանում քաղաքացիներից ամենից կատաղածները: — Գնացե՛ք քաղաքապետարան և տեսե՛ք կրավարաբե՛ն արդյոք ձեր պահանջը: Գնացե՛ք, բարեկամներս, գնացե՛ք:

Պատվարժան սպան կառավարության անդամներին հավատում էր այնպես, ինչպես վերջիններս հավատում էին նրա՝ այդ զինվորի ազնվությանը:

— Գիտե՛ք, կապիտան, — կոմսի ականջին շշնջաց ավագ լեյտենանտը, — թող դեպուտատները մերժեն այդ կատաղածների պահանջը: Բայց, համենայն դեպս, թող մեզ օժանդակ զորք ուղարկեն, զա մեզ չի վնասի:

Նույն այդ պահին Յան դե Վիտը, որին մենք թողել էինք բանտի սանդուղքների վրա, բանտապահ Գրիֆուաի և նրա աղջկա՝ Ռոզալի հետ ունեցած խոսակցությունից հետո մտեցավ այն խցի դռանը, որտեղ ներքնակի վրա պսակած էր նրա կոռնեկ հղբայրը, որին, ինչպես արդեն ասացինք, դատախազի հրամանով ենթարկել էին նախնական տանջանքների:

80955

Մ.Մ աշտոցի տնվ. Հանրայնտա-ն գրադարան ԳՅՈՒԱ

Վարձան հրամանն արդեն ստացված էր, և այդպիսով հետագա հարցաքննությունների ու տանջանքների կարիքը չկար:

Կոռնելը, ջարդված դասաակներով և կտորտված մատներով, ընկած էր իր անկողնին: Նա շտապտվանեց իր շիտաարած մեղքերը և երեք օրվա տանջանքներից հետո, վերջապես, թևն առնելով շունչ քաշեց, երբ իմացավ, որ դատավորները բարեհաճել են նրան ոչ թե սպանել, այլ երկրից արտաքսել:

Մարմնով ուժեղ և հոգով արի, նա շատ կհաստատվեցներ իր թշնամիներին, եթե վերջիններս թուշտենհոֆյան մոալլ մթության մեջ կարողանային տեսնել Կոռնելի գունատ դեմքին խաղաղոց տանջված նահատակի այն ժպիտը, որը մոռանում է երկրային ստոր շարագործությունները, երբ նրա առաջ բացվում են երկնային դռները:

Ավելի շատ իր ուժեղ կամքի շնորհիվ, քան թե որևէ իրական օգնություն, Կոռնելը, հավաքելով իր ամբողջ ուժերը, այժմ հաշվում էր, թե որքան ժամանակ դեռևս իրավաբանական ձևականությունները իրեն կպահեն բանտում:

Դա հենց այն ժամանակ էր, երբ քաղաքացիական միլիցիան, որին օժանդակում էր ամբոխը, կատաղորեն անարդում էր դե վիտ եղբայրներին և սպառնում էր նրանց պաշտպանող կապիտան Քիլիին: Ազմուկը՝ նման ծովի բարձրացող ալիքի, գլորվեց մինչև բանտի պատերը և հասավ բանտարկյալի ականջին:

Սակայն, չնայած իր սպանալից բնույթին, այդ ազմուկը շանհանդստացրեց Կոռնելին, նա նույնիսկ շտապով նեղ, վանդակապատ լուսամուտին, որի միջով ներս էր սողոսկում փողոցի ազմուկն ու ցերեկային լույսը:

Ֆիզիկական անընդհատ տանջանքներն այնպես էին անդադարացրել բանտարկյալին, որ վերջինիս համար դարձել էին արդեն սովորական: Վերջապես, նա բավականությունը ստացրեց, որ իր հոգին և գիտակցությունը պատրաստ են մարմինը թողնելու. նրան նույնիսկ թվաց, իբր հոգին և գիտակցությունն արդեն հրաժեշտ են ավել մարմնին և ճախարակում են նրա գլխավերևում, նման կրակի բոցին, որը անշատվելով հանգչող օջախից, թռչում է երկինք:

Կոռնելը մտածում էր նաև իր եղբոր մասին: Եվ, կարող է պատահել, նույնիսկ, այդ միտքը ծագեց, որովհետև ինչ-որ անբացատրելի պատճառով նա՝ զգաց եղբոր մոտ լինելը:

Հենց այն պահին, երբ Կոռնելի գլխում այդքան պարզորոշ շողաց Յանի պատկերը, այնպես, որ նա պատրաստ էր տալու Յանի անունը, խցի գոները բացվեցին, և Յանը ներս մտավ: Նա արագ քայլերով մոտեցավ բանտարկյալի անկողնին: Կոռնելը իր խեղճված ու կապկպված ձեռքերը մեկնեց դեպի իր փառաբանված եղբայրը, որին, պետք է տեսել, որոշ հարցերում նույնիսկ ետ էր թողել. եթե Կոռնելին չէր հաջողվել իր երկրին ավելի շատ օգուտ տալ, քան Յանը, ապա, համենայն դեպս, հոլանդացիները նրան եղբորից ավելի շատ էին առում:

Յանը քնքշորեն համբուրեց Կոռնելի ձակաար և զգուշությամբ նրա հիվանդ ձեռքերը իջեցրեց ներքնակին:

— Կոռնել, իմ խեղճ եղբայր, — ասաց նա, — դու շատ ես տանջվում, ճի՞շտ է:

— Ոչ, ես այլևս չեմ տանջվում, չէ՞ որ քեզ տեսա:

— Սակայն ինձ համար ինչպիսի տանջանք է քեզ տեսնել այդպիսի վիճակում, իմ խեղճ, սիրելի՛ Կոռնել:

— Հենց այդ պատճառով էլ ավելի շատ քո մասին էի մտածում, քան իմ, նրանց պատճառած բոլոր փորձությունները ինձնից կարողացան միայն մեկ հառաչանք խել. «Յանը՛ն է եղբայրս»: Բայց դու այստեղ ես, և եկ մոռանանք ամեն ինչ: Դու իմ հետևից ես եկել, այնպես չէ՞:

— Այո՛:

— Քեզ տեսնելով՝ առողջացա: Օգնիր ինձ բարձրանալու և դու կտեսնես, եղբայր, թե ինչքան լավ եմ քայլում:

— Դու երկար քայլելու պետք չունես, բարեկամս, իմ կառքը կանգնած է Քիլիի հրաձիգների շոկատի հետևում:

— Քիլիի հրաձիգների՛: Իսկ ինչո՞ւ են նրանք կանգնած այնտեղ:

— Ահա թե ինչու. ենթադրում են, — պատասխանեց

իրեն հատուկ տխուր ժպիտով մեծ պենսիոնարին, — որ Հաա-
զայի քնակիչներին կհետաքրքրի այն տեսարանը, թե ինչպես
ես հեռանում, և վախենում եմ, որ այդ առիթով հուզումներ
տեղի կունենան:

— Հուզումներ, — կրկին հարցրեց Կոռնելը, սուր հա-
յացքը հառելով փոքր-ինչ շփոթված եղբոր երեսին, —
հուզումներ:

— Այո, Կոռնել:

— Ահա թե քիչ առաջ ես ինչ ձայներ էի լսում, —

կարծես թե ինքն իրեն խոսեց Կոռնելը: Հենա նորից զարձակ
եղբորը. — Բյուլտենհոֆի շուրջը ամբո՞խ է՞ հավաքված:

— Այո՛, եղբայրս:

— Իսկ ինչպե՞ս քեզ հաշողվեց:

— Ի՞նչը:

— Ինչպե՞ս ներս թողին:

— Քեզ հայտնի է, Կոռնել, որ ժողովուրդը մեզ անան-
նապես չի սիրում, — դառնությամբ նկատեց մեծ պենսիոնա-
րին: — Ես կողքի-նեղ փողոցներով եկա:

— Դու թաքնվո՞ւմ էիր, Յան:

— Հարկավոր էր առանց ժամանակ կորցնելու քեզ մտ-
ընկնել: Ես վարվեցի այնպես, ինչպես վարվում են բաղա-
բակամության մեջ և ծովի վրա, երբ հանդիպակաց քամի է
լինում. ես խուսանավում էի:

Այդ ժամանակ բանտի պատերից ներս թափանցեցին
հրապարակից լավող ավելի կատաղի բացականչություններ:

Քիչին բանակցություններ էր վարում բաղաբացիական
միլիցիայի հետ:

— Օ՛, դու մեծ նավավար ես, Յան, — նկատեց Կոռնելը, —
սակայն ես հավատացած չեմ, քեզ կհաշողվի՞ արդյոք ամ-
բոխի այդ կատաղած հորձանքի միջից եղբորդ դուրս բերել
Բյուլտենհոֆյան բանտից այնպես, ինչպես իր ժամանակին
այնքան բարեհաջող Տրոմպի՛ նավատորմը անցկացրիր
Շելդից մինչև Անտվերպեն ձյվող ծանծաղուտից:

— Մենք, համեմայն դեպքս, ասածն օգնությամբ կփոր-
ձենք, Կոռնել, — պատասխանեց Յանը, — սակայն մինչ այդ
ես քեզ ասելիք ունեմ:

— Խոսի՛ր:

Հրապարակից նորից լավեցին բացականչություններ:

— Օ՛, — նկատեց Կոռնելը, — ինչպես են կատաղած այդ
մարդիկ: Ի՞մ դեմ, թե՞ քո:

— Կարծում եմ, միաժամանակ երկուսիս դեմ, Կոռնել:
Ես ուզում էի ասել, որ օրանժիտները մեր մասին ստոր

¹ Տրոմպ Կոռնելիուս (1629—1691) — հոլանդական ծովակալ, անգլո-
հոլանդական պատերազմների և մի շարք ծովային մարտերի մասնակից,
օրանժիտ:

զրպարտմանը ներ տարածելով, մեզ մեղադրում են ծրար-
սրախի հետ բանակցութիւններ վարելու մեջ:

— Հիմարնե՛ր...

— Այո, սակայն, այնուամենայնիվ, նրանք մեզ ներկա-
յացնում են այդ մեղադրանքը:

— Քայց չէ՞ որ, եթե մեր բանակցութիւնները հաջո-
ղութեամբ ավարտվեին, այդ կիրկեր նրանց Օրսնի, Վեզելի
և Ռեյսերգի մոտ կրած պարտութիւններին: Այդ կիրկեր
նրանց ֆրանսիացիների կողմից Հոննուր կտրելուց՝ և Հուլան-
դիան՝ իր ճահիճներով ու զրանցքներով դեռևս իրեն կարող
էր անպարտելի համարել:

— Այդ բոլորն, իհարկե, ճիշտ է, եղբայրս, սակայն
ավելի ճիշտն այն է, որ եթե նրանք հիմա գտնեն մեր գրա-
գրութիւնը դե կուսուալի հետ, ապա, շնայած իմ ամբողջ
փորձվածութեանը, ես, այնուամենայնիվ, չեմ կարող փրկել
նույնիսկ այն խարխուլ մակուշկը, որը օտարութեան մեջ
երջանկութեամբ փնտրող դե Վիտ եղբայրներին պետք է Հո-
լանդիայի մահամենեքից դուրս տանի: Այդ գրագրութեանը
որը ավելի մարդկանց կապացուցեր, թե ինչպիսի ուժեղ սի-
րով եմ սիրում իմ երկիրը և ինչպիսի անձնազոհութիւն-
ների էի պատրաստ հանուն նրա ազատութեան, հանուն նրա
փառքի, այդ գրագրութիւնը, սակայն, ընկնելով հաղթողնե-
րի ձեռքը, մեզ կկործաներ: Եվ հուսով եմ, սիրելի Կոռնել,
որ դու Դորդրեխտից դուրս գալուց և ինձ մոտ՝ Հաագա
ուղևորելուց առաջ գրանք այրել ես:

— Եղբայր, — պատասխանեց Կոռնելը, — թո՛ղ գրագրու-
թիւնը պարտն դե կուսուալի հետ ապացուցում է, որ վերջին
շրջանում դու եղել ես Միացյալ յոթ պրովինցիաների ամե-
նամեծ, ամենամեծահոգի և ամենախմաստուն անձնապարտ-
թիւնը: Ինձ համար թանկ է իմ երկրի փառքը և թանկ է
հատկապես թո՛ղ փառքը, եղբայր, և, իհարկե, ես չեմ այրել
այդ գրագրութիւնը:

— Այդ դեպքում արդեն երկրային կյանքը մեզ համար

վերջացած է, — մտնելայով պատուհանին, հանդիտու ասաց
կախկին մեծ պենսիոնարին:

— Ո՛չ, Յան, ընդհակառակը, մենք կիրկենք մեր կշան-
քը և միաժամանակ կվերադարձնենք մեր նախկին ժողովրդա-
պահութիւնը:

— Ի՞նչ ես արել այդ նամակները:
— Ես դրանք հանձնել եմ Դորդրեխտի իմ սանկիին,
քեզ հայտնի Կոռնելիօսս վան Քուլիին:

— Օ՛, թշուառական! Այդ սիրելի, միամիտ աղան, այդ
գիտնականը, որի նմանը խիստ սակավ է հանդիպում, այդ-
քան բան իմանալով հանդերձ, մտածում է միայն իր ճաղիկ-
ների մասին: Եվ դու նրան ի պահ ես ավել այդ մահացու
գրքի: Այո, եղբայրս, այդ հիանալի, թշուառ Կոռնելիօսսը
կործանված է:

— Կործանված է:

— Այո, նա կցուցաբերի կամ հոգու արիութիւն, կամ
թուլութիւն: Եթե նա քաջութեամբ ունենա (չէ՞ որ շնայած ույն
բանին, որ ես ապրում է քաղաքականութեանից հեռու, որ
իրեն թաղել է Դորդրեխտում և որ սարսափելի ջրված է,
համեմատել դեպք, վաղ թե ուշ նա կիմանա մեր ետևադարձի
մասին), ուրեմն, եթե նա քաջութեամբ ունենա, պետք է
հպարտանա մեզանով. իսկ եթե թույլ գտնվի, փախնա մեզ
հետ ունեցած իր մտքիկութեանից: Արիութեամբ ցուցաբերե-
լով, նա բարձրաձայն կխոսի մեր զաղտնիքի մասին, թույլ
գտնվելով, այս կամ այն ձևով կմտածի այդ, Եվ մեկ, և
մյուս դեպքում, Կոռնել, նա կորած է, և մենք՝ նույնպես
Ռեքմեն, եղբայր, փախչենք արագութեամբ, քանի դեռ ուշ չէ:

Կոռնելը թեթևակի բարձրանալով իր տեղից, բռնեց եղ-
բոր ձեռքը, որը վիրակապի հպումից ցնցվեց.

— Մի՞թե չեմ ճանաչում իմ սանկիին, — արաց նա, —
մի՞թե չեմ կարողացել կարգալ վան Քեզելի գլխում ծագած
յուրաքանչյուր միտք, նրա հոգու յուրաքանչյուր զգացում:
Ինձ հարցնում ես՝ ուժեղ է արդյոք նա: Ինձ հարցնում ես՝
թո՛ղ է արդյոք նա: Ո՛չ մեկը, ո՛չ էլ մյուսը: Մի՞թե
միևնույն չէ, թե նա ինչպիսին է: Զէ՞ որ տվյալ դեպքում

Նկատի է առնվում այն պարտութիւնը, որ 1672 թվականին Լուզա-
վիլոս XIV-ի բանակը հասցրեց Հոլանդական հանրապետութեանը:

կարևորն այն է, որ նա գաղտնիքը չհայտնի: Բայց նա չէ էլ կարող հայտնել, քանի որ դրա մասին չգիտե:

Յանը դարձանքով շատ եկավ դեպի եղբայրը

— Օ՛,— փափուկ ժպիտով շարունակեց Կոռնելը,— ամբարտակների պիստոլը տեսուր նույնպես քաղաքագետ է, չէ՞ որ նա անցել է Յանի դպրոցը: Ըս կրկնում եմ, Յան, որ վան Բեռլինն հայտնի չէ իրեն վստահած ծրարի ո՛չ բովանդակությունը, ո՛չ էլ նշանակությունը:

— Այդ գեպում շտապենք,— բացականչեց Յանը,— պետք է նրան նախազգուշացնել, որ ծրարն այդի:

— Իսկ ո՞ւմ հետ ուղարկենք՞ այդ նախազգուշացումը:

— Իմ ծառայի՛ Կրակիի հետ, որը ձեռով ուղեկցելու է մեզ: Նա ինձ հետ բանտ է եկել, որպեսզի օգնի քեզ սանդուղքներից իջեցնելիս:

— Մի անգամ էլ լավ մտածիր նախքան այդ հիանալի փաստաթղթերն այրելը:

— Ըս կարծում եմ, սիրելի Կոռնել, որ ամենից առաջ դե վիտ եղբայրներին անհրաժեշտ է մտածել իրենց կյանքը վրկելու մասին, իսկ հետո՝ արդեն իրենց հեղինակության մասին: Եթե մենք մեռնենք, ո՞վ մեզ կպաշտպանի, Կոռնել: Ո՞վ կարող է մեզ գոնե հասկանալ:

— Ուրիմն, կարծում ես, որ եթե նրանց այդ փաստաթղթերը գտնեն, մեզ կսպանեն:

Չպատասխանելով եղբորը, Յանը ձեռքը մեկնեց Բլուշտենհոֆյան հրատարակի կողմը, որտեղից լսվում էին կատաղի բացականչություններ:

— Այո՛, այո՛,— ասաց Կոռնելը,— ես լավ լսում եմ այդ ձայները, բայց ի՞նչ են նշանակում դրանք:

Յանը բաց արեց պատուհանը:

— Մա՛հ դավաճաններին,— ողնում էր ամբոխը:

— Հիմա դու լսո՞ւմ ես, Կոռնել:

— Այդ մե՛նք ենք դավաճանները,— ասաց բանտարկյալը, ուսերը թոթվելով ու աչքերը զցելով երկինք:

— Այո՛, մենք ենք,— կրկնեց Յան դե վիտը:

— Որտե՞ղ է Կրակին:

— Հավանաբար, խցի դռան հետևում:

— Դե, կանչի՛ր նրան:

Յանը դուռը բացեց և կանչեց հավատարիմ ծառայի:

— Ներս մտեք, Կրակե, և աշխատեք լավ հիշել այն, ինչ կատի իմ եղբայրը:

— Օ՛, ո՛չ, Յան, բանավոր կարգադրությունը բավական չէ. դժբախտաբար, ես պետք է գրեմ:

— Իսկ ինչո՞ւ:

— Որովհետև վան Բեռլինն ոչ մեկին չի հանձնի և չի այրի ծրարը, մինչև ինձնից ճշգրիտ հրաման չստանա:

— Բայց կարո՞ղ ես գրել, իմ սիրելի բարեկամ,— հարցրեց Յանը, նայելով թշվառ բանտարկյալի այրված ու ալյանդակված ձեռքերին:

— Օ՛, միայն թե գրի և թանաք լինի:

— Ահա քեզ, համենայն դեպս, մատիտ:

— Իսկ դու թուղթ ունե՞ս: Ինձ մտա ոչինչ չեն թողել:

— Ահա ավետարանը, պոկի՛ր առաջին էջը:

— Լավ:

— Բայց քո ձեռագիրը հիմա դժվարեմթեանի կլինի:

— Ուրիմն,— ասաց Կոռնելը, նայելով եղբորը,— այս մատները, որոնք դիմացան զահեի կրակին, և այս կամքը, որը հաղթահարեց ցավը, այժմ կմիտաճուրղեն, և մի՛ կասկածիք, եղբայրս, որ տողերը անթերի, ուղիղ կլինեն:

Եվ իրոք որ, Կոռնելը վերցրեց մատիտն ու սկսեց գրել:

Այդ ժամանակ վիրավոր մատների լարվածությունից

ձեռքերի փաթաթանների վրա արյան կաթիլներ երևացին:

Մեծ պենսիոնարիի բունքերը ծածկվեցին քրտինքով:

Կոռնելը գրում էր.

«Թանկագին սանիկ, այրի՛ր այն ծրարը, որը քեզ հանձնեցի, այրի՛ր առանց նայելու, առանց բացելու, որպեսզի նրա բովանդակությունը քեզ անհայտ մնա: Գաղտնիքները, որ պարունակում է այդ ծրարը, դրանց տիրույթը կարող են կործանել: Այրի՛ր և դու կիրկես Յանին ու Կոռնելին:

Մնա՛ս բարով, սիրի՛ր ինձ: Կոռնել դե վիտ, 20 օգոստոսի, 1672 թվական»:

Յանը, արցունքն աչքերին, սրբեց արյան կաթիլը, որը ծծվել էր թղթին, և վերջին կարգադրություններն տնելով՝

նամակը հանձնեց կրակեխին: Հետո կա վերադարձավ Կոստան-
լի մօտ, որը ցավից ու տանջանքներից ավելի էր գունատ-
վել և ուշաթափվելու մօտ էր:

— Հիմա, — ասաց նա, — հենց որ մենք լսենք իմ բաշ
ծառայի սուլոցը, նշանակում է, որ նա արդեն լճի մյուս
ափին է, ամբողջից հեռու: Այդ ժամանակ էլ մենք նանապարհ
կրենկներ:

Չանցած հինգ րոպե, երկարածից և ուժեղ սուլոցը կրտ-
րեց սև ծփիի գագաթներն ու խլացրեց Քյույտենհոֆի մօտ
հավաքված ամբողջի ճիշերը: Յանը երախտագիտություն
ձեռքերը դնլի երկինք պարզեց:

— Հիմա, Կոստան, — ասաց նա, — նանապարհ ընկ-
նենք...

3

Յան դե Վիտի սանկը

Այն ժամանակ, երբ Քյույտենհոֆի մօտ հավաքված ամ-
բողի ավելի ու ավելի ուժեղացող ճիշերը համեմտվել էր արա-
յունների, ստիպում էին Յան դե Վիտին շտապեցնելու Կոստան-
լին, հենց այդ ժամանակ բազաբացիներից կազմված մի
պատգամավորություն ուղղվեց դեպի բազաբացետարան՝
պահանջելու, որպեսզի Քիլիի հեծելազորը հրապարակից ետ
կանչվի:

Քյույտենհոֆից մինչև Հոգստրիտ հեռու չէ: Ամբողջի մեջ
կարելի էր նկատել մի անձանոթի, որը հենց սկզբից ամե-
նայն ուշադրությամբ հետևում էր ծավալվող իրադարձու-
թյուններին: Պատգամավորների հետ միասին կամ, ավելի
շուտ, անմիջապես նրանց հետևից, նա նույնպես ուղևորվեց
բազաբացետարան, որպեսզի իմանա, թե այդ ամենն ին-
չո՞վ կվերջանա: Դա մի երիտասարդ էր, բուսնեղի ու բա-
նեղ տարեկանից ոչ ավելի, և ըստ արտաքին՝ ավելաների՝
Ֆրիդկապես ոչ այնքան ուժեղ: Բարակ, ֆրիսլանդական
Փաշկինակով, որով նա շարունակ սրբում էր քրտինքով

ծածկված հակումն ու այրվող շրթունքները, նա աշխատում
էր ծածկել իր գունատ, երկարուկ դեմքը: Ամենայն հավա-
նականությամբ նա հիմնավոր պատճառներ ուներ, որոնք
ստիպում էին թաքնվել: Նա ուներ գիշատիչ Քոչունի սուր
հայացք, երկար, արծվային քիթ, բարակ, ուղիղ շրթունքնե-
րով բիրան, որը հիշեցնում էր բաց եզրերով մի վերք: Եթե
լաֆատերը՝ այդ ժամանակ կենդանի լիներ, ապա այդ
մարդը նրա համար դիմագիտական դիտողությունների հիա-
նալի ցուցանմուշ կծառայեր, որը, սակայն, հենց սկզբից
կհանկեցներ այդ անձնավորության համար ոչ այնքան բա-
րենպատե եզրակացությունների:

«Արտաքինապես ի՞նչ տարբերություն կա իսկական հաղ-
թողի և ծովահենի միջև, — հարցնում էին մեր իմաստուն
նախնիները: Եվ պատասխանում էին. — Այն տարբերությու-
նը, ինչ կա արծվի և անզղի միջև»:

Ինքնավստահությո՞ւն, թե՛ տազնապ:

Քյույտենհոֆից դեպի Հոգստրիտ շարժվող ոտնացող
ամբողջին հետևող այդ մարդու գիակի նման գունատ դեմքը,
փխրուն, հիվանդոտ արտաքինը, անհանգիստ քայլվածքը
կարող էր ունենալ միայն կասկածամիտ մեկը կամ էլ երկյու-
ղած գոզը: Եվ ոստիկանը, իհարկե, ավելի շուտ կհակվեր
վերջինիս կողմը, տեսնելով, թե ինչպիսի խնամքով ու
զգուշությամբ մեղ հետաքրքրող այդ երիտասարդն աշխա-
տում էր դեմքը թաքցնելու:

Այդ բոլորից բացի, նա հազնված էր շատ պարզ և,
երևի, մոտը ոչ մի զենք էլ չուներ: Նրա նիհար, բայց բա-
վական մկանուտ ձեռքը, շոր, սակայն սպիտակ, աղնվակա-
նական մատներով, հենված էր նրան ուղեկցող սպայի ոչ թե
ձեռքին, այլ ուսին: Այդ սպան, մինչև իր ուղեկիցը ամբո-
լին կխառնվեր, որի կոթից բռնած, լիովին արդարացվող հե-
տաքրքրությամբ, հետևում էր տեղի ունեցող իրադարձու-
թյուններին:

1 Լաֆատեր, Իոհան-Մասպար (1741—1801) — շվեյցարական աստ-
վածաբան և գրող, «Դիմագիտություն» գրքի հեղինակ, որը հենվելով
կեղծ գիտությունը, աշխատում էր մարդու արտաքին հատկություններով
դատել նրա մտավոր և բարոյական հատկությունների մասին:

Հասնելով մինչև Հոգատրեաի հրապարակը, գունատ շեմքով մարդը իր ընկերակցի հետ կանգնեց տներուց մեկի բաց պատուհանի մոտ, որը դեպի դուրս բացվող կրկնակի փեղկեր ուներ, և հայացքը հստեց քաղաքայեւտարանի պատշգամբին:

Ամբոխի անզուսպ բացականչություններից քաղաքայեւտարանի պատուհանը բացվեց և պատշգամբ ելավ մի մարդ:

— Այդ ո՞վ դուրս եկավ պատշգամբ, — սպային հարցրեց երիտասարդը, հայացքով ցույց տալով խոտոլին, որը թվում էր շատ է հուլոված և ավելի շուտ բռնել էր, քան թե հենվել էր պատշգամբի ճաղերին:

— Դա պատգամավոր Բովելտն է, — պատասխանեց սպան:

— Ի՞նչ մարդ է այդ պատգամավոր Բովելտը: Դուք նրան ճանաչո՞ւմ եք:

— Որքան դիտեմ, մոնսիեյոր, կարգին մարդ է:

Սպայի տված այդ բնութագրումից երիտասարդը մի շարժում արեց, որը պարզ արտահայտում էր և՛ հիասթափություն, և՛ ասխտանք: Սպան այդ նկատեց և շտապեց ավելացնել.

— Համենայն դեպս, այդպես են ասում, մոնսիեյոր: Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա ես չեմ կարող պնդել, որ անձամբ ճանաչում իմ Բովելտին:

— Կարգին մարդ է, — կրկնեց նա, որին մոնսիեյոր էին կոչում, — ի՞նչ եք ուզում գրանով ասել: Ազնի՞վ: Խիզա՞խ:

— Օ՞, ներեցեք ինձ, մոնսիեյոր, սակայն ես չի համարձակվի տալու մի մարդու լրիվ բնութագիրը, որին, կրկնում եմ ձերի պայծառափայլությունը, միայն դեմքով եմ ճանաչում:

— Ասենք, — ասաց երիտասարդ մարդը, — մի բիշ սպասենք և ինքներս ամեն ինչ կտեսնենք:

Սպան, ի նշան համաձայնության, պուխը խոնարհեց և լռեց:

— Եթե միայն այդ Բովելտը կարգին մարդ է, — ասաց արքայազնը, — ապա նա այնքան էլ համակրանքով չպետք է ընդունի այդ կատաղածների պահանջը:

Արքայազնի ձեռքը, որով նա հենվել էր ուղեկցի ուսին, ջղային դողով մատնում էր այն այրող անհամբերությունը, որը նա էրբեմն, և հատկապես տվյալ վայրկյանին աշխատում էր թաքցնել իր դեմքի սառն ու մռայլ արտահայտությամբ:

Լավեց քաղաքացիների պատվիրակների ղեկավարի ձայնը: Վերջինս պատգամավորից պահանջում էր, որպեսզի նա ասի, թե որտեղ են մնացած պատգամավորները:

— Պարոններ, — կրկնեց Բովելտը, — ես ձեզ ասում եմ, որ ներկա վայրկյանին մենք այստեղ պարոն Ասպերենի հետ մենակ ենք և սոսկ մեր հայեցողությամբ ոչինչ վճռել չենք կարող:

— Հրամանը, հրամանը, — նշաքին հապարակութեամբ
ենք

Քովիլտն աշխատում էր խոսել, սակայն նրա խոսքերը
էին լավում, և կարելի էր տեսնել միայն նրա ձեռքերի արագ
ու անհամբեր շարժումները: Համոզվելով, որ չի կարող
լրտեպել ամբոխին իրեն լսելու, Քովիլտը շուտ եկավ դեպի
բաց պատուհանը և կանչեց Ասպերենին:

Ասպերենը՝ նույնպես զուրս եկավ պատշգամբ: Նրան
գիմավորեցին առավել բոցբոցված ճիւղերով, քան տասը բո-
պե առաջ գիմավորել էին պատգամավոր Քովիլտին: Ասպե-
րենը նույնպես փորձեց խոսել ամբոխի հետ, սակայն փո-
խանակ լսելու նրան, ամբոխը մխրճվեց կառավարական
պահապան զորքի մեջ, որն, ի միջի այլոց, ժողովրդին ոչ մի
գիմավորություն ցույց չտվեց:

— Գնանք, — հանդիսա ասաց երիտասարդը այն ժա-
մանակ, երբ ամբոխը քաղաքապետարանի դիւղավոր դար-
պասից ներս խուճեց:

— Բանակցութիւնները, ինչպես երևում է, պետք է
տեղի ունենան ներսում: Գնանք, լսենք, տեսնենք, ինչի՞ մա-
սին են խոսելու:

— Օ՛, մոնսիէյոր, տեր իմ, զգո՛ւյշ եղիք:

— Ինչո՞ւ:

— Այդ պատգամավորներից շատերը ձեզ հանդիպել են
և բավական է, որ նրանցից թեկուզ մեկը հանաչի ձերը պաշ-
տառափայլութեանը...

— Այո, որպեսզի ինձ մեղադրեն մարդկանց գրգռելու
մեջ: Գու ձիշտ ես, — ասաց երիտասարդը, նրա այտերը մի
վայրկյան կարմրեցին, և նա զղջաց, որ ցույց տվեց իր ան-
համբերութիւնն ու ցանկութիւնները: — Այո՛, դու ճիշտ ես,
միանք այստեղ: Այստեղից ամեն ինչ երևում է, և մենք
կտեսնենք՝ ամբոխն արդո՞ք բավարարված կվերադառնա,
թե՞ ոչ և, այդպիսով, մենք կարող ենք որոշել, թե որքանո՞վ
այդ պարոն Քովիլտը կարգին մարդ է, ազնիվ կամ քաջ է:
Դա ինձ շա՛տ է հետաքրքրում:

— Սակայն, — նկատեց սպան, զարմանքով նայելով
այն մարդուն, որին մեծարում էր՝ կոչելով տեր իմ, — սա-

կայն ես կարծում եմ, որ ձերը մեծութեանը մի վայրկյան իսկ
չի կասկածում այն բանում, որ պատգամավորները կարող
են հրամայել, որպեսզի թիլիի հեծկազորը հեռանա: Այդ-
պես չէ՞:

— Ինչո՞ւ, — սառը հարցրեց երիտասարդը:

— Որովհետև այդ հրամանը պարզապես կնշանակի
ստորագրել Կոսնիլ և Յան դե Վիտերի մահվան հրամանը:

— Մենք այդ հիմա կտեսնենք, — սառնորին պատա-
խանեց երիտասարդը: — Միայն ասածուն է հայտնի, թե ի՞նչ
կա մարդկանց սրտում:

Սպան զգուշութեամբ նայեց իր ուղեկցի ոչինչ շարտահաշ-
տող դեմքին և գունատվեց: Այդ սպան ազնիվ և խիզախ
մարդ էր: Այնտեղից, որտեղ կանգնած էին արքայազնն ու
նրա ուղեկիցը, լավ լսվում էին ամբոխի կատաղի ձայներն
ու ոտքերի զոփյուներ քաղաքապետարանի սանդուղքների
վրա: Հետո այդ աղմուկը տարածվեց ամբողջ հրապարակով,
գուրս. հորդելով քաղաքապետարանի այն զահլիճի բաց
պատուհաններից, որի պատշգամբում քիչ առաջ երևացել
էին Քովիլտն ու Ասպերենը. երևի, վախենալով, որ կատա-
ղած ամբոխը կարող է իրենց պատշգամբից ցած նետել. նը-
րանք ներս մտան: Այնուհետև լուսամուտների հետևում երևա-
ցին անհանգիստ, խռոնիխոտն ստվերներ: Դահլիճը, ուր
տեղի էին ունենում բանակցութիւնները, լցվեց մարդկան-
ցով:

Հանկարծ աղմուկը մի վայրկյան դադարեց, իսկ հետո
պայթեց նոր թափով, հասնելով այնպիսի ուժի, որ այդ հին
շենքը հիմքից մինչև տանիքը ցնցվեց:

Ամբոխը պատշգամբներով ու սանդուղքներով հոսեց
դեպի ելքը, որի կամարների տակով ըստն հոսանքով դուրս
նետվեց:

Մի խումբ մարդկանց գլուխ անցած՝ ավելի շուտ թրո-
ւում, քան թե վազում էր մի մարդ, որի դեմքը ծածուկի էր
զարշելի հանույթից:

Դա բժիշկ Քիթելարն էր:

— Ահա՛, ահա՛, — գոռում էր նա՝ օդում թափ անլով
Քիթի մի կտոր:

— Նրանք ստացի՛լ են հրամանք,— քրթմնչաց ապշած սպան:

— Դե՛, հիմա համոզվեցի,— հանգիստ ասաց արքայազնը:— Գուք, իմ սիրելի գնդապետ, չգիտեք, թե ազնի՛վ, բա՛շ մարդ է այդ Թովելտը: Նա ո՛չ մեկն է, և ո՛չ էլ մյուսը: Հայացքով ուղեկցելով մոլեգնած ամբոխին, նա ավելացրեց:

— Հիմա, գնդապետ, գնանք զենի Բյուլտենհոֆ. ես կարծում եմ, որ այնտեղ մենք մի հիասքանչ տեսարանի ահանատես կլինենք:

Սպան խոնարհվեց և չպատասխանելով՝ հետևեց իր տիրոջ:

Հրապարակն ու շրջակայքն ամբողջությամբ լցված էին բազմաթիվ մարդկանցով, սակայն թիլիի հեծելազորը հաշտությամբ և, որ գլխավորն է՝ նախկին վատահոթյամբ շարունակում էր զսպել ամբոխին:

Շուտով կոմս Թիլին լսեց մոտեցող մարդկանց հուսանքի անընդհատ աճող աղմուկը և նկատեց նրա առաջին աչիքները, որոնք մոտենում էին հախուռն թափով իշնող շրվեթի արացությունը: Նույն վայրկյանին նա տեսավ տարածված ձեռքերի և փայլփլող զենքերի միջև օդում ծածանվող թուղթը:

— Օհո՛, — նկատեց նա՝ բարձրանալով ասպանդակներին և դիպչելով իր օգնականի սրի դաստակին, — ինձ թվում է, որ այդ սրիկաները ձեռք են բերել հրամանը:

— Ստո՛ր անպիտաններ, — գոչեց սպան:

Նվ իրոք, դա այն հրամանն էր, որը քաղաքացիական միլիցիան այդպիսի ուրախ ոռնոցով բերում էր:

Նույն վայրկյանին միլիցիան բարձր ճիչերով ու իշեցված զենքերով շարժվեց դեպի Թիլիի հեծելազորը:

Սակայն կոմսն այն մարդկանցից չէր, որ թույլ տար գինված մարդկանց մոտենալ ավելի, քան այդ պահանջվում էր:

— Կանգնի՛ր, — գոռաց նա: — Կանգնի՛ր: Չիտրից հեռո՞ւ թե չէ կհրամայեմ «առաջ»:

— Ահա՛ հրամանք, — գոռացին հարյուրավոր անպատկառ ձայներ:

Նա դարձանքով վերցրեց հրամանք, մի արագ հայացք գցեց վրան և շատ բարձր ձայնով ասաց.

— Մարդիկ, որոնք ստորագրել են այս հրամանք, հանդիսանում են կոռնել դե վիտի իսկական դահիճները: Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա ես ավելի շուտ իմ գույգ ձեռքերը կկտրեի, քան կհամաձայնեի գրել այս զազրելի հրամանի թեկուզ մեկ տառը:

Եվ սրի կոթով հրելով այն մարդուն, որն ուղում էր հրամանը ետ վերցնել, նա ասաց.

— Սպասիր... սա սովորական թուղթ չէ, և ես սխտը է պահեմ:— Նա խնամքով ծալեց հրամանը և գրեց իր բանկոնի գրպանը: Այնուհետև դառնալով շոկատին, հրամայեց.

— Թիլիի հեծելազորայիններ, ա՛յ դարձ, քայլի՛ր:— Եվ ոչ այնքան բարձր, սակայն այնպես, որ նրա խոսքերը պարզ լսելի լինեն, ասաց.

— Իսկ հիմա, մարդասպաններ, արե՛ք ձեր գործը:

Թուռն ատելություն և վայրենի ուրախության կատաղի տանոցը, որը լցրել էր Բյուտենհոֆյան հրապարակը, ուղեկցում էր հեռացող հեծելազորայիններին:

Հեծելակը հեռանում էր դանդաղ:

Կոմսը ետ էր մնացել և մինչև վերջին վայրկյանը զրույցում էր լիտիացած ամբոխին, որն աստիճանաբար նրա ձիու հետևից առաջ էր շարժվում:

Ինչպես տեսնում եք, Յան դե Վիտը չէր շահագանցում գրություն վտանգավորությունը, երբ օգնում էր եղբորը բարձրանալու և շտապեցնում էր նրան որքան հնարավոր է շուտ հեռանալ բանախցի:

Եվ ահա, վերջապես, Կոմսը հենվելով նախկին մեծ պինսիոնարիի ձեռքին, սանդուղքներով դեպի բակն էր իջնում:

Ներքևում նա տեսավ գեղեցկուհի Ռոզային, որը հուզմունքից ամբողջ մարմնով դողում էր:

— Օ՛, պարոն Յան, — ասաց նա, — ինչպիսի դժբախտություն:

— Ի՞նչ է պատահել, զավակս, — հարցրեց դե Վիտը:

— Ասում են, որ նրանք գնացել են քաղաքապետարան պահանջելու, որպիսզի հրաման սրվի պարոն Թիլիին՝ իր գործերը հեռացնելու հրապարակից:

— Օ՛, — նկատեց Յանը, — իրոք որ, զավակս, եթե հեծելազորը հեռանա, ապա մեզ համար ճիշտ որ շահագանցված վատ վիճակ կստեղծվի:

— Մի խորհուրդ եմ ուղում տալ, — ասաց աղջիկը հուզմունքից զոգալով:

— Խոսիր, զավակս:

— Ահա թե ինչ, պարոն Յան, ձեր փոխարեն լինելի, գլխավոր փողոցով չէի գնա:

— Ինչո՞ւ, չէ՞ որ Թիլիի հեծելազորայինները դեռևս կանգնած են իրենց սեղերում:

— Այո, և քանի դեռ հակառակ հրամանը չի ելել, նրանք պարտավոր են մնալ բանտի մոտ:

— Իհարկե:

— Գուր արդյոք հրաման ունե՞ք այն մասին, որ Թիլի գործերը ձեզ պետք է ուղեկցեն մինչև քաղաքից դուրս գալը:

— Ոչ:

— Ահա, տեսնո՞ւմ եք, վերջին հեծելակի հեռանալուն պես, դուք կընկնեք ամբոխի ձեռքը:

— Իսկ քաղաքացիական միլիցիա՞ն:

— Օ՛, հեեց ամենից կատաղածը նա է:

— Ի՞նչ անենք, ուրեմն:

— Ձեր փոխարեն, — ամոթխածությամբ շարունակեց աղջիկը, — ես դուրս կգալի գաղտնի ելքով: Այդ ելքը տանում է դեպի մի ամալի, փոքրիկ փողոց. ամբողջ ժողովուրդը հավաքված է մեծ փողոցում և սպասում է զլխավոր դարպասի մոտ. այնտեղից ես կգնալի դեպի ուղեկալ, որտեղից էլ արդեն դուրս կգալի:

— Բայց կըբայրս քայլել չի կարող, — ասաց Յանը:

— Ես կիորձեմ, — հաստատակամորեն պատասխանեց Կոմսը:

— Բայց մի՞թե այտեղ կառք չունեք, — հարցրեց աղջիկը:

— Կառքն այնտեղ է, զլխավոր մուտքի մոտ:

— Ոչ, — պատասխանեց աղջիկը, — ես իմացա, որ ձեր կառապանը նվիրված մարդ է, և կարգադրեցի սպասել գաղտնի ելքի մոտ:

Եղբայրները գորովանքով նայեցին իրար և իրենց անհուն երախտագիտությամբ լեցուն հայացքները հառնեցին աղջկան:

— Հիմա, — ասաց մեծ պինսիոնարին, — Գրիֆուար կհամաձայնի՞ արդյոք բացելու մեր առաջ այդ դուռը:

— Օ՛, ո՛չ, նա երբեք չի համաձայնի, — ասաց Ռոզան:

— Ի՞նչ անենք:

— Իսկ ես նախատեսել էի, որ կմերժի, և մինչ նա բանտի լուսամուտից խոսում էր հեծելազորայիններից մեկի հետ, ես բանալին վերցրի:

— Եվ այդ բանալին քեզ մո՞տ է:

— Ահա, պարոն Յան:

— Չավակս,— ասաց Կոռնելը,— ցույց տված այդ ծառայության փոխարեն ես ոչ մի պարգև չեմ կարող տալ, բացի այն Աստվածաշնչից, որը դու կզանես իմ խցում. դա ազանիվ մարդու վերջին նվերն է: Հուսով եմ, որ դա քեզ երջանկություն կբերի:

— Շնորհակալություն, պարոն Կոռնել, ես դրանից երբեք չեմ բաժանվի,— ասաց աղջիկը:

Հետո ժպտալով, ինքն իրեն ավելացրեց.

— Ինչպիսի՞ դժբախտություն, որ ես կարողալ չգիտեմ:

— Ազմուկն ուժեղանում է, զավակս, ես կարծում եմ, որ մենք ոչ մի բույս չպետք է կորցնենք,— ասաց Յանը:

— Դե՛, զնանք,— և սքանչելի ֆրիսլանդուհին երկու նղբայրների միջանցքով առաջնորդեց դեպի բանտի հակառակ կողմը:

Ռոզայի ուղեկցությամբ նրանք տասներկու աստիճաններով ցած իջան, կտրեցին ատամնավոր պարիսպներով փոքրիկ բակը և, բացելով քարե կամարների տակ՝ գտնվող դուռը, դուրս եկան բանտի հակառակ կողմը, մի ամայի փողոց, որտեղ նրանց սպասում էր իշեցրած ոտնաժողով կառքը:

— Շո՛ւտ, պարոններ, շո՛ւտ,— գուհեց վախեցած կառապանը:— Դուք լսո՞ւմ եք, թե նրանք ինչպես են աղաղակում:

Առաջինը Կոռնելին նստեցնելով կառք, Յանը դարձավ դեպի աղջիկը:

— Մնաս բարո՞վ, զավակս,— ասաց նա,— բոլոր խոսքերը շատ քիչ կլինենք արտահայտելու մեր երախտագիտությունը: Հուսով եմ, աստված ինքը չի մոռանա, որ դու փրկվել ես երկու մարդու կյանք:

Ռոզան պատկառանքով համբուրեց մեծ պենսիոնարի մեկնած ձեռքը:

— Շուտ, շուտ,— ասաց նա,— կարծես թե դարպասն են կտրում:

Յանը արագությամբ թռավ կառքի մեջ և գուհեց կառապանին.

— Դեպի Թոլ-Հեկ:

Այդ ուղեկալից ճանապարհը տանում էր դեպի Սիվենին. գին փոքրիկ նավահանգիստը, որտեղ նղբայրներին սպասում էր ոչ այնքան մեծ մի նավ:

Երկու ուժեղ ֆրամանդական ձիերը քառատրոփ, քամու արագությամբ սլացան, տանելով երկու նղբայրներին: Ռոզան կանգնած հետևում էր նրանց, մինչև որ կառքը փողոցից դուրս եկավ:

Այնուհետև նա վերադարձավ, դուռն իր հետևից փակեց և բանալին զցեց ջրհորը:

Ազմուկը, որը Ռոզային ենթադրել ավելի, թե ամբոխը դարպասն է կտրատում, իրոք որ լավում էր փողոցից: Հեռացնելով հրապարակից Թիլիի հեծելազորին, ամբոխը հարձակվեց բանտի դարպասի վրա:

Եղճին հակառակ շնալույլ, պետք է ասել, որ շնայած բանտապահ Գրիֆուսը համառորեն հրաժարվեց բացել բանտի դռները, բայց և այնպես պարզ էր, որ հակառակ իրենց ամբոթյան, այդ դռները ամբոխի ճնշմանը չեն դիմանա: Մինչ վախից գունատված Գրիֆուսը մտածում էր այն մասին, թե արդյոք ավելի լավ չի՞ լինի, եթե նա շսպասի դարչասը կտրելուն և, քանի ուշ չէ՞ բաց անի, մեկը զգուշությամբ դիպավ նրա թևքին: Գրիֆուսը շուտ եկավ ու տեսավ Ռոզային:

— Լսո՞ւմ ես, թե ինչպես են կատաղել,— ասաց նա:

— Ես նրանց այնքան լավ եմ լսում, հայր, որ ձեր փոխարեն...

— Դու կբացեիր, այնպես չէ՞...

— Ոչ, ես հնարավորություն կտայի նրանց դարպասը կտրելու:

Զարդարարները

— Բայց այդ ժամանակ նրանք ինձ կսպանեն:

— Իհարկե, եթե միայն նրանք ձեզ տեսնեն:

— Իսկ ինչպե՞ս կարող են ինձ շտեմել:

— Թաքնվեցե՛ք:

— Որտե՞ղ:

— Գաղտնախցում:

— Իսկ դու՞, զավակս:

— Ես էլ կիջնեմ, հայր իմ: Մենք այնտեղ կթաքնըվենք, մինչև որ նրանք կհեռանան բանտից, և հետո՝ միայն դուրս կգանք մեր թաքստոցից:

— Գու՛հ ճիշտ ես, սատանան տանի, — դուչեց Գրիֆուսը: — Զարմանալի է, — ավելացրեց նա, — որքան ողջամտություն կա այդ փոքրիկ գլխիկում:

Գարպառը, ի ցնծություն մոլեգնած ամբոխի, սկսեց ճոճոջալ:

— Շտապե՛նք, հայր, շտապե՛նք, — բացականչեց աղջիկը, բացելով փոքրիկ դռնակը:

— Իսկ մեր բանտարկյալնե՛րը, — նկատեց Գրիֆուսը:

— Աստված նրանց օգնակեն, իսկ ինձ, հայր իմ, թույլ տվե՛ք, ամենից առաջ հոգալ ձեր մասին, — սասց մանկամարդ աղջիկը:

Գրիֆուսը հետևեց աղջկան, և նրանց զլխավերևում դանակը փակվեց հենց այն վայրկյանին, երբ խորտակված դնրպասից ամբոխը ներս խուժեց:

Խուցը, սրտեղ Ռոդան առաջնորդեց իր հորը, կոշվում էր դադանարան, և մեր երկու հերոսների համար, որոնց մենք միաժամանակ ստիպված ենք թողնել, դարձավ ապահով ապաստարան: Գրա պոլություն մասին հայտնի էր միայն իշխանություններին: Այնտեղ պահում էին խիստ վտանգավոր հանցագործների, երբ վախենում էին, որ նրանց պատճառով կարող է խուժվություն ծագել և կամ կարող է նրանց փախցնելու փորձ կատարվել:

Ամբոխը նետվեց դեպի բանտ, գոչելով.

— Մա՛հ դավաճաններին: Կախաղա՞ն Կոռնե՛ս դե Վիտին: Մա՛հ: Մա՛հ:

Երիտասարդը, որը շարունակում էր դեմքը թաքցնել իր լայնեղր զլխարկի տակ, շարունակելով հենվել սպաչի թևին և շարունակելով թաշկինակով սրբել իր ճակատն ու շրթունքները, աննկատելի կանգնած էր թյուլտենհոֆյան հրապարակի անկյունում՝ մի փակ խանութի դուրս ցցված տանիքի ստվերում, նայում էր մոլեգնած ամբոխին ու հետևվում այն դեպքերին, որոնք նրա աչքի առաջ կարգանալով, թվում էր, թե արդեն մոտենում են իրենց վախճանին:

— Այո, — սասց նա սպաչին, — ինձ թվում է, որ դուք ճիշտ էիք, վան Դեկին. հրամանը, որը ստորագրել են պարոն պատգամավորները, իրոք որ կարող է Կոռնելի համար մահվան դատավճիռ դառնալ: Գու՛ր լսո՛ւմ եք ամբոխին: Կարծեք թե շատ է զայրացած պարոն դե Վիտերի դեմ:

— Այո, — պատասխանեց սպան, — այսպիսի աղմուկ ու գոռոցներ ես դեռ լսած չկամ:

— Թվում է, թե նրանք հասան մինչև մեր բանտարկյալի խոցը: Ապա մի լուսամտից դուրս նայե՛ք: Դա այն խցի պատուհանը չէ՞, որտեղ փակված էր Կոռնելը:

Նվ իրոք, մի տղամարդ կատանդած շարդում էր այն խցի պատուհանի վանդակը, որից մի տասը րոպե առաջ Կոռնելը հեռացել էր:

— Փախե՛լ է, փախե՛լ է, — գոչեց տղամարդը, — նա այլևս այստեղ չէ՛:

— Ինչպե՞ս թե այստեղ չէ, — հարցնում էին նրանք, որոնք վերջում լինելով՝ չէին կարողացել ներս ընկնել, այնքան որ բանտը լիփ-լիցուն էր մարդկանցով:

— Նա չկա՞, նա չկա՞, — մոլեգնեց կրկնում էր այն մարդը: — Այստեղ չէ, թաքնվե՛լ է:

— Ի՞նչ է ասում, — հարցրեց երիտասարդը գունատվելով, որին կոշում էին ձեռք մեծություն:

— Օ՞, տեր իմ, այն ինչ սասց նա, մեծ երջանկություն կլինե՛ր, եթե միայն ճշմարիտ լինե՛ր:

— Այո, իհարկե, իրոք որ մեծ երջանկութիւն կ'իյներ, եթէ միայն այդպէս լինէր,— նկատեց երիտասարդը:— Դժբախտաբար, այդպիսի բան լինել չի կարող:

— Բայց նայե՛ք,— ասաց սպան:

Բանտի պատուհաններում երկացին ուրիշ կատաղած դեմքեր, որոնք զայրույթից կրճտացնում էին ատամներն ու գոտում:

— Փախե՛լ է, փրկվե՛լ է: Նրան օգնել են թաքնվելու:

Փողոցում մնացած ամբոխը սարսափելի անեծքներով կրկնում էր. «Փրկվե՛լ են: Փախե՛լ են: Նրանց հետևե՛ց: Պետք է հասնել նրանց»:

— Տե՛ր իմ,— ասաց սպան,— Կոտնել զե Վիտը կարծես թե իրոք փրկվել է:

— Այո, բանտից՝ կարող է պատահել, սակայն նա զեռ քաղաքից դուրս չի եկել,— պատասխանեց երիտասարդը:— Այ, կտեսնեք, վան Դեկեն, որ քաղաքի դարպասները որոնց վրա հույս է դրել այդ դժբախտը, փակ կ'իյնան:

— Իսկ մի՞թէ հրաման է եղել քաղաքի դարպասները փակելու, տե՛ր իմ:

— Այ, շեմ կարծում: Ո՞վ կարող էր այդպիսի հրաման տալ:

— Այդ դեպքում ինչո՞ւ եք այդպէս ենթադրում:

— Լինում են ճակատագրական պատահականութիւններ,— անփութ պատասխանեց երիտասարդը,— և ամենամեծ մարդիկ երբեմն զոհ են դառնում նման պատահականութիւնների:

Սպան զգաց, թե ինչպէս իր մարմնով դող անցավ և հասկացավ, որ այսպէս թե այնպէս, թշվառ բանտարկյալի վերջը հասել է:

Այդ բոպիին, ինչպէս ամպրոպի պայթիւն, լավից մոլեգնած ամբոխի ոռնոցը, որը համոզվելով, որ Կոտնել զե Վիտը բանտում չէ, բոլորովին սանձազերծ էր եղել:

Այդ ընթացքում Կոտնելը և Յանը դուրս եկան մի լայն փողոց, որը տանում էր դեպի Տոլ-Հեկ և, որպէսզի իրենց կառքը որևէ կասկածի տեղիք չտա, կառապանին հրամայեցին ավելի դանդաղ թշել:

Սակայն, երբ կառապանը հասավ փողոցի մեջտեղը և երբ հետվից տեսավ դարպասը ու զգաց, որ բանտը և մահը մնացին հետևում, իսկ առջևում ազատութիւնն է ու կյանքը, նա, անտեսելով ամեն զգուշութիւն, ձիերին ամբողջ թափով բաց թողեց:

Հանկարծ նա կանգ առավ:

— Ի՞նչ պատահեց,— հարցրեց Յանը, զլուխը դուրս հանելով կառքի պատուհանից:

— Օ՞, պարոն,— գոչեց կառապանը,— այստեղ...— Հուզմունքից նա չկարողացավ խոսքը վերջացնել:

— Դե, ի՞նչ է պատահել,— հարցրեց մեծ պենսիոնարին:

— Գարպասը փակ է:

— Ինչպե՞ս թե փակ է: Սովորաբար ցերեկը շեն փակում:

— Ինքներդ նայեք:

Յան զե Վիտը դուրս նայեց կառքից և տեսավ, որ դարպասն իրոք փակ է:

— Քշիբ,— ասաց նա,— ինձ մոտ է արտաքսման հրամանը, դռնապանը կբացի:

Կառքը նորից առաջ շարժվեց, սակայն զգացվում էր, որ կառապանի թիչ առաջվա վստահութիւնն այլևս չկար:

Երբ Յան զե Վիտը դուրս նայեց կառքից, նրան տեսավ ու ճանաչեց մի խանութպան, որն ինչ-որ պատճառով ուշացել էր և այժմ շտապում էր խանութը փակել ու հասնել Բյուլտենհոֆյան հրապարակում դանվող իր ընկերներին:

Նա զարմանքից աղաղակեց ու վազեց այն երկու մարդկանց հետևից, որոնք շտապում էին դեպի հրապարակ:

Մի հարյուր քայլ վազելով՝ նա հասավ այն երկուսին և սկսեց ինչ-որ բան բացատրել: Երեքը միասին կանգ առան և սկսեցին հետևել հեռացող կառքին, սակայն, ինչպէս երևում է, նրանք լիովին հավատացած չէին, թե կառքում նրանք են: Կառքը մոտեցավ դարպասին:

— Բա՛ց արեք,— գոչեց կառապանը:

— Բաց անեմ,— ասաց դռնապանն իր տնակի շեմքից,— բաց անեմ, բայց ինչո՞վ:

— Բանալիով, իհարկե,— ասաց կառապանքի
— Բանալիով, ճիշտ է, սակայն դրա համար պետք է
բանալի ունենամ:

— Ինչպես, դու չունես դարպասի բանալի՞ն:

— Ո՛չ:

— Իսկ ի՞նչ է եղել:

— Իմ մոտից վերցրել են:

— Ո՞վ է վերցրել:

— Նա, ում որ ամենայն հավանականությամբ պետք էր,
որ քաղաքի սահմաններից ոչ որ դուրս չգա:

— Բարեկամս,— ասաց մեծ պենսիոնարին, դուրս հանե-
լով գլուխը կառքի դռնից և որոշելով հայանել իր ուլ լինե-
լը,— դարպասը պետք է բացել ինձ՝ Յան դե Վիտի համար և
իմ եղբոր՝ Կոռնելի համար, որին ես, որպես արտաբնվածի,
ուղեկցում եմ:

— Օ՛, պարոն դե Վիտ, ես հուսահատ վիճակում եմ,—
մտտ վազելով հյուրքին, գոչեց դոնապանը,— սակայն երդվում
եմ պատվովս, որ բանալիները մոտիցս վերցրել են:

— Ե՛րբ:

— Այսօր առավոտյան:

— Ո՞վ:

— Մի երիտասարդ, քսաներկու տարեկանի մոտ, գու-
հատ, նիհար:

— Իսկ ինչո՞ւ տվեցիր բանալիները:

— Որովհետև ձեռքին ունեի կնիքով և ստորագրությամբ
հաստատված մի հրաման:

— Իսկ ովքե՞ր էին ստորագրել:

— Մեր քաղաքապետարանի պարոնները:

— Այդպե՞ս,— հանդիստ ասաց Կոռնելը,— ինչպես
երևում է, մեզ անխուսափելի կործանում է սպասում:

— Զգիտե՛ս արդյոք, բոլոր տեղերում էլ այդ նախա-
զգուշական միջոցները ձե՛ռք են առնված:

— Այդ չգիտեմ:

— Շարժվենք,— ասաց կառապանին Յանը:— Աստված
հրամայում է անել ամեն ինչ՝ կյանք փրկելու համար: Քշի՛ր
գեպի մյուս դարպասները:

— Ծնորհակալ եմ, բարեկամս, քո բարի նպատակների
համար,— ասաց նա դոնապանին:— Նպատակները հավա-
սարագոր են գործողությունների: Դու ուղում էիր մեզ փր-
կել, տիրոջ համար միևնույնն է, եթե իրոք փրկած լինեիր:

— Ա՛խ,— գոչեց դոնապանը,— տեսեք այնտեղ ի՞նչ է
կատարվում:

— Քշի՛ր քառատրոփ մարդկանց այդ խմբի միջից,—
հրամայեց Յանը կառապանին,— և շուտ արի ձախ փողոցով,
դա մեր միակ հույսն է:

Խուժքը, որի մասին խոսում էր Յանը, հավաքված էր
հիմնականում այն երեք մարդկանց շուրջը, որոնք, ինչպես
քիչ առաջ տեսանք, հայացքներով ուղեկցեցին կառքը: Մինչ
Յանը խոսում էր դոնապանի հետ, խուժքը մեծացավ ու հա-
սավ յոթ-ութ մարդու:

Շարունակ ավելացող մարդիկ բացահայտորեն թշնա-
ժաբար էին տրամադրված կառքի տերերի նկատմամբ:

Հենց մարդիկ տեսան, որ ձիերը քառատրոփ բշում են
իրենց վրա, նրանք շարվեցին փողոցի մեջտեղում և մահակ-
ները թափահարելով՝ սկսեցին աղաղակել: «Կանգնի՛ր, կանգ-
նի՛ր»: Կառապանն էլ առաջ ձգվեց և սկսեց ձեռքի մտրակով
աչ ու ձախ հարվածներ տեղալ: Վերջապես մարդիկ և կառքը
բախվեցին:

Դե Վիտ եղբայրները կառքի մեջ ոչինչ չէին տեսնում:
Սակայն նրանք զգացին, որ ձիերը ծառու եղան, և այնուհետև
զգացին ուժեղ հրոց: Մի վայրկյան կառքն օրորվեց և ամ-
բողջությամբ ջնջվեց, հետո նորից կարկառի նման տեղացող
անեծքների ներքո առաջ սլացավ, անցնելով ինչ-որ բանի
վրայով:

— Օ՛,— ասաց Կոռնելը,— վախենում եմ, որ մենք դրժ-
բախտ դեպքի պատճառ դարձանք:

— Քշի՛ր, Քշի՛ր,— գոռում էր Յանը:

Սակայն, հակառակ այդ հրամանի, կառապանը հան-
կարձ կանգնեցրեց կառքը:

— Ի՞նչ պատահեց,— հարցրեց Յանը:

— Նայեք,— ասաց կառապանը:

Յանը դուրս նայեց:

Փողոցի ծայրում, որով պետք է կառն անցներ, երևաց Քյուլտինհոֆյան հրապարակի ամբոխը, որը փոփոքիկ նման, ոռնոցով խուժում էր նրանց վրա:

— Թո՛ղ ձիերն ու փախի՛ր,— ասաց կառապանին Յանը:— Այլևս անօգուտ է գնալը, մենք կործանված ենք:

— Ահա՛, ահա՛, նրանք,— միանգամից գոչեցին հինգ-հարյուր ձայներ:

— Այո՛, ահա՛ դավաճանները, մարդասպանները, ավազակները:—Նրանց ձայնակցում էին կառքի հետևից վազող մարդիկ: Նրանք ձեռքերի վրա բերում էին իրենց ընկերոջ խնդված մարմինը, սրբ ցանկացել էր բռնել ձիերի օանձերից, սակայն ընկել էր սմբակների տակ: Սվ, ինչպես եղբայրները զղացին, կառքը հենց այդ մարդու վրայով էլ անցել էր:

Կառապանը կանգնեցրեց կառքը, սակայն, չնայած իր տիրոջ պահանջին, կառքից չհեռացավ և նստած մնաց:

Կառքը մնաց դիմացից խուժող և հետևից վազող մարդկանց արանքում: Մի վայրկյան կառքը կարծես թի լողացող կղզու նման բարձրացավ հորդացող ամբոխից վեր:

Հանկարծ այդ լողացող կղզին կանգ առավ: Ինչ-որ մի դարբին մուրճով հարվածեց ձիերից մեկի դիտին և վերջինս շանթահարվածի նման փովեց գետին:

Նույն այդ ժամանակ մտապահ տներից մեկի լուսամուտի կրկնափեղկը կիսաբացվեց, և կարելի էր տեսնել մի երիտասարդի գունատ դեմքն ու մտալի աչքերը, որոնք ուշի-ուշով հետևում էին պատրաստվող հաշվեհարդարին:

Նրա հետևում երևաց սպայի համարյա նույնքան գունատ դեմքը:

— Օ՛, աստված իմ, աստված իմ, տեր իմ, հիմա ի՞նչ կլինի,— շնչաց սպան:

— Իհարկե, մի սարսափելի տեսարան,— պատասխանեց առաջինը:

— Օ՛, նայեք, տեր իմ, նրանք դուրս քաշեցին կառքից մեծ պենսիոնարիին. նրանք ծեծում, խոշտանգում են նրան:

— Այո, այդ մարդկանց մոտ ինչ-որ կատաղի գայլույթ կա,— նկատեց երիտասարդը նույն անտարբեր տոնով, որը նա պահպանեց մինչև վերջ:

— Ահա նրանք կառքից դուրս են քաշում նաև Կոռնելին, այդքան փորձություններից արդեն խոշտանգված ու տանջված Կոռնելին: Օ՛, նայե՛ք, նայե՛ք:

— Այո, դա իրոք որ Կոռնելն է:

Սպան ոչ բարձր ճչաց և իսկույն երեսը շուռ տվեց: Կոռնելը դեռևս չէր հասցրել իշնել գետին, նա դեռ կանգնած էր կառքի ոտնատեղին, երբ երկաթե լիզի ուժեղ հարվածը ջախջախեց նրա գլուխը: Սակայն Կոռնելը նորից բարձրացավ, բայց անմիջապես էլ փովեց գետին: Այնուհետև առջևի կանգնածները բռնեցին նրա ոտքերից ու քարշ տվին ամբոխի մեջ: Նրա մարմինն իր հետևից թողնում էր արյան հետք: Ամբոխը ցնծագին աղաղակով շրջապատեց Կոռնելին:

Երիտասարդը ավելի գունատվեց, չնայած թվում էր, որ հնարավոր չէ ավելի գունատ լինել, և մի պահ աչքերը փակեց: Սպան նկատեց ցավակցական այդ արտահայտությունը, որն առաջին անգամ այդ ընթացքում երևաց երիտասարդի դեմքին, և ցանկացավ օգտվել դրանից:

— Գնանք, տեր իմ, գնանք,— ասաց նա,— նրանք հիմա մեծ պենսիոնարիին էլ կսպանեն:

Սակայն երիտասարդն արդեն բացել էր աչքերը:

— Այո,— ասաց նա,— այս ժողովուրդն անգութ է, վա՛յ այն մարդուն, որը նրան կղավաճանի:

— Տե՛ր իմ,— ասաց սպան,— գուցե որևէ հնարավորություն կա փրկելու այդ դժբախտներին, ձեռք մեծություն գաստիարակին. հրամայեք, և ես, թեկուզ կյանքի գնով...

Վիլհելմ Օրանցին, նույն այդ երիտասարդը, շարագուշակ կենճոտոց իր ճակատը, կամքի մեծ ուժով մեղմացրեց իջեցրած կոպերի տակ փայլող մուսշ կատաղության բոցը և պատասխանեց.

— Գնդապետ վան Գեկեն, խնդրում եմ, գնացեք գորգերի մոտ և հաղորդեք նրանց իմ հրամանը, համենայն դեպս, լինելու ուղղակի պատրաստ վիճակում:

— Բայց ես ինչպե՞ս կարող եմ ձերը մեծությանը թողնել մենակ, այս պապականների մեջ:

— Իմ մասին ինձնից ավելի մի՛ հոգացե՛ք, — չոր նկատեց արքայազնը: — Գնացե՛ք:

Սպան շտապ հեռացավ, որը ցույց տվեց ոչ այնքան նրա հնազանդությունը, որքան այն, որ նա ուրախ է հեռանալու և շտեմելու երկրորդ եղբոր արգահատելի սպանությունը: Այն վայրկյանին, երբ նա դեռ չէր հասցրել իր հետևից փակել դուռը, Յանը, վերջին ճիգերը գործադրելով, հասավ պատշգամբին, որը տեղավորված էր այն տան դեմքիմաց, որտեղ թաքնվել էր նրա սանը: Յանը օրորվեց իր վրա շորս կողմից տեղացող հարվածներից:

— Նղբա՛յրս: Ու՛ր է իմ եղբայրը, — հառաչեց նա: Ինչո՞ր, մեկը մուկնա՞ծ ամբոխից բռունցքի հարվածով վայր զցեց նրա գլխարկը: Մյուսը նրան ցույց տվեց արյան մեջ շաղախված իր ձեռքերը: Այդ մարդը հենց նոր պատռել էր Կոռնելի որովայնը, որի դին քարշ էին ավել դեպի կախաղան, և շտապել էր այստեղ, որպեսզի առիթը չփախցնի մյուս եղբոր հետ էլ նույն ձևով վարվելու:

Յանը սրտամորմոք հառաչեց և աչքերը ծածկեց ձեռքերով:

— Ախ, դու աչքերդ ծածկո՛ւմ ես, — տոաց քաղաքացիական միլիցիայի ղեկավարներից մեկը, — ես դրանք կիտրեմ:

Ծվ նա նիզարկի սուր ծայրը խրեց նրա աչքի մեջ, արյունը դուրս ցայտեց:

— Նղբա՛յր, — գոչեց դե վիտր, փորձելով տեսնել, թե ինչ է կատարվել Կոռնելի հետ, սակայն նրա աչքերը ցլված էին արյունով, — եղբա՛յր:

— Գնա՛ նրա հետևից, — ունայ մի ուրիշ մարդասպան և Յանի բռնքին մոտեցնելով հրացանը՝ ձղեց շնիկը: Կրակոց չեղավ: Այդ ժամանակ մարդասպանը շուտ տվեց իր դենքը, երկու ձեռքով բռնեց փողից և ամբողջ ուժով խզակոթով հարվածեց Յանի գլխին:

Յան դե վիտր օրորվեց ու ընկավ նրա ստրերի մոտ:

Սակայն վերջին ճիգ գործ դնելով, նա նորից բարձրացավ:

— Նղբա՛յր, — գոչեց նա այնպիսի՝ աղերսալի ձայնով, որ երիտասարդը փակեց լուսամուտի փեղկը: Արդեն տեսնելու ոչինչ չմնաց, քանի որ երրորդ մարդասպանը դիմացից կրակեց Յանի գլխին ու փշրեց նրա գանգը:

Յանն ընկավ և այլևս չբարձրացավ: Այդ ժամանակ մարդիկ, տեսնելով, որ Յանը մեռած է, համարձակություն ստացան. սկսեցին հրացանից կրակել դիակի վրա, խփել մահակով, սրով կամ դանակով: Յուրաքանչյուրը ծարավի էր նրա արյանը, յուրաքանչյուրն ուզում էր նրա հաղուտից մի կտոր պոկել: Սրկու եղբայրները բզկտված էին, խոշտանգված ու այլանդակված: Ամբոխը նրանց արյունաշաղախ, մերկ դիակները քարշ տվեց դեպի հապճեպ սարքած կախաղանը, որտեղ կամավոր դահիճները նրանց գլխիվայր էլախեցին:

Այստեղ դիակների վրա հարձակվեցին ամենից հարշիփները. քանի դեռ եղբայրները կենդանի էին, նրանք չէին համարձակվում դիմել նրանց, իսկ հիմա՝ այդ ստորները բզկտում էին դիակները. պոկոտում էին մարմիններից կաշվի ու մսի կտորներ և քաղաքով մեկ շրջելով, տասը սուով վաճառում էին:

Մեզ հայտնի չէ՝ երիտասարդը տեսա՞վ արդյոք լուսամուտի փեղկերի ճեղքից հագիվ երևացող այդ պատկերը. սակայն այն վայրկյանին, երբ կախում էին երկու տանջամահ դիակները, նա ձեղքելով ամբոխը, քիչ թխտ դբաղված էր իր զվարճալի գործով, ուղևորվեց՝ դեպի Տուլ-ձեկի դարպասը:

— Օ՛, պարոն, — բացականչեց դոնապանը, — դուք բերի՞ք բանալին:

— Այո, բարեկամս, ահա, — պատասխանեց երիտասարդը
— Օ՛, ինչպիսի դժբախտություն, որ դուք գոնե կես
ժամ առաջ չեկարք, — հառաչելով ասաց գոնապանը:

— Ինչո՞ւ, — ասաց երիտասարդը:

— Այն ժամանակ ես կարող էի դե Վիտերի համար բացել
դարպասը: Իհարկանք փակ գտնելով՝ նրանք ետ դարձան
ու ընկան իրենց հետապնդողների ձեռքը:

— Բացե՛ք դարպասը, բացե՛ք դարպասը, — լավեց ըստ
երևույթին շափաղանց՝ շտապող ինչ-որ մեկի ձայնը:

Արքայազնը շուտ եկավ ու ճանաչեց գնդապետ վան Գեկենին:

— Այդ դո՞ւք եք, գնդապետ: Գուր գեռես Հաագայից
դուրս չե՞ք եկել: Շատ մեծ ուշացումով եք կատարում իմ
կարգադրությունը:

— Տե՛ր իմ, — պատասխանեց գնդապետը, — արդեն
Լորդոյ դարպասն է, որին մոտենում եմ և բողբոջն էլ փակ եմ:

— Գե, հիմա այս հիսնալի տղան ձեզ համար բաց կա-
նի այս դարպասը: Բա՛ց արա, բարեկամս, — դարձավ նա
գոնապանին, որը վարձանքից ստուշ էր կտրել: Նա լսեց, թե
ինչպես գնդապետ վան Գեկենը «տեր իմ» անվանեց այդ
գունատ երիտասարդին, որի հետ թիչ առաջ ինքը սովորական
ձևով խոսում էր:

Եվ, որպեսզի իր սիրուն ուղղի, նա արագությամբ
նետվեց դարպասը բանալու Գոները ճոխելով ետ գնացին:

— Չիրդ մեծությունը չե՞ր ցանկանա արդյոք վերցնել
իմ ձին, — հարցրեց գնդապետը Վիլհելմին:

— Ենտրհակալ եմ, գնդապետ, իմ ձին այստեղից մի
բանի քայլի վրա սպասում է ինձ:

Եվ դրպանից հանելով ոսկյա սուլիչը, որն այն ժամա-
նակ ծառայում էր որպես կանչելու միջոց, նա սուր և Լրկա-
բատն սուլեց: Ի պատասխան դրա, արագությամբ մոտ եկավ
ձիու վրա նստած ձիապանը, որը սանձից բռնած բերում էր
մի ուրիշ ձի:

Վիլհելմն, առանց դիպչելու ասպանակներին, թուով
ձիու թամբին ու սլացավ դեպի Լեյդեն տանող ճանապարհը:
Հասնելով ճանապարհին, նա ետ նայեց:

Գնդապետը հետևում էր նրան:

Արքայազնը նշան արեց, որ վերջինս հավասարվի իրեն:

— Գիտե՞ք արդյոք, — ասաց նա, շարունակելով ըն-
թացքը, — որ այդ ստորները Յան դե Վիտին էլ իր եղբոր հետ
սպանեցին:

— Ա՛խ, ձերդ մեծություն, — տխուր պատասխանեց
գնդապետը, — ես կգերադասեի, որ Հուլանդիայում փոխար-
քայություն հիմնելու ձեր ձգտումների ճանապարհին այդ
երկու խոչընդոտները լինեին միայն:

— Ի՞նչարկես, ավելի լավ կլիներ, — համաձայնեց արքա-
յազնը, — եթե տեղի շունենար այն, ինչ տեղի ունեցավ:
Բայց ինչ արված է, արդեն արված է, այդտեղ մենք մեզք
շունենք: Արագ գնանք, գնդապետ, որպեսզի մինչև ուղերձի
տեղ հասնելը Ալֆինում լինենք. ուղերձը, ամենայն հավա-
նականությամբ, կառավարությունը չի հապաղի ինձ ուղար-
կելու:

Գնդապետը խոնարհվեց, առաջ թողեց արքայազնին և
շարունակեց իր ընթացքը այն հեռավորության վրա, որով
գնում էր մինչև խոսակցության սկսվելը:

— Այո, կուզենայի, — շարությամբ շշնջում էր Վիլհելմ
Օրանցին, կիտելով հոնքերը, սեղմելով շրթունքներն ու
խթանելով ձիուն, — կուզենայի տեսնել, թե ի՞նչ արտահայ-
տություն կստանա Լյուդովիկոս Արեղակնայինի՝ դեմքը, երբ
իմանա, թե ինչպես են վարվել իր թանկագին բարեկամնե-
րի՝ պարոններ դե Վիտերի հետ: Օ՛, Արեղակնային, Արե-
ղակնային: Իզուր չեն ինձ անվանում Լուսիյայ ու Մթազնած:
Արեղակնային, վախեցի՛ր քո ճառագայթների համար:

Նա արագ սլանում էր իր հավատարիմ ձիու վրա, այդ
նրիտասարդ արքայազնը, թագավորի համառ թշնամին, այդ
փոխարքան, որը գեռես նախօրյակին վատահ շէր իր ուժին,
սակային, որի առջև հիմա Հաագայի բուրժուաները Յան և
Կոռնել դե Վիտ եղբայրների դիակներին բարձրացրին հիմ-
նավոր ու ապահով աստիճաններ:

¹ Լյուդովիկոս Արեղակնային — մականուն, որը պարգևել էին Լյուդովի-
կոս XIV-ին նրա կեղծավոր պալատականները:

Կակաչների սիրահարն ու նրա հարևանը

Այն ժամանակ, երբ Հաադայի բուրժուաները բզկտում էին Յանի ու Կոռնելի դիակները, Վիլհելմ Օրանցին վերջնապես համոզվելով երկու եղբայրների մահվան մեջ, գնդապետ վան Դեկենի ուղեկցությամբ սլանում էր էնչոեն տանող ճանապարհով. վերջինիս ցավակցական վերաբերմունքը տեղի ունեցած իրադարձություններին, խախտեցին նրա նկատմամբ Վիլհելմի տածած վստահությունը: Հենց նույն այդ ժամանակ հավատարիմ ծառա Կրակեն լիակաժելով, որ իր հեռանալուց հետո կարող էին այդպիսի հրեշավոր դեպքեր տեղի ունենալ, մի հրաշալի ձի նստած, ծառայատ ճանապարհով սլանում էր առաջ, մինչև որ քաղաքից ու նրա մերձակա գյուղերից բավականաչափ հեռացավ:

Այստեղ իրեն զգալով վտանգից հեռու և ըջանկանալով որևէ կասկած հարուցել, նա թողեց իր ձին և շարունակեց ճամփան՝ նավակից նավակ տեղափոխվելով, մինչև որ հասավ Դորդրիխտ: Նավակները ճարպկորեն լողում էին գետի ամենափոքր, ոլորուն վտակներով, որոնք իրենց խոնավ թևերով ողողում էին ուտիներով, եղեգնառներով ու երփնեթանգ ծաղիկներով ծածկված սքանչելի կղզյակները, ուր արևի տակ փայլեցնելով իրենց մեղքները անհող արածում էին գեր անասունները:

Կրակեն հեռվից ճանաչեց Դորդրիխտը, ջրաղացներով ծածկված բլուրի լանջին տեղափորված այդ ուրախ քաղաքը: Նա հեռվից տեսավ սպիտակով երիզված կարմիր, գեղեցիկ տները, որոնց աղյուսե հիմքերն ընկղմված էին ջրի մեջ: Դրանց բաց պատշգամբներում ծածանվում էին սոսկեկար, մետաքսե զորգերը, Հնդկաստանի ու Չինաստանի հիասքանչ ստեղծագործությունների, իսկ զորգերի մոտ, պատշգամբներից կախված էին երկար կարթեր, որոնք ամեն օր լուսամուտներից ջուր նետվող ուտելիքների մնացորդներից հրապուրվող օձաձկների համար մշտական թակարդ էին ծառայում:

Կրակեն զեռուս նավակից, ջրաղացների պտտվող թևերի միջով, բլրալանջին տեսավ մի բաց վարդագույն տուն, որը նրա գալու նպատակահետև էր: Տունը ցայտուն ուրվագծվում էր հսկայական թիկերի մութ ֆոնի վրա, մինչդեռ տանիքի բարձր կատարը կորչում էր բարդիների ղեղին տերևներում: Տունը կառուցված էր ալնպես, որ նրա վրա ընկնող արևի ճառագայթները կարծես թե հավաքվելով ձագարի մեջ, լուրացնում, տաքացնում և անվտանգ էին դարձնում նույնիսկ այն մշուշը, որը յուրաքանչյուր առավոտ, շնայած տունը շրջապատող խիտ կանաչին, բամբին գետից ըջում բերում էր:

Այի դուրս գալով քաղաքային սովորական եռուզեոի պահին, Կրակեն խիտույն ևեթ ուղևորվեց դեպի այդ տունը: Հարկ ենք համարում ընթերցողին ծանոթացնել այդ տան արտաքին տեսքին, որը և հիմա մտադիր ենք անելու: Դա մի սպիտակ, մաքուր, փայլուն տնակ էր, որը ներսից ավելի մաքուր ու լվացված էր, քան դրսից էր թվում: Եվ այդ տանն ապրում էր մի երջանիկ մահկանացու:

Այդ երջանիկ մահկանացուն RARA AVIS¹, ինչպես ասում է Յուվենալիսը², դուրսը վան Քեռլեն էր, Կոռնելի սանիկը:

¹ Rara avis (լատ.) — հազվագեղ թռչուն:

² Յուվենալիս (մոտ. 55—մոտ. 133 թ. մ. թ.) — հռոմեական վերջին նշանավոր բանաստեղծ-երգիծարան:

նա մեր նկարագրած այդ տանն ապրում էր դեռևս մանկությունից, քանի որ այդ տունը պատկանում էր նրա հորը և պապին՝ Գորգրեխտ քաղաքի նշանավոր վաճառականներին:

Առևտուր անելով Հնդկաստանի հետ, պարոն վան Բեռլեհայրը հավաքեց երեք հարյուրից մինչև չորս հարյուր հազար Ֆլորին¹, որոնք 1668 թվականին վան Բեռլեհ-որդին իր բարի ու սիրելի ծնողների մահից հետո գտավ բուրժուական նոր ու չգործածված վիճակում, շնայած այն բանին, որ ոսկիների մի մասը ձուլված էր 1640 թվականին, իսկ մյուսը՝ 1610 թվականին: Իսկ դա խոսում էր այն մասին, որ այդանդ վան Բեռլեհ-հոր Ֆլորիններից բացի, կային նաև վան Բեռլեհ-պապի Ֆլորինները: Շտապենք նշելու, որ չորս հարյուր հազար Ֆլորինը միայն առձեռն էր, Կոռնելիուս վան Բեռլեհի, այսպես կոչված, գրպանի դրամն էր, քանի որ նահանգում գտնվող իր կալվածքներից նա ամեն տարի ստանում էր մոտավորապես երկու հարյուր հազար Ֆլորին:

Երբ Կոռնելիուսի հայրը, այդ պատվարժան քաղաքացին, մեռնում էր, որը պատահեց նրա կնոջ մահից ընդամենը երեք ամիս հետո (կինը վախճանվեց ավելի առաջ, կարծես թե թեթևացնելու համար ամուսնու մահվան ուղին, ինչպես իր կենդանության օրոք թեթևացնում էր նրա կյանքի ուղին), նա վերջին անգամ գրկելով իր տղային, ասաց.

— Եթե ցանկանում ես ապրել իսկական կյանքով, ապա կ'եր, խմիր և վատնիր փողերը, քանի որ ամբողջ օրերով, առավոտից երեկո, փայտե աթոռին կամ կաշվե բազմոցին դամված, յարորատորիայում կամ խանութում աշխատելը կյանք չէ: Երբ բո հերթը հասնի, դու նույնպես կ'մեռնես, և, եթե քեզ բախտ վիճակվի որդի ունենալու, ապա մեր Ֆլորինները, այդ նոփ-նոր Ֆլորինները, որոնք կշուկ են միայն իմ, հորս և ձուլող վարպետի ձեռքերը, շատ կգարմանան՝ ընկնելով անձանոթ տերերի մնաս: Եվ որ ղխավորյն է, մի հետևիր բո կնքահոր՝ Կոռնել դե Վիտի օրինակին, նա ամբողջովին

տարվել է քաղաքականությանը և, անկասկած, վատ վախճան էր անհնա:

Եվ պատվարժան պարոն վան Բեռլեհ մեռավ, թողնելով իր որդուն՝ Կոռնելիուսին հուսահատ վիճակում, որը բուրժուական անտարրեր էր Ֆլորինների նկատմամբ և բուռն սիրով սիրում էր հորը: Այսպիսով, այդ մեծ տան մեջ Կոռնելիուսը մնաց մեռակ:

Իդուր էր Կոռնելիուսի կնքահայրը նրան ստաշարկում պետական պաշտոններ, իզուր էր ջանում դաշխակել նրան փառքով: Կոռնելիուսը, որպեսզի մերժած շինի իր կնքահոր առաջարկը, վան Ռյուտերի՝ հետ ուղևորվեց «Յոթ նահանգներ» կոչվող ռազմական նավով, որն առաջնորդում էր հարյուր երեսուներեք նավերից կազմված քարավանը. նշանավոր ծովակալը պարաստավում էր մարտահրավեր նետել Անգլիայի ու Ֆրանսիայի միացյալ ռազմական ուժերին: Կոռնելիուսը ընդամենը մեկ հրացանի կրակոցի հեռավորությամբ մոտեցավ «Արքայազն» ռազմանավին, որի վրա զբաղվում էր Անգլիայի թագավորի եղբայրը՝ Յորքի հերցոգը: Վան Ռյուտերի հարձակումը այդ նավի վրա այնքան կարուկ էր ու ձարպիկ, որ Յորքի հերցոգը հաղիվ հասցրեց անցնել «Արք. Միքայելի» տախտակամածը. Կոռնելիուսն ականաառև կզավ, թե ինչպես «Արք. Միքայելը», հույանդական արկերից շարզված ու խորթոված, շտրքից դուրս եկավ. նա տեսավ, թե ինչպես հօգս ցնդեց «Կոմո դե Սանվիկ» նավը և կրակի բոցերում ու ջրի ալիքների մեջ կործանվեցին չորս հարյուր նավաստիներ. նա համոզվեց, որ վերջ ի վերջո քսան նավերի խորտակումից, երեք հազար սպանված, հինգ հազար վիրավոր ունենալուց հետո մարտի վախճանը, այնուամենայնիվ, մնաց անորոշ, յուրաքանչյուր կողմ իրեն էր համարում հաղթող, և ստեղծվել էր այնպիսի վիճակ, որ ամեն ինչ պետք էր սկսել սկզբից, բանդի այդ ամբողջից մնաց միայն այն փաստը, որ ծովային եակատամարտերի թվում ավելացավ մի նոր՝ Աուտուլուպական

¹ Ֆլորին — նիդեռլանդական փողի միավոր, Հետագայում փոխարինվեց գուլդենով:

¹ Վան Ռյուտեր — հոլանդական նշանավոր ծովակալ, պատերազմների շրջանում զեկավարում էր նավատորմը:

Տրվանդանի ծովամարտ անունը. նա հասկացավ, թե մարդը որքան ժամանակ է կորցնում այդ ազմուկ-աղաղակի մեջ, և, կրթ մշտաները իրար կոտորում էին, նա փորձում էր աչքերն ու ափանջները փակելով, մտածելու շենց այդ ժամանակ էլ Կոռնելիուսը հրածեղտ ավելց վան Ռյուտերին, ամբարտակների ղլխավոր տեսչին և իր փառքին: Նա ընկավ մեծ պեն-սիոնարիի ոտքերը, որի նկատմամբ ինքը խորին հարգանք էր տածում, և աղաչեց, որպեսզի վերջինս թույլ տա իրեն վերադառնալու Գորդոնիստի իր տունը: Եվ նա՝ ղինված

վաստակած հանգստի իրավունքով, վերադարձավ իր բսանով տարիներով, երկաթն անողջությամբ, խորաթափանց հաշացրով և այն համոզմունքով, որն ավելի թանկ արժեք, քան նրա ամբողջ ունեցվածքը՝ շոքա հարյուր հազար ֆլորին կարողությամբ և տասը հազար ֆլորին եկամուտով, մի համոզմունքով, որ բախտը մարդուն ավելի շատ բան է շնորհել, քան այդ անհրաժեշտ է երջանիկ լինելու համար և բազաբար է, որպեսզի երջանկություն չլինի:

Այդ պատճառով, ձգտելով իրեն համար իր ճաշակով բարեկեցություն ստեղծել, Կոռնելիուսն սկսեց ուսումնասիրել բույսերն ու միջատները: Նա հավաքեց ու գասակարգեց կզդիների ամբողջ բուսականությունը, կազմեց ամբողջ նահանգի միջատների հավաքածուն, գրեց դրանց մասին տրակտատ, ինքն իր ձեռքով նկարազարդեց և, վերջապես, շիմանալով ինչպես վատնի իր պարապ ժամանակը և, որ չլրխավորն է՝ փողերը, որոնց քանակը սարսափելի շափով ավելանում էր, նա սկսեց ընտրություն կատարել իր երկրում և իր դարաշրջանում տարածում գտած ամենաթանկ և ամենաբնախի հրապուրանքների մեջ: Նա սիրեց կակաչներ:

Ինչպես հայտնի է, դա մի շրջան էր, երբ ֆլամանդացիները և փորթուգալացիները, ծագվածաշակման այդ ձևի մեջ մրցելով իրար հետ, հասան բառացիորեն մինչև կակաչների աստվածացմանը՝ և արևելյից բերած այդ ծագի հետ վարվում էին այնպես, որ ոչ մի բնագիտա կրթք չէր համարձակվի նույնն անել մարդկային ցեղի հետ, վախենալով, որ կշարժի աստվածների նախանձը:

Շուտով ամբողջ նահանգում, Գորդոնիստից մինչև Մոնս, խոսակցության նյութը միայն պարոն վան Քեոլերի կակաչներն էին: Նրա թմբերը, ոտոզող ջրանցքները, շորանոցները, նրա սոխուկների հավաքածուները դալիս էին նաչելու այն-

¹ Կակաչ — դեղեցիկ ծագիկներով, սոխարմատային, բազմամյա բույս: Վայրի տեսակները մեծ տարածում ունեն Հարավային եվրոպայում ու Ասիայում: Կակաչի զիկորատիվ տեսակները եվրոպա բերվեցին Թուրքիայից, XVI դարի կեսերին: Նիդեռլանդներում կակաչների աճեցումը մասսայական դարձավ: XVII դարում «կակաչամոլությունը» հասավ իր դադարակետին: Կակաչների մշակման հիմնական կենտրոնը Հատալենն էր:

պես, ինչպես երբևէ հռոմեական նշանավոր ճանապարհորդները գնում էին տեսնելու Ալեքսանդրիայի գրադարաններն ու պատկերասրահները:

Վան Բեռլեն սկսեց նրանից, որ իր ամբողջ տարեկան եկամուտը ծախսեց հավաքածու ձեռք բերելու վրա. այնուհետև հավաքածուն ավելի հարստացնելու համար նա դիմեց իր նոր ֆլորինների օգնությունը և նրա ջանքերը պսակվեցին հաջողությունից: Կոռնելիուսը աճեցրեց հինգ նոր տեսակի կակաչներ, որոնց անվանեց. մեկը՝ ի հիշատակ իր մոր՝ «Ժաննա», մյուսը՝ իր հոր ազգանունով՝ «Բեռլեն», երրորդը, ի պատիվ իր կնքահոր, կոչեց «Կոռնելի»: Մյուսների անունները չենք հիշում, սակայն, եթե հետաքրքրվողներ լինեն, նրանք, անկասկած, կգտնեն այն ժամանակվա կատալոգներում:

1672 թվականի սկզբներին Կոռնելի զե Վիտը եկավ Գորգրեխտ, որպեսզի երեք ամիս անցկացնի իր հին, տոհմական տանը, քանի որ, ինչպես հայտնի է, ոչ միայն Կոռնելն էր Գորգրեխտում ծնվել, այլև զե Վիտերի ամբողջ տոհմը ծնունդ էր առնում այդ քաղաքից:

Հենց այդ ժամանակ Կոռնելի աստղը սկսեց փայլել, Վիլհելմ Թրանցու խոսքերով ասած, անժողովրդականությունից: Սակայն իր հայրենակիցների համար, Գորգրեխտ քաղաքի բարեհոգի բնակիչների համար, նա դեռևս այնպիսի հանցագործ չէր, որ արժանի լիներ կախաղանի, չնայած նրանք նույնպես գոհ չէին Կոռնելի շափաղանց կտրուկ հակաօրանժխտական հայացքներից. բայց և այնպես, հպարտանալով նրա անձնական բարեմասնություններով, նրանք կազմակերպեցին հանդիսավոր դիմավորում:

Շնորհակալություն հայտնելով իր համաքաղաքացիներին, Կոռնելը գնաց նայելու իր հայրենի տունը և կարգադրեց, որ մինչև տիկին զե Վիտի և երեխաների գալը որոշ վերանորոգումներ կատարվեն: Այնուհետև նա ուղևորվեց իր սանիկի տունը, որը, ամենայն հավանականությամբ, միակ մարդն էր ամբողջ Գորգրեխտում, որը չգիտեր, թե ամբարտակների գլխավոր տեսուչը այցելություն է եկել իր հայրենի քաղաքը: Որքան Կոռնել զե Վիտը իր նկատմամբ ատելություն էր առաջացնում, սերմանելով, այնպես կոչված,

շարորակ գազափարներ, որոնք անվանվում էին քաղաքական կրքեր, այնքան վան Բեռլեն ձեռք էր բերում համընդհանուր համակրանք՝ բացարձակապես կտրված լինելով քաղաքականությունից և ամբողջովին տարվելով իր կակաչներով:

Վան Բեռլենի սիրում էին նրա բանվորները, ծառաները, և նա չէր պատկերացնում անգամ, որ աշխարհիս երեսին կարող է լինել մի մարդ, որը մյուսին վատ ցանկանա:

Սակայն, համոթ մարդկություն, Կոռնելիուս վան Բեռլեն, ինքն էլ չկասկածելով այդ, մի թշնամի ուներ, որն ավելի կատաղի էր, ավելի մոլեգնած ու ավելի անհաշտ, քան ամենակատաղի օրանժխտները, որոնք ամենից ավելի թշնամարար էին տրամադրված Կոռնելի զե Վիտի և նրա եղբոր՝ Ցանի դեմ:

Հրապուրվելով կակաչներով, Կոռնելիուսը. դրանց վրա սկսեց ծախսել իր տարեկան եկամուտից բացի, նաև իր հորից մնացած ֆլորինները:

Գորգրեխտում վան Բեռլեի հետ պատը պատին կից ապրում էր մի քաղաքացի՝ Իսահակ Բոքստեյ անունով, որը հենց սկզբից էլ հրապուրվել էր այդ նույն գործով և միայն «կակաչ» խոսքից ընկնում էր արտակարգ ոգեշնչված վիճակի մեջ:

Բոքստեյին, սակայն, բախտ չէր վիճակվի վան Բեռլեի նման հարուստ լինելու: Մեծ դժվարություններով, մեծ համբերատարությամբ և աշխատանքով նա Գորգրեխտի իր տան այգում սկսեց կակաչներ մշակել: Համաձայն կակաչագիտության բոլոր կանոնների, նա մշակեց հողը և իր թմբերին տալիս էր այնքան ջերմություն ու խոնավություն, որքան այգեգործության մեջ ընդունված էր:

Իսահակը գիտեր իր ջերմոցների ջերմության աստիճանը մինչև մեկ քսաներորդի ճշտությամբ: Նա ուսումնասիրեց էր քամու ճնշման ուժը, իր մոտ սարքել էր այնպիսի հարմարանքներ, որոնց շնորհիվ քամին միայն աննշան կարող էր տատանել նրա կակաչները:

Նրա կակաչները սկսեցին դուր գալ: Գրանք գեղեցիկ էին և նույնիսկ նրբաճաշակ: Շատ սիրողներ էին գալիս Բոքստեյի կակաչները տեսնելու: Վերջապես, Բոքստեյն

անձեցրեց կապալաների մի նոր տեսակ, որին ավելջ իր ար-
նունը: Այդ կապալը մեծ տարածում ստացավ, նվաճեց
Յրանսիան, հասավ Իսպանիա և թափանցեց նույնիսկ Փոք-
թուրքալիսա: Դեռ Ալֆոնս VI¹ թագավորը, որը կիսաթուրք,
արքայազնի և պարոմ էր Տիրսիյր կղզում և արձանդ հրա-
պրոպեի էր կապալաների մշակմամբ, նայեց վերջ հըշատակ-
ված ռոքրատիկինն և ասաց. «վատ չէ»:

Սրբ Կոստելիուս վան Բեռլեն, իր նախորդ բուրբ գրադ-
մունքներից հետո, կրքտարին տարվեց կապալաներով: Նա
որոշ ձևափոխություններ մտցրեց իր տան մեջ, որը, ինչպես
արդեն ասացինք, տեղավորված էր Բոքստելի տան կողքին:
Նա իր սենյակներից մեկի վրա հարկ ավելացրեց, որով և
պահասեցրեց Բոքստելի այդու շերմաստիճանը մտավորա-
պես կես աստիճանով և, հետևաբար, կես աստիճանով ցր-
տացրեց, եթե չհաշվենք այն, որ իր նոր կառույցով Կոստե-
լիուսը կորեց քամու մուտքը դեպի Բոքստելի այգին և դու-
նավ խախտեց իր հարեանի բուրբ հաշիվները:

Վերջ ի վերջ, Բոքստելի տեսանկյունից, դրանք մամբ
բաներ էին: Նա վան Բեռլենի համարում էր նկարիչ, այսինքն՝
էությամբ խելադար մարդ, որը փորձում է բնության հրաշք-
ները ազավազված ձևով վերարտադրել կտավի վրա: Հիմա նա
իր աշխատանոցի վրա կառուցել է մի հարկ, որպեսզի ավելի
շատ լույս ունենա, դա նրա իրավունքն է: Պարոն վան Բեռ-
լենն այնպիսի նկարիչ էր, ինչպիսի ծաղկաբույծ էր պարոն
Բոքստելը, որն անձեցնում էր կապալաներ: Առաջինին արեք
պետք էր իր նկարների համար, և նա կես աստիճան լույսը
խելց պարոն Պոքստելի կապալաներից:

Իրավունքը վան Բեռլենի կողմն էր. Bene sit², Բացի դրա-
նից, Բոքստելը պարզեց, որ լույսի շափազանց առատություն-
ը կարող է վնասել կապալաներին, որ այդ ծաղիկն ավելի
լավ է աճում ու ավելի լավ գունավորում է ստանում արևի
առավոտյան և երեկոյան մեղմ ճառագայթների տակ, քան
կեսօրվա կիզիչ տաքությունից:

¹ Ալֆոնս VI — Փոքթուրքալիսի թագավոր (1658—1667): Պարստական
հեղաշրջման հետևանքով իր եղբայր Պեդրոյի կողմից զահեղեց արվեց:

² Bene sit (լատ.) — թող այդպես լինի:

Այսպիսով, նա համարյա թե իրեն երախտապարտ էր
գտնում վան Բեռլենի հանդեպ, որ ծրիարար իրեն մի պատվար
է պրամազրեց արևից պաշտպանելու համար:

... Գուցե և դա այնքան էլ ճիշտ չէր. գուցե Բոքստելն իր
հարեանի մասին այն չէր ասում, ինչ մտածում էր: Ասկայն
մեծ հողիները իրենց կյանքի ծանր վայրկյաններին զարմա-
նալի հենարան են դառնում փիլիսոփայություն մեջ:

Բաց ավա՞ղ, ի՞նչ կատարվեց այդ դժբախտ Բոքստելի
հետ, երբ նա տեսավ, որ նոր կառուցված հարկաբաժնի պա-
տահանները զարդարվեցին ծլած ու շծլած սոխուկներով,
հողով լցված արկղներում աճող կապալաներով և, մի խոսքով,
այն ամենով, ինչ որ բնորոշ է կապալաների մշակմամբ տար-
ված մղի մարդուն:

Այնտեղ կային պիտակների ամբողջ տուփեր, դարակ-
ներ, բաժանմունքներ ունեցող արկղներ, մետաղյա ցանցեր,
որոնք պետք է ծածկեին այդ արկղները, որպեսզի անվտանգ
սպահովվեր օդի անընդհատ մուտքը և շթագանցեին մրկ-
ներ, առնետներ, որոնք մեծ հետաքրքրասիրություն են ցու-
ցաբերում հազաչ ֆրանկ արժողությունը կապալաների նկատ-
մամբ:

Բոքստելը ջարդացավ այդ ամբողջ հարստությունից, սա-
կայն նա դեռ չէր գիտակցում իրեն հասած վտանգի ամբողջ
մեծությունը: Վան Բեռլենի ճանաչում էին որպես մի մար-
դու, որը սիրում է գեղեցիկ: Ինչ որ շոյում է աչքը: Նա ամե-
նայն նրբությունը ուսումնասիրել էր բնությունը և վերար-
տադրում էր իր նկարներում; որոնք այնքան ավարտուն էին,
որքան Հերարյ Գուոլ¹ նրա ուսուցչի նկարները, ինչպես նրա
բեկերոջ Միրիսի նկարները: Հնարավոր է, որ նա պատ-
րազույցում էր նկարել մի ծագկազորձի սենյակ, որը մշակում
է կապալաներ. հենց այդ նպատակով էլ, գուցե, իր աշխատա-
նեցում հավաքել է այդ ամբողջը:

Չնայած Բոքստելը հանգստացնում էր իրեն այդ խաբու-

¹ Հերարյ Գուոլ (1613—1675) — հոլանդական նշանավոր նկարիչ,
ինձրանգաի աշակերտը: Յրանս վան Միրիս (1635—1681) — հոլանդա-
կան նկարիչ, Հ. Գուոլի աշակերտը:

սիկ մտքով, սակայն նա այրվում էր հետաքրքրասիրութ-
նից: Մութն ընկնելուն պես նա սանդուղք դնում էր ընդհա-
նուր միջնադասի մոտ և բարձրանալով՝ սկսում էր հեռեկ,
թե ի՞նչ են անում իր հարեան վան Բեռլիի մոտ: Նա հա-
մոզվեց, որ հողի այն հսկայական հատվածը, ուր առաջ դա-
նազան բույսեր էին ցանված, այժմ փորված է և բաժանված
թմբերի: Հողը խառնված է գետաջին տիղմի հետ, մի խառ-
նուրդ, որը ամենանպաստավորն է կակաչների համար. ամ-
բողջ այդ հատվածը ծածկված է ձիմով, որպիսով կանխվի
հողի հոսքը: Բացի այդ, Բոքստելը համոզվեց, որ թմբերի
տեղաբաշխումը այնպիսին է, որպեսզի դրանք կարողանան
չերմանալ արևի ծագող և մայր մտնող ճառագայթներից և
պաշտպանվեն կեսօրվա այրող արևից: Ջրի պաշարը բավա-
րար է և այն էլ այդքան մոտ: Ամբողջ հողամասը նայում է
հարավ-արևմուտք, մի խոսքով, հաշվի են առնված բոլոր
այն պայմանները, որոնք անհրաժեշտ են ոչ միայն հաջողու-
թյան հասնելու, այլև գործն ավելի կատարելագործելու հա-
մար:

Այլևս կասկած չէր կարող լինել. վան Բեռլեն սկսել էր
կակաչներ մշակել:

Հենց նույն վայրկյանին Բոքստելը պատկերացրեց, թե
ինչպես այդ գիտնական մարդը, իր շորք հարչուր հաղար
Ֆլորին կասկածափոխ և տասը հաղար տարեկան ունեւայով
կօպագործի իր բոլոր ունակութուններն ու իր բոլոր հնա-
րավորութունները կակաչներ անեցնելու համար:

Բոքստելը աղոտ, բայց շատ մոտ ապագայում կանխա-
տեսում էր նրա հաջողութունը և նախօրոք՝ զգաց այնպիսի
տանջանքներ, որ նրա ձեռքերը թուլացան, ոտքերը փայտա-
ցան և նա հուսահատության մեջ սանդուղքներից տապալվեց
ներքև:

Այդպես ուրեմն, նշանակում է ոչ թե կակաչներ նկարելու
համար էր վան Բեռլեն նրանից խլել կես աստիճան ջերմու-
թյունը, այլ իսկական կակաչներ աճեցնելու համար: Այդպես
ուրեմն, վան Բեռլեն կունենա հիանալի լուսավորություն և,
բացի դրանից, ընդարձակ, պայծառ և լավ օդափոխիչով
հարեցված սենյակ, որտեղ կպահի իր սոսնակներն ու կակաչ-

ների ծիլերը. այդ շքեղութունից ինքը՝ Բոքստելը, զրկված է,
և այդ նպատակի համար նա ստիպված զոհել էր իր սեփական
ննջարանը, որպեսզի մարդկային մարմնից արտադրվող գո-
լորշիացումը բույսին չվնասի, իսկ ինքը՝ քնում էր վերնա-
հարկում:

Այդպես ուրեմն, պատը՝ պատին, դուռը՝ դռանը կպած
ապրում էր մի հակառակորդ, մրցակից գուցե և հաղթող: Այդ
մրցակիցը ոչ թե ինչ-որ մի տղա է, աննշան այգեգործ, այլ
հայտնի մարդ, Կոռնել դե Վիտի սանկիը: Ինչպես երևում է,
Բոքստելը հնդկական Պոր թագավորից՝ ավելի քիչ ողջամիտ
էր, որը Ալեքսանդր Մակեդոնացուց հաղթվելով, միխիթար-
վում էր նրանով, որ իրեն հաղթողը այդպիսի մի հռչակավոր
անձնավորություն է:

Իրոք, ի՞նչ կլինի, եթե օրերից մի օր վան Բեռլեն հայտ-
նագործի կակաչի մի նոր տեսակ և դա անվանի Յան դե Վիտ,
այն բանից հետո, երբ առաջին տեսակն արդեն կոչել է
Կոռնել: Չէ՞ որ շարութունից ուղղակի կարելի է խեղդվել:

Այդպիսով՝ իր նախանձոտ կանխագուշակությամբ,
Բոքստելը՝ նման սեփական զժբախտությունը գուշակող մար-
գարելի, արդեն տեսնում էր այն, ինչը պետք է տեղի ունենար:

Ով ահա, անելով այդ հայտնագործութունը, նա անց-
կացրեց իր կյանքի ամենասարսափելի գիշերներից մեկը, որը
միայն կարելի էր պատկերացնել:

6

Կակաչների սիրահարի ատելությունը

Այդ վայրկյանից Բոքստելին համակեց ոչ թե հոգսը, այլ
երկյուղը: Երբ մարդ աշխատում է որևէ նվիրական գաղա-
փարի իրականացման համար, ապա այդ նրա հոգուն ուժ և

¹ Ալեքսանդր Մակեդոնացու ճակատամարտը հնդկական ռաջա Պորի
հետ տեղի ունեցավ 326 թ. մ. թ. ա. Հյուսիսային Հնդկաստանում գտնվող
հնագույն նիկեյ քաղաքի մոտ:

վեհաբար և ներարկում, իսկ մարմինը դարձնում է ուժեղ և Սակայն Բոքստիլը կորցրեց հենց դրանք, մտածելով սոսկ այն վնասի մասին, որ կարող է իրեն հասցնել հարևանի մտահաջումը:

Վան Բեռլին, ինչպես որ պետք էր ենթադրել, գործի գրեց իր ամբողջ բնական ձիրքն ու հրաշալի ունակությունները և հասավ հիանալի արդյունքների՝ աճեցնելով դեղեցիկ կակաչներ:

Կոռնելիուսը մեծ հաջողությամբ, բան որևէ մեկը Հաառլեմում և Լեյդենում (քաղաքներ, որոնք հայտնի էին իրենց ամենանպաստավոր հողով ու կլիմայով) հասավ այն բանին, որ աճեցրեց խիստ բազմաթիվ ու բազմաձև կակաչներ և, այսպիսով, մեծ չափով ավելացրեց կակաչների տեսակները:

Նա միամիտ, սակայն տաղանդավոր այն ուղղության հետևորդներից էր, որ դեռևս VII դարից առաջնորդվում էր հետևյալ նշանաբանով.

«Արհամարհել ծաղիկները, նշանակում է վիրավորել աստծուն»:

Սա մի նախադրյալ էր, որի հիման վրա կակաչների սիրահարները 1653 թվականին կառուցել էին հետևյալ սիլոս-դիզմը¹.

«Արհամարհել ծաղիկները, նշանակում է վիրավորել աստծուն: Կակաչները բոլոր ծաղիկների մեջ ամենադեղեցիկն են: Հետևաբար, ով որ արհամարհում է կակաչները, նա անշարի վիրավորում է աստծուն»:

Այս դատողության հիմքի վրա Հոլանդիայի, Ֆրանսիայի,

¹ Սիլոսդիզմ — տրամաբանական մտահանգում, բաղկացած երկու նախադրյալներից, այսինքն՝ գատողություններից, որոնք եզրակացուլչյան համար հիմք են ծառայում (օրինակ, բոլոր քառանկյունիներն ունեն շորտ կողմեր, քառակուսին քառանկյունի է, հետևապես, քառակուսին ունի շորտ կողմեր): Միջնադարյան սխոլաստո-դիստանականները փիլիսոփայական մտահանգումների մեթոդները ձգտելով օգտագործել քրիստոնեական կրոնի ամբողջովման համար, հաճախ բնության կենդանի ուսումնասիրությունը նենգափոխում էին սիլոսդիզմով: Տարածում էր գտել, օրինակ, այսպիսի սիլոսդիզմ. Իվանը մարդ է: Բոլոր մարդիկ իրենց բնույթով մեղավոր են: Հետևապես՝ Իվանը մեղավոր է:

Կորթուզալիայի (էլ չենք խոսում Յեյլոնի, Հնդկաստանի և Չինաստանի ծաղկաբույծների մասին) շորտ թե հինգ հազար ծաղկաբույծներ շար ուժի զորությամբ կարող էին ուխտադրուժներ, հերետիկոսներ և մահվան արժանի հայտարարել հարյուր միլիոնավոր մարդկանց, որոնք անապրեր են կակաչների նկատմամբ: Եվ, չպետք է կասկածել, որ Բոքստիլը, շնայած վան Բեռլեի նկատմամբ նրա տածած մահացու առեւտրյանը, այս բանում նրա հետ ձեռք-ձեռքի տված կցործեր:

Այսպես ուրեմն, վան Բեռլեն հասել էր մեծ հաջողությունների, և նրա մասին սկսեցին ամենուրեք այնքան խոսել, որ Բոքստիլը հոլանդացի նշանավոր ծաղկաբույծների շարքից ընդմիջա շրջացավ, իսկ Դորդրեխտի այգեղործության առաջին ներկայացուցիչը դարձավ համեստ ու քարհեղի գիտնական Կոռնելիուսը: Այսպես՝ մի բողոքոջից աճում են հրաշագեղ ճյուղեր, ու մի շորտ թերթանի անգույն մասրենուց իր սկիզբն է առնում իսկական բուրավետ վարդը: Այսպես՝ երբեմն թագավորական առհճի արմատները գուրս են զալիս փայտահատի տնակից կամ էլ ձկնորսի խարխուլ խրճիթից:

Վան Բեռլեն ամբողջովին կյանված ծաղիկներ աճեցնելու և հավաքելու իր աշխատանքով, վան Բեռլեն, որ արդեն հոշակիչ էր Եվրոպայի ծաղկագործության մեջ, նույնիսկ չէր էլ կասկածում, որ իր կողքին ապրում է մի դժբախտ, գահադրված թագավոր, որի գահին տիրացել է: Նա հաշտությամբ շարունակում էր փորձերը և երկու տարվա ընթացքում իր թմբերը ծածկեց հիասրանչ ստեղծագործություններով, որոնց հավասարը դեռ ոչ ոք ոչ մի ժամանակ չէր ստեղծել, բացառությամբ թերևս Շեքսպիրի ու Ռուբենսի:

Եվ ահա, պատկերացում ունենալու համար այն տան-

¹ Կակաչների համեմատությունը անգլիական խոշորացույն դրամատուրգ Վիլյամ Շեքսպիրի (1564—1616) և ֆրամանդական նկարիչ Պետեր Պաուլ Ռուբենսի (1577—1640) ստեղծագործությունների հետ պատկերացում է տալիս այն «կակաչամուլություն» մասին, որ XVII դարում տիրում էր Հոլանդիային:

չահարի մասին, որին Դանթեն¹ մոտացել էր տեղ տալ իր «Իժոխբում», բավական էր միայն մի հայացք գցել Բոքստելի վրա: Այն ժամանակ, երբ վան Բեռլեն ջրում, պարարտացնում ու մշակում էր իր թըմբերը, երբ նա ծնկի եկած ճիմով ծածկված թմբերի եզրին, ամենայն ուշադրությամբ ուսումնասիրում էր ծաղիկող կակաչի տերևների յուրաքանչյուր երակը, խորհելով այն մասին, թե ի՞նչ նոր տեսակներ կարելի է դրանից ստանալ, ինչպիսի՞նոր ծաղիկներ կարելի է դուրսբերել, այդ նույն ժամանակ Բոքստելը, թաքնված ոչ մեծ թխկի հետևում, որը տնկել էր պարսպի մոտ և իր համար ծառայեցնում էր որպես թաքստոց, բորբոքված աչքերով ու փրփուրը բերնին, հետևում էր իր հարևանի յուրաքանչյուր շարժումին: Եվ երբ վերջինս նրան ուրախ ու գոհ էր երևում, երբ հարևանի դեմքին որսում էր ծախտ կամ տեսնում էր, որ վերջինիս աչքերն ուրախությունից փայլում են, նա այնպիսի անեծքներ, այնպիսի կատաղի սպառնալիքներ էր թափում հարևանի հասցեին, որ նույնիսկ անհասկանալի է, թե ինչպես թունավոր նախանձի ու

րոպի մոտ և իր համար ծառայեցնում էր որպես թաքստոց, բորբոքված աչքերով ու փրփուրը բերնին, հետևում էր իր հարևանի յուրաքանչյուր շարժումին: Եվ երբ վերջինս նրան ուրախ ու գոհ էր երևում, երբ հարևանի դեմքին որսում էր ծախտ կամ տեսնում էր, որ վերջինիս աչքերն ուրախությունից փայլում են, նա այնպիսի անեծքներ, այնպիսի կատաղի սպառնալիքներ էր թափում հարևանի հասցեին, որ նույնիսկ անհասկանալի է, թե ինչպես թունավոր նախանձի ու

¹ Դանթե, Ալիգերի (1265—1321) — իտալացի իտոլոր հումանիստ-բանաստեղծ: «Անավաճային կատակերգություն» պոեմի հեղինակ, որը բաղկացած է երեք մասից. «Իժոխբ», «Քավարան», «Երախտ»: Պոեմի առաջին մասում Դանթեն նկարագրում է դժոխքում մեղավոր հոգիների կրած սարսափելի տանջանքները: Նրանց մեջ կային հայրենիքի դավաճաններ, մի քանի կաթոլիկ հոգեբաններ ու պապեր:

չարության այդ շունչը չէր թափանցում ծաղիկների ցողունների մեջ ու քայքայում, մեղցնում դրանք: Քանի որ մարդկային հոգին պարուրած շարունակը խիստ արագ է աճում, ապա շատ շուտով Բոքստելն արդեն չէր բավարարվում նրանով, որ հետևում էր Կոռնելիուսի ամեն մի քայլին: Բոքստելը ցանկանում էր տեսնել նրա ծաղիկները. չէ՞ որ նա հոգով արվեստագետ էր, իսկ հակառակորդի հաջողությունները նրա հոգու նուրբ թելերն էին շափում:

Բոքստելը գնեց մի հեռուդիտակ, որի օգնությամբ կարողանում էր Կոռնելիուսից ոչ պակաս հետևել ծաղկի ամեն մի փոփոխությանը՝ տնկելու վաշիկյանից, երբ առաջին տանջում հոգի տանից երևում է մի զուգամտ ծիլ, մինչև այն վաշիկյանը, երբ հինգ տարիների ընթացքում սկսում է ծնունդ առնել ու լցվել մի աղնվազույն, նրբագեղ կոկոն, և նրա վրա երևում են ապագա ծաղկի անորոշ երանգները, իսկ այնուհետև՝ երբ բացվում են ծաղկի թերթիկները և, վերջապես, ծաղկաբաժակի զաղտնի գանձարանը:

Եվ քանի՞-քանի՞ անգամ դժբախտ, նախանձոտ այդ մարդը բարձրանում էր սանդուղքների վրա ու վան Բեռլեի թմբերին տեսնում էր կակաչներ, սրոնք կուրացնում էին նրան իրենց հրաշագեղ գեղեցկությամբ ու ճնշում էին իրենց կատարելությամբ:

Եվ ապա, վաշիկենական հիացմունքից հետո, որը, համենայն դեպս, չէր կարողանում թաքցնել, նրան համակում էր հիվանդագին նախանձը, որը կրծում էր կուրծքը՝ վերածելով նրա սիրտը անվերջ տանջանքների մի օշախի:

Քանի՞ անգամ այգալիսի ըրպեններին, որոնց նկարագրությունը գրելով անհնար է տալ, Բոքստելին համակել է գայթակղությունը՝ դիշերով իջնել հարևանի բակն ու շարդել բույր ծաղիկները, ատամներով կրծել կակաչների սոխուկները և, նույնիսկ, իր անսահման զայրույթի զոհը դարձնել հենց իրեն՝ տիրոջը, եթե վերջինս համարձակվեր պաշտպանել իր ծաղիկները:

Սակայն կակաչ սպանելը իսկական ծաղկագործի համար սարսափելի մի հանցագործություն է:

Քայց և այնպես, վան Բեռլի անընդհատ ու ամենօրյա հաշտությունները, որոնք նա ձեռք էր բերում մի տեսակ բնագործ, Բորստելին հասցրին շարության այնպիսի մոլուցքի, որ նրա մաքուր անցավ քարերով ու փայտերով ավերելի էր հարեանի կակաշների թմբիրը: Սակայն նա վախենում էր, որ հաշտող առաջնության տեսնելով այդ ավերածութունը, վան Բեռլեն կսկսի հետաքննություն կատարել և կբացահայտի, որ իր տունը տեղադրված է փողոցից հեռու, որ XVII դարում երկնքից փայտեր ու քարեր չեն թափվում, ինչպես այդ լինում էր ամառնիկներին՝ շրջանում, որ հանցագործը, չնայած գործիչ է գիշերով, միևնույն է, կմերկացվի և ոչ միայն կպատժվի արդարադատությանը, այլև ամբողջ կյանքում եվրոպական բոլոր ծաղկաբույծների աչքում պատվազուրկ կարվի: Այդ ժամանակ Բորստելը որոշեց դիմել խորամանկության և գործադրել մի այնպիսի միջոց, որը իրեն չէր վարկաբեկի:

Ճիշտ է, նա երկար փնտրեց այդ միջոցը, սակայն, վերջի վերջն, գտավ:

Մի անգամ գիշերով նա երկու կատվի հետևի թափերը տասը ոտնաչափ երկարության պարանով կապեց իրար և պատի վրայից զցկեց իր հարեանի ամենադիտար թմբի, կարևի է ասել արքայական թմբի ուղիղ մեջտեղը, որտեղ գտնվում էին ոչ միայն «Կոռնել դե Վիտը», այլև կաթնասպիտակավուն ու ալ կարմիր «Յրնարանտացիներ», գորշավուն, կարմիր ու վառ կարմիր «Մարմարյան», Հաադեմում աճեցրած «Շրնաշքը» և նաև «Կոլումբին մուգ» և «Կոլումբին բաց» կակաշները:

Բարձր պատից ցած ընկնելով՝ խելահեղ կենդանիները սկզբում թմբի վրա դեսուղեն վազելով ցանկացան տարբեր կողմեր փախչել, սակայն իրար կապող պարանը թույլ չուզեց: Զգալով, որ փախչելն անհնար է, նրանք վայրենի մլավոցով

¹ Ամառնիկներ — ջուլոր ցեղեր, որոնք հարձակումներ էին գործում Հին Հրեաստանի վրա: Ավետարանի ավանդության համաձայն, «մահկաններն ու քարերը, որ թափվում էին երկնքից», շրջնողներն ու փոթորիկները, մրրիկը և մնացած տարերային աղետները ներկայացվում են որպես աստվածային զայրութի արդյունք:

սկսեցին դեսուղեն ընկնել՝ պարանով կտորատելով ծագիկները: Տասնհինգ րոպե այդպես կատաղի պայթարելուց հետո, վերջնական նրանց հաշտվեց պարանը՝ պոկել և անհետանալ:

Բորստելը, թխկենու հետև թաքնված, գիշերվա խավարի մեջ ոչինչ չէր տեսնում, սակայն երկու կատուների կատաղի ճշոցներից նա պատկերացրեց ավերածության ամբողջ պատկերը, և նրա սիրտը՝ թափելով իր մաղձը, խանդավառվեց:

Բորստելի մեջ իր հասցրած վնասի արդյունքները տեսնելու ցանկությունն այնքան ուժեղ էր, որ նա մինչև առավոտ մնաց այդտեղ, որպեսզի սեփական աչքերով տեսնի, թե ի՞նչ վիճակում են գտնվում հարեանի թմբերը՝ կատուների գիշերային մարտից հետո:

Նա փայտացել էր վաղորդյան ցրտից, սակայն չէր զգում: Վրիժառության զգացմունքը նրան տաքացնում էր: Մրցակցի վիշտը նրա կրած բոլոր տանջանքների փոխհատուցումը կլիներ:

Արևի առաջին ճառագայթների հետ սպիտակ տան դրոները բացվեցին: Երևաց վան Բեռլեն և գիշերն իր հարձարավետ անկողնում հաճելի երազներ տեսած մարդու ծայրու երեսին՝ ուղևորվեց դեպի թմբերը:

Հանկարծ նա նկատեց, որ հողը, որը նախօրյակին հարթ էր ինչպես հայելի, դարձել է խորգուբորդ: Հանկարծ նա նկատեց, որ իր կակաշների համաչափ թմբերը խառնիխառ վիճակում են, նման այն գինվորների շոկատին, որոնց մոտ ումբ էր ոչայթել:

Կտավի պես գունատվելով, նա նետվեց դեպի թմբերը: Բորստելը հաճույքից զոգում էր: Տասնհինգ թե բառե կակաշ տրորված ու պոկոտված, ընկած էին գետնին, մի մասը թեքվել էին, մյուսները՝ բոլորովին շարժվել և արդեն թառամել էին: Նրանց վերքերից հյուսթ էր կաթում, թանկարժեք արյուն, որը վան Բեռլեն կհամաձայնեք իր սեփական արյան գնով պահպանել:

Ինչպիսի՞ անսպասելի ուրախություն վան Բեռլեի համար: Ընչպիսի՞ անասելի ցավ Բորստելի համար: Այն չորս նշանավոր կակաշներից և ոչ մեկը, ոտնեց նկատմամբ էլ

Հենց այդ նախանձ մարդը մահափորձ էր կազմակերպել, էին վնասված: Գրանք վեհորեն բարձրացրել էին գլխիկները իրենց զոհված ընկերակիցների գիակների վրա: Դա արդեն բավական էր վան Բեռլինի մխիթարվելու համար: Դա արդեն բավական էր նենգ շարագործին հուսահատեցնելու համար: Կա իր գլխի մազերն էր փետում՝ տեսնելով շարագործության հետևանքները, շարագործություն, որը, սակայն, նպատակին չի հասել:

Վան Բեռլին ողբալով իրեն համած դժբախտությունը, որը սակայն, բախտի քմահաճ խնդրով, կարող էր ավելի վատ հետևանքներ ունենալ, ոչ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, թե ի՞նչն էր դրա պատճառը. նա հարցուփորձ արեց և իմացավ, որ գիշերը լավել են սարսափելի մլավոցներ: Ի միջի այլոց, նա ինքն էլ համոզվեց, որ այգտեղ կատուններ են մուտք գործել, նրանք ճակատամարտի դաշտում թողել էին իրենց ճանկերի հետքերը, զգզված մորթու մազը, որոնց ծայրերին, ինչպես նաև տրորված ծաղիկների թմբերին, դողողում էին առավոտյան ցողի կաթիլները: Խուսափելու համար հետագայում նման դժբախտությունից, վան Բեռլին կարգադրեց, որ այսուհետև այգեպանը գիշերի թմբերի մոտ:

Բոքստելը լսեց այդ նա տեսավ, թե ինչպես Հենց նույն օրը սկսեցին պահակատուն կառուցել, և գոհ, որ իրեն ոչ ոք չի կասկածում, և առաջվանից ավելի զրզոված երջանիկ Կաղկազործի դեմ, սկսեց սպասել ավելի հարմար առիթի:

Այս բոլորը տեղի էր ունենում մոտավորապես այն ժամանակ, երբ Հաառլեմ քաղաքի կակաշներ սիրողների ընկերությունը մեծ պարգև էր նշանակել այն մարդուն, որը կահեցնի, մենք չենք համարձակվում ասել կատեղծի, մի մեծ, սև կակաշ՝ առանց որևէ բժի. մի խնդիր, որը դեռևս չէր վիճակվել իրագործել ոչ մեկին և համարվում էր անլուծելի, քանի որ այդ ժամանակ բնության մեջ անգամ գոյություն չուներ նույնիսկ մուգ շագանակագույն կակաշ:

Սվ բոլորը համոզված սպասում էին, որ պարգև նշանակողները նույն հաջողությամբ, առանց որևէ բան վտանգելու, դրա շահը հարյուր հազար ֆլորինի փոխարեն կարող էին

նշանակել երկու միլիոն, քանի որ, միևնույն է, ոչ ոքի չէր հաջողվի այդ պահանջն իրականացնել:

Համենայն դեպս, աշխարհի բոլոր կակաշագետները հուզումնալից անպրումների մեջ էին: Որոշ սիրահարներ, չհավատալով հանդերձ դրա իրագործման հնարավորությանը, աարվեցին այդ գաղափարով, որովհետև այդպիսին է այգեգործի երևակայության ուժը: Եսխորք համոզված լինելով իրենց ձեռնարկման անլուծելիության մեջ, նրանք, այնուամենայնիվ, մտածում էին սև կակաշի մասին, որը հավարվում էր այնպիսի մի քիմիո, ինչպես Հորացիոսի սև կարապր կամ Ֆրանսիական լեզենդների սպիտակ կեռնեխը¹:

Վան Բեռլին այն ծաղկագործների թվում էր, որոնք հրապուրվել էին այդ գաղափարով. Բոքստելը պատկանում էր նրանց թվին, որոնք մտածում էին, թե ինչպե՞ս՝ օգուժեն դրանից:

Հենց որ այդ միտքը տեղավորվեց վան Բեռլեի խորթ-թափանց ու հնարամիտ գլխում, նա իսկույն ևեթ շատ հանգիստ սկսեց աշխատել այն ուղղությամբ, որպեսզի կարժիր գույնի կակաշը, որն ինքը արդեն մշակել էր, վերածի շագանակագույնի և, այնուհետև, շագանակագույնը՝ մուգ շագանակագույնի:

Հաջորդ տարում արդեն վան Բեռլեն ստացավ մուգ շագանակագույն երանգի կակաշ, և Բոքստելն իր աչքերով տեսավ դրանք վան Բեռլեի թմբերին. միևնույն ինքը կարողացել էր ստանալ միայն բաց շագանակագույն երանգի ծաղիկ:

¹ Քիմիո — հին հունական դիցաբանության մեջ պատկերացվում է առյուծի գլխով, վիշապի պաշով և այծի մարմնով հրեշ: Փոխարքերական իմաստով՝ անիրագործելի երևակայություն, անիրականանալի երազ:

Հին Հռոմում շփոթելի սև կարապրների գոյության մասին, որոնք սպրում էին Ալյաթալիայում: Այդ պատճառով Հորացիոսը իր բանաստեղծություններից մեկում Վենետիկ աստվածուհու կերպարը կերտում է սև կարապրներով լծված սպիտակ կապի մեջ նստած:

Ֆրանսիական հին առասպելներում «սպիտակ կեռնեխը» հիշատակվում է մոտավորապես այն առումով, ինչպես մեզ մոտ՝ «սպիտակ աղաճը»: Այստեղից էլ Ֆրանսիական արտասխալությունը. «Նազվազեպ, ինչպես սպիտակ կեռնեխը»:

Հնարավոր է, որ ընթերցողներին օգտակար կլինեն ծա-
նոթացնելու այն հիանալի տեսությունների հետ, որոնք ա-
պացուցում են, որ կապալները զանազան երանգներ են ստա-
նում բնության ուժերի ազդեցության տակ. հնարավոր է,
որ մեզ երախտապարտ կլինենին, եթե մենք հաստատենք,
որ ոչ մի անհնարին բան գոյություն չունի ծաղկաբույսի հա-
մար, որն իր տազանդի ու համբերության շնորհիվ օգտա-
գործում է արևի ճառագայթները, ջրի փափկությունը, հողի
հյութը և օդի շարժումը: Սակայն մենք մտադիր չենք ընդ-
հանրապես տրակտաա գրել կապալների մասին, մենք որո-
շել ենք գրել մեկ որոշակի կակաչի պատմությունը և դրա-
նով էլ հասնանափակվենք, որքան էլ մյուս թեման գայթակ-
ղիլ լինի:

Քոքստելը իր հակառակորդի դերազանցությունից նորից
խոցված, ծաղկադործության նկատմամբ սկսեց տածել անա-
սելի զգվանք և, համարյա թե զօվելու աստիճանի հասնելով,
ամբողջովին տարվեց իր հարևանին լրտեսելու գործով:

Նրա մրցակցի տունը կանգնած էր բաց տեղում: Արե-
վով լուսավորված աչգին, մեծ պատուհաններով սենյակնե-
րը, որոնց միջով դրսից կարելի էր տեսնել բոլոր արկղներն
ու պահարանները, սուփերն ու պիտակները. այդ բոլորը
հրաշալի երևում էին հեռադիտակով: Քոքստելի այգում հո-
դի մեջ սոխուկները փտում էին, արկղներում տնկիները չո-
բանում էին, թմբերին թառամում էին կակաչները, սակայն
նա այլևս չխնայելով ո՛չ իրեն, ո՛չ իր տեսողությունը, հե-
տաքրքրվում էր միայն նրանով, թե ի՞նչ է կատարվում վան
Քեռլեի մոտ: Թվում էր, թե նա շնչում է միայն Կոռնելիու-
սի կակաչների ցողուններով, իր ծարավը հագեցնում է այն
ջրով, որով վան Քեռլեն իր ծաղիկներն է ջրում, սովից
փրկվում է՝ ճաշակելով փափուկ ու լավ մանրացրած հողը,
որով հարևանը ծածկում է իր թանկարժեք սոխուկները:
Սակայն աշխատանքի ամենահետաքրքրական մասը այ-
գում չէր կատարվում:

Նրբ ժամացույցը զարկում էր դիշերվա ժամը մեկը,
վան Քեռլեն բարձրանում էր իր լաբորատորիան, ապակե-
պատ մի սենյակ, որտեղ շատ հեշտությամբ թափանցում էր

Քոքստելի հեռադիտակը: Հենց որ ցերեկվա լույսին, որը լու-
սավորում էր պատուհաններն ու պատերը, փոխարինում էր
երեկոյան լույսը, Քոքստելն արդեն ականատես էր լինում իր
մրցակցի հանճարեղ հնարամտություններին:

Նա տեսնում էր, թե ինչպես վերջինս ցանում, ապա
ջրում է սերմերը, որպեսզի դրանք զանազան երանգափո-
խությունների ենթարկի: Քոքստելը տեսնում էր, թե ինչպես
վան Քեռլեն այնուհետև տաքացնում է սերմերը, ապա թըր-
չում ու միացնում այլ սերմերի հետ, չափազանց վարպե-
տորեն, ինքնատիպ ու մանրակրկիտ կերպով պատվաստե-
լով դրանք: Նա մութ տեղում էր պահում այն սերմերը, որոն-
ցից պետք է սև գույն ստանար և, դրան հակառակ, արևի
լույսով կամ լամպով լուսավորում էր այն սերմերը, որոնք
պետք է ունենային կարմիր գույն, իսկ ջրի արտացոլման
լույսով լուսավորում էր այնպիսիները, որոնցից ստացվելու
էին սպիտակ կակաչները:

Այդ անմեղ կախարդությունը, որը մանկական երազ-
ների ու առնական հանճարի արդյունքն էր, այդ համբերա-
տար ու համառ աշխատանքը, որի համար Քոքստելն իրեն
անընդունակ էր համարում, այդ ողջ կյանքը՝ իր մտքերով ու
հույզերով, ամբողջը, ամբողջը այդ նախանձոտ մարդու
հեռադիտակի նյութ էր կազմում:

Տարօրինակ բան էր, որ արվեստի նկատմամբ ունե-
ցած այդքան հետաքրքրասիրությունն ու սերը, այնուամե-
նայնիվ, չէին մարում նրա վայրենի նախանձն ու վրիժառու-
թյան ծարավը: Երբեմն վան Քեռլեի վրա ուղղելով իր հեռա-
դիտակը, նա պատկերացնում էր, թե ինչպես ինքը հրացա-
նից անվրեպ նշան է բռնում և ինքնամոռացության մեջ նա
նույնիսկ մատով շնիկն էր փնտրում, որպեսզի կրակի ու
սպանի վան Քեռլեին:

Սակայն ժամանակն է, որ այս օրերի դեպքերը, երբ
մեկն աշխատում էր, իսկ մյուսը՝ հետապնդում էր նրան,
կապենք Կոռնելի դե վիտի՝ ամբարտանկների գլխավոր տեսչի,
իր հայրենի քաղաքն այցելելու փաստի հետ:

Երջանիկ մարդը ծանոթանում է դժբախտության հետ

Ավարտելով իր տնային գործերը, Կոռնելը 1672 թ. հունվարին ուղևորվեց իր սանիկ Կոռնելիուս վան Բեռլինի մոտ:

Իրիկնամուտ էր:

Չնայած Կոռնելը այգեգործության մեծ գիտակ չէր, չնայած նա արվեստով այնքան էլ չէր հրապուրվում, համենայն դեպս, նա ման եկավ ու դիտեց ամբողջ տունը՝ աշխատանոցից սկսած մինչև ծաղիկանոցը, նկարներից սկսած մինչև կահույնները: Նա շնորհակալ եղավ իր սանիկից այն բանի համար, որ վերջինս նրա անունով է կոչել այդպիսի մի հոյակապ կահույն: Գե վիտը նրա հետ խոսեց ամենայն սիրալիբությունով: Բարեհոգի հայրական տոնով և, մինչև նա դիտում էր վան Բեռլինի զանձարանը, երջանիկ մարդու զոհերի մոտ պատկառանքով ու հետաքրքրասիրությամբ հավաքվել էր մարդկանց ամբոխը:

Այդ ամբողջ աղմուկը գրավեց Բոքստելի ուշադրությունը, որն այդ ժամանակ իր տանը նախաճաշում էր: Նա հարցրեց, թե ի՞նչ է պատահել և, իմանալով գործի էությունը, իսկույն ևեթ բարձրացավ իր աստղագիտարանը: Ծվ չնայած ցրտին, նա իր հեռագիտակով տեղավորվեց այնտեղ:

1671 թվականի աշնանից սկսած այդ հեռագիտակը Բոքստելին այլևս օգուտ չէր բերում: Մրսկան կահույնները, որպես արևելքի իսկական դավակներ, ձմռանը բաց երկնքի տակ չէին անկողի: Նրանց պետք են սենյակներ, արկղենրում՝ փափուկ անկողին և վազարանների շոյող ջերմությունը: Այդ պատճառով Կոռնելիուսը ձմեռն այն էր կացնում իր լաբորատորիայում՝ շրջապատված նկարներով ու գրքերով: Նա շատ սակավ էր մտնում այն սենյակը, որտեղ պահվում էին սոխուկները, և այն էլ այն դեպքում, եթե հարկ էր լինում գրանք ջերմացնել երկնքում երբեմն հայտնվող արևի պատահական ճառագայթներով, որոնց նա ստիպում էր սեն-

յակի առաստաղում բացված ապակեպատ օդանցքից ներս քափանցել:

Այդ երեկո, որի մասին մենք պատմում ենք, ծառաների ուղեկցությամբ ամբողջ տունը դիտելուց հետո, Կոռնելը մեղմ դիմեց վան Բեռլինին.

— Տղա՛ս, հեռացրեք ծառաներին և աշխատեք, որ մենք մի որոշ ժամանակ մենակ մնանք:

Կոռնելիուսն ի նշան համաձայնության, գլուխը խոնարհեց: Այնուհետև բարձրաձայն ասաց.

— Չէի՞ք ցանկանա արդյոք, պարոն, այժմ նայել կահույնների շորանոցը:

Չորանոցը: Ծաղկագործության այդ pandaemonium-ը¹, բարիքների այդ զանձարանը, այդ sanctorum-ը², որն անմատչելի էր սովորական մահկանացուներին, ինչպես՝ մի ժամանակ Գեյլիբերը³:

Գեո երբեք ոչ մի ծառա իր հանդուգն ոտքով չէր անցել նրա շեմքից, ինչպես կասեր մեծ Ռասինը⁴, որին այդ դարաշրջանում երկրպագում էին: Կոռնելիուսը թույլ էր տալիս ներս մտնելու միայն իր ծառային իր անվտանգ ավելի հետ միասին: Այդ ծեր կինը, այն օրվանից, ինչ Կոռնելիուսն իրեն նվիրել էր կահույնների մշակմանը, չէր համարձակվում կերակրի մեջ սոխ ոգեցել, վախենալով, որ հանկարծ կմաքրի ու կտապակի իր սանիկի սրբություններից՝ որևէ մեկը: Այսպես ուրեմն, միայն «չորանոց» խոսքը լսելով, ծառաները, որ ճրագներ էին բռնել, պատկառանքով հեռացան: Կոռնելիուսը նրանցից ամենամոտիկ գտնվողի ձեռքից վերցրեց մոմը և իր կնքահորը դեպի սենյակ առաջնորդեց:

Վերը ասվածին ավելացնենք նաև այն, որ շորանոցը

¹ Մրբավայր:

² Սուրբ սրբոց:

³ Հին հունական Գեյլիբեր քաղաքը հայտնի էր իր պատգամախոսարանով, որը գտնվում է Ապոլլոնի տաճարում: Ճաճար կարող էին մտնող ունենալ միայն «ձեռնադրված» մարդիկ, այսինքն՝ բուրժերը:

⁴ Ռասին, Ժան (1639—1699), ֆրանսիացի խոշոր դրամատուրգ: Ռասինի ստեղծագործությունը հանդիսանում է ողբերգության ժանրում ֆրանսիական կլասիցիզմի բարձրագույն նվաճումը:

հենց այն ապակեպատ սենյակն էր, որի վրա Բոքստեյն օր ու գիշեր ուղղում էր իր հեռագրատակը:

Նախանձոտ մարդը, իհարկե, իր գիտակետում էր: Սկզբում նա տեսավ, թե ինչպես լուսավորվեցին պատերն ու ապակիները: Այնուհետև երևացին երկու ստվերներ: Նրանցից մեկը, որ մեծ էր, վեհ ու խիստ, նստեց սեղանի առջև, որի վրա Կոռնելիուսը գրեց մոմակալը: Մարդկանցից մեկը Կոռնելի զե Վիտն էր, որի գունատ դեմքը ու մեղտեղից բացվող և ուսերին թափվող երկար մազերն արդեն ծանոթ էին Բոքստեյնին:

Ամբարտակների ղլխավոր տեսուչը մի քանի խոսք ասելով Կոռնելիուսին, որոնց բովանդակությունը նախանձոտ մարդը շրթունքների շարժումներից գուշակել չէր կարող, իր ներսի գրպանից հանեց և Կոռնելիուսին հանձնեց խնամքով փակված մի սպիտակ ծրար: Այն բանից, թե ինչպիսի տեսքով Կոռնելիուսը վերջրեց այդ ծրարն ու գրեց իր արկղներից մեկի մեջ, Բոքստեյնը հեթազրեց, որ դրա մեջ խիստ կարևոր թղթեր կային:

Սկզբում նա մտածեց, որ այդ թանկարժեք ծրարը իր մեջ պարունակում է Բենգալիացից կամ Յեյլոնից հենց նոր ստացված սոխուկներ, սակայն խելույն էլ գլխի ընկավ, որ Կոռնելը կակաչների մշակությամբ չի զբաղվում, այլ զբաղվում է միայն մարդկանցով: Մի բույս, որը ավելի անախորժ տեսք ունի և շատ դժվար է ծաղկում:

Եվ նա հանգեց այն մտքին, թե այդ ծրարը պարունակում է սոսկ թղթեր, և այդ թղթերն էլ ունեն քաղաքական բովանդակություն:

Սակայն Կոռնելիուսի ինչի՞ն են պետք քաղաքականությանը վերաբերող այդ թղթերը: Չէ՞ որ դիանական Կոռնելիուսը ոչ միայն չէր զբաղվում այդ գործով, այլ նույնիսկ պարծենում էր, որ չի հետաքրքրվում, այն համարելով ավելի մոթ ու անհասկանալի, քան քիմիան, քան նույնիսկ այլքիմիան՝:

Կասկած չկար, որ Կոռնելի զե Վիտը, իր հայրենակիցներին աչքում արդեն ժողովրդականությունը կորցնելու եղբին, իր սանիկ վան Բեռլիին հանձնեց ինչ-որ թղթեր պարունակող մի ծրար: Եվ դա մի խորամանկ քայլ էր Կոռնելի կողմից:

բանի ու, ամենից քիչ հավանական էր, որ այդ թղթերը փնարեին Կոռնելիուսի մոտ, որը հեռու էր քաղաքական բանասարկություններից:

Բացի այդ, եթե ծրարը պարունակեր սոխուկներ, ապա Կոռնելիուսը, որին Բոքստեյնը շատ լավ էր ճանաչում, չէր համբերի և անպատճառ կբացեր ու կնայեր, որպեսզի ըստ արժանվույն գնահատեր իրեն մատուցված նվերը: Այնինչ

աղնիվ մետաղները վերածել ոսկու, այնպես էլ «կյանքի էլիկսիրը», որն իրր թե մարդուն պետք է անմահություն շնորհի, «համազարման» դառնա բոլոր հիվանդությունների և այլն:

¹ Ալքիմիա — միջնադարյան կեղծ գիտություն: Ալքիմիկոսները փրձտում էին ինչպես «փիլիսոփայական քարը», որն իրր թե ի վիճակի է ոչ

Կոռնելիուսը խիստ պատկառանքով վերցրեց ծրարը ամբարտակների տեսչի ձեռքից և նույնպիսի պատկառանքով էլ դրեց արկղի ամենախորքում, հավանաբար, նրա համար, որպեսզի չերևա, և այն արկղում, որը նախատեսված էր սոխուկների համար, որպեսզի հավանաբար, շատ տեղ չգրավի:

Սրբ ծրարը գրեցին արկղի մեջ, Կոռնել գե Վիտր վեր կացավ, սեղմեց իր սանիկի ձեռքը և գնաց դեպի դուռը:

Կոռնելիուսը շտապով վերցրեց մոմակալը և նետվեց առաջ, որպեսզի լուսավորի նրա ճամփան:

Լույսն արագութեամբ հեռանում էր ապակեպատ սենյակից, այնուհետև փայլիլեց սանդուղքների գլխին, հետո՝ միջանցքում, և, վերջապես փողոցում, որտեղ դեռ հավաքված էին մարդկանց խմբեր, ցանկանալով տեսնել, թե ինչպես ամբարտակների տեսուչը նորից կառք կնստի:

Նախանձոտ մարդու կասկածներն իզուր չէին: Ծրարը, որը Կոռնելը հանձնեց իր սանիկին, և որը վերջինիս կողմից խնամքով թաքցվեց, իր մեջ պարունակում էր Յանի նամակագրութունը պարոն գե Լուվուայի հետ:

Սակայն, ինչպես այդ մասին Կոռնելը պատմեց եղբորը, ծրարը հանձնվել էր վան Բեռլիին այնպես, որ վերջինիս մոտ մազաշափ անդամ կասկած չէր ծագել ծրարի քաղաքական բովանդակության վերաբերյալ:

Ըստ որում, ծրարը տալիս Կոռնելը միայն զգուշացրեց, որ այն կարելի է հանձնել ոչ այլ մեկին, եթե ոչ միայն իրեն, կամ իր ձեռքով գրված գրութուն ներկայացնող անձնավորությունը:

Սի Կոռնելիուսը, ինչպես տեսանք, ծրարը փակեց հագվազուտ սոխուկներ պարունակող արկղում:

Ծրբ ամբարտակների գլխավոր տեսուչը մեկնեց, աղմուկը դադարեց ու ճրագները մարեցին, մեր գիտնականը բոլորովին մոռացավ ծրարի գոյությունը: Սակայն դրա մասին շմոռացավ Բոքստելը. նա փորձված նավավարի նման այդ ծրարում տեսնում էր մի հեռավոր ամպ, որը մոտենալով ու մեծանալով, փոթորիկ է կանխագուշակում:

Ահա և մեր պատմվածքի բոլոր կարևոր հանգույցները, որոնք ցրվելով այդ պարարտ հողի մեջ՝ ձգվում են Դորդրեխ-

տից մինչև Հաագա: Նա, ով ցանկանում է, կարող է մեզ հետ ճանապարհ ընկնել դեպի ապագան, որը բացահայտվելու է հաջորդ գլուխներում: Ինչ վերաբերում է մեզ, ապա մենք կատարեցինք մեր խոստումը՝ ասացուցելով, որ երբեք ամբողջ Հոլանդիայում ոչ Կոռնելը և ոչ էլ Յան գե Վիտր չունենին այնքան կատաղի թշնամի, ինչպիսին ունեիր վան Բեռլեն՝ ի դեմս իր հարևան մինգեր՝ Իսահակ Բոքստելի:

Բայց և այնպես, երանելի անիմացութեան մեջ, մեր ծաղկագործը Հասուլեմ քաղաքի ծաղկագործների միության ներկայացրած ուղիով առաջ էր շարժվում և մուգ շաղանակագույն կակաչից նա ստացավ այլքած սուրճի գույն ունեցող կակաչ:

Այդ նույն օրը, երբ Հաագայում տեղի էին ունենում հիշված նշանավոր զեպերը, մենք վերադառնալով վան Բեռլիի մոտ, նրան տեսնում ենք իր թմբերից մեկի մոտ: Նա թմբից հեռացնում էր այլքած սուրճի գույն ունեցող անսերմ կակաչները. դրանք պետք է ծաղկեին 1673 թվականի գարնանը և պետք է աճեր այն նշանավոր սև կակաչը, որին ձրգտում էր Հասուլեմ քաղաքի ծաղկագործների միությունը:

Այսպես ուրիմն, 1672 թվականի օգոստոսի 20-ին, ցերեկվա ժամը մեկին, Կոռնելիուսը գտնվում էր իր շորանոցում: Արմունկներով կոթնած սեղանին և ոտքերը հենած սեղանի ոտնատեղին, նա բավականութեամբ դիտում էր երեք փոքրիկ սոխուկները, որոնք ստացել էր հողից հենց նոր հանած սոխուկից. սոխուկի գլխիկներ, որոնք անվթար էին ու կատարյալ, գիտության ու բնության ամենահրաշալի ու անզնահատելի ստեղծագործություններից մեկի սաղմերը, որոնք փորձի հաջող վախճանի դեպքում պետք է հավերժ անմահացնեին Կոռնելիուս վան Բեռլեի անունը:

— Ես կստանամ մեծ, սև կակաչ,— ասում էր ինքն իրեն Կոռնելիուսը, առանձնացնելով սոխուկի գլխիկները:—

1 Մինգեր — Հոլանդիայում տարածված արտահայտություն, որով դիմում էին հարուստ, ունեոր դասի մարդկանց: Համապատասխանում է հայկական պարոնին:

Ես կատանամ խոտաքցված հարչուր հազար Ֆլորին պարպեր։
Ես այդ փողը կբաժանեմ Գորգրեխտի աղքատներին և այդ-
պիսով այն տանելուներ, որ քաղաքացիական կոիվների
չըջանում առաջացել էր աղքատների մոտ ամեն մի հարուստ
մարդու նկատմամբ, կկորցնի իր ուժը, իսկ ես, երկյուղ չու-
նենալով ո՛չ հանրապետականներից, ո՛չ էլ օրանժիստ միա-
պետականներից, կարող եմ առաջվա նման հրաշալի ձևով
պահել իմ ծաղկաթմբերը։ Այն ժամանակ ես այլևս չեմ վա-
խենա, որ ապստամբության ժամանակ Գորգրեխտի խանութ-
պաններն ու նավաստիները կհարձակվեն ու կպոկոտեն իմ
սոխուկները, որպեսզի դրանով կեխակրեն իրենց ընտանիքնե-
րը, ինչպես երբեմն նրանք սպառնում են ինձ երբ լսում են,
որ ես երկու հարյուրից երեք հարյուր Ֆլորին եմ վճարել ինչ-
որ մի սոխուկ ձեռք բերելու համար։ Դա վճարված է։ Ես
պետք է այդ հարյուր հազար Ֆլորինը՝ Հաառլեմ քաղաքի
պարպեր, բաժանեմ աղքատներին։ Չնայած...

Այդ խոսքի վրա Կոռնելիուսը դադար սովեց և հոգոց
հանեց։

— Չնայած, — շարունակեց նա, — շատ ավելի հաճելի
կլինեք այդ հարյուր հազար Ֆլորինը ծախսել ու ընդարձակել
իմ ծաղկաճոցը կամ նույնիսկ ճանապարհորդել դեպի
արևելք, այդ ամենասքանչելի ծաղիկների հայրենիքը։ Սա-
կայն ավաղ, դրա մասին նույնիսկ երազել չի կարելի. հրա-
ցաններ, դրոշներ, թմբուկներ ու թուռցիկներ, ահա թե որոնք
են տիրապետողը սովյալ ժամանակաշրջանում։

Վան Բեռլեն հայացքը հատեց դեպի երկինք և հոգոց
հանեց։

Այնուհետև, նորից հայացքը հատելով սոխուկներին, ո-
րոնք ավելի շատ տեղ էին գրավում նրա մտքում, քան հրա-
ցանները, դրոշներն ու թուռցիկները, նա շարունակեց.

— Ահա և սքանչելի սոխուկները. ի՞նչ հարթ են, ինչ-
պիսի՜ գեղեցիկ ձև ունեն, ինչքան տխուր են սրանք, սա-
կայն խոտաճում են դառնալ ամուխի նման սև կակաչներ։
Դրանց թևերի երակներն այնքան նուրբ են, որ անվեն աչ-
քի համար նույնիսկ աննշմարելի են։ Օ՛, համոզված եմ, որ

ոչ մի բիծ անգամ չի խախտի սևազգեստ ծաղկի տեսքը,
որն իր ծնունդով պարտական կմնա ինձ։

Իսկ ինչպե՞ս կոչել իմ երազանքների, իմ աշխատանք-
ների, իմ մտքերի այդ մանկիկին։ «Tulipa nigra Barlaen-
sis»... Այո՛, Barlaensis: Հիանալի՜ անուն, Սվրոպայի բո-
լոր-կակաչազնաները, այսինքն, կարելի է ասել, ամբողջ լու-
սավորված Սվրոպան, կցնցվեն, երբ քամին այդ լուրը տանի
հասցնի երկրի բոլոր ծայրերը։

— Սև մեծ կակաչը հայտնագործվել է։

— Նրա անունը, — կհարցնեն սիրահարները։

— Tulipa nigra Barlaensis.

— Ինչո՞ւ։

— Ի պատիվ նրա ստեղծողի՝ վան Բեռլեի, — կլինի պա-
տասխանը։

— Իսկ ո՞վ է վան Բեռլեն։

— Դա նա է, ով որ ստեղծել է կակաչների հինգ նոր
տեսակներ. «Ժամնետ», «Յան դե Վիտ», «Կոռնել» և այլն։

Դեհ, ի՞նչ արած, դա էլ իմ պարծանքն է։ Ոչ մեկի արցուն-
քի պատճառ չի դառնա։ Իսկ իմ «Tulipa nigra Barlaensis»-ի
մասին կխոսեն և այն ժամանակ գուցե իմ կնքահայրը,
այդ մեծ քաղաքագետը, իմ կակաչի շնորհիվ, որը ես կո-
չել եմ նրա անունով, կհռչակվի։

Հիասքա՞նչ սոխուկներ։

— Երբ իմ կակաչը ծաղկի, — շարունակեց Կոռնելիու-
սը, — և եթե այդ ընթացքում Հոլանդիայում խոտվուկյուն-
ները դադարեն, ես աղքատներին կբաժանեմ միայն հիսուն
հազար Ֆլորինը։ Դե, վերջ ի վերջո, այդքանն էլ քիչ չէ մի
մարդու համար, որն ըստ էության, ոչ մեկի ոչինչ պարտք
չէ։ Հիսուն հազարը ես կօգտագործեմ գիտական փորձերի
համար։ Այդ հիսուն հազար Ֆլորինով ես կհասնեմ այն բա-
նին, որ կակաչը բույր կարձակի։ Օ՛, թե ինձ հաջողվեր,

1 Tulipa nigra (լատ.) — սև կակաչ, Գիտնականները, որոնք հայտնա-
գործել են բույսերի և կենդանիների նոր տեսակներ, հաճախ դրանք կոչել
են իրենց իսկ սեփական անուններով՝ լատինական ձևափոխությամբ
Այստեղից էլ՝ «Tulipa nigra Barlaensis»։

որպեսզի կակաշն արձակեր վարդի կամ մեխակի բուրմունք, կամ ինչ-որ բոլորովին նոր, ավելի լավ բուրմունք: Եթե ես կարողանայի ծաղիկների այդ արքային վերագարձել իր բնական բուրմունքը, որը նա կորցրել է, երբ իր արևելյան դահից տեղափոխվել է եվրոպական գահի վրա, այն բուրմունքը, որը նա սխառ է ունենա Նեղիաստանում, Գոալում, Բոմբեյում և Մադրասում¹ և հատկապես այն կզգում, որ-տեղ ինչ-որ ժամանակ, ինչպես պատմում են, եղել է երկրային դրախտ և որը կոչվել է Յեյուն: Օ, ինչպիսի փառք էրդվում էմ, որ այն ժամանակ... Այն ժամանակ ես կգերազանեմ լինել Կոոնելիուս վան Բեռլի, քան թե Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Կեսար և կամ Մարսիմիլիան²:

Հիասրահ նշ սոխուկներ:

Կոոնելիուսը շարունակում էր հիանալ և ամբողջովին տարվել էր իր քաղցր երազներով:

Հանկարծ նրա աշխատանոցի դանգակը սովորականից ավելի ուժեղ հնչեց:

Կոոնելիուսը ցնցվեց, ձեռքով ծածկեց սոխուկները և շրջվեց:

— Ո՞վ է:

— Պարո՞ն, — պատասխանեց ծառան, — Հաագայից ուղարկված մարդ է:

— Հաագայից ուղարկված մարդ: Ի՞նչ է ցանկանում:

— Պարոն, զա Կրակեն է:

— Կրակե՞ն, Յան դե Վիտի հավատարիմ ծառա՞ն է և՛ վ, և՛ վ, և՛ վ, թող սպասի:

— Ես չեմ կարող սպասել, — միջանցքում լսվեց մի ձայն:

Եվ նույն վայրկյանին, շնայելով, որ արգելում են, Կրակեն մտավ շորանոց:

Անսպասելի, համարյա թե բռնի այդ մուտքը Կոոնելիուս վան Բեռլիի տանը սահմանված կարդ ու կանոնին այնքան հակասակ մի երևույթ էր, որ նա ներս խուժած Կրակեին տեսնելով, մի ջզածիլ շարժում արեց այն ձեռքով:

¹ Ըստ երևույթին հուանդացիները կակաշների հայրենիքը համարում լին Յեյուն կղզին, իսկ հիշատակվող հնդկական քաղաքները՝ կակաշներին առավել տարածված վայրերը:

² Ալեքսանդր Մակեդոնացի (IV դ. մ. թ. ա.) — մակեդոնական թագավոր. հետո մեծ հռչակ ստացած զորավար: Գալուս Հուլիոս Կեսար (I դ. մ. թ. ա.) — հռոմեական զորավար և քաղաքական գործիչ, որը սահմանեց միահեծան դիկտատորական իշխանություն: Մարսիմիլիան — նկատի է առնվում Հարսուրդյանի դինաստիայից՝ Մարսիմիլիան I-ը, սվաբիական էրցհերցոգը, «Հռոմեական սրբազան կայսրության» կայսրը (1493—1512), որը զգալի ընդարձակեց իր տիրապետությունները:

որով ծածկել էր սոխուկները. սոխուկներից երկուսն ընկան հատակին, մեկը՝ հարեան սեղանի տակ, մյուսը՝ բուխարիի մեջ:

— Ախ, գրո՛ղը տանի,— գոչեց Կոռնելիուսը, նետվելով իր սոխուկների հետևից:— Ի՞նչ է պատահել, Կրակե:

— Ահա,— ասաց Կրակեն, մի գրություն դնելով այն սեղանին, որտեղ մնացել էր երրորդ սոխուկը:— Դուք պետք է առանց ժամանակ կորցնելու կարգաք այս գրությունը:

Եվ Կրակեն, որին թվաց, որ Գորդրեխտի փողոցներում նկատվում են հուզումների նշաններ, նման նրանց, որ ինքը տեսել էր Հաադայում, առանց նույնիսկ շուրջը նայելու՝ անհետացավ:

— Լա՛վ, լա՛վ, իմ սիրելի Կրակե,— ասաց Կոռնելիուսը, վերցնելով սեղանի տակ գլորված թանկարժեք սոխուկը,— կկարդանք, կկարդանք քո թուղթը:

Վերցնելով սոխուկը, Կոռնելիուսը գրեց ձեռքի ափի մեջ և սկսեց ուշադրությամբ զննել:

— Գե, ահա մեկն անվնաս է: Գրողի տարած Կրակե: Կատաղածի նման ներս ընկավ շորանոց: Իսկ հիմա տեսե՞նք՝ մյուսն ինչ վիճակում է:

Եվ ձեռքից բաց շիտղենով առաջին փախստական սոխուկը, վան Բեռլեն դնաց դեպի բուխարիկը և, ծնկի դալով, սկսեց մոխիրը խառնել, որը, բախտի բերմամբ, սառն էր: Շուտով նա գտավ նաև մյուս սոխուկը:

— Գե, ահա՛ և մյուսը:

Եվ նայելով սոխուկին համարյա թե հուշրական քընքշությամբ, ասաց.

— Անվաս է, ինչպես և առաջինը:

Այդ պահին, երբ Կոռնելիուսը գեռես ծնկի եկած դիտում էր սոխուկը, գուտն ուժեղ ցնցվեց և բացվեց այնպիսի մի աղմուկով, որ վան Բեռլեն զպաց, թե ինչպիսի իր այտերն ու ականջները դայրույթից, այդ վնասակար խորհրդատուից, միանգամից բռնկեցին:

— Նորից ի՞նչ պատահեց,— գոռաց նա,— ի՞նչ է, այս տանը բոլորը խելագարվե՞լ են:

— Պարո՛ն, պարո՛ն,— արագությամբ ներս բնկնելով շորանոց, բացականչեց ծառան: Նրա դեմքն ավելի գունատ էր, քան Կրակեինը, իսկ տեսքը՝ ավելի շփոթված:

— Դե, ի՞նչ,— հարցրեց Կոռնելիուսը, իր սահմանած կարգ ու կանոնի այդ կրկնակի խախտման հետևում ինչ-որ դժբախտություն նախազգալով:

— Օ՛, պարոն, փախե՛ք, փախե՛ք, շո՛ւտ,— գոռում էր ծառան:

- Փախե՛ք ինչո՞ւ:
  - Պարո՛ն, տունը լցված է զինվորներով:
  - Ի՞նչ են ուզում:
  - Ձե՛զ են փնտրում:
  - Ինչո՞ւ:
  - Որպեսզի ձերբակալեն:
  - Ձերբակալե՞ն, ի՞նձ:
  - Այո, պարոն, և դատավորն էլ նրանց հետ է:
  - Ի՞նչ կարող է նշանակել այդ ամենը,— հարցրեց վան Բեռլեն, ձեռքում սեղմելով երկու սոխուկները և ցրված հայացքով նայելով սանդուղքին:
  - Նրանք գալիս են, նրանք գալիս են վերև:
  - Օ՛, իմ ազնիվ պարոնս, օ՛, իմ թանկագին զավակս,— գոչում էր դայակը, որը նույնպես մտել էր շորանոց:— Վերցրե՛ք ոսկին, զարգարանքներն ու փախեք:
  - Բայց ի՞նչ նանապարհով կարող եմ փախել,— հարցրեց վան Բեռլեն:
  - Պատահանից թռեք:
  - Քսանհինգ օտնաչափ բարձրությունի՛ց:
  - Դուք կընկնեք փափուկ հողի վրա:
  - Այո, բայց ես կընկնեմ իմ կակաչների վրա:
  - Միևնույն է, թո՛նք:
- Կոռնելիուսը վերցրեց երրորդ սոխուկը, մոտեցավ պատուհանին, բացեց, սակայն պատկերացնելով, թե ինչպիսի վնաս կհասնի իր թմբերին, սարսափեց ավելի, քան երբ տեսավ, թե ինչպիսի բարձրությունից պետք է նետվի ցած:
- Ո՛չ մի գեպքում,— ասաց նա ու ետ եկավ:

Հենց այդ ժամանակ սանդուղքի բազրիքների հետևում երևացին զինվորների սակրատեղերը:

Դայակը ձեռքերը մեկնեց դեպի սանիկը: Ինչ վերաբերում է Կոռնելիուսին, ապա պետք է ասել, որ ինչպես վայել է ոչ թե բնդհանրապես մարդուն, այլ հատկապես ծաղկագործին, ապա նա իր ամբողջ ուշադրությունը բեռնել էր միայն իր թանկագին սոխուկներին: Նա աչքերով թուզթ էր փնտրում, որպեսզի դրանք փաթաթի մեջը և նկատելով ավետարանի մի թերթ, որը Կրակին գրել էր սեղանի վրա, վերցրեց, այնքան ուժեղ էր նրա հուլմունքը, որ նա նույնիսկ չհիշեց, թե որտեղից հայտնվեց այդ թուղթը, և վերցնելով, երեք սոխուկներն էլ փաթաթեց դրա մեջ ու պահելով թևի տակ, սկսեց սպասել:

Այդ վայրկյանին դատավորի առաջնորդությանը զինվորները ներս մտան:

— Այդ դո՛ւք եք դոկտոր Կոռնելիուս վան Բեռլեն,— հարցրեց դատավորը, չնայած այն բանին, որ շատ լավ ճանաչում էր այդ երիտասարդին: Նա զործում էր արդարադատության բոլոր կանոններով, որոնք, ինչպես հայտնի է, պահանջում են, որ հարցաքննությանը տրվի խիստ պաշտոնական բնույթ:

— Այո, ես եմ, պարոն վան Սպենեն,— պատասխանեց Կոռնելիուսը, հարգանքով խոնարհվելով դատավորի առաջ:— Եվ այդ ձեզ քաջ հայտնի է:

— Տվեք այն դավադրական փաստաթղթերը, որոնք պահում եք ձեզ մոտ:

— Դավադրական փաստաթղթե՛ր,— կրկնեց Կոռնելիուսը՝ աչքած այդ վերաբերմունքից:

— Օ՛, գարմացած մի՛ ձևացեք:

— Երգվում եմ, պարոն Սպենեն, որ չգիտեմ, թե ինչ եք ուզում ասել:

— Դե, այդ դեպքում, դոկտոր, ես ձեզ կօգնեմ,— ասաց դատավորը:— Տվեք մեզ այն թղթերը, որոնք հունվար ամսին ձեզ մոտ թաքցրել է դավաճան Կոռնել դե Վիտը:

Կոռնելիուսի մտքում կարծես թե ինչ-որ բան արթնացավ:

— Օ՛հո՛,— ասաց վան Սպենենը,— ահա և դուք սկսում եք վերհիշել, այնպես չէ՞:

— Իհարկե, սակայն դուք խոսում եք ինչ-որ դավադրական թղթերի մասին, իսկ ինձ մոտ նման թղթեր չկան:

— Ուրեմն դուք ժխտո՞ւմ եք:

— Իհարկե:

Դատավորը շուտ եկավ և մի հայացքով աչքի անցկացրեց ամբողջ աշխատասենյակը:

— Այդ ո՞ր սենյակն է, որ ձեր տանը կուլում են շորանոց:

— Մենք հենց այդտեղ ենք գտնվում:

Դատավորը հայացք զցեց փոքրիկ գրության վրա, որը նա այլ թղթերի հետ միասին բռնել էր ձեռքին:

— Կա՛յ,— ասաց նա վստահ և դարձավ Կոռնելիուսին:— Դուք կտա՞ք այդ թղթերը:

— Բայց ես չեմ կարող, պարոն վան Սպենեն, այդ թղթերն իմը չեն, դրանք ինձ են հանձնված պահելու նպատակով և այդ պատճառով անձեռնմխելի են:

— Դոկտոր Կոռնելիուս,— ասաց դատավորը,— կառավարության անունից հրամայում եմ բացել այս արկղը և ինձ հանձնել այն թղթերը, որ պահված են այստեղ:

Եվ դատավորը մատնացույց արեց վառարանի մոտ գրտնրվող պահարանի երրորդ արկղը:

Եվ իրոք, այդ արկղում էր գտնվում այն ծրարը, որը ամբարտակների գլխավոր տեսուչը հանձնել էր իր սանիկին. պարզ էր, որ ոստիկանությանն ամեն ինչ քաջ հայտնի էր:

— Ա՛, դուք չե՞ք ուզում,— ասաց վան Սպենենը, տեսնելով, որ այլած Կոռնելիուսը տեղից չի շարժվում:— Այդ դեպքում ինքս կբացեմ:

Դատավորն արկղը լրիվ դուրս քաշեց և առաջին բանը, որ տեսավ այնտեղ, երկու տասնյակ սոխուկներ էին, որոնք բնամքով շարված էին և չորաբանչուրի մոտ կային առանձին պիտակներ. այնուհետև նա գտավ թղթերի ծրարը, որը գտնվում էր ճիշտ նույն վիճակում, ինչպես իր ժամանակ Կոռնել դե Վիտը հանձնել էր իր սանիկին:

Դատավորը պոկեց կնիքը, պատռեց ծրարը, մի ազահ

հայացք ձգեց առաջին իսկ պատահած թերթերին և բացա-
կանչեց.

— Նշանակում է արդարադատությանը հասած տեղե-
կությունները զուրկ չեն հիմքից:

— Ինչպե՞ս, — հարցրեց Կոռնելիուսը, — ինչու՞մն է
գործը:

— Օ՛, այարոն վան Բեռլե, դադարեցեք անմեղ ձևանա-
լուց և հետևեք ինձ:

— Ինչպե՞ս, հետևեմ ձե՞զ, — բացականչեց դոկտո-
րը:

— Այո, բանի որ կառավարության անունից ձեզ ձեր-
բակալում եմ:

Վիլհելմ Օրանցու անունից դեռևս ոչ մեկի չէին ձերբա-
կալում, որովհետև նրա փոխարքա դառնալուց շատ քիչ
ժամանակ էր անցել:

— Ձերբակալել ի՞նձ, — բացականչեց Կոռնելիուսը, —
իսկ ես ի՞նչ եմ արել:

— Դա ինձ չի վերաբերում, դուք այդ մասին կհարցնեք
ձեր դատավորներին:

— Որտե՞ղ:

— Հաագայում:

Կոռնելիուսը բոլորովին ապշած համբուրեց իր ուշա-
դնաց դայակին, սեղմեց ծառաների ձեռքերը, որոնք հեկե-
կում էին, և հետևեց դատավորին: Վերջինս նրան, որպես պե-
տական հանցագործի, կառք նստեցրեց ու հրամայեց. որ-
քան հնարյա՞վոր է շուտ հասցնել Հաագա:

Հարձակում

Հեշտությամբ կարելի է գլխի ընկնել, որ այս ամբողջ
պարոն Իսահակ Բոքստելի ձեռքի գործն էր:

Մեզ հայտնի է, որ նա իր հեռադիտակով տեսել և ա-
մենայն մանրամասնությամբ տեղյակ էր Կոռնել դե Վիտի և
նրա սանիկի հանդիպմանը:

Մեզ հայտնի է, որ շնայած նա ոչինչ չէր լսել, սակայն
ամեն ինչ տեսնել էր:

Մեզ հայտնի է, որ այն բանից, թե ինչպիսի խնամքով
Կոռնելիուսը վերցրեց ծրարն ու դրեց այն արկղի մեջ, որ-
տեղ պահվում էին նրա ամենաթանկարժեք սոխուկները,
այդ ամենից Բոքստելը գլխի ընկավ, որ այդ թղթերը, որոնք
ամբարտակների գլխավոր տեսուչը վտահանեց իր սանիկին,
խիստ կարևոր արժեք էին ներկայացնում:

Հենց Բոքստելը, որը քաղաքականությանը շատ ավելի
ուշադրություն էր նվիրում, քան նրա հարևան Կոռնելիուսը,
իմացավ Կոռնել դե Վիտի ձերբակալության մասին, որին
մեղադրում էին պետական դավաճանության մեջ, նա իսկույն
ևեթ մտածեց, որ ամենայն հավանականությամբ, բավական
է իր մի խոսքը, որպեսզի սանիկն էլ իր կնքածՆոր նման ձեր-
բակավի:

Սակայն, որքան էլ Բոքստելը խանդավառվեր այդ
ժողովից, այնուամենայնիվ, այն միտքը, որ իր մասնությունը
Կոռնելիուսին կարող է հասցնել կախաղանի, սկզբում ցըն-
ցեց նրան:

Սակայն շատ մտքեր սարսափելի են հենց նրանով, որ
չար հոգիները կամաց-կամաց հաշտվում են դրանց հետ:

Դրան ավելացնենք նաև այն, որ Բոքստելը ինքն իրեն
ողկորում էր հետևյալ սոֆիզմով¹.

«Կոռնել դե Վիտը վատ քաղաքացի է, քանի որ նրան
ձերբակալել են պետական դավաճանության մեղադրանքով:
Ինչ վերաբերում է ինձ, այդպես կազմել քաղաքացի եմ, քա-
նի որ ինձ ոչ մի բանում չեն մեղադրում, և ազատ եմ ինչ-
պես քամի: Այդ պատճառով, ուրեմն, եթե Կոռնել դե Վիտը
վատ քաղաքացի է, որը անվիճելի փաստը է, քանի որ մե-
ղադրվում է պետական դավաճանության մեջ և ձերբակալ-
ված է, հետևաբար նրա զործակից Կոռնելիուս վան Բեռլեն
նույնպես նրանից ավելի լավ քաղաքացի չէ:

Այսպիսով, եթե ես ազնիվ քաղաքացի եմ, իսկ ազնիվ

¹ Սոֆիզմ — դիտավորյալ սխալ կառուցված, սակայն ճիշտ թվացող
ոչ ճիշտ մտահանգում:

քաղաքացիների պարտքն է վատ քաղաքացիների մասին տեղյակ պահել ում որ հարկն է, ուրեմն նա, Իսահակ Բոքստելս, պարտավոր եմ Կոոնելիուս վան Բեռլեի մասին հայտնելու:

Ասկայն, գուցե այդ դատողությունները, որքան էլ դժբանք պատճառարանված լինեին, այդքան բուռն կերպով չհամակերին Բոքստելին, գուցե այդ նախանձուտ մարդն այդքան չենթարկվեր իրեն այրող ու սիրտը կեղեքող վրիժառություններ, եթե նախանձի դեր չմիանար ժլատության դեկ հետ:

Բոքստելին քաչ հայտնի էր, թե ինչպիսի արդյունքների էր հասել վան Բեռլեն սև կտկաչի մշակման ուղղությամբ տարվող իր փորձերով:

Որքան էլ դոկտոր Կոոնելիուս վան Բեռլեն համեստ լիներ, համենայն դեպս, իր մոտիկներից նա չէր կարող թաքցնել իր համոզվածությունն այն բանում, որ 1673 թվականին ինքը, անկասկած, կատանա Հաաուլեմ քաղաքի այգեգործների ընկերության խոստացած հարյուր հազար ֆլորին պարգևը:

Կոոնելիուս վան Բեռլեի այդ համոզվածությունն էր ահա, որ Իսահակ Բոքստելին պահում էր այդպիսի տենդային վիճակում:

Կոոնելիուսի ձեռքակալությունը նրա տանը մեծ շփոթություն կառաջացներ: Զերբակալությունից հետո այդ դիշեր ոչ մեկի մտքով էլ չէր անցնի այդում պահպանելու նրա կակաչները:

Այդ դիշերը Բոքստելը կարող էր պարսպից անցնել և, քանի որ ինքը գիտեր, թե որտեղ է գտնվում նշանավոր սև կակաչի սոխուկը, ապա կարող էր հեշտությամբ վերցնել: Եվ սև կակաչը փոխանակ Կոոնելիուսի մոտ ծաղկելու, կծաղկեր իր մոտ, և հարյուր հազար ֆլորին պարգևն էլ Կոոնելիուսի փոխարեն ինքը կստանար, չհաշված արդեն այն մեծ պատիվը, որ ինքը իրավունք կունենար կակաչը կոչելու *tulipa nigra Boxtellensis*.

Մի արդյունք, որը կհազեցներ ոչ միայն նրա վրիժառության ծարավը, այլ նաև նրա ազահությունը:

Արթուն ժամանակ Բոքստելի բոլոր մտքերը դբադված էին միայն սև կակաչով, իսկ երբ քնում էր, ապա գառանցում էր միայն դրա մասին:

Վերջապես, օգոստոսի 19-ին, մոտավորապես կեսօրվա ժամը երկուսին, գայթակղությունն այնքան ուժեղ էր, որ պաժոն Իսահակն այլևս չկարողացավ դիմանալ: Նա գրեց անանուն մի ամբաստանագիր, ամեն ինչ այնքան ճշգրիտ նկարագրելով, որ այլևս կասկածի տեղիք չէր տալիս. այդ ամբաստանագիրը նա փոստով ուղարկեց:

Հենց նույն երեկոյան գլխավոր դատավորը ստացավ այդ նամակը: Նա իսկույն կեթ հաջորդ օրը նիստ նշանակեց և իր պաշտոնակիցներին հայանեց այդ Առավոտյան նրանք հավաքվեցին, որոշեցին ձերբակալել վան Բեռլեին և այդ գործը հանձնարարեցին պարոն վան Սպեննին:

Վերջինս, ինչպես մենք ականատես եղանք, ազնիվ հուշանդացու նման կատարեց այդ հրամանը և Կոոնելիուս վան Բեռլեին ձերբակալեց հենց այն ժամանակ, երբ Հաագա քաղաքի օրանժիստները խոշտանգում էին Կոոնելի և Յան դե Վիաների դիակները:

Ամոթից, թե թույլ կամքի պատճառով, սակայն այդ օրը Իսահակ Բոքստելը չհամարձակվեց իր հեռադիտակն ուղղել ո՛չ դեպի այգի, ո՛չ դեպի լաբորատորիա, և ո՛չ էլ դեպի շոբանոց: Առանց այդ էլ նա լավ էր պատկերացնում, թե ինչ կկատարվեր թշվառ դոկտոր Կոոնելիուսի տանը: Նա տեղից շարժվեց նույնիսկ այն ժամանակ, երբ իր միակ ծառան, որը նույնքան նախանձում էր վան Բեռլեի ծառաներին, որքան Բոքստելը վան Բեռլեին, ներս մտավ Բոքստելի ննջասենյակը, վերջինս նրան առաց.

— Ես այսօր վեր չեմ կենա, հիվանդ եմ:

Ժամը 10-ին մոտ նա փողոցից ազմուկ լսեց և ցրեցվեց: Այդ վայրկյանին նա իսկական հիվանդից էլ գունատ էր և այնպես էր դողում, որ թվում էր, թե տենդ ունի:

Ներս մտավ ծառան: Բոքստելը վերմակը քաշեց գլխին:

— Օ՛, պարոն,— գոչեց ծառան, որը գլխի էր ընկնում, թե իրենց հարևանին հասած դժբախտության լուրը հաճելի նորություն կլինի իր տիրոջ համար:

էին առյազա սե կակաշի սոխուկները, նա վազեց այդ ուղ-
ղությամբ, բայց ոչ թե անմիջապէս թմբերի վրայով, այլ
եզրերի ճանապարհներով, որպէսզի հետքեր չլսողնի: Տևող
հասնելով, նա վայրենի ուրախությամբ երկու ձեռքերը
մխրճեց հողի մեջ:

Սակայն ոչինչ չգտավ և մտածեց, որ սխալ տեղ է
փնտրում: Քրտինքը խոշոր կաթիլներով ծածկել էր նրա
ճակատը: Նա քանդեց կողքի հողը, ոչինչ չկար: Քանդեց
աշից, քանդեց ձախից. դարձյալ ոչինչ չգտավ:

Քոքստելը քիչ էր մնում խելագարվելու, երբ հանկարծ
նկատեց, որ հողը փորված էր դեռևս առավոտյան:

Եվ իրոք, այն ժամանակ, երբ Քոքստելն իր անկողնում
պառկած էր, Կոռնելիուսն իջավ այդի, հողի միջից հանեց
սոխուկի գլխիկը և, ինչպէս տեսանք, բաժանեց երեք փոք-
րիկ սոխուկների:

Քոքստելը չէր համարձակվում հեռանալ երազած վայ-
րից: Նա ձեռքով տասը ոտնաշափից ավելի հող փորեց:

Վերջապէս համոզվեց իր դժբախտութեան մեջ:

Կատաղութունից խելքը թողրած՝ նա վազեց մինչև
սանդուղքը, անցավ պարսպի մյուս կողմը, սանդուղքը նո-
րից Կոռնելիուսի մոտից բարձր ավեց իր այգին, շարտեց մի
կողմ և հետո ինքն էլ ցած թռավ:

Հանկարծ մի վերջին հուշա լուսավորեց նրա ուղեղը:

Սոխուկները գտնվում են շորանոցում: Մնում է մի
կերպ մտնել շորանոց: Այնտեղ անպայման կգտնի:

Ըստ էության, դա ավելի դժվար բան չէր, քան այգի
մտնելը: Չորանոցում պատահանների ապակիները բարձրա-
նում և իջնում էին: Կոռնելիուս վան Բեռլին այդ առավոտ
պատահանները բացել էր և ոչ մեկի մտքով չէր անցել փա-
կել:

Ամբողջ հարցն այն էր, որ տասնեկուս ոտնաշափ երկա-
րությամբ սանդուղքի փոխարեն պետք է ձեռք բերեր քսան
ոտնաշափ երկարությամբ մի սանդուղք:

Մի անգամ Քոքստելը այն փողոցում, որտեղ ինքն էր
ապրում, տեսել էր վերանորոգվող մի տուն: Տան պատին
հենված էր հսկայական մի սանդուղք: Այդ սանդուղքը շատ

հարմար կլինէր, եթե միայն
բանվորները վերցրած չլի-
նէին:

Նա վազեց դեպի այդ
տունը: Սանդուղքը դրված
էր նույն տեղում: Քոքստե-
լը վերցրեց սանդուղքը ու
մեծ դժվարությամբ բարձ-
ր ավեց դեպի իր այգին: Ավե-
լի մեծ դժվարությամբ հա-
ջողվեց հենել այդ սանդուղ-
քը Կոռնելիուսի տան պա-
տին:

Սանդուղքն ուղղակի
հասնում էր վերևի շարժա-
կան փեղկին: Քոքստելը
գրպանը դրեց վառված
գաղտնալապտերը, բարձ-
րացավ սանդուղքով և
մտավ շորանոց:

Մտնելով այդ սրբա-
վայրը, նա կանգ առավ ու
հենվեց սեղանին: Նրա
ձեռքները ծալվում էին,
սիրտն անասելի խփում էր:

Այստեղ ավելի սարսա-
փելի էր, քան այգում: Լայն
ու արձակ տարածութունը կարծես թե զրկում էր սեփակա-
նութեանը նրա սուրբ անձնանմանութունից: Նա, ով հա-
մարձակությամբ անցնում է պարսպի մի կողմից մյուսը
կամ բարձրանում է պատի վրա, շատ հաճախ սենյակի
պատահանի կամ դռան առջև կանգ է առնում:

Այգում Քոքստելը միայն կողոպտիչ էր, սենյակում նա
դարձավ պարզապէս զոռ: Նա երկար փնտրեց՝ բացելով ու
փակելով արկղները, նույնիսկ այն ամենանվիրական արկղը,

որտեղ պահված էր Կոռնելիուսի համար ճակատագրական ծրարը: Նա գտավ «Ժաննան», «Գե Վիար», դորշ կակաչը, բոված սուրճի դուչն ունեցող կակաչը, որոնք բոլորը, ինչպես բուսաբանական այգում՝ պիտակներով առանձնացված էին: Սակայն սև կակաչը, ավելի շուտ, այն սոխուկները, որոնք ծաղկելով պետք է դառնային հոյակապ սև կակաչ, անհետ շքացել էին:

Սակայն սերմերի ու սոխուկների գրանցման գրքերում, որոնք վան Բեռլեն կաղժում էր հաշվեմատյանների մեթոդով և այնպիսի խնամքով, որ կամստերդամի ամենաառաջավոր ֆիրմաների հաշվապահական մատյանները չէին կարող մրցել դրանց հետ, Բոքստելը կարգաց.

«Այսօր, 1672 թվականի օգոստոսի 20-ին, ես հօդից հանեցի հրաշալի սև կակաչի սոխուկները, որոնցից ստացա երեք հիանալի զլխիկներ»:

— Սոխուկներ, սոխուկներ, — մտնում էր Բոքստելը, ամեն ինչ տակնուվրա անելով շորանոցում: — Որտե՞ղ կարող են պահված լինել:

Հանկարծ ամբողջ ուժով նա հարվածեց իր ճակատին ու բացականչեց.

— Օ՛, դժբախտ: Օ՛, երիցս անիծյալ Բոքստել: Մի՞թե այդ սոխուկներից կարելի է բաժանվել: Մի՞թե դրանք կարող է թողնել Գորգրեխտում, երբ իրենք մեկնում են Հաագա: Մի՞թե կարելի է ապրել առանց այդ սոխուկների, եթե դրանցից պետք է ծաղկի նշանավոր սև կակաչը: Նա հասցրել է դրանք հետք վերցնել, սրիկա՛: Գրանք նրա մոտ են, նա տարե՛լ է Հաագա:

Դա մի ճառագայթ էր, որն ամբողջ խորությամբ լուսավորեց Բոքստելի անօգուտ հանցագործությունը:

Բոքստելը շանթահարվածի նման ընկավ այն նույն սեղանին, հենց այն նույն տեղը, որտեղ ընդամենը մի քանի ժամ առաջ դժբախտ վան Բեռլեն երկար ու հրապուրված հիանում էր իր սև կակաչի սոխուկներով:

— Դե, ի՞նչ արած, — ասաց նախանձուտ մարդը, բարձրացնելով իր գունատված դեմքը, — վերջ է վերջո, եթե սո-

խուկները նրա մոտ են, ապա նա կարող է իր մոտ պահել այնքան ժամանակ, քանի դեռ կինդանի է:

Նվ նա իր գարշելի միտքը վերջացրեց դեմքի մի զզվելի ծամածռությամբ:

— Սոխուկները գտնվում են Հաագայում, — ասաց նա, — նշանակում է ես այլևս չեմ կարող Գորգրեխտում մնալ:

Դեպի Հաագա, սոխուկների հետևից, դեպի Հաագա:

Նվ Բոքստելը, հաշվի չառնելով այն հակայական հարստությունը, որ նա թողնում էր, սարված մի ուրիշ անգին գանձի տեր դառնալու մտքով, իր գողության գործիքը տուրավ այնտեղ, որտեղից վերցրել էր և վայրի կինդանու նման մոնշալով վերադարձալ տուն:

9

Տոհմական խուցը

Կեսգիշերին մոտ կլինեք, երբ դժբախտ վան Բեռլեն նեավեց Բյուլտենհոֆյան բանտը: Ռոզայի ենթագրություններն իրականացան: Կոռնելի խուցը դատարկ գտնելով՝ ամբոխն այնպես գազապեց, որ եթե այդ ժամանակ ծերուկ Գրիֆուան ընկներ այդ կատաղած մարդկանց ձեռքը, բանաարկյալի բացահայտությունը, անկասկած, կհատուցվեր նրա կյանքով:

Սակայն մոլեգնած ամբոխի զայրույթը թափվեց երկու եղբայրների գլխին, որոնք Վիլհելմի՝ այդ խորաթափանց մարդու կանխագուշակության հետևանքով, որի հրամանով փակվել էին քաղաքի դարպասները, ընկան մարդասպանների ձեռքը:

Հասավ վերջապես այն պահը, երբ բանտը դատարկվեց, և սանդուղքներից լավող ամպրոպային ուռնոցից հետո ամեն ինչ խաղաղվեց:

Օգտվելով դրանից, Ռոզան ելավ իր Թաքստոցից, դուրս բերելով նաև հորը: Թանտը բուրոսովին դատարկ էր: Ինչո՞ւ մնալ բանտում, եթե արյունալի դատաստանը տեղի էր ունենում փողոցում:

Գրիֆուսը, ամբողջ մարմնով դողալով, անվախ Ռոդայի հետևից դուրս եկավ, նրանք գնացին մի կերպ փակելու դարպասը: Մենք ստում ենք մի կերպ, քանի որ դարպասը կիսով չափ շարդված էր:

Երևում էր, որ այստեղով անցել է մուլեղնած ժողովրդի հզոր հեղեղը: Ժամի շորտին մոտ նորից աղմուկ լավեց: Սակայն այդ աղմուկն արդեն Գրիֆուսի և նրա աղջկա համար վտանգավոր չէր: Ամբոխը դիակները քարշ էր տալիս այնտեղ, որտեղ սովորաբար մարդկանց մահապատժի էին ենթարկում:

Ռոդան նորից թաքնվեց, սակայն այս անգամ նրա համար, որպեսզի չտեսնի այդ սարսափելի տեսարանը:

Կեղծիչներին Քյուլտենհոֆի դարպասը կամ ավելի շատ՝ դարպասին փոխարինող բարեկազմ բախեցին:

Երբ Գրիֆուսն ընդունեց հյուրին ու ձերբակալության հրամանում կարգաց բանտարկյալի անունը, նա բանտապահի մոռյլ ժպիտով փնթփնթաց.

— Կոռնել դե Վիտի սանի՛կը: Ահա, երիտասարդ, այստեղ ձեզ համար տոհմական խուց կա. հենց այնտեղ էլ ձեզ կտեղավորենք:

Նվ իր սրամտությունից զոհ, նա՛ այդ անհաշտ օրանժիսար, վերցրեց բանալիներն ու լապտերը, որպեսզի Կոռնելիտանն առաջնորդի այն խուցը, որը Կոռնել դե Վիտը թողել էր դեռ առավոտյան:

Այսպես, ուրևն, Գրիֆուսը պատրաստվում էր սանիկին տանել նրա կնքահոր խուցը: Խուց տանող ճանապարհին դժբախտ ծաղկազործը լսեց շան հաշոց և տեսավ մի երիտասարդ աղջկա գեմը:

Իր հետևից քարշ առլով հաստ շղթան, շունը դուրս եկավ պատի մեծ խորշից և սկսեց հոտոտել Կոռնելիտանին, որպեսզի հեռադուրսում ճանաչի, երբ նրան հրամայվի վերջինիս գլղղել:

Բանտարկյալի ձեռքերի ճնշման տակ սանդուղքները բաղրիքները ճոճոացին, և երիտասարդ աղջիկը այդ աղմուկից բացեց սանդուղքների տակ դռնվող իր սենյակի պատուհանը: Լապտերը, որ նա բռնել էր աջ ձեռքում, լուսավորում էր

նրա վարդագույն, սքանչելի դեմքը՝ երիզված հրաշալի, ամուր հյուսված շիկավուն խոպոպներով: Զախ ձեռքով նա բռնել էր իր գիշերային հագուստի կուրծքը, քանի որ Կոռնելիտաի անսույասելի այցը ընդհատել էր նրա քունը:

Ստացվում էր նկարչի համար սքանչելի մի տեսարան, որը լրիվ արժանի էր Ռեմբրանդտի վրձնին. սև, պարույրաձև սանդուղքներ, որոնք Գրիֆուսի լապտերից լուսավորվում էին կարմրավուն լույսով, ամենավերևում՝ բանտապահի խիստ դեմքը, նրա հետևից՝ Կոռնելիտաի դեմքը, որը բազրիքներին թեքված՝ ներքև էր նայում. ներքևում, պատուհանի լուսավորված փեղկից ներս՝ Ռոդայի սիրունիկ դեմքը և նրա ամոթխած շարժումը, դույժ և այն պատճառով, որ Կոռնելիտաի տխուր, ցրված հայացքը սահել էր երիտասարդ աղջկա սպիտակ, կլորիկ ուսերի վրայով:

Ավելի ներքև, ամբողջովին թաքնված ստվերում, սանդուղքի այն տեղում, որտեղ խավարը ծածկում էր ամեն ինչ, բոցկլտում էին շղթան զնդզնդացնող հսկայական շան արյունակալած աչքերը. շղթայի օղակները կրկնակի լույսից՝ Ռոդայի ճրագից ու Գրիֆուսի լապտերից, փայտվում էին:

Սակայն ինքը՝ մեծ Ռեմբրանդտն անգամ չէր կարող ներկայացնել Ռոդայի դեմքը պարուրող այն աննշալից արտահայտվածը, երբ նա տեսավ սանդուղքներից բարձրացող գեղեցիկ երիտասարդին և լսեց այն խոսքերը, որոնցով հայրը զիմեց նրան. «Դուք կատանար ձեր տոհմական խուցը»:

Սակայն այդ կենդանի պատկերը շարունակվեց միայն մեկ վայրկյան, ավելի կարճ, քան մենք վատնեցինք նկարագրելու համար: Գրիֆուսը շարունակում էր իր ճանապարհը, նրան ակամայից հետևում էր Կոռնելիտաը: Հինգ րոպե անց նա մտավ մի խուց, որը շարժե նկարագրել, քանի որ ընթերցողին սրդեն ծանոթ է:

Գրիֆուսը բանտարկյալին մատնացույց արեց մահճակալը և դուրս եկավ. դա այն մահճակալն էր, որի վրա այնքան տառապել էր այդ օրը տանջամահ արված մեկ այլ թըլվառ:

Մենակ մնալով՝ Կոռնելիուսը նետովնց մահճակալին, սակայն քնել չկարողացավ: Նա աչքը շէր կտրում այն վանդակապատ փոքրիկ լուսամուտից, որը նայում էր դեպի Բյուլտենհոֆյան հրապարակ: Այդտեղից նա տեսնում էր լույսի առաջին շերտերը, որոնք հրեալով բարձր ծառերի կատարներին, սպիտակ քոյի նման ընկնում էին գետին: Ժամանակ առ ժամանակ լսվում էր Բյուլտենհոֆյան հրապարակով քառատրոփ անցնող ձիերի արագ դուփշուներ, լսվում էր քարե հրապարակով ետ ու առաջ գնացող ժամանակահի ծանր քայլերի ձայնը, իսկ արկերուզի՝ պատրույգները արևմտյան քամուց բողբոջալուով, մինչև բանտի պատուհաններն էին հասցնում արագ-արագ երկինք թռչող իրենց կայծերը:

Սակայն, երբ վաղորդյան լույսը արծաթավուն փայլ նետեց քաղաքի տանիքների սրածայր կատարներին, Կոռնելիուսը մտեցավ պատուհանին և տխուր սկսեց շորս կողմը դիտել իմանալու համար, թե կա՞ արդյոք թեկուզ մի կենդանի շունչ:

Հրապարակի ծայրին, գորշ տների վրա ուրվագծվելով, տնկանոն սովորագծով ու սեկին տալով, բարձրանում էր ինչ-որ բան, որը առավոտյան մշուշում ստացել էր մուգ կապույտ երանդ:

Կոռնելիուսը հասկացավ, որ դա կախաղան է: Դրա վրա օրորվում էին երկու տձև դիակներ, որոնք ավելի շուտ արլունաշաղախ կմախքներ էին:

Հաագայի բարի քաղաքացիները խոշտանգել էին իրենց ղոհների մարմինները, սակայն դիակները ազնվությամբ քարշ էին տվել դեպի կախաղան. սպանվածների անունները փայլում էին հսկայական տախտակի վրա:

Կոռնելիուսին հաշտվեց տախտակի վրա կարդալ անշնորհք նկարչի վրձինով գրված հետևյալ տողերը.

«Այստեղ կախաղան են բարձրացվել Յան դե Վիտ անունով մի մեծ շարագործ և նրա եղբայրը՝ մի մանր, ստոր

արարած, որոնք լինելով իրենց ժողովրդի թշնամիներ, ֆրանսիական թագավորի մեծ բարեկամներն էին»:

Կոռնելիուսը սարսափից ճշաց և խելագար ինքնամոռացության մեջ սկսեց դուռը ոտքերով ու ձեռքերով այնպիսի ուժգնությամբ բախել, որ կատաղած Գրիֆուսը բանալիների մեծ կապոցը ձեռքին վազեց եկավ:

Նա դուռը բացեց, անեծքներ թափելով բանտարկյալի հասցեին, որը համարձակվել է այդ ժամին անհանգստացնել իրեն:

— Սա ի՞նչ բան է: Խելագարվե՞լ է, ինչ է, այս նոր դե Վիտը, — բացականչեց նա, — թվում է, թե բոլոր դե Վիտերի մեջ դե է բուն դրել:

— Նայեցե՛ք, նայեցե՛ք, — ասաց Կոռնելիուսը՝ բռնելով բանտապահի թևից ու քարշ տալով դեպի լուսամուտը: — Տեսե՛ք, թե ինչ կարողացի:

— Որտե՞ղ:

— Այն տախտակի վրա:

Եվ գունատ, ամբողջովին դողալով ու շնշահղձ լինելով, Կոռնելիուսը մատնացույց արեց կախաղանը, որը զարդարված այդ անամոթ գրություններ, բարձրանում էր հրապարակի խորքում:

Գրիֆուսը հռճաց:

— Ա՛, — պատասխանեց նա, — դուք կարողացի՞ք... Դե, ի՞նչ արած, սիրելի պարոն, ահա թե ուր են հաննում, երբ ծանոթություն են հաստատում վրիճելիմ Օրանցու թշնամիների հետ:

— Վիտերին սպանե՞լ են, — փակ աչքերով ընկնելով մահճակալին, շնչաց Կոռնելիուսը. նրա ճակատը պատվեց քրտինքով, ձեռքերն անօգնական կախվեցին:

— Պարոնայք Վիտերին պատժեց ժողովուրդը, — ասարկեց Գրիֆուսը: — Դուք այդ անվանում եք սպանություն, իսկ ես անվանում եմ մահապատիժ:

Եվ տեսնելով, որ բանտարկյալը ոչ միայն հանգստացավ, այլև բոլորովին ուժաթափ եղավ, նա ազմուշով ծածկելով դուռը և ձգելով ամբացնելով դռան նիզը, խցից դուրս եկավ:

¹ Արկերուզ — պատրույգավոր, փողից լեցբավորվող հրացան, որն օգտագործվում էր XIV դարում: XVI դարում փոխարինվեց մուշկետով:

Կոռնելիուսն ուշքի եկավ. նա սկսեց դիտել այն խուցը, Գրիֆուսի խոսքերով ասած՝ «տոհմական խուցը», որը ողբերգական մահվան Հակատագրական նախադուռն էր:

Եվ բանի որ Կոռնելիուսը փիլիսոփա էր և, բացի այդ, քրիստոնյա, նա սկսեց աղոթել իր կնքահօր և մեծ պենսիոնարիի հողիների խաղաղության համար և որոշեց հաշտվել բոլոր այն դժբախտությունների հետ, որոնք նրան կուղարկի բնիստը:

Երկնքից պետին ընկնելով, հայտնվելով իր խցում և համոզվելով, որ այնտեղ, բացի իրենից, ուրիշ ոչ ոք չկա, նա թեի տակից հանեց սև կակաչի սոխուկները և թաքցրեց խցի մութ անկյունում՝ քարի հետևը, որի վրա սովորաբար դնում են ջրի ավանդական կճուճը:

Այսպիսով աշխատանքի այդքա՞ն տարիներ: Խորտակված երազներ: Նրա հայտնագործությունը կկորչի անհայտության մեջ այնպես, ինչպես ինքը կիշնի զերեզման: Բանտում ո՛չ մի խոտի կտոր, ո՛չ մի պտղունց հող, արևի ո՛չ մի ճառագայթ չկա:

Այդ միտքը Կոռնելիուսին հասցրեց մոռյլ հուսահատության, որից նա դուրս եկավ միայն շնորհիվ մի արտակարգ դեպքի:

Թե դա ի՞նչ արտակարգ դեպք էր: Գրա մասին մենք կպատմենք հաջորդ գլխում:

10

Բանտապահի աղջիկը

Այդ նույն գիշերը, հրե Գրիֆուսն ուտելիք էր բերում բանտարկյալին, խցի դուռը բանալիս նա սայթաքեց ու ընկավ: Աշխատելով հավասարակշռությունը պահել, նա անհարմար ձևով հենվեց թեկին և դաստակից վերև ոսկորը կտորեց:

Կոռնելիուսն ուզում էր նետվել դեպի բանտապահը, սակայն Գրիֆուսը սկզբում դեռևս չզգալով վնասվածքի լրջությանը, ասաց.

— Ոչ մի լուրջ բան չկա: Մի՛ մոտեցե՛ք:

Եվ, ցանկանալով վեր կենալ, նա հենվեց վնասված ձեռքին, սակայն ձեռքը ծալվեց: Այդ ժամանակ Գրիֆուսն զղաց շատ ուժեղ ցավ ու ճշաց: Նա հասկացավ, որ ձեռքը կտորել է: Եվ ուրիշների նկատմամբ այնքան դաժան ու անզգա մարդը գիտակցությունը կորցրած ընկավ շեմքին ու անշարժ, սառը դիակի նման մնաց պառկած:

Խցի դուռը մնաց բաց, և Կոռնելիուսը համարյա թե ազատության մեջ էր: Սակայն նրա մտքովն էլ լանցավ օգտվել դժբախտ դեպքից: Որպես բժիշկ, նա իսկույն գլխի ընկավ, որ եթե թեք ծալվելիս այդպիսի ճթոց լավեց, ուրեմն կտորվել է ոսկորը, և կարող է մեծ ցավ պատճառել: Կոռնելիուսը մոռանալով այն թշնամական վերաբերմունքը, որ ցույց էր տվել այդ մարդը իրենց առաջին իսկ հանդիպման ժամանակ, պատրաստ էր օգնել տուժածին:

Գրիֆուսի վայր ընկնելուց ու նրա տնքոցներից առաջացած աղմուկից սանդուղքների վրա լավեց արագ բայլերի ձայն, և իսկույն եեթ հայտնվեց աղջիկը: Նրան տեսնելով, Կոռնելիուսը զարմացական մի ճիշ արձակեց, իսկ աղջիկն իր հերթին թեթևակի տնքաց:

Գա մի սքանչելի ֆրիսանդուհի էր: Տեսնելով հատակին ընկած հորը և նրա վրա թեքված բանտարկյալին, աղջիկն սկզբում ենթադրեց, թե Գրիֆուսը, որի կոպտությունն իրեն լավ հայտնի էր, բանտարկյալի հետ ունեցած ընդհարման զոհ է դարձել:

Կոռնելիուսը երիտասարդ աղջկա հայացքում իսկույն կարգաց այդ կասկածը:

Սակայն առաջին իսկ հայացքից աղջիկը հասկացավ ճշմարտությունը, իր հրաշալի աչքերով նայեց երիտասարդին և արտասովորից ասաց.

— Ներեցե՛ք, պարոն: Ծնորճակալ եմ: Ներեցե՛ք վատ մտքերիս համար, և շնորհակալություն ցույց տված օգնության համար:

Կոռնելիուսը կարմրեց:

— Մերձավորին օգնություն ցույց տալով, — պատասխանեց նա, — ես միայն իմ պարտքն եմ կատարում:

— Այո, և ցույց տալով այդ օգնութիւնը երկկոյան, դուք մոռանում եք այն վիրավորանքները, որ այդ մարդը հասցրել է ձեզ առավոտյան: Գա ավելի քան մարդկային է, դա ավելի քան քրիստոնեական է, պարոն:

Կոննեկիուսը ասելով նայեց զեզեցկուհուն և զարմացավ, թե ինչպէս մի հառարակ աղջկա շրթունքներ կարող են արտասնել այդքան ազնվագույն մտքեր:

Սակայն նա շհասցրեց հայտնել իր զարմանքը, քանի որ Գրիֆուսը ուշքի գալով՝ աչքերը բացեց, ու նրա սովորական կոպտութիւնն էլ նրա հետ միասին արթնացավ:

— Ահա,— ասաց նա,— ահա թե ինչ է ստացվում, երբ շտապում ես բանտարկչային ընթրիք բերել. շտապելուց վայր ես ընկնում ու ձեռքդ կոտրում և այնուհետև, առանց որևէ օգնութիւն, փութում ես հատակին:

— Լո՛ւր,— ասաց աղջիկը:— Գուք անարդարացի ևք երիտասարդի նկատմամբ, ես հասա այն պահին, երբ նա ձեզ օգնութիւն էր ցույց տալիս:

— Նա՞,— անվստահ տոնով հարցրեց Գրիֆուսը:

— Այո, այդպէս է, և պատրաստ եմ այնուհետև էլ ձեզ բուժել:

— Գո՛ւր,— հարցրեց Գրիֆուսը:— Մի՞ թե դուք բժիշկ եք:

— Այո, դա իմ հիմնական մասնագիտութիւնն է:

— Եվ դուք կարող եք իմ թեք բուժե՞լ:

— Անկասկած:

— Իսկ դրա համար ձեզ ի՞նչ է պէտք:

— Երկու հարթ տախտակ և երկու փաթեթ վիրակապ:

— Գու յո՞ւմ ես, Ռոզա,— ասաց Գրիֆուսը:— Բանտարկչայը կբուժի իմ թեք և մենք կազատվենք ավելորդ ծախսերից. օգնիր ինձ ոտքի կանգնեմ, ինձ կարծես թե արհիճով են լցրել:

Վիրավորը հենվեց Ռոզայի ուսին, մյուս ատող ձեռքով զրկեց նրա վիզը և, ուժ գործադրելով, ոտքի ելավ, իսկ Կոննեկիուսն այդ ժամանակ մոտեցրեց բազկաթոռը, որպէս զի նրան ազատի ավելորդ շարժումներից:

Գրիֆուսը նստեց, հետո դարձավ իր աղջկան.

— Դե, շահեցի՞ր, ինչ է: Գնա, բե՛ր բոլորը, ինչ պահանջվում է:

Ռոզան վայր իջավ և շուտով վերադարձավ երկու տախտակ ու երկար վիրակապը ձեռքին:

Կոննեկիուսը բանտապահի վրայից բանկոնը հանեց և վերնաշապկի թեք քշտեց:

— Ձեզ ա՞յս էր հարկավոր, պարոն:

— Այո՛, որիորդ,— պատասխանեց Կոննեկիուսը, մի հայացք գցելով աղջկա բերածին,— այո՛, դա ձենց այն է, ինչ անհրաժեշտ է:

Ռոզան մտա քաշեց սեղանը: Կոննեկիուսը Գրիֆուսի կոտրված ձեռքը դրեց սեղանին այնպէս, որ շարժվի և դարմանալի ճարտկութեամբ միացնելով կոտրված ոսկորների ծայրերը, տախտակները հարմարեցրեց ու վիրակապով կապեց:

Երբ ամեն ինչ վերջացած էր, բանտապահը նորից դիտակցութիւնը կորցրեց:

— Սրիտրդ, պնացեք բացախ բերեք,— ասաց Կոննեկիուսը,— մենք կշփենք ձեք հոր քունքերը, և նա ուշքի կգա: Սակայն այդ հանձնարարութիւնը կատարելու փոխա-

բեն Ռոզան, համոզվելով, որ հայրը իրոք անգիտակից վիճակում է, մտաեցավ Կոռնելիուսին:

— Պարոն,— ասաց նա,— ծառայության դիմաց՝ ծանայություն:

— Ի՞նչ է նշանակում այս, սիրելի մանկիկա:

— Նշանակում է, պարոն, դատավորը, որը ձեզ վաղը պետք է հարցաքննի, եկավ իմանալու, թե դուք ո՞ր խցումն եք և, երբ իմացավ, թե այն խցում եք, որտեղ բանաարկված էր Կոռնել դե Վիտը, մի տեսակ շարագուշակ քմծիծաղեց. ես վախենում եմ, որ ձեզ նույնպես ինչ-որ դժբախտություն է սպասում:

— Սակայն ինձ ի՞նչ կարող են անել,— հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Գուք տեսնո՞ւմ եք այն կախաղանը:

— Բայց չէ՞ որ ես անմեղ եմ,— ասաց Կոռնելիուսը:

— Իսկ մի՞թե մեղավոր էին այն երկուսը, որոնք հիմա խոշտանգված, այլանդակված կախաղան են բարձրացվել:

— Այո՞, դա ճիշտ է,— մոայլվելով ասաց Կոռնելիուսը:

— Բացի այդ,— շարունակեց Ռոզան,— հասարակական կարծիքը ցանկանում է, որ դուք մեղավոր ճանաչվեք Մեղավոր եք դուք, թե՛ ոչ՝ ձեր գործի հետաքննությունը կպարզի Վաղը չէ մյուս օրը դուք կդատապարտվեք, իսկ մեր ժամանակներում այդպիսի գործերը արագ են արվում:

— Ի՞նչ հետևություններ եք անում այդ բոլորից,— հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Ահա թե ինչ հետևություններ. ես մենակ եմ, թույլ կին եմ, հայրս ուշադնաց ընկած է, շան դնչկալը հազցված է, հետևապես ոչ ոք և ոչինչ չի խանգարում ձեզ թաքնվելու Փախե՞ք ու փրկվեք. ասա թե ինչ հետևություններ եմ անում:

— Այդ ի՞նչ եք ասում:

— Ես ասում եմ, որ դժբախտաբար ինձ չհաջողվեց փրկել ո՛չ Կոռնել և ո՛չ էլ Յան դե Վիտերին, և շատ կցանկանայի փրկել գոնե ձե՛զ: Միայն թե շտապեք, ահա, հորս շնչառությունը կարծեք թե կանոնավորվում է, մի վայրկյա-

նից նա կարող է ուշքի գալ, աշքերը բացել, և այն ժամանակ արդեն ուշ կլինի: Գուք ի՞նչ է, տատանվո՞ւմ եք:

Կոռնելիուսը բարացածի նման կանգնել էր և նայում էր Ռոզային: Թվում էր, թե նա նայում է աղքեկան, սակայն բոլորովին չի լսում, թե վերջինս ինչ է ասում:

— Գուք ի՞նչ է, մի՞թե չեք հասկանում,— անհամբերությամբ ասաց աղքեկը:

— Ոչ, հասկանում եմ,— պատասխանեց Կոռնելիուսը,— սակայն...

— Սակա՞յն:

— Ես հրաժարվում եմ: Իմ փախուստի համար ձեզ կմեղադրեն:

— Իսկ մի՞թե դա որևէ նշանակություն ունի,— կարմրելով պատասխանեց Ռոզան:

— Շնորհակալություն, մանկիկա,— առարկեց Կոռնելիուսը,— սակայն ես կմնամ:

— Գուք մնո՞ւմ եք: Աստված իմ, աստված իմ: Մի՞թե չհասկացաք, որ ձեռք կդատապարտեն... Կդատապարտեն մահվան՝ կախաղանի միջոցով. կարող է պատահել նաև, որ ձեզ սպանեն, կտոր-կտոր անեն, ինչպես վարվեցին պարոն Յանի և պարոն Կոռնելի հետ: Հանո՞ւմ ամեն սրբության: Ես ձեզ թախանձո՞ւմ եմ, ինձ համար մի՞ անհանգստացե՞ք և գախե՛ք այս անիծված խցից: Զգուշացե՞ք, այս խուցը դե՛ Վիտերին դժբախտություն է բերում:

— Օ՛,— բացականչեց ուշքի եկող բանտապահը:— Այդ ո՞վ է ալգտեղ արտասանում այդ ապիկար, ստոր, սրկիկ, հանցագործ վիտերի անունը:

— Բարեկամս, մի՛ հուզվեք,— ասաց Կոռնելիուսը մեղմ ժպտալով:— Կտրվածքի ժամանակ չի կարելի զայրանալ:

Գառնալով Ռոզային, նա շշուկով ասաց.

— Զավակս, ես անմեղ եմ և կսպասեմ իմ դատավորներին՝ անմեղ մարդու խաղաղ հանգստությամբ:

— Սը՛ս,— ասաց Ռոզան:

— Ինչո՞ւ:

— Հայրս շպիտք է կասկածի, որ մենք ինչ-որ բանի մասին բանակցել ենք:

— Իսկ ի՞նչ կպատահի:

— Կպատահի այն, որ ինձ այլևս թույլ չի տա այստեղ գալու:

Կոռնելիուսը ծայրուով ընդունեց այդ անմեղ խոստովանությունը: Կարծես թի գոբախտություն մեջ փալլեց և քշանկություն մի ճառագայթով:

— Դե, այդ ինչի՞ մասին եր այդտեղ երկուսով քվերչում,— վեր կենալով և ձախ ձեռքով աչք բանելով, գոռաց Գրիֆուսը:

— Ոչ մի բանի,— պատասխանեց Ռոզան:— Պարոնք բացատրում է ինձ այն ռեժիմը, որին պետք է հետևեք:

— Ռեժիմ, որին ևս պետք է հետևե՞մ: Ռեժիմ, որին ես պետք է հետևեմ: Գու, ազավնչակո, նույնպես ունես ռեժիմ, որին պետք է հետևես:

— Ի՞նչ ռեժիմ, հայրիկ:

— Չմտնել բանտարկյալների խցերը, իսկ մտնելու ղեպքում երկար շմնալ: Ապա, փաստափուսադ հավաքիր, արագ:

Ռոզան ու Կոռնելիուսը հայացքներ փոխանակեցին:

Ռոզայի հայացքն ասում էր. «Տեսնո՞ւմ եք»: Կոռնելիուսի հայացքը նշանակում էր. «Թող լինի այնպես, ինչպես բախտը կհրամայի»:

11

Կոռնելիուս վան Բեռլեի կտակը

Ռոզան չէր սխալվում: Հաջորդ առավոտյան դատավորները Բյուլտենհոֆ եկան և Կոռնելիուս վան Բեռլեին հարցաքննեցին: Սակայն հարցաքննությունը երկար չտևեց: Հաստատվեց, որ Կոռնելիուսն իր մոտ պահել է Ֆրանսիայի հետ գե Վիտերի ունեցած ճակատադրական գրադրությունը:

Նա չէր էլ հերքում այդ բանը:

Դատավորները միայն վստահ չէին այն հարցում, թե

իրո՞ք այդ նամակները իր սանիկին է հանձնել Կոռնելի գե Վիտեր: Սակայն, քանի որ այդ թղթառներն արդեն մեռած էին, ապա Կոռնելիուսը հարկ չհամարեց որևէ բան թաքցնել և ամենայն մանրամասնությամբ պատմեց, թե ինչպիսի հանգամանքներում Կոռնելի գե Վիտեր անձամբ իրեն է հանձնել այդ թղթերը:

Խոստովանությունն ապացույց էր այն բանի, որ սանիկը նույնպես մասնակից է իր կնքահոր դեմ հարուցվող մեղադրանքին: Կոռնելիուսի մեղսակցությունն այդ գործին բոլորի համար վերջնականապես պարզ էր:

Կոռնելիուսը, սակայն, չբավարարվեց այդ խոստովանությամբ: Նա մանրամասն պատմեց իր հակումների, սովորությունների ու զբաղմունքների մասին: Նա պատմեց, թե ինքը որքան անտարբեր է քաղաքականության նկատմամբ, սակայն ինչպիսի սեր է տածում դեպի արվեստները, գիտությունները և ծաղիկները: Նա ասաց, որ այն ժամանակից ի վեր, երբ Կոռնելին այցելեց Դորդրեխտ և վստահեց իրեն այդ թղթերը, ինքը երբեք ձեռք չի տվել և նույնիսկ մոռացել է դրանց գոյությունը:

Այդտեղ Կոռնելիուսին առարկեցին և ասացին, որ նա ճշմարտությունը չի ասում, քանի որ ծրարը փակված էր հենց այն դարակում, որը նա ամեն օր նայում, ստուգում էր և որի պարունակության հետ շարունակ գործ ուներ:

Կոռնելիուսը պատասխանեց, որ դա ճիշտ է, բայց ինքը բացում էր այդ դարակը միայն նրա համար, որպեսզի համոզվի՞ չո՞ր են արդյոք սոխուկները և արդյոք ծիւրբ չե՞ն տվել:

Նրան առարկեցին ասելով, թե ողջամիտ չէ այն դատուությունը, իրր նա անտարբեր է եղել ծրարի նկատմամբ, անհավատալի է իր կնքահոր ձեռքից ստանալով այդքան կարևոր մի ծրար, Կոռնելիուսը ծանոթ չլինեք դրա բովանդակությանը:

Դրան նա պատասխանեց, որ իր կնքահայր Կոռնելը շատ զգույշ մարդ էր և հետո՝ իրեն այնքան էր սիրում, որ ղփար թե պատմեք ծրարի բովանդակության մասին, որը կարող էր միայն անհանգիստ վիճակում պահել դրա պահպանողին:

Կոռնելիոսին առարկեցին՝ ասելով, որ եթե դա այդպես լինենք, ապա պարոն դե Վիտը, համենայն դեպս, ծրարին կրկեցեր մի գրութիւն, որը կվկայեր այն մասին, թե սանիկը բուրոյովին անտեղյակ է այդ գրագրութիւնը և կամ այն ժամանակ, երբ Կոռնելի դե Վիտին մեղադրում էին, նա կարող էր մի նամակ գրել, որը հիմա Կոռնելիոսի համար կծառայեր որպէս արդարացնող միջոց:

Կոռնելիոսը պատասխանեց, որ ամենայն հավանակամութեամբ, կնքահայրը մտածում էր, որ այդ ծրարին ոչ մի վտանգ չի ստրտնում, քանզի պահված էր մի պահարանում, որը վան Թեոլեի տանը համարվում էր ավանդական տապանի՝ նման մի սրբութիւն. հենց այդ պատճառով էլ Կոռնելի դե Վիտը որևէ գրութիւն թողնելը համարել է ավելորդ: Ինչ վերաբերում է նամակին, ապա ինքը կարծես թե հիշում է, ինչպէս ձեռքակալութիւնից առաջ, երբ ինքը գտնվում էր շորանոցում և տարված էր շատ հազվագյուտ իր սոխուկներէից մեկի զննութեամբ, հանկարծ շորանոց մտավ Յան դե Վիտի ծառան և իրեն հանձնեց ինչ-որ մի նամակ. սակայն այդ բոլորի մասին նա շատ ազոտ է հիշում, որպէս վայրկենական մի տեսիլք: Ծառան իսկույն անհետացավ, իսկ նամակը լավ փնտրելու դեպքում դուցե գտնվի:

Սակայն Կրակեին անհնար եղավ գտնել. նա շքացել էր Հոլանդիայից: Նամակը գտնելու հնարավորութիւնները այնքան քիչ էին, որ նույնիսկ շփորձեցին գտնել:

Կոռնելիոսն ինքն էլ առանձնապէս չէր սնդում, որ այդ թուղթը փնտրեն, քանի որ հավատացած չէր, թե այն ինչ-որ կապ ունի իրեն ներկայացվող մեղադրանքի հետ:

Դատավորները ձևացնում էին, թե իրենք շահագրգռված են, որպեսզի Կոռնելիոսն ավելի ակտիվ պաշտպանվի: Նըրանք մի տեսակ բարեհոգի համբերութիւն էին ցուցաբերում նրա նկատմամբ, որը լինում է այն դեպքում, երբ քննիչը շահագրգռված է լինում մեղադրչալի բախտի մեջ կամ, երբ

¹ Ուրտի տապանակ — ըստ ավետարանական առասպելի՝ մի արկղ, որի մեջ պահվում էին կրօնական սրբութիւններ:

մեղադրչայն իրեն նախօրոք հաղթող է դգում, քանի որ արդեն կտորել է թշնամու ինքնավատահոթիւնը և նրան ամբողջովին իր ձեռքերի մեջ է պահում. դրա համար էլ այլևս նա ավելորդ է համարում մեղադրչալի նկատմամբ իզուր խտուրթիւն գործադրել:

Կոռնելիոսը շնորհակալով այդ կեղծավոր բարեգործութիւնը, իր վերջին խոսքում, որը նա արտասանեց նահատակի վեհոթեամբ ու քարոզչի անվրդովութեամբ, ասաց.

— Դուք, պարոններ, ինձ այնպիսի բաներ եք հարցնում, որոնց մասին, բացի մաքուր ճշմարտութիւնից, ես ուրիշ ոչինչ ասել չեմ կարող: Եվ ասա՛ այդ ճշմարտութիւնը: Մրարն ինձ մտտ է ընկել այն ձևով, ինչպէս բացատրեցի և ես ասածն առաջ երդվում եմ, որ չգիտեի ու հիմա էլ չգիտեմ դրա բովանդակութիւնը: Միայն ձերբակալութեան օրը ինձ հայտնի դարձավ, որ դա իր մեջ պարունակում է մեծ պնդութեամբի գրագրութիւնը մարկիզ Լուվուայի հետ: Ես հավատացնում եմ վերջապէս, որ ինձ համար առեղծվածային է նույնպէս, թե ի՞նչ ձևով է հայտնի դարձել ծրարի ինձ մտտ լինելու փաստը և չեմ կարող հասկանալ, թե ինչպէ՞ս կարելի է հանցանք համարել այն բանը, որ ես իմ դժբախտ ու նշանավոր կնքահոգից պահպանելու նպատակով ընդունել եմ ինչ-որ մի բան:

Սրանով էլ վերջացավ Կոռնելիոս վան Թեոլեի պաշտպանական խոսքը: Դատավորները զնացին խորհրդակցելու Նրանք որոշեցին. քաղաքացիական խոսվութիւններին ամեն մի սաղմ վտանգավոր է, քանի որ այն բորբորում է պատերազմի կրակը: Թուրքի շահերից ելնելով՝ այդ կրակը պետք է մարել:

Դատավորներից մեկը, որը խորաթափանց մարդու համբավ ուներ, որոշեց, որ այդ երիտասարդը արտաքինից ֆլեգմատիկ, իրականում պետք է որ վտանգավոր մեկը լինի. իր սառը արտաքինի տակ նա թաքցնում է իր ազգականներ, պարոններ դե Վիտերի համար վրիժառու լինելու բուն ցանկութիւնը: Մի ուրիշը նկատեց, որ կակաչների նկատմամբ ունեցած սերը և քաղաքականութիւնն իրար հետ խիստ համասեղելի են. պատմականորեն ապացուցված է, որ շատ ու

շատ շարագործներ այնպիսի կրթությունը էին զբաղվում
այգեզործությունը, որ թվում էր, թե դա նրանց միակ զբաղ-
մունքն է, այնինչ այդ նույն ժամանակ նրանց զբաղվում էին
բոլորովին այլ գործով: Որպես ապացույց կարող են ծառա-
յնի Գոռոզ Տարկվիկիոսը¹, որը Գարինքում կահալներ էր
մշակում, և մեծ Կոնդեն², որը Վենսենյան աշտարակում մե-
խակներ էր անեցնում, մինչդեռ սրանցից առաջինը մշա-
կում էր իր շոտ վերագառնալու ծրագիրը, իսկ մյուսը՝
բանտից ազատվելու նախագիծը:

Եվ որպես հետևություն, դատավորը ներկայացրեց հե-
տևյալ դիմուման³. Կամ սյարոն Կոռնելիուս վան Բեռլեն շատ
է սիրում իր կահալները, կամ նա շատ է սիրում քաղաքա-
կանությունը. երկու դեպքում էլ նա մեզ ճշմարտությունը չի
ասում, որովհետև՝ նախ և առաջ՝ նրա մոտ գտնված նամա-
կադրությունից ապացուցվեց, որ նա զբաղվել է նաև քաղա-
քականությամբ. այնուհետև ապացուցվեց, որ նա զբաղվել
է նաև կահալներով. այստեղ գտնված սոխուկները խոսում
են այդ մասին: Վերջապես այն հանգամանքը, որը և դիտ-
վում է որպես ամենամեծ ստորություն, Կոռնելիուս վան Բեռ-
լեն զբաղվել է միաժամանակ և՛ կահալներով, և՛ քաղաքա-
կանությամբ, ապացույց է այն բանի, որ մեզագրչալը իր
էությունը երկատված է ու երկերեսանի, քանի որ նա ի վիճա-
կի է հրապուրվել և՛ քաղաքականությամբ, և՛ ծաղկագործու-
թյամբ: Հենց դա էլ բնութագրում է մարդուն, որպես ժողո-
վրդի հանգստությունը խանգարող մի շատ վառնգավոր
անձնավորություն: Եվ կարելի է որոշ, ավելի շուտ՝ լրիվ հա-
մեմատություն անցկացնել նրա և Գոռոզ Տարկվիկիոսի ու
Կոնդենի միջև, որոնց մասին վերևում նշեցինք:

¹ Գոռոզ Տարկվիկիոս (17 դ. ծ. թ. ա.) — համաձայն ավանդության,
հին շոտի վերջին կայսրը: Իտալիայում նվաճել է Գաբի քաղաքը:
² Աբբայազն Կոնդե (1621—1686) — ֆրանսիական զորավար: Ֆրան-
սիայի փաստական կառավարող կարգինալ Մազարինիի հետ ունեցած թշ-
նամանքի ժամանակ, ոչ երկար ժամանակով, բանտարկվել էր Վենսենի
ամրոցում:

³ Դիմում — երկու ոչ ցանկալի հնարավորություններից որևէ մեկի
ընտրության անհրաժեշտություն:

Այս բոլոր գատողությունների վերջում ասվում էր, որ
Շոլանդիայի փոխարքա արքայազնը անսահման երախտա-
պարտ կլինի Հաագա քաղաքի կառավարչությանը, որ վեր-
ջինս արմատախիլ անելով նրա իշխանության դեմ ուղղված
ամեն մի զավաղություն, հեշտացնում է Յոթ նահանգների
կառավարման գործը:

Այս փաստարկը հանդիսացավ ամենից ուժեղը: Որպես-
զի արմատից վերջնականապես կտրեն զավաղությունն ըս-
տի սաղմերը, դատավորները միաձայն որոշեցին մահվան
դատապարտել Կոռնելիուս վան Բեռլենին, որը մերկացվել և
մեղադրվում էր այն բանում, որ նա՝ Կոռնելիուս վան Բեռլեն,
կահալներ սիրողի անմեղ անվան տակ քողարկված, մասնակ-
ցություն է ունեցել այն ստոր բանսարկություններին ու զոյ-
րացուցիչ զավաղությունը, որ ձեռնարկել էին պարոններ դե
Վիտերը հոլանդական ժողովրդի դեմ, վերջինիս թշնամիների՝
Ֆրանսիացիների հետ ունեցած հարաբերությունների ու կա-
պերի միջոցով:

Բացի այդ, դատավճռում ասվում էր, որ վերոհիշյալ Կոռ-
նելիուս վան Բեռլեն զուրա կերպի Բյուլտենհոֆ բանտից և
կառարկվի կառափնարան, որը գտնվում է նույն այդ անունը
կրող հրապարակում: Այնտեղ դատական որոշումներն ի
կատար ածող մարդը կկտրի նրա գլուխը: Քանի որ խորհրդ-
դակցությունը խիստ լուրջ էր, ապա տեղից մոտավորապես
մեկկես ժամ: Այդ ընթացքում բանտարկյալին տարան իր
խուցը: Այնտեղ էլ եկավ դատական քարտուղարը, որպեսզի
հրապարակի դատավճիռը:

Գրիֆուսը ձեռքի կտրվածքի պատճառով բարձր ջեր-
մություն ուներ և ստիպված անկողնուց վեր չէր կացել:
Նրա բանալիները հանձնվել էին մի ծառայողի, որը և քար-
տուղարին առաջնորդեց խուց. նրա հետևից եկավ և շեմքին
կանգնեց գեղեցիկ ֆրիսլանդուհի մոզան: Նա թաշկինակը
տրահել էր բերանի մոտ, որպեսզի խլացնի իր հառաչանք-
ճարն ու հեկեկանքը:

Կոռնելիուսը դատավճիռը մինչև վերջ լսեց ավելի շուտ

զարմանքով, քան թե վշտով: Քարտուղարը նրան հարցրեց, թե որևէ առարկութիւն չունի՞ արդո՞ւր:

— Ոչ,— պատասխանեց Կոռնելիուսը:— Միայն խոտովանում եմ, որ մահվան բոլոր հնարավոր պատճառներից սա այն չնախատեսվածն էր, որը հեռատես մարդը կարող էր կանխել, եթե միայն մի փոքր կասկածեր գրա հնարավորութիւն մասին:

Կոռնելիուս վան Բեռլիի այդպիսի պատասխանից հետո քարտուղարը վերջինիս խոնարհից այնպիսի պատկառանքով, ինչպես այդ աստիճանավորներից ցույց են տալիս բոլոր խավերի շատ խոշոր հանցագործներին:

Երբ քարտուղարը պատրաստվում էր դուրս գալու, Կոռնելիուսը կանգնեցրեց նրան.

— Ի միջի այլոց, պարոն քարտուղար, ասացեք խնդրեմ, ո՞ր օրն է նշանակված մահապատժի ի կատար ածումը:

— Այսօր,— պատասխանեց քարտուղարը մի քիչ շփոթված դատապարտչալի սառնասրտութիւնից:

Գոան հետեից լսվեցին հեկեկոցներ:

Կոռնելիուսը կոպտալ, որպեսզի տեսնի, թե այդ ո՞վ է հեկեկում, սակայն Ռոզան գուշակելով վերջինիս միտքը՝ ետ քաշվեց:

— Իսկ ո՞ր ժամին է նշանակված մահապատիժը,— ավելաջրեց Կոռնելիուսը:

— Կեսօրին, պարոն:

— Սատանա՞ն տանի,— նկատեց Կոռնելիուսը.— թվում է, թե քսան թույն առաջ լսեցի, թե ինչպես զանգերն ազդարարեցին ժամը տասը: Ես ոչ մի թույն չստեղծ է կորցնեմ:

— Որպեսզի մեղքերի թողութիւն խնդրեք, այնպես չէ՞, պարոն,— ցածր խոնարհիւնով ասաց քարտուղարը:— Եվ դուք կարող եք պահանջել ցանկացած հոգևորականին:

Այս խօսքերով նա ետ-ետ գնալով՝ դուրս եկավ, իսկ բանտապահի օգնականը պատրաստվելով դուռը փակել Կոռնելիուսի վրա, նույնպես դուրս եկավ: Այդ միջոցին սակայն, սպիտակ, զողացող մի ձեռք խցկվեց այդ մարդու և ծանր դառն միջև:

Կոռնելիուսը տեսավ միայն սպիտակ, ժանյակավոր

ականջիկներով ոսկեզույն գլխարկը, որը սքանչելի ֆրիւլանդուհինների գլխանոցն է, այնուհետև լսեց դոնապանի ականջին շուկով ասված մի քանի խոսք: Վերջինս գրանից հետո ծանր բանալիները դրեց իրեն մեկնած սպիտակ ձեռքի մեջ և մի քանի աստիճան վայր իջնելով, նստեց սանդուղքների մեջտեղում, այսպիսով սանդուղքները պահպանելով վերևից. ներքեից դրանք պահպանում էր շունը:

Ոսկե գլխարկը շուտ եկավ, և Կոռնելիուսը տեսավ գեղեցկուհի Ռոզալի փոքրիկ, լացակուժած դեմքն ու հրաշալի, խոշոր, արցունքներով լի երկնագույն աչքերը:

Նրիտասարդ աղջիկը ձեռքերը սեղմելով կրծքին, մոտեցավ Կոռնելիուսին:

— Օ՛, պարոն, պարոն,— ասաց նա և շփոթեցրեց իր խոսքը:

— Սիրելի մանկիկ,— հուզմունքով ասաց Կոռնելիուսը,— Ի՞նչ եք պահանջում ինձանից: Հիմա ես զրկված եմ ամեն իրավունքից, նախազգուշացնում եմ ձեզ:

— Պարոն, ես ձեզանից խնդրում եմ մի բան,— ասաց Ռոզան, իր ձեռքերը կիսով չափ Կոռնելիուսին մեկնելով, կիսով չափ՝ դեպի երկինք:

— Մի՛ արտասվեք, Ռոզա,— ասաց Կոռնելիուսը,— ձեր արցունքներն ինձ ավելի են հուզում, քան մոտալուտ մահը: Եվ դուք դիտեք, թե որքան բանտարկչայն անմեղ է, այնքան ավելի հանդիստ պիտոք է ընդունի իր մահը: Նա պետք է մահվանը դիմավորի նույնիսկ խնդութամբ, ինչպես այդ անում են նահատակները: Գե՛, դադարեք լաց լինելուց, սիրելի Ռոզա, և ասեք ինձ, թե Ի՞նչ էիք ցանկանում:

Աղջիկը ծնկի եկավ:

— Ներեցեք իմ հորը,— ասաց նա:

— Ձեր հո՞րը,— զարմանքով հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Այո՛, նա այնպես դաժան էր վարվում ձեզ հետ: Այդպիսին է նրա բնույթը: Նա կոպիտ է բոլորի հետ:

— Նա պատժված է, Ռոզա, ավելի քան պատժված իր ձեռքի շարդվածքով, և ես նրան ներում եմ:

— Շնորհակալ եմ,— ասաց Ռոզան.— Իսկ հիմա

ասացեք շեմ կարող արդար որևէ բանով օգտակար լինել, օգնել ձեզ:

— Դուք կարող եք շուքանել ձեր սքանչելի աչքերը, Քանկազին մանկիկ,— մեզմ ժպտով ասաց Կոնստիտուսը:

— Ձե՛զ համար... ձե՛զ համար...

— Սիրելի Ռոզա, նա, որին ասրելու մնացել է ընդամենը մեկ ժամ, շափազանց սիրարիտ՝ պետք է լինի, որպեսզի ինչ-որ ցանկություններ ունենա:

— Օրինակ՝ հոգևորական, որ ձեզ առաջարկեցին:

— Ես միշտ հավատացել եմ աստծուն, Ռոզա, և երբեք չեմ հակառակել նրա կամքին: Ես կարիք չունեմ նրա հետ հաշտվելու, այդ պատճառով էլ ժողանից հոգևորական չեմ պահանջի: Իմ ամբողջ կյանքում ես մտախաբել եմ մի բան, Ռոզա:

Օրինակ դուք օգնե՛ք զ ինձ իրականացնելու:

— Օ՛, պարզն Կոնստիտուս, ասացեք, ասացեք,— քաղաքականչեց արդիվը հեկեկալով:

— Տվե՛ք ինձ ձեր սիրունիկ ձեռքը և խոստացե՛ք, որ վրաս չեք ծիծաղի, մանկիկա...

— Սիծաղե՛լ,— հուսահատությամբ քաղաքականչեց արդիվը:— Այսպիսի բուպինն ծիծաղե՛լ: Դուք, ինչպես երևում է, մինչև անգամ ինձ վրա չեք էլ նայել, պարոն Կոնստիտուս:

— Ո՛ր, նայել եմ, Ռոզա, նայել եմ մարմնի ու հոգու աչքերով: Ես դեռ երբեք չեմ հանդիպել ավելի սքանչելի մի

կնոջ, ավելի ազնիվ մի հոգու, և, եթե այս բառերն ես այլևս չեմ նայում ձեզ, ապա միայն այս պատճառով, որ պատճառակցով կյանքից հեռանայ, ես չեմ ցանկանա այնտեղ քողովել որևէ բան, որից բաժանվելն ինձ համար ծանր լիներ:

Ռոզան ցնցվեց: Երբ բանաստեղծացն ասում էր այդ խոսքերը, Բյուլետենհոֆյան գանդերը խիեցին ժամը տասներմեկը: Կոնստիտուսը սթափվեց:

— Այո՛, այո՛,— ասաց նա,— դուք իրավացի եք Ռոզա, պետք է շատապել:

Ախուհետե նա թեև տակից հանեց թղթի մեջ փաթեթված ստեղծվածները:

— Իմ սիրելի բարեկամ, ես շատ եմ սիրում ձեզինք: Այդ այն ժամանակ էր, երբ չգիտեի, թե քույր ծաղիկներից, կարելի է սիրել ինչ-որ մի ուրիշ բան: Օ՛, մի կարգե՛ք, Ռոզա, եթե նույնիսկ լսեք իմ խոստովանությունը ձեզ սիրելու մասին: Միևնույն է, իմ սիրելի մանկիկ, դա ո՛չ մի հեռանք չի ունենա: Այնտեղ՝ Բյուլետենհոֆյան հրապարակում կա մի պողպատյա զինք, որը ուղիղ վախճան բուպե հետո իմ այդ համարձակության համար ինձ կպատժի: Այսպես ուրեմն, Ռոզա, ես սիրում էի ծաղիկներ և հայտնագործեցի համեմատյալ դեպք ինձ այդպիսի է ֆլամ, նշանավոր սե կահարի գաղափար, որի անհայտությունը մինչև հիմա համարում էին անհնարին բան և, որի համար, ինչպես ձեզ հայտնի է, գուցե և անհայտ, Հասարակ թաղաքի ծաղիկագործների ընկերության կողմից նշանակված է հարյուր հազար ֆլորին պարգև: Այդ հարյուր հազար ֆլորինը, աստուծոն հայտնի է, թե այդ չէ, որ ամբողջում եմ, այժմ գտնվում է այս թղթի մեջ: Դրանք ձեռք են բերվել այն երեք ստեղծվածներով, որոնք գտնվում են այս թղթի մեջ, և դուք Ռոզա, կարող եք վերցնել ձեզ: Ես նվիրում եմ:

— Պարոն Կոնստիտուս:

— Օ՛, դուք կարող եք վերցնել: Ռոզա: Դուք ո՛չ մեկին ո՛չ մի վնաս չեք տա: Ամբողջ աշխարհում ես ոչ ոք չունեմ: Հայրս ու մայրս մեռել են, ես երբեք ոչ եղբայրներ եմ ունեցել, ոչ էլ քույրեր, երբեք ոչ որի չեմ սիրահարվել, իսկ եթե սրևէ մեկն ինձ սիրել է, ապա այդ մասին տեղյակ

Սիրարիտ — երես ասած, Եսխուսյուն ու հանույք սիրող մարդ

յնմ եղել: Ասենք, դուք էլ, Ռոզա, տեսնում եք, թե որքան եմ մեհակ. մահվան այս նախամուտին միայն դուք եք, որ գտնվում եք իմ խցում և մխիթարում ու հուսադրում եք ինձ:

— Սակայն, պարո՛ն, հարյուր հազար ֆլորինը...

— Ա՛խ, ավելի լրջմիտ լինենք, թանկագին մանկիկըս,— ասաց Կոռնելիուսը:— Հարյուր հազար ֆլորինը հիանալի օժիտ կլինի ձեր գեղեցկության համար: Այդ հարյուր հազար ֆլորինը կտանաք, քանի որ իմ սոխուկների նկատմամբ ես մեծ վստահոյթյուն ունեմ: Դրանք ձերն են, թանկագին Ռոզա, փոխարենը կիսնդրերի միայն, որ դուք խոստանալիք ամուսնանալ ազնիվ երիտասարդի հետ, որը կըսիրեր ձեզ այնպիսի ուժով, ինչպես ես սիրում էի ծաղիկներ: Մի՛ ընդհատեք ինձ, Ռոզա, ինձ մնացել է միայն մի քանի րոպե...

Խեղճ ազգիկը խեղզվում էր հեծկտոցից: Կոռնելիուսը բռնեց նրա ձեռքը:

— Լսեք ինձ,— շարունակեց նա:— Ահա թե ինչ պետք է անեք: Գորգրեխտի իմ այգուց դուք կվերցնեք հող: Խնդրեք իմ այգեպան Բյուտրյուիսհեյմին, որ իմ № 6 թղմբից հող տա: Լցրեք այդ հողը մի խոր արկղի մեջ և տնկեք սոխուկները: Դրանք հաջորդ մայիսին, այսինքն՝ յոթ ամիս անց, կծաղկեն, և հենց որ ցողունի վրա ծաղիկ տեսնեք, աշխատեք գիշերը պահպանել քամուց, իսկ ցերեկը՝ արևից: Կակաշը պետք է լինի սև գույնի, ես համոզված եմ: Այդ ժամանակ դուք այդ մասին կհայտնեք Հաաուլեմ քաղաքի ծաղկագործների ընկերությանը: Հանձնաժողովը կորոշի կակաշի գույնը և ձեզ կհանձնեն այդ հարյուր հազար ֆլորինը:

Ռոզան ծանր հոգոց հանեց:

— Հիմա,— շարունակեց Կոռնելիուսը՝ թեթևակի սըրբելով թերթերունքի վրա դողողացող արցունքի կաթիլը (արցունքը ավելի շուտ սև կակաշի համար էր, որն ինքը բախտ չէր ունենալու տեսնելու, քան թե այն մտքի, որ շուտով ինքը հեռանալու է կյանքից), հիմա ես այլևս ոչ մի ուրիշ ցանկություն ունեմ, բացի այն, որ այդ կակաշը կուլվի Rosa Barlaensis, այսինքն՝ միաժամանակ կհիշեցնի և՛

ձեր, և՛ իմ անունը: Եվ, քանի որ դուք, ամենայն հավանականությամբ, լատիներեն շգիտեք և կարող է մոռանաք այդ անունը, ապա աշխատեք գտնել մի թուղթ ու մատիա և ես կգրեմ այն, ինչ ասացի:

Ռոզան հեկեկաց և նրան մեկնեց շագրենի՝ կազմով մի գիրք, որի վրա գրված էին Կ. Վ. սկզբնատառերը:

— Սա ի՞նչ է,— հարցրեց բանտարկյալը:

— Ավա՛ղ,— պատասխանեց Ռոզան,— սա ձեր կնքահոդ՝ Կոռնելի գե Վիտի ավետարանն է: Թշվառ նահատակի մահից հետո գտա նրա խցում: Եվ ես այն պահում եմ ինչպես մի մասունք: Գրեք դրա վրա ձեր ցանկությունները, պարոն Կոռնելիուս, և շնայած ես, դժբախտաբար, կարգալ շգիտեմ, սակայն, միևնույն է, ինչ որ դուք գրեք, ճշտությամբ կկատարվի:

Կոռնելիուսը վերցրեց ավետարանն ու պատկառանքով համբուրեց.

— Իսկ ինչո՞վ գրեմ,— հարցրեց նա:

— Ավետարանի մեջ մատիա կա,— ասաց Ռոզան:— Ինչպես եղել է, այնպես էլ թողել եմ:

Դա այն մատիան էր, որը Յան գե Վիտը սովեց իր եղբորը:

Կոռնելիուսը վերցրեց մատիաը և երկրորդ էջի վրա, որովհետև առաջին էջը, ինչպես գիտենք, պակված էր, իր կնքահայր Կոռնելի նման, ամենայն վստահությամբ ու ամուր ձեռքով, իր մահվանից առաջ, գրեց.

«1672 թվականի օգոստոսի 23-ին ես, բուրյովին անմեղ, կառավանատուն գնալուց առաջ, ժառանգում եմ Ռոզա Գրիֆուսին երկրի երեսին պահպանված իմ միակ ունեցվածքը, քանի որ մնացած ամեն ինչը բռնազրավված է, երեք սոխուկներ, որոնցից (ես այդ բանում խորապես համոզված եմ) մայիս ամսին կծաղկի մեծ, սև մի կակաշ. վերջինիս համար Հաաուլեմ քաղաքի այգեգործների ընկերությունը նշանակել է հարյուր հազար ֆլորին պարգև: Իմ ցանկությունն է, որպեսզի Ռոզա Գրիֆուսը, որպես միակ

Ն Եագրեն — Թանկարժեք կաշվի տեսակ:

ժառանգորդուհին, իմ փոխարեն ստանա այդ պարզեր, մեկ պայմանով միայն. որպեսզի նա ամուսնանա մոտավորապես իմ տարիքի տղամարդու հետ, որը նրան կսիրի և ինքն էլ այդ մարդուն կսիրի. իսկ նշանավոր սև կակաչը, որը կակաչների մեջ կտոնողի նոր տեսակ, թող անվանվի իմ և իր անուններից զուգակցված *Rosa Barlaensis* անունով:

Թող աստված խնայի ինձ և պարզեի նրան քաջառողջութուն:

Կոռնելիուս վան Բեռլին:

Այնուհետև ավետարանը տալով Ռոզային, նա ասաց.

— Կարդացե՛ք:

— Ավա՛ղ,— պատասխանեց աղջիկը,— ձեզ արդեն ասացի, որ կարդալ չգիտեմ:

Այդ ժամանակ Կոռնելիուսը ինքը կարդաց իր կտակը: Խեղճ աղջկա հեկեկանքներն ուժեղացան:

— Դուք ընդունո՞ւմ եք իմ պայմանները,— հարցրեց բանտարկյալը՝ տխուր ժպտալով և համբուրելով սքանչելի Ֆրիսլանդուհու զոզացող մատների ծայրերը:

— Օ՛, պարոն, ես չե՛մ կարող,— շնչաց աղջիկը:

— Դուք չե՞ք կարող, մանկիկա: Իսկ ինչո՞ւ:

— Որովհետև մի պայման կա, որը չեմ կարող իրագործել:

— Այդ ո՞ր պայմանն է, ինձ թվում էր, սակայն, որ մենք ամեն ինչի մասին պայմանավորվել ենք:

— Դուք այդ հարյուր հազար ֆլորինը ինձ որպես օժի՛տ եք տալիս:

— Այո:

— Եվ որպեսզի ամուսնանամ սիրած մարդու հե՛տ:

— Անպայման:

— Դե, տեսնո՞ւմ եք, պարոն, որ այդ փողերը չեն կարող իմս լինել: Ես երբեք ոչ մեկին չեմ սիրի և երբեք էլ չեմ ամուսնանա:

Եվ, մեծ դժվարությամբ արտաբերելով այս խոսքերը, Ռոզան օրորվեց ու վշտից համարյա թե ուշաթափվեց:

Աղջկա գունատությունից և կիսաուշագնաց վիճակից վախեցած Կոռնելիուսը ձեռքերը մեկնեց, որ նրան բռնի,

երբ հանկարծ սանդուղքների վրա լսվեցին ծանր ոտնաձայներ, շարագուշակ ինչ-որ ուրիշ ձայներ և շան հաչոց:

— Ձեր հետեի՞ց են գալիս,— բացականչեց Ռոզան, կոտրտելով ձեռքերը:— Աստվա՛ծ իմ, աստվա՛ծ իմ: Գուցե ձեզ էլի ինչ որ բա՞ն է հարկավոր սաել:

Եվ նա ընկնելով ծնկների վրա ու ձեռքերով ծածկելով դեմքը, հեկեկանքներից խեղդվում էր, իսկ արցունքները հեղեղի նման թափվում էին:

— Ես ուզում եմ սաել, որ դուք ամենայն խնամքով պահեք այդ երեք սոխուկները և խնամեք՝ համաձայն իմ ցուցումների: Արե՛ք այդ հանուն իմ սիրու: Անաք բարո՛վ, Ռոզա՛:

— Օ՛, այո՞,— ասաց աղջիկը՝ գլուխը չբարձրացնելով,— օ՛, այո՞, բոլորը, ինչ որ դուք ասացիք, էջառությամբ կկատարվի, բացի մեկից՝ ամուսնությունից,— ավելացրեց նա շատ ցածր ձայնով.— Երբովում եմ ձեզ, որ այդ անհնարին բան է:

Եվ նա իր թպրտացող կրծքի տակ պահեց Կոռնելիուսի թանկարժեք գանձը:

Ազմուկը, որ լսեցին Կոռնելիուսն ու Ռոզան, առաջացել էր քարտուղարի վերադարձի հետևանքով, որը դահճի, կառսփնարանը հսկող զինվորների և հետաքրքրասեր ամբոխի, բանտի այդ մշտական այցելուների ուղեկցությամբ, եկել էր մեղադրյալի հետևից:

Կոռնելիուսն առանց փոքրոգության, սակայն միաժամանակ առանց ընդձգված քաջության, նրանց ընդունեց ավելի շուտ բարեկամաբար, քան թշնամարար և թույլ տվեց կատարել իրենց պարտականություններն այնպես, ինչպես որ նրանք անհրաժեշտ էին գտնում:

Նա իր փոքրիկ, վանդակավոր պատահանից նաչեց հրապարակին և տեսավ կառսփնարանը, իսկ մի քսան բայլի վրա՝ նաև կախաղանը, որի վրայից փոխարքայի հրամանով արդեն իջեցրել էին այն, ինչ մնացել էր դե վիտ եզրայրների անարգված դիակներից:

Պահակների ուղեկցությամբ բանտից դուրս գալուց Կոռնելիուսը աչքերով փնտրեց Ռոզայի հրեշտակային հա-

յացքը, սակայն սրերի ու տաղարատեղերի հետևից նա կարողացավ տեսնել միայն փայտե նստարանի վրա ընկած մի մարմին ու քարացած մի դեմք, որը կիսով շափ ծածկված էր երկար մազերով:

Սակայն ուշագնաց վիճակում անգամ Ռոզան ձեռքը դրել էր իր թավշյա կրծկալին ու անդիտակից վիճակում անդամ բնազդաբար սյահայանում էր Կոռնելիուսի վստահած անդին նվերը:

Նցից դուրս դալիս երիտասարդը Ռոզայի մատների արանքում նկատեց ավետարանի ղեղնած մի թերթ, որի վրա Կոռնելի ղե վիտր աչքերուն դժվարաթյամբ գլուխ էր մի քանի տող, որոնք եթե միայն Կոռնելիուսը կարդար, անկասկած, կիրկեին և՛ իրեն, և՛ կակաշը:

Մահապատիժ

Բանախց կառավարան հասնելու համար Կոռնելիուսին հարկավոր էր անցնել բնգամենը երեք հարյուր քայլ:

Երբ նա սանգուղքներից ցած իջավ, շունը հանգիստ ներբան դուրս թողեց: Կոռնելիուսին նույնիսկ թվաց, թե շունն իրեն նայեց մի տեսակ հեզությամբ ու ցավահցությամբ:

Գուցե շունը ճանաչում ու կծում էր միայն այն հանցագործներին, որոնք այստեղից դուրս էին գալիս ազատված:

Հասկանալի է, թե որքան բանտից կառավարան տանող ճանապարհը կարճ էր, այնքան հետաքրքրատեսների ամբոխը մեծ էր: Նույն այն մարդիկ, որոնք իրենց արշան ծարավը ղեռնա շէին հաղեցրել երեք օր առաջ թափված արյունով, այժմ հավաքված՝ սպասում էին նոր զոհի:

Հենց որ Կոռնելիուսը երևաց, փողոցում կատաղի ոռնոց լսվեց: Ոռնոցը տարածվեց հրապարակով, լցվեց կառավարանին մոտիկ փողոցները: Կառավարանը նմանվեց մի կղզու, որի ափերին զարնվում էին շորս կամ հինգ գետերի ալիքները:

Որպեսզի չսի սպառնալիքները, գոռոցներն ու ոռնոցը, Կոռնելիուսն ընկղմվեց իր մաքերի մեջ:

Ինչի՞ մասին էր մտածում այդ քարոզիչը՝ քայլելով դեպի կառավարան:

Նա չէր մտածում ո՛չ իր թշնամիների, ո՛չ իր դատավորների, ո՛չ իր զահիճների մասին:

Նա հրազում էր իր սքանչելի կակաշների մասին, որոնց ինքը կտեսնի այն աշխարհում:

«Սրի մեկ հարված, — ինքն իրեն ասում էր այդ փիլիսոփան, — և իմ ղեղեցիկ երազը կիրականանա»:

Սակայն ղեռնա հայտնի չէր, թե արդյոք մեկ հարված ո՞վ գահիճը վերջ կղնի նրա կյանքին, թե՛ կակաշների թըշվառ սիրահարի տանջանքները կերկարեն: Համենայն դեպս, վան Բեուլեն վճռական քայլերով բարձրացավ կառավարանի աստիճաններով:

Նա բարձրացավ կառավարան հպարտ այն մաքերից, որ ինքը նշանավոր Յան դե Վիտի բարեկամն ու ազնվագույն Կոռնելի սանիկն է եղել, որոնց ամբօխը խոշտանգեց. այժմ այդ նույն ամբօխը հավաքվել է, որ իրեն նայի:

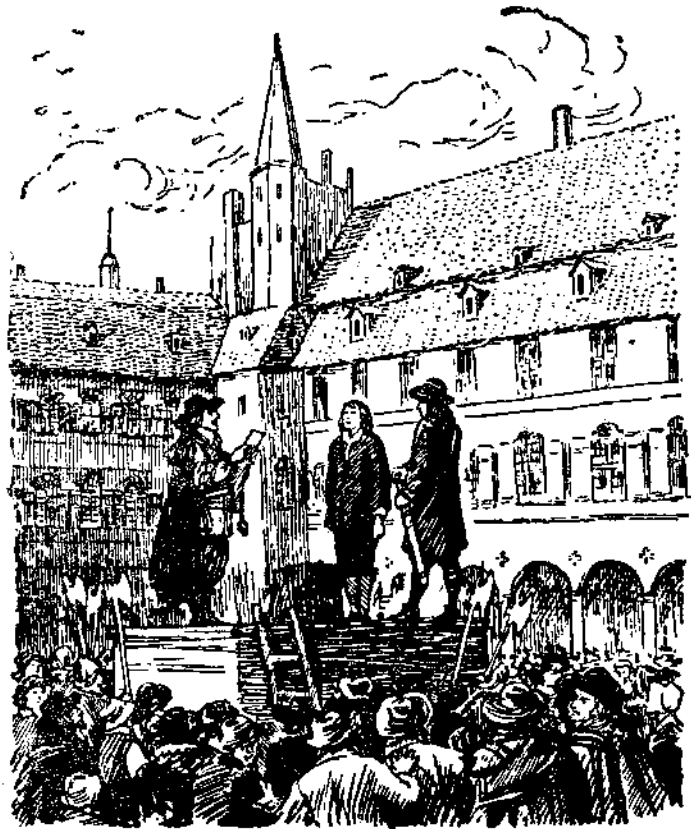
Նա ծնկի եկավ, աղոթք շնչաց և մի հայտնադործությունից հանկարծ նրա սիրտը համակվեց խնդությամբ. եթե ինքը գլուխը ղնի կառավարանի ղեղի վրա բաց աչքերով, ապա մինչև վերջին վայրկյանը կարող է տեսնել Բյուլտենհոֆյան բանտի փոքրիկ վանդակավոր սպասուհանը:

Վերջապես հասավ այդ սարսափելի շարժումը անկու ժամանակը: Կոռնելիուսն իր ծնոտը դրեց սառը, խոնավ կոճղին, սակայն այդ բույեին նրա աչքերը փակվեցին. դա կողներ ավելի քաջաբար բնդոնելու այն հարվածը, սրը պետք է իջներ գլխին ու զրկեր կյանքից:

Կառավարանի հատակին փայլեց լույսի մի շերտ. փայլեց այն սուրը, որ բարձրացրել էր զահիճը:

Վան Բեուլեն հրամեշտ ավեց իր սև կակաշին, համոզված լինելով, որ զնում է մի ուրիշ աշխարհ, որը լուսավորված է ալլ լույսով ու ներկված ալլ դույներով:

Երեք անգամ նա իր գողացող սրբանոցի վրա զգաց սրի սառը շունը: Սակայն ինչպիսի անսպասելի բան: Նա

ո՛չ հարված, ո՛չ էլ ցավ զգաց: նա շտիտալ գուշների փոփոխություն:

Վան Բեռլինի գիտակցությունը հասավ այն բանը, որ ինչ-որ մեկի ձեռքերը, հայտնի չէ ում, բավական զգուշությամբ իրեն բարձրացրին և ինքը՝ թեթևակի օրորվելով, ոտքի կանգնեց: Կոռնելիուսը բացեց աչքերը: Նրա մոտ մեկը մի մեծ մազադաթյա, կարմիր կնիքով կնքած թուղթ էր կարդում:

էլի նույն դեղին, գունատ արևը, ինչպես սովորաբար լինում է Հոլանդիայում, փայլում էր հրկնքում, և նույն վանդակալոր պատուհանը Բյուրտենհոֆյան բանտից նայում էր իրեն:

Չորս կողմը նայելով և ունկնդրելով, Վան Բեռլեն հասկացավ հետևյալը:

Նորին մեծություն Վիլհելմը, Օրանի արքայազնը, վախենալով, ամենայն հավանականությամբ, որ տասնչորս ֆունտ արշուներ, որ հոսում էր վան Բեռլեի երակներում, կարող է լցնել երկնային արգարության բաժակը, խղճացել է նրա բաշտությանը և հավանական անմեղությունը: Դրա հիման վրա նորին մեծությունը նրան կյանք է պարգևել: Ահա թե ինչու սուրբ, որ շարագուշակ փայլով բարձրացել ու շարագուշակ թռչունի նման երեք անգամ թռել էր նրա գլխի վրայով, ցած շիջավ նրա պարանոցն ու շղիպավ ողնաշարին:

Ահա թե ինչու Ղկար ո՛չ ցավ, ո՛չ էլ հարված: Ահա թե ինչու արևը շարունակում էր ժպտալ նրան, ճիշտ է, ոչ շատ պայծառ, սակայն, համենայն դեպս, երկնակամարի հաճելի կապույտում:

Կոռնելիուսը, որ հույս ուներ տեսնել աստծուն և ամբողջ տիեզերքի կախաչները, մի քիչ հիասթափվեց, սակայն շուտով մխիթարվեց նրանով, որ հնարավորություն ստացավ վզի վրա գլուխը ազատ շարժելու:

Բացի այդ, Կոռնելիուսը հույս ուներ, որ ներումը կլինի լրիվ, իրեն ազատ կարձակեն, և ինքը հնարավորություն կունենա վերադառնալ Գորդրիխտ՝ դեպի իր ծաղկաթմբերը:

Սակայն նա սխալվում էր: Ինչպես կասեր տիկին դե Սեկինին¹, մոտավորապես նույն այդ ժամանակաշրջանում նամակին կից սովորաբար լինում է նաև մի գրություն: Աչդպիսին կար նաև փոխարքայի հրամանում, որը և ամենակարևորն էր: Վիլհելմը՝ Հոլանդիայի փոխարքան, դատապարտում էր Կոռնելիուս վան Բեռլեին ցմահ բանտարկության:

¹ Տիկին դե Սեկինի (1626—1696) — ֆրանսիական գրող, հայտնի է իր գրական ճանապարհով:

Նա բավականաչափ մեղավոր չէր, որպեսզի մահապատժի ենթարկվեր, սակայն բավականաչափ անմեղ չէր, որպեսզի մնար ազատություն մեջ:

Կոռնելիուսը մինչև վերջ լսեց, և այն աստուածները, որ առաջացել էր հիասթափությունից, շուտով ցրվեց.

«Բե, ինչ արած,— մտածեց նա,— զեռ ամեն ինչ կորած չէ: Յմահ բանտարկությունն էլ իր լավ կողմերն ունի: Յմահ բանտարկության մեջ կա Ռոզան: Կան նաև իմ սեկակաշի ստիսուկները»:

Սակայն Կոռնելիուսը մոռացել էր, որ Յոթ նահանգները կարող են ունենալ յոթ բանտեր, յուրաքանչյուր նահանգում մեկական բանտ, իսկ բանտարկչալի սնունդը մեկ այլ տեղում ավելի լծան կնստի, բան Հապալում, որը երկրի մայրաքաղաքն է:

Նորին մեծություն Վիլհելմը, որը, ըստ երևույթին, միջոցներ չունի վան Բեռլինն Հապալում պահելու, նրան ցմահ բանտարկության ուղարկեց Լեհշտեյնի բերդը, որը, ճիշտ է, Դորդրեխտից հեռու չէր, սակայն ավա՞ղ, միաժամանակ շատ էր հեռու Լեհշտեյնը, աշխարհագետների խոսքերով ասած, տեղավորված էր այն կղզու ծայրին, որը առաջացել էր Հորկումի հանդիսակաց կողմից հոսող Վաալ ու Մաաս¹ գետերի միացումից:

Վան Բեռլեն բավականաչափ ծանոթ էր իր երկրի պատմությանը և գիտեր, որ նշանավոր Հրոցիտսին² Բարնեվելտի³ մահից հետո բանտարկել էին այդ բերդում և, կառավարությունը մեծահոգություն ցուցաբերելով այդ մեծ հրապա-

րակախոսի, իրավարան-խորհրդատուի, պոետի ու աստվածարանի նկատմամբ, մեկ օրվա ապրուստի համար տալիս էր քսանչորս հուանդական սու¹:

«Իսկ ինձ, Հրոցիտսից շատ ավելի փոքր մի մարդու,— մտածեց վան Բեռլեն,— երևի տասներկու սուն էլ մեծ դժվարությամբ կտան, և ես հազիվ կկարողանամ գոյությունս պահպանել: Համենայն դեպս, մի կերպ կապրեմ»:

Եվ հանկարծ նրան շանթահարեց օտարափելի մի միտք.

— Ա՛խ,— բացականչեց Կոռնելիուսը,— այնտեղ խոնավ է ու մշուշոտ: Այնքա՛ն անբարենպաստ պայմաններ կակաշների համար: Եվ այնուհետև՝ Ռոզան, Ռոզան, որն այլևս Լեհշտեյնում չի լինի,— շնչում էր նա՝ գլուխը թեքելով կրծքին, այն գլուխը, որը թիչ էր մնացել ցած գլորվելու:

13

Այդ ժամանակ ի՞նչ էր կատարվում մի հանդիսատեսի հոգում

Այն ժամանակ, երբ Կոռնելիուսը մտածմունքների մեջ էր, կառավարանին մոտեցավ մի կառք: Կառքը նախատեսված էր բանտարկչալի համար: Նրան առաջարկեցին նստել: Նա հնադանդեց:

Կոռնելիուսի վերջին հայացքն ուղղված էր Բյուլտենհոֆին: Նա հույս ուներ պատուհանում տեսնել Ռոզալի հանգրստացած դեմքը, սակայն կառքին լծված էին ուժեղ ձիեր, որոնք վան Բեռլենի թափով դուրս բերին ամբոխի միջից. ամբոխը ոռնոցով արտահայտում էր իր հավանությունը փոխարքայի ցուլց տված մեծահոգությանը և միաժամանակ հայհոյանք էր թափում զե Վիտերի ու մահից փրկված նրանց սանիկի հասցեին: Հանդիսատեսները հետևյալ ձևով էին դատում. «Բախտի բերմամբ մենք շտապեցինք ու ժամանակին այդ սրիկաներից սրիկաների՝ Յանի և խարերա Կոռնելի հախից եկանք: Թե չէ՝ կասկած չի՞նել չի կարող,

1 Վաալ, Մաաս — գետեր Հոլանդիայում:

2 Հրոցիտս, Հուդո (1583—1645) — հոլանդացի գիտնական, իրավարան և քաղաքաբան, միջազգային իրավունքի գիտության հիմնադիրներից մեկը: 1619 թ. կրոնական-քաղաքական պայքարին մասնակցելու համար դատապարտվեց ցմահ բանտարկության: 1621 թ. բանտից փախավ:

3 Նիատի է առնվում Սյոքենբարնեվելտ Յանը (1547—1619) — Հոլանդական նահանգի փաստական կառավարողը, որը պայքարում էր փոխարքայի միապետական ձգտումների դեմ: Հ. Հրոցիտսի հետ միասին բուրժուականի դիրքերից մասնակցել է կրոնա-քաղաքական պայքարին և հոտովություն բարձրացնելու փորձի համար մահապատժի է ենթարկվել:

1 Հոլանդական սու — մանր մեծադե գրամ:

որ նորին մեծութեան բարեհոգութիւնը նրանց էլ կհալեր մեր ձեռքից, ինչպես խնայ այս մեկին»:

Հանդիսատեսների մեջ, որոնց Բյուշտենհոֆյան հրապարակ էր բերել վան Բեռլի մահապատժը և որոնք մի քիչ հիասթափված էին գործի այդ վախճանից, ամենից ավելի հիասթափված էր մի լավ հագնված քաղաքացի: Առավոտից նա այնպիսի կրթութեամբ էր աշխատել արմուկներով ու ոտքերով, որ հիմա կառափնարանից նրան բաժանու՞մ էր միայն մահապատժի վայրը շրջապատած գինգոններէ շարքը:

Շատերն էին տեսնում տեսնել, թե ինչպես կհոսի հանցագործ Կոռնելիուսի կեղտոտ արշուները, սակայն այդ վայրենի ցանկութիւնը ոչ ոք այնպիսի մոլեգնութեամբ չէր ցուց տալիս, որքան վերը հիշված քաղաքացին:

Առավել կատաղիները եկել էին Բյուշտենհոֆ դեռևս լուսաբացին, որպեսզի գրավեն ամենալավ տեղերը. սակայն այդ քաղաքացին կանխել էր նույնիսկ ամենամոլեգնածներին և ամբողջ գիշերը անց էր կացրել բանտի դռանը, իսկ առավոտյան, ինչպես արդեն ասացինք, ոտքերով ու արմուկներով հրմշտելով, սիրաշահելով մեկին ու հարվածելով ճյուղին, նա ընկել էր առաջին կարգը:

Եվ երբ դահիճը դատապարտվածին տանում էր դեպի կառափնարան, այս քաղաքացին, որպեսզի ամեն ինչ լավ տեսնի, և ինքն էլ լավ երևա, բարձրացավ շատրվանի մոտի թմբին և դահիճին մի նշան արեց, որը նշանակում էր.

— Ամեն ինչ որոշված է, այնպես չէ՞:

Ի պատասխան դրա, դահիճը նույնպես նշան արեց.

— Հանդիստ եղեք:

Ո՞վ էր այդ քաղաքացին, որը դահճի հետ, ըստ երևույթին, մոտիկ հարաբերութիւնների մեջ էր, և ի՞նչ էր ասում նշանների այդ փոխանակումը:

Շատ պարզ. այդ քաղաքացին պարոն Իսահակ Բոքստեյն էր, որը Կոռնելիուսի ձերբակալութիւնից անմիջապես հետո եկել էր Հաագա, որպեսզի մի կերպ ձեռք գցի սև կակաչի սոխուկները:

Բոքստեյն սկզբում փորձեց օգտագործել Գրիֆուսին,

սակայն վերջինս, որն օժտված էր լավ բուրդոց շան հավատարմութեամբ, միաժամանակ ուներ շան կասկածամտութիւն ու շարտեթիւն: Գրիֆուսը Բոքստեյի ատելութեան մեջ տեսավ բոլորովին հակառակ բան. նա կասկածեց, որ այդ մարդը Կոռնելիուսին նվիրված մեկն էր և զանազան դատարկ բաների մասին հարցնու՞մ էր անում, որպեսզի թաքցրնի դատապարտույլի փախուստը կազմակերպելու իսկապան նպատակը:

Այդ պատճառով, երբ Բոքստեյն առաջարկեց ձեռք բերել սոխուկները, որոնք, ամենայն հավանականութեամբ, դեռք է պահված լինեն մեղադրույլի կամ կրծքին, կամ էլ բանտի խցի որևէ անկյունում, Գրիֆուսը խիստ զայրացավ և շանը բաց թողնելով նրա վրա՝ վռնեց:

Սակայն այն, որ իր անգրավարտիքի մի կտորը մնաց շան ատամների արանքում, շփոթեց Բոքստեյին: Նա վերսկսեց հարձակումը: Այդ ժամանակ Գրիֆուսը կտորված ձեռքով պռակած էր անկողնում ու տենդի մեջ էր: Նա այցելուին նույնիսկ չընդունեց: Բոքստեյն այդ ժամանակ դիմեց Ռոզային և երեք սոխուկների դիմաց աղջկան խոստացավ մաքուր սուկուց մի գլխանոց: Չնայած այնիվ աղջկան դեռևս հայտնի չէր, թե որքան մեծ արժեք էր ներկայացնում այն. ինչը խնդրում էին գողանալ՝ և որի համար որպես փոխատուցում առաջարկում էին շլված մեծ գին, նա այդ գայթակղիչ մարդուն ուղարկեց դահճի մոտ, որը դատապարտույլի ոչ միայն վերջին դատավորն էր, այլև վերջին ժառանգորդը: Ռոզայի խորհուրդը նոր միտք ծնեց Բոքստեյի գլխում:

Այդ ընթացքում դատավճիռը հայտարարվեց և, ինչպես տեսանք, ամեն ինչ արվեց խիստ հապճեպ: Իսահակն այլևս որևէ մեկին կաշառելու ժամանակ չունեցավ, այնպես որ նա կանգ առավ Ռոզայի հուշած մտքի վրա և գնաց դահճի մոտ:

Իրականում Բոքստեյը չկարողացավ գլխի ընկնել երկու բան. Ռոզայի, այսինքն՝ սիրո առկայութիւնը և վիճելի մի բարեհոգութիւնը:

Այսպես, ուրեմն, պարոն Բոքստեյն ուղևորվեց դահճի մոտ, իրեն ներկայացրեց որպես դատապարտույլին շատ

մտորի բարեկամ և ավելի քան հարյուր ֆլորինով, մի շա-
փաղանց մեծ գին, գնեց ապագա հանգուցյալի ամբողջ հա-
գուստը, առանց սակայն, ոսկյա և արծաթյա զարդարանք-
ների, որոնք անհատուց անցնում էին դահճին:

Սակայն ի՞նչ էր այդ հարյուր ֆլորինը մի մարդու հա-
մար, որը համարյա հավատացած էր, որ այդ գումարով ին-
քը գնում է Հաաուլեմ քաղաքի ծաղկագործների ընկերության
պարզև: Դա նշանակում էր իր ծախսած դրամների դիմաց
ստանալ հաղար տոկոս շահ, որը, համաձայնեք, վատ գոր-
ծարք չէր:

Դահճեն էլ իր հերթին, առանց որևէ նեղութան կամ
համարյա թե առանց նեղութան, ստանում էր հարյուր ֆլո-
րին: Մահապատիժն ի կատար ածելուց հետո նա պետք է
պարոն Բոքստելին ու նրա ծառաներին թույլ տար բարձրա-
նալ կառավարան և վերջնել իր բարեկամի անշունչ դիակը:

Հստ որում Բյուլտենհոֆի կառավարանում իր կյանքն
ավարտած ամեն մի քաղաքական գործչի համախոհների մոտ
այս երևույթը տարածված էր: Կոռնելիուսի նման մի մոլե-
ռանդ մարդ, իհարկե, կարող էր ունենալ իր նման մոլե-
ռանդ մի բարեկամ, որը նրա դիակի համար պատրաստ էր
տալ հարյուր ֆլորին:

Այսպես, ուրեմն, դահճը ընդունեց առաջարկությունը:
Նա միայն մեկ պայման դրեց՝ վարձը ստանալ սկզբից:
Բոքստելը այն մարդկանցից էր, որոնք տոնավաճառային
կրկններին ներկա լինելով՝ նեոկայացումից դժգոհ են մնում
և իրենց հաճույքի համար էլ չեն վճարում:

Սակայն Բոքստելը դրամը սկզբից սվեց ու սկսեց սպա-
սել:

Այս բոլորից հետո կարելի է պատկերացնել, թե նա
որքա՞ն հուզված էր և ինչպե՞ս էր հետևում պահակների,
բարտուղարի ու դահճի ամեն մի շարժումին, ինչպե՞ս էր
նրան հուզում վան Բեուլի ամեն մի շարժումը. թե ինչպես
նա կառավարանից դրա կպատկի, ինչպես վայր կընկնի, ու
ընկնելիս ի՞նչ՝ ճզմի արդյոք անգին սոխուկները. արդյոք նա
հոգացե՞լ էր այն բանի համար, որ սոխուկները, ապահո-

վության համար դրվեին ոսկյա տուփի մեջ, քանի որ ոսկին
մետաղների մեջ ամենից ամուրն է:

Մենք վստահություն չենք գտնում նկարագրելով այն
տպավորությունը, որը Բոքստելի վրա թողեց մահապատիժի
ի կատար ածման ձգձգումը: Հանքն ինչի՞ է դահճեն այդ-
քան ժամանակ կորցնում և ինչո՞ւ գլուխը միանգամից կրտ-
րելու փոխարեն, սուրբ միայն ճոճում է գատապարտյալի
գլխին: Սակայն երբ Բոքստելը տեսավ, թե ինչպես դատա-
բանի բարտուղարը բռնեց գատապարտյալի ձեռքից, վեր
բարձրացրեց և գրպանից մի թուղթ հանելով՝ սկսեց կարդալ,
երբ լսեց փոխարքայի շնորհած ներման հրապարակային ըն-
թերցումը, նա կորցրեց մարդկային կերպարանքը: Բոքստելի
աչքերը վազրի, օձի, բորենու աչքերի նման կատաղի փայ-
լեցին: Եթե նա մտ լիներ վան Բեուլին, կհարձակվեր ու
տեղնուտեղը կսպաներ նրան:

Այդպես, ուրեմն, նշանակում է Կոռնելիուսը պետք է
ապրի: Կոռնելիուսին պետք է տեղափոխեն Լեհշտեն, նա
իր հեռ սոխուկները բանտ կտանի և Պուլցն այնտեղ էլ այդի
լինի, ուր վան Բեուլին կհաջողվի անձեցնել իր սև կակալը:

Կինում են իրադարձություններ, որոնք թշվառ գրողի
գրիչն ի վիճակի չէ նկարագրելու, և նա ստիպված է դրանք
հանձնել իր ընթերցողի երևակայությանը:

Բոքստելը կիսաուշաթափ վիճակում ընկավ այն թմրի
վրայից, որտեղ մի խումբ օրանժիստների հետ բարձրու-
ցել էր. նրանք նույնպես դժգոհ էին դեպքերի ազդպիսի շեր-
շաղարձից: Վերջիններս կարծելով, թե Բոքստելի արձակած
ճիշդ ուրախության ճիշ էր, նրա գլխին այնպիսի բուցքահա-
վածներ տեղացին, ինչպիսիք կտային անգլիացի ամենա-
կատաղի բուցքամարտիկները:

Սակայն մի քանի բուցքահավածներն ի՞նչ կարող էին
ավելացնել Բոքստելի տանջանքներին: Նա նետվեց կառքի
հետևից, որը տարավ Կոռնելիուսին ու նրա կակալի սոխուկ-
ները: Սակայն շտապելուց Բոքստելը չնկատեց առջևի քարը
և սայթափելով՝ հավասարակշռությունը կորցրեց ու մի
տասը քալ թռավ մի կողմ. տրորված ու ծեծված, նա կա-
րողացավ վեր կենալ միայն այն ժամանակ, երբ Հաաուլի

ամբողջ կեղտոտ ամբոխն անցավ նրա վրայով: Բոքստելը, որին բառացիորեն հետապնդում էր դժբախտութիւնը, շահեց միայն այն, որ նրա հագուստները քրքրվեցին, մեջքը տրորվեց ու ձեռքերը քերծվեցին:

Կարելի էր կարծել, որ այս բոլոր անհաջողութիւնները կարող էին դաս լինել Բոքստելի համար: Սակայն այդպես մտածելը սխալ կլինէր:

Ոտքի կանգնելով՝ նա իր գլխից պոկեց ճիշտ այնքան մազ, որքան ի վիճակի էր և դրանք զոհաբերեց դաժան ու անզգա աստվածուհուն, որին անվանում են նախանձ: Զոհաբերումը, անկասկած, ընդունվեց աստվածուհու կողմից, որի գլխին, ինչպես դիցարանութիւն մեզ է ասվում, մազի փոխարեն օձեր են¹:

Դորդրեխտի աղավինները

Կոռնելիուս վան Բեռլեի համար, իհարկե, մեծ պատիվ էր, որ իրեն ուղարկեցին այն բանաբը, որտեղ մի ժամանակ բանտարկված է եղել Լուդո շրոցիոս գիտնականը:

Բանտում նրան սպասվում էր ավելի մեծ պատիվ: Պատահել էր այնպես, որ Օրանի արքայազնի մեծահոգութիւն շնորհիվ, երբ վան Բեռլե ծաղկագործին ուղարկեցին Լեեշտեյնի բանաբը, այնտեղ այդ ժամանակ աղատ էր այն խուցը, որտեղ իր ժամանակին փակված էր եղել Բարնհիլիտի նշանավոր բարեկամը: Ծիշու է, այն ժամանակից ի վեր, երբ, շրոցիոսը օդտադործելով կնոջ թելադրած միտքը և գրքերի դատարկ արկղները, որոնք աչքաթող էին արել ստուգել, կազմակերպել էր իր փախուստը, այդ ժամանակից ի վեր այդ խուցն ամբողջ ամբողջում վատ համբավ էր վայելում:

Մյուս կողմից, այդ խուցն իրեն հատկացնելու մեջ վան

¹ Նախանձը Հին Հունաստանում պատկերվում էր գլխին մազերի փոխարեն օձեր ունեցող կնոջ կերպարանքով:

Բեռլեն տեսնում էր մի բարի նախախնամութիւն, քանի որ, նրա կարծիքով, ոչ մի բանտապահ չպետք է փորձեր երկրորդ աղավինուն փակել մի վանդակի մեջ, որտեղից այդպիսի հեշտութիւն անաջինը փախել էր:

Դա պատմական խուց էր: Սակայն մենք ժամանակ չենք կորցնի մանրամասնութիւնները նկարագրելու վրա, միայն կհիշեցնենք պատի մեջ արված այն փորվածքի մասին, որը սարքել էին շրոցիոսի կնոջ համար: Դա մի սովորական բանտային խուց էր, որն ի տարբերութիւն մյուսների, գուցե մի քիչ ավելի բարձր առաստաղ ունէր: Խցի վանդակապատ պատուհանից բացվում էր մի հրաշալի տեսարան:

Ի միջի այլոց, մեր պատմութիւնի հետաքրքրական կողմն այն չէ, որ մենք նկարագրենք ինչ-որ սենյակներ:

Վան Բեռլեի համար կյանքը չէր սահմանափակվում միայն շնչելով: Թշվառ բանտարկյալին, բացի իր թոքերից, թանկ էին երկու բան, որոնց նա կարող էր տիրանալ միայն երեւակայութեամբ. դրանք էին՝ կինը և ծաղիկը, որոնցից նա ընգամիշտ զրկված էր:

Բարեբախտաբար, մեր բարեհոգի վան Բեռլեն սխալվում էր: Բախտը, որը կառափնարան գնալու ժամանակ այդքան բարի գտնվեց նրա նկատմամբ, այդ նույն բախտը բանտում, շրոցիոսի խցում, վան Բեռլեի համար ստեղծեց ապրումներով լեցուն գոյութիւն այնպիսի պայմաններ, որոնց մասին կակաչների սիրահարը նույնիսկ երազել չէր համարձակվի:

Մեկ անգամ առավոտյան, երբ Կոռնելիուսը լուսամտի մոտ կանգնած շնչում էր Վասլի հովտից փչող թարմ օդը և հիանում էր հորիզոնում երևացող իր հարազատ Դորդրեխտի ջրաղացներով, հանկարծ նկատեց, որ այդտեղից արևի տակ փայլիլիլով թռչում է աղավինների մի ամբողջ երամ ու նրատում Լեեշտեյնի սրածայր աշտարակներին:

«Այդ աղավինները, — մտածեց վան Բեռլեն, — թռչում են Դորդրեխտից և, հետևաբար, կարող են նորից վերադառնալ: Եթե որևէ մեկը մի աղավնու թևին գրութիւն կապեր, ապա հնարավոր է, որ նա թռչեր մինչև Դորդրեխտ և ինձ ցավակցողներին լուր տաներ»:

Եվ որոշ ժամանակ այդպես երազելով, վան Բեռլեն ավելացրեց, «Այդ օտրեկ մեկը» ես կլինեմ»:

Սթե. դուք քսանութ տարեկան եք և դատաւարութեամբ եք ցմահ, այսինքն՝ մոտավորապես քսաներկու թե քսաներեք հազար օրվա բանտարկութեան, ապա՝ զինվեք համբերութեամբ:

Վան Բեռլեն ոչ մի վայրկյան չէր դադարում մտածելուց երեք սոխուկների մասին. ինչպես մարդու սիրտն է բարձրում կրծքի տակ, այնպես էլ այդ հիշողութեանն էր ապրում Կոռնելիուսի մոտ Այսպես, ուրեմն, վան Բեռլեն անընդհատ մտածում էր իր սոխուկների մասին. նա աղավինների համար թակարդ պատրաստեց և սկսեց դանազան միջոցներով հրապուրել նրանց ղեպի իր փոքրիկ սեղանը, որի վրա ամեն օր դրվում էր տասնութ հոլանդական սուր, որը հավասար էր ֆրանսիական տասներկու սուրի: Անկամայա անհետանք փորձերից հետո, վերջապես, Կոռնելիուսին հաջողվեց բռնել մի էգ աղավինի:

Նա մի երկու ամիս էլ վատնեց այն բանի վրա, որպեսզի բռնի արու աղավինի: Վան Բեռլեն երկուսին էլ փակեց մի վանդակի մեջ և 1673 թվականի սկզբին, երբ էզը ձու ածեց, նրան բաց թողեց: Վստահ, որ իր արուն լավ կհնամի ձվերը, էզը ուրախութեամբ թռավ ղեպի Գորգրեխտ՝ թեի տակ տանելով Կոռնելիուսի գրութեանը:

Նրեկոյան աղավինին ետ եկավ: Գրութեանը թեի տակ էր Այդպիսով, աղավինին այդ գրութեանը տասնհինգ օր թեի տակ պահեց, որը սկզբում հիասթափեցրեց՝ վան Բեռլեին, իսկ հետո բոլորովին հուսահատեցրեց:

Տասնվեցերորդ օրը աղավինին ետ եկավ առանց գրութեան:

Գրութեանը Կոռնելիուսը հասցեագրել էր իր գալախին՝ պառավ ֆրիսլանդուհուն, և գրութեան մեջ ղիմելով նրան, ում ձեռքը որ կանցներ գրութեանը, խնդրում էր բարի գտնելի և, որքան կարելի է շուտ, այն հանձնել հասցեատիրոջը:

Դաշակին ուղղված գրութեան մեջ կար մեկ ուրիշը՝ հասցեագրված Ռոզային:

Դաշակը ստացավ այդ նամակը. Եվ ահա-թե ինչ ձևով

Գորգրեխտից Հաագա մեկնելիս, և Հաագայից էլ՝ Հորկում, պարոն Բասակ Բոքստելը թողեց իր տունը, և ոչ միայն իր տունը, այլ նաև իր ծառային, իր գիտակետը, իր հեռադիտակն ու աղավինները:

Մառան, որը մնացել էր առանց աշխատավարձի, սկզբում սկսեց ծախսել իր տնտեսած ոչ այնքան շատ դրամը, իսկ հետո սկսեց ուտել աղավիններին: Այդ բանը տեսնելով՝ աղավիններն սկսեցին Բասակ Բոքստելի տանիքից թռչել ղեպի Կոռնելիուս վան Բեռլեի տան տանիքը:

Դաշակը բարի կին էր և շարունակ ինչ-որ մեկին սիրելու պահանջ էր զգում: Նա կապվեց աղավինների հետ, որոնք եկել էին նրա մոտ ապաստարան խնդրելու: Երբ Բասակի ծառան ետ պահանջեց վերջին տասներկու թե տասնհինգ աղավինները, որպեսզի դրանք էլ ուտի, դաշակը ծառային առաջարկեց վաճառել, յուրաքանչյուրը վեց հոլանդական սուրով: Դա աղավնու արժեքից երկու անգամ թանկ էր: Մառան, իհարկե, մեծ ուրախութեամբ համաձայնեց: Այդպիսով, դաշակը դարձավ նախանձ մարդու աղավինների իսկական տերը:

Աղավինները, ամենայն հավանականությամբ, ավելի համեղ ցորենի ու կանեփի հատիկներ գտնելու նպատակով, միացան ուրիշ աղավինների և սկսեցին թռչել մինչև Հաագա, և նշանին ու Ռոտերդամ: Բախտի բմահաճույքով Կոռնելիուս վան Բեռլեն բռնեց հենց այդ աղավիններից մեկին:

Պարզ է, որ եթէ նախանձոտ մարդը շտապէր հեռանալ Փորրորեխտից, սրպեսզի իր մրցակցի հետեից հասնի սկզբում Հաազա, այնուհետև՝ Հորկում կամ Լեեշտեյն, ապա Կոռնելիուս վան Բեռլիի գրութիւնը կրնինք ոչ թէ դայակի, այլ հենց իր՝ Թոքստեի ձեռքը: Եվ այն ժամանակ մեր թշուաբանտարկալը իզուր կորցրած կլինէր և՛ իր ժամանակը, և՛ իր աշխատանքը: Եվ մենք էլ նկարագրելու փոխարեն զանազան իրագործութիւններ, սրոնք պես-պես գոյններով գորգի նման պետք է հշուսկինք մեր գրչի տակ, ստիպված կլինենք նկարագրելու մի ամբողջ շարք տխուր, գիշերվա խավարի նման գորշ ու մոռյլ օրեր:

Այսպես, ուրեմն, գրութիւնն ընկավ վան Բեռլիի դայակի ձեռքը: Եվ ահա, մեկ անգամ, փետրվարի առաջին օրերին, երբ երկնքից, իր հետև թողնելով ծագող աստղերը, երկրի վրա էր իջնում մթնաշաղբ, Կոռնելիուսը աշտարակի սանդուղքների վրա լսեց մի ձայն, որը նրան ստիպեց ցնցվել:

Նա ձեռքը գրեց սրտին ու սկսեց ականջ դնել: Դա Ռոզայի փափուկ, երգեցիկ ձայնն էր:

Խոստովանենք, որ Կոռնելիուսի համար դա այնքան էլ անսպասելի մի իրագործութիւն չէր, և նրա զարմանքն ու տրախութիւնն ավելի արտակարգ կլինէին, եթէ շինքեր աղավնիների հետ կապված պատմութիւնը: Աղավնին նրա նամակի փոխարեն իր թևի տակ բերեց հուշ, և Կոռնելիուսը ճանաչելով Ռոզային, ամեն օր սպասում էր իր սիրեցյալի ու իր սոխուկների մասին մի լուրի, եթէ միայն, իհարկե, նրա գրութիւնները տեղ էին հասել:

Նա վեր կացավ, հենվեց դռանն ու սկսեց ականջ դնել: Այո՛, կասկած չկար, դա այն ձայնն էր, որն այնքան քնքշորեն հուզել էր նրան Հաազայում:

Մինչ Կոռնելիուսը գլուխ էր կոտրում այդ հարցերի վրա, հուզվում ու անհանգստանում էր, նրա խցի փոքրիկ պատուհանը բացվեց և Ռոզան երջանկութիւնից փայլելով ու հինգ ամիսների ընթացքում կրած ապրումներից ու վշտից մի փոքր զունատված այտերով և ավելի գեղեցկացած, իր գլուխը խոնարհեց պատուհանի վանդակներին ու ասաց.

— Օ՛, պարոն, պարոն, ահա և ես:

Կոռնելիուսը ձեռքերը մեկնեց, աչքերը բարձրացրեց երկինք ու խնդութեամբ բացականչեց.

— Օ՛, Ռոզա, Ռոզա:

— Սը՛ս, շշուկով խոսեցեք, հայրս հետեիցս գալիս է, — ասաց աղջիկը:

— Ձեր հա՛ւրը:

— Այո, այստեղ՝ բակում է, ներքևում, սանդուղքների մոտ: Նա պարետից հրահանգ է ստանում: Հիմա կբարձրանա վեր:

— Պարետից հրահանգ է ստանում:

— Լսեցեք, ես կաշխատեմ մի՛ քանի խոսքով ձեզ ամեն ինչ բացատրել: Փոխարքան մի կալվածք ունի Լեյզենից մի մղոն հեռավորութեան վրա: Փաստորեն, դա կաթի մի մեծ ֆերմա է: Այնտեղ բոլոր անասուններին խնամում է իմ մորաքույրը, որը նրա դայակն է: Հենց որ ես ձեր նամակը ստացա, որը, ավա՛ղ, ես չկարողացա կարդալ, և այն ինձ համար կարգաց ձեր դայակը, ես իսկույն եեթ վաղցի իմ մորաքրոջ մոտ ու մնացի այնքան, մինչև որ այնտեղ այցելեց արքայազնը: Երբ նա եկավ, ես խնդրեցի նրան՝ իմ հորը Հաազայի բանտապահի պաշտոնից տեղափոխել Լեեշտեյնի ամրոցը որպես բանտապահ: Նա նույնիսկ չկասկածեց իմ խնդրանքի վրա. եթէ իմանար, գուցե մերժէր, սակայն, ընդհակառակը, բավարարեց իմ ցանկութիւնը:

— Այսպիսով, դուք այստեղ՛ եք:

— Ինչպե՞ս տեսնում եք:

— Այսպիսով, ես ձեզ ամեն՛ն օր կտեսնեմ:

— Այնքան հաճախ, որքան իմ հնարավորութիւնները կներեն:

— Օ՛, Ռոզա, իմ սքանչելի աստվածամայր, Ռոզա, — բացականչեց Կոռնելիուսը, — ուրեմն, նշանակում է, դուք ինձ մի փոքր սիրո՞ւմ եք:

— Մի փո՛քր... — ասաց աղջիկը. — Օ՛, դուք բավականաչափ պահանջկոտ չեք, պարոն Կոռնելիուս:

Կոռնելիուսը կրքոտորեն ձեռքերը մեկնեց դեպի աղջիկը, սակայն վանդակների արանքից նրանց ձեռքերի մատները միայն կարողացան հանդիպել միմյանց:

— Հայրս դարիս է,— ասաց աղջիկը:
Եվ նա արագ հեռանալով դռներից, դնաց դեպի ծիր
Գրիֆուսը, որն այդ ժամանակ երևաց սանդուղքի գլխին:

Պատուհանը

Գրիֆուսին հետևում էր նրա շունը նա շանը ման էր
ածում բանտով մեկ, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում
շունը կարողանա ճանաչել բանտարկյալներին:

— Հայր,— ասաց Ռոզան,— ահա այն նշանավոր խու-
ցը, որտեղից փախավ Հրոցիոսը. դուք դիտե՞ք ով էր Հրոցիո-
սը:

— Գիտե՛մ, գիտե՛մ, ավագակ Հրոցիոսը, այն շարա-
գործ Քարենվելտի ընկերը, որի մահապատիժը դեռ երեխա
ժամանակս տեսել եմ: Հրոցիո՛ս: Ա՛յս խցից է նա փախել:
Դե, ես վստահեցնում եմ, որ այստեղից այլևս ո՛չ ոք չի
փախչի:

Եվ դուրք բացելով, նա խավարի մեջ բանտարկյալին դի-
մեց մի մեծ ճառով:

Շունն այդ միջոցին գոմալով հոտոտում էր բանտարկ-
յալի ոտքերը, կարծես հարցնելով, թե այդ ի՞նչ իրավունքով
է նա կենդանի մնացել, քանի որ ինքը տեսավ, թե ինչպես
զատարանի քարտուղարն ու դահիճը նրան տարան:

Սակայն զեղեցկուհի Ռոզան շանն իր մոտ կանչեց:

— Պարոն,— սկսեց Գրիֆուսը, բարձրացնելով լուս-
տերը, որպեսզի շորս կողմը մի քիչ լուսավորվի,— ձեր նոր
բանտապահն եմ: Ես այստեղի ավագն եմ և բոլոր խցերը
գտնվում են իմ հսկողության տակ: Ես շար մարդ չեմ, սա-
կայն անշեղորեն կատարում եմ այն, ինչ վերաբերում է
կարգապահությանը:

— Ձեզ շատ լավ եմ ճանաչում, իմ սիրելի Գրիֆուս,—
ասաց բանտարկյալը՝ կանգնելով լուստերի լուսավորության
տակ:

— Ա՛խ, այդ դո՛ւք եք, պարոն վան Բեռլե,— ասաց
Գրիֆուսը,— ուրեմն՝ այդ դո՛ւք եք, ահա թե ինչպես ես
հանդիպում մարդկանց:

— Այո, և ես, հուրախությամբ ինձ, տեսնում եմ, որ ձեր
ձեռքը, սիրելի Գրիֆուս, հիանալի վիճակում է, քանի որ այդ
ձեռքով դուք լուստեր եք բռնել:

Գրիֆուսը հանքերը կիտեց:

— Ահա տեսնում եք,— ասաց նա,— քաղաքականու-
թյան մեջ միշտ սխալներ են թույլ տալիս: Նորին մեծություն-
ներ ձեզ կյանք շնորհեց, բայց նրա փոխարեն ես այդ չե՛ի
անի:

— Ահա թե ի՞նչ: Իսկ ինչո՞ւ,— հարցրեց կոռնելիուսը:

— Որովհետև դուք այսուհետև էլ դավադրություններ
կնյութեք: Ձե՛ որ դուք, գիտնականներդ, սատանաների հետ
եք գործակցում:

— Ա՛խ, Գրիֆուս, Գրիֆուս,— ծիծաղելով ասաց երի-
տասարդը,— չի՛նի՞ դուք բարկացած եք այն բանի համար,
որ ես ձեր ձեռքը վատ եմ բուժել կամ բուժման համար շատ
վճար եմ վերցրել:

— Ընդհակառակը, սատանան տանի, ընդհակառակը,—
մրթմրթաց բանտապահը,— դուք ինձ շատ լավ բուժեցիք և
զրա մեջ ինչ-որ մի կախարհություն կա. վեց շաբաթ շան-
ցած ես սկսեցի այնպես աշխատել այդ ձեռքով, որ կարծես
ոչինչ էլ չէր պատահել: Այնքան լավ էիք բուժել, որ Բյուչ-
տենհոֆի բժիշկն ինձ առաջարկեց ձեռքս նորից կտորել ու
բոլոր կանոններով նորից բուժել, խոստանալով, որ այս դեպ-
քում ամենաքիչը երեք ամիս ես չեմ կարողանա այդ ձեռքով
գործ անել:

— Եվ դուք համաձայնեցի՞ք:

— Ասացի՛ ո՛չ: Թքա՛ծ սատանայի վրա, քանի դեռ այդ
ձեռքով կարողանում եմ խաչակնքել (Գրիֆուսը կաթոլիկ
էր), քանի դեռ այդ ձեռքով խաչակնքում եմ, թքած սատա-
նայի վրա:

— Սակայն, եթե դուք թքում եք սատանայի վրա, պա-
րոն Գրիֆուս, ապա, ուրեմն, բոլորովին շպտեք է վախենաք
գիտնականներից:

— Օ՛, գիտնականները, գիտնականները, — բացականչեց Գրիֆուսը, շպտասխաններով հարցին, — ես կնախքնորդի հսկել տասը գինձորականի՝ մեկ գիտնականի փոխարեն: Զինվորականները ծխում են, խմում, հարբում: Նրանք գառան նման հեզահամբույր են դառնում, երբ նրանց վիսկի կամ մոզզելվեյն են տալիս: Իսկ մի՞թե գիտնականը կծխի, կխմի կամ կհարբի: Օ՛, իհարկե, նրանք զգաստ մարդիկ են, ոչինչ չեն վատնի, նրանք իրենց զլուխը միշտ թարմ են պահում, որպեսզի հետո զանազան դավեր նյութեն: Սակայն ես նախազգուշացնում եմ, որ ձեզ համար այնքան էլ հեշտ չի լինի դավեր նյութել: Ամենից առաջ՝ ո՛չ մի գիրք, թուղթ կամ նման աստանայական բաներ: Հենց գրքերն օգնեցին Հրոցիտսին փախչելու:

— Հավատացնում եմ, պարոն Գրիֆուս, — ասաց վան Բեռլեն, — եղավ այնպիսի ժամանակ, երբ ես սկսեցի մտածել փախչելու մասին, բայց հիմա վստահեցնում եմ, որ նման բան մտքովս էլ չի անցնում:

— Լա՛վ, լա՛վ, — ասաց Գրիֆուսը, — հետևեցեք ձեզ, ես նույնպես կհետևեմ: Միևնույն է, նորին մեծութունը մեծ սխալ է թույլ տվել:

— Իմ զլուխը չկարելո՞ւմ: Ենորհակալ եմ, շնորհակալ, պարոն Գրիֆուս:

— Իհա՛րկե, Տեան՞ում եք, թե ինչպես են հիմա խազազվել պարոնայք դե վիտերը:

— Ի՛նչ սարսափելի բաներ եք ասում, պարոն Գրիֆուս, — ասաց Կոռնելիուսը և երեսը շուտ ավել, որպեսզի թաքցնի իր զգվանքը: — Գուք մոռանում եք, որ այդ զրգրախոսներից մեկը իմ լավ բարեկամն էր, իսկ մյուսը... մյուսն իմ երկրորդ հայրն էր:

— Այո, սակայն ես չեմ մոռացել, որ նրանք երկուսն էլ զավագիրներ էին: Եվ հետո ես այսպես եմ խոսում ավելի շուտ ցավակցելուց:

— Ահա թե ի՛նչ: Դե, բացատրեք ինձ, թանկագին Գրիֆուս, ես չգիտեմ ինչու, վատ եմ հասկանում:

— Այո, եթե դուք մնայիք դահիճ Հերբերուկի կառավարանակոճղի վրա...

— Ի՛նչ կլինի:

— Կլինի այն, որ դուք ավելի քիչ կտանջվեիք: Մինչդեռ այստեղ, ես այդ չեմ թաքցնում, ձեր կյանքն անտանելի կդարձնեմ:

— Ենորհակալ եմ խոստման համար, պարոն Գրիֆուս:

Եվ, երբ բանտարկյալը հեզաներով ժպտաց բանտապահին, Ռոզան դուռն հետևից փոփանքով լի մի ժպիտ ուղարկեց նրան:

Գրիֆուսը մոտեցավ պատուհանին:

Դեռ բավական լույս էր, և առանց դժվարության կարելի էր տեսնել լայն հորիզոնը, որը կորչում էր գորշ մշուշում:

— Այստեղից ինչպիսի՞ տեսարան է բացվում, — հարցրեց բանտապահը:

— Սքանչելի՛, — պատասխանեց Կոռնելիուսը՝ նայելով Ռոզային:

— Այո՛, այո՛, շուփազանց լայն ու արձակ տարածություն է, շուփազանց լայն ու արձակ:

Այդ միջոցին անձանոթ ձայնից անհանգստացած ուղավներից դուրս թռան իրենց բնից ու վախեցած՝ անհետացան մշուշում:

— Օ՛, այս ի՛նչ է:

— Իմ աղավիններն են, — պատասխանեց Կոռնելիուսը:

— Իմ աղավիններ՞րը, — բզավեց բանտապահը, — ի՛մ աղավինները: Դե, մի՞թե բանտարկյալը կարող է ինչ-որ բան ունենալ:

— Այդ դեպքում, — պատասխանեց Կոռնելիուսը, — զբոսնեք աղավիններ են, որոնց աստված ինքն է ուղարկել:

— Ահա արգեն կանոնների մի խախտում, — շարունա-

կեց Գրիֆուսը:— Աղափնինե՛ր: Ախ, երիտասարդ, երիտասարդ, ես նախազգուշացնում եմ, որ ոչ ուշ, քան վաղը, այդ թռչունները կեփվեն իմ կաթնայում:

— Դուք նախ պետք է զրանք բռնեք, պարոն Գրիֆուս, — առարկեց Կոռնելիուսը:— Դուք գտնում եք, որ ես իրավունք չունեմ աղափնիներ ունենալու, երգվում եմ, որ նրանց նկատմամբ ձեր իրավունքներն իմից ավելի քիչ են:

— Այն, ինչ հեռաձգված է, դեռևս կորած չէ, — մրթմրթաց բանտապահը, — և ամենաուշը վաղը ես դրանց վիզը կդրոնեմ:

Նվ այդ շար խոստումը տալով, Գրիֆուսը թեթևեց պատուհանից դուրս՝ տեսնելու, թե սրտեղ է աղափնիների բույնը: Դա Կոռնելիուսին հնարավորություն տվեց վազել դռան մոտ և Ռոզայի ձեռքը բռնել, որը հասցրեց շշնջալ:

— Այսօր երեկոյան ժամը իննին:

Գրիֆուսն ամբողջովին կլանված աղափնիներին, իր խոստման համաձայն, իսկույն ևեթ, հենց վաղը բռնելու ցանկությամբ, ոչինչ չլսեց ու շտեսավ, և փակելով պատուհանը, աղչկա ձեռքը բռնեց ու դուրս եկավ, դուռը հետևից կողպելով: Նա ուղևորվեց մի ուրիշ բանտարկայալի մոտ, ներքան էլ նման խոստումներ տալու:

Հենց որ նա դուրս եկավ, Կոռնելիուսը մոտ վազեց դռանն ու սկսեց ականջ դնել հեռացող քայլերին: Երբ դրանք բոլորովին մարեցին, մոտեցավ պատուհանին և աղափնիների բույնը բանդեց:

Կոռնելիուսը նախընտրեց ընդմիջտ բաժանվել իր փետրավոր բարեկամներից, քան թույլ տալ, որ այդ սիրելի լրաբերները, որոնց ինքը պարտական էր՝ Ռոզային տեսնելու երջանկությամբ, կործանվին:

Ո՛ր բանտապահի այցելությունները, ո՛չ նրա կոպիտ սպառնալիքները, ո՛չ նրա հսկողության մոռյլ հեռակարք հսկողություն, որը բանտապահը շարաշահում էր, ոչինչ չէր կարող խանգարել Կոռնելիուսին համակած այն անուշ երազները և հատկապես այն քաղցր հույսը, որը նրան ներշնչել էր Ռոզան:

Կոռնելիուսն անհամբերությամբ օպաստվեց էր, թե ե՛րբ Աեռտեղինի աշտարակի ժամացույցը կխփի ժամը ինը:

Ռոզան ասաց. «Սպասեք ինձ ժամը իննին»: Բրոնզե զանգակի վերջին զոզանջը դեռ հնչում էր, երբ Կոռնելիուսը սանդուղքների վրա լսեց թեթև ոտնաձայն ու սքանչելի ֆրիւլանդուհու փարթամ հագուստի շրշյունը. դռան վանդակը, որին զամված էր Կոռնելիուսի վառվող հայացքը՝ լուսավորվեց:

Դռան վրա դանվող փոքրիկ պատուհանը դրսից բացվեց:

— Ահա՛ և ես, — բացականչեց Ռոզան, շնչակտուր լինելով սանդուղքներիով արագ բարձրանալուց:— Ահա և ես:

— Օ՛, սիրելի Ռոզա:

— Ուրեմն, դուք գո՞հ եք, որ տեսնում եք ինձ:

— Դեռ հարցնո՞ւմ եք: Դե, պատմեք, թե ինչպես հաջողվեց ձեզ այստեղ գալ:

— Լսե՛ր, իմ հայրը սովորաբար այս ժամին ընթրիքից հետո քնելու սովորություն ունի, ես էլ նրան պատկեցնում եմ և, օղուց մի քիչ հարբած, նա քնում է: Ոչ մեկին այդ մասին մի՛ պատմեք, քանի որ միայն դրա շնորհիվ է, որ կարող եմ ամեն երեկո այցելել ու զրուցել ձեզ հետ:

— Օ՛, շնորհակալ եմ, Ռոզա, թանկագին Ռոզա:

Այս խոսքերով Կոռնելիուսն իր դեմքն այնքան մոտեցրեց պատուհանի վանդակներին, որ Ռոզան ետ քաշվեց:

— Ես բերել եմ ձեր սոխուկները, — ասաց նա:

Կոռնելիուսի սիրտը թրթռաց. նա չէր համարձակվում հարցնել, թե ի՞նչ է արել նա այդ թանկարժեք գանձերը, որոնք ինքը հանձնեց այդպես:

— Ա՛, նշանակում է պահել եք դրանք:

— Մի՛ թե դուք ինձ չհանձնեցիք՝ որպես ձեզ համար շատ թանկարժեք բաներ:

— Այո, բայց քանի որ ձեզ հանձնեցի, ուրեմն դրանք այսուհետև ձերն են:

— Դրանք իմը կլինեն միայն ձեր մահից հետո, իսկ դուք, բարեբախտաբար, կենդանի եք: Օ՛, որքան ես երախտապարտ եմ նորին մեծությանը: Եթե աստված արքայազն Վիլհելմին պարզեցի այն ամենը, ինչ ես ցանկացել եմ, ապա

Վիլհելմ թագավորը ոչ միայն ամբողջ թագավորութեան մեջ, այլև ամբողջ աշխարհի ամենաերջանիկ մարդը կլինի: Դուք կենդանի եք, ասում էի ինքս ինձ, և ինձ մոտ պահելով ձեր կնքահոբ ավետարանը, որոշեցի վերադարձնել սոխուկները: Միայն չգիտեի, թե ինչպե՞ս այդ անձն: Եվ ես արդեն որոշել էի խնդրել փոխարքային Հորկումի բանտապահի պաշտոնը, երբ եկավ ձեր դայակն ու բերեց նամակը: Օ՛, հավատացնում եմ, որ մենք նրա հետ միասին շա՛տ արցունք թափեցինք ձեզ համար: Սակայն ձեր նամակը միայն ավելի համոզեց ինձ իմ որոշման մեջ և ես ուղևորվեցի Լեյդեն: Մնացածն արդեն ձեզ հայտնի է:

— Ինչպե՞ս թե, թանկագին Ռոզա, դուք մինչև իմ նամակն էիք մտադրվել տեղափոխվել այստեղ:

— Մտադրվե՛լ էի արդյոք, — պատասխանեց Ռոզան (սերը հաղթահարել էր նրա ամոթխածությունը), — իմ ամբողջ մտքերը զբաղված էին միայն դրանով:

Ռոզան այնքան սքանչելի էր, որ Կոռնելիուսը երկրորդ անգամ իր դեմքն ու շրթունքները հպեց վանդակին, հավանաբար նրա համար, որպեսզի իր հրախտագիտությունը հայտնի երիտասարդ աղջկան:

Ռոզան, ինչպես և առաջին անգամ, ետ քաշվեց:

— Ճիշտ է, — ասաց նա սեթևեթելով, ինչպես այդ հատուկ է ամեն մի ջահել աղջկա, — ճիշտ է, ես հաճախ էի ցավում, որ կարգալ չգիտեմ, սակայն ամենից շատ ափսոսացի այն ժամանակ, երբ դայակը հանձնեց ձեր նամակը: Ես նամակը բռնել էի ձեռքիս, այն նամակը, որ ուրիշների համար օժտված էր կենդանի խոսքի ուժով, ինձ համար, այս խեղճ հիմարիկիս համար, համր էր:

— Դուք հաճա՛խ էիք ափսոսում, որ կարգալ չգիտեք, — հարցրեց Կոռնելիուսը: — Ինչո՞ւ:

— Օ՛, — ժպտալով պատասխանեց աղջիկը, — որովհետև ես կարգալ էի ուզում այն բոլոր նամակները, որոնք ուղարկվում էին ինձ:

1 Վիլհելմ III Օրանցու ձգտումը Հոլանդիայում սահմանել ժառանգական միապետություն, հաջողությամբ չպսակվեց: Նրա մահից հետո փոխարքայի պաշտոնը վերացվեց:

— Դուք նամակն՝ եր եք ստանում, Ռոզա:

— Հարյուրներով:

— Իսկ ովքե՞ր են ձեզ գրում:

— Ովքե՞ր: Դե, այն բոլոր ուսանողները, որոնք անցնում են Քյոլտենհոֆով, բոլոր սպաները, որոնք գնում են գինավարժությունների, բոլոր գործակատարները և նույնիսկ առևտրականները, որոնք ինձ տեսնում են իմ փոքրիկ պատուհանի մոտ:

— Իսկ ի՞նչ էիք անում, սիրելի Ռոզա, այդ նամակները:

— Առաջ դրանք ինձ համար կարգում էր իմ ընկերուհիներից որևէ մեկը, և դա շատ էր զվարճացնում, սակայն որոշ ժամանակից ի վեր ես չեմ ուզում լսել այդ հիմարությունները: Որոշ ժամանակից ի վեր ես դրանք ուղղակի այրում եմ:

— Որոշ ժամանակից ի վե՛ր, — բացականչեց Կոռնելիուսը և նրա աչքերը սիրուց ու երջանկությունից փայլեցին: Ռոզան կարմրելով աչքերը խոնարհեց:

Նա շնկատեց, թե ինչպես Կոռնելիուսի շուրթերը մոտեցան և, ավաղ, հպվեցին միայն վանդակներին: Սակայն, չնայած այդ արգելքին, երիտասարդ աղջկա շրթունքներին հասավ այն տաք շունչը, որը ամենաքնքուշ համբույրի նման այրեց նրան:

Ռոզան ցնցվեց և այնպիսի արագությամբ փախավ, որ մոտացավ Կոռնելիուսին վերադարձնել նրա սև կակաշի սոխուկները:

16

Ուսուցիչը և աշակերտուհին

Ինչպես մենք տեսանք, ծերուկ Գրիֆուսը բալթովին չէր բաժանում Կոռնելի դե Վիտի սանի նկատմամբ իր աղջկա ունեցած վերաբերմունքը:

Անշտնիսում միայն հինգ բանտարկյալներ կային և նրանց հակելը դժվար գործ չէր, այնպես որ բանտապահի

պաշտօնը Գրիֆուսին տրվել էր որպէս ծերութեան հասակի սինեկուրա¹։

Սակայն արժանավոր բանտապահը այնպիսի բացախարհութեամբ էր ծառայում, որ իրեն հանձնարարված գործը երեսակայութեան ուժով անշափ բարդացրեց։ Նրա պատկերացմամբ Կոնսելիուսը առաջին կարգի խոշոր հանցագործ էր։ Այդ պատճառով նրա աչքում՝ բոլոր բանտարկյալներից ամենից վատնազավորը։ Գրիֆուսը հետևում էր վան Բեռլի ամեն մի քայլին, նրան վերաբերվում էր ամենախիստ ձեռով և ստիպում էր պատիժը կրել, ինչպես ինքն էր ասում, ի հատուցումն փոխարքայի բարեգործութեան։

Օրը երեք անգամ Գրիֆուսը մտնում էր վան Բեռլի խոցը այն հույսով, որ վերջինիս կրոնի հանցանքի վայրում, սակայն Կոնսելիուսը այն ժամանակից, երբ իր թրջթակցուհին անմիջապէս իր կողքին էր, հրաժարվել էր ամեն մի նամակագրութունից։ Հնարավոր էր, որ եթե նույնիսկ Կոնսելիուսը ազատութուն ստանար և իրավունք ունենար ապրելու այնտեղ, որտեղ ինքն է ուղում, նա կնախընտրեր նորից իր կյանքը շարունակել բանտում՝ Ռոզայի և իր սոժուկների հետ, քան թե մի այլ տեղում, առանց Ռոզայի ու սոխուկների։

Ռոզան խոստացել էր ամեն երեկո ժամը իննին զալ գրուցելու բանտարկյալի հետ և, ինչպես տեսանք, հենց առաջին իսկ երեկո նա կատարեց իր խոստումը։

Մյուս օրը նա նախորդ օրվա նման զգուշութեամբ ու խորհրդավորութեամբ նորից եկավ։ Ռոզան իրեն խոսք էր տվել դեմքը շատ շմտեցնել պատուհանի վանդակներին։ Եվ, որպէսզի իսկույն եկթ սկսի այն խոսակցութունը, որը կարող էր հետաքրքրել վան Բեռլին, աղջիկն սկսեց նրանից, որ վանդակների արանքից Կոնսելիուսին մեկնեց նույն այն թրջթի մեջ փաթաթած երեք սոխուկները։

Սակայն, ի մեծ դարմանս Ռոզայի, վան Բեռլեն զգու-

¹ Սինեկուրա — արխատանք շրջանաշրջ, սակայն լավ եկամտա քերտ պաշտոն։

շութեամբ իր մատների ծայրերով ետ հրեց աղջկա սպիտակ ձեռքը։

Նրիտասարդն ամեն ինչ խորհել էր։

— Ի՛նձ լսեք, — ասաց նա, — ես կարծում եմ, որ մեր ամբողջ կարողութունը մեկ պարկի մեջ ամփոփելը մեր կողմից շմտածված քայլ է։ Գուց հասկանո՞ւմ եք, թանկագին Ռոզա, մենք պատրաստվում ենք իրազործել մի խնդիր, որը մինչև հիմա համարվում էր անլուծելի։ Մենք պետք է աճեցնենք նշանավոր սև կակալը։ Ուրեմն ձեռք առնենք բոլոր նախազուրչական միջոցները, որպեսզի անհաջողութեան զեպքում ինքներս մեզ շմեղազրենք։ Ահա թե ինչ ճանապարհով մենք հաջողութեան կհասնենք։

Ռոզան լարել էր իր ամբողջ ուշադրութունը, որպեսզի լսի ու հասկանա, թե բանտարկյալն իրեն ինչ կասի, և ոչ թե այն պատճառով, որ ինքն էր դրան մեծ նշանակութուն տալիս, այլ որովհետև բանտարկյալն ինքը շատ մեծ նշանակութուն էր տալիս այդ հարցին։

Կոնսելիուսը շարունակեց.

— Ահա՛ թե ինչպես եմ ես մտածում կաղմակերպել մեր համազործակցութունը։

— Ես լսում եմ, — ասաց Ռոզան։

— Այս ամբողջում, ամենայն հավանականութեամբ, կա մի որե՛ղ այգի և, եթե այգի չկա, ապա գոնե բակ կա կամ թեկուզ հողի մի կտոր։

— Մենք հրաշալի այգի ունենք, — ասաց Ռոզան, — ձրգվում է գետի երկարութեամբ և ամբողջովին ծածկված է հին, սքանչելի ծառերով։

— Ձե՛ք կարող արդյոք, թանկագին Ռոզա, ինձ այնտեղից մի քիչ հող բերել, տեսնեմ լա՞վն է, թե՞ ոչ։

— Հենց վաղը կբերեմ։

— Գուց վերցրեք մի քիչ սուվերոտ մասից և մի քիչ էլ արևոտ մասից, որպեսզի ես այդ նմուշներով կարողանամ որոշել հողի խոնավութեան ու շոքութեան աստիճանը։

— Հանգի՛ստ եղեք։

— Երբ ես արդեն կընտրեմ հողը, մենք սոխուկները կբաժանենք։ Մի սոխուկը դուք կվերցնեք և իմ նշանակած

որը կցանք այն հողի մեջ, որը ես կընտրեմ: Եթե դուք իմ ցուցումների համաձայն խնամք, սոխուկը, իհարկե, պետք է ծաղկի:

— Ես ո՛չ մի վայրկյան չեմ հեռանա նրանից:

— Մյուս սոխուկը դուք կթողնեք ինձ մոտ, և ես կաշխատեմ այստեղ՝ իմ խցում, աճեցնել: զա ինձ համար կլինի նաև զբաղմունք այն ժամերին, երբ ես կլինեմ մենակ, առանց ձեզ: Խոստովանում եմ, որ ես շատ քիչ հույսեր եմ կապում այդ սոխուկի հետ, և այդ թշվառին նայում եմ որպես իմ եսասիրության դոճի: Մակայն երբեմն-երբեմն ինձ մոտ էլ է արև թափանցում. ամենայն վարպետությանը ես կաշխատեմ օգտվել դրանից: Վերջապես, մենք, ավելի ճիշտ՝ դուք, երբորդ սոխուկը կպահեք որպես պահեստային, դա կլինի մեր վերջին հույսը, եթև հանկարծ առաջին երկու փորձերը անհաջող անցնեն: Այս ձևով, սիրելի Ռոզա, չի կարող պատահել, որ մենք չշահենք հարյուր հազար Ֆլորինը՝ ձեր օժիտը, և չհասնենք մեր նպատակին, որը ձեզ երջանակացնելն է:

— Ես հասկացա, — պատասխանեց Ռոզան: — Վաղը ես հող կբերեմ, և դուք կընտրեք ինձ համար էլ, ձե՛զ համար էլ: Իսկ ինչ վերաբերում է ձեր հողին, ապա ես ստիպված պետք է լինեմ ծախսել դրա վրա շատ երեկոներ, քանի որ յուրաքանչյուր անգամ ես հնարավորություն կունենամ բերելու մի քիչ:

— Օ՛, մենք շտապելու ոչինչ չունենք, սիրելի Ռոզա: Մեր կակաչները պետք է տնկվեն մեկ ամսից ոչ շուտ: Ինչպես տեսնում եք, մենք բավականին ժամանակ ունենք: Միայն թե ձեր կակաչը տնկելու ժամանակ դուք ճշտորեն պետք է պահպանեք իմ ցուցումները, այնպես չէ՞:

— Ես խոստանում եմ:

— Եվ երբ արդեն սոխուկը տնկված կլինի, դուք պետք է ամենայն մանրամասնությամբ հաղորդեք ինձ բոլոր այն հանգամանքները, որոնք կվերաբերեն մեր սանիկին. այսինքն՝ ջերմության փոփոխությունը, հետքեր՝ ծառուղում, հետքեր՝ թմբի վրա: Գիշերները դուք պետք է ականջ դնեք՝ կատունները շե՛ն այցելում արդյոք ձեր այգին: Երկու թըշ-

վառ կատուններ Գորգրեխաում փշացրին իմ երկու թմբերը:

— Կա՛մ, ես ականջ կդնեմ:

— Իսկ լուսնյակ գիշերներին... Ձեր սենյակից երևո՞ւմ է այգին, սիրելի մանկիկս:

— Ի՞մ ննջարանի պատուհանները նայում են այգուն:

— Հիանալի է: Լուսնյակ գիշերներին դուք պետք է հետևեք, թե արդյոք պարսպի արանքներից առնետներ գուրս չե՛ն գալիս. ես հանդիպել եմ այնպիսի ծաղկագործների, որոնք բողբոլում էին նույնց միայն նրա՝ համար, որ նա իր տապանի վրա մի գույգ առնետներ էլ է վերցրել¹:

— Ես կհետևեմ և, եթե այնտեղ առնետներ կամ կատուներ կան...

— Ամեն ինչ պետք է նախօրոք հաշվի առնել: Այնուհետև, — շարունակեց վան Բեռլեն, որը բանտում գտնվելուց ի վեր դարձել էր շատ կասկածամիտ, — այնուհետև կա մի կենդանի, որը առնետից ու կատվից էլ ավելի վտանգավոր է:

— Դա ի՞նչ կենդանի է:

— Դա մարդն է: Դուք հասկանո՞ւմ եք, սիրելի Ռոզա, աչքի առաջ ունենալով նույնիսկ, որ կարող են բանա ընկնել, գողանում են անգամ մեկ Ֆլորինը, այդ չնչին գումարը. առավել ևս կգողանան կակաչի սոխուկը, որն արժե հարյուր հազար Ֆլորին:

— Բացի ինձանից, ո՛չ որ այգի չի մտնի:

— Դուք այդ խոստանո՞ւմ եք:

— Ես երդվում եմ:

— Շատ բարի, Ռոզա: Ենորհակա՞լ եմ, սիրելի Ռոզա: Հիմա դուք իմ ամբողջ խնդրության աղբյուրն եք:

Եվ քանի որ վան Բեռլեի շրթունքները նույնպիսի ջերմությամբ, ինչպես նախորդ օրը, հպվեցին պատուհանի վանդակներին, և միաժամանակ արդեն գնալու ժամն էր, Ռոզան գլուխը ետ քաշեց և ձեռքը մեկնեց:

¹ Ավետարանի ստասպելում պատմվում է, որ նույն նահապետը, համաշխարհային շրհեղծից ազատվելով, իր տապանի վրա վերցրեց յուրաքանչյուր տեսակի կենդանուց մեկական գույգ: Այդ շրջահայեցության շնորհիվ, իբր թե, հետագայում էլ բոլոր կենդանիները շարունակեցին իրենց գուրսը:

Աղջկա գեղեցիկ ձեռքում կակաչի սոխուկն էր: Կոռնելիուսը կրքոտորեն համբուրեց նրա մատների ծայրերը: Արդյո՞ք նրա համար, որ այդ ձեռքը բռնել էր նշանավոր սև կակաչի սոխուկներից մեկը, թե՞ նրա համար, որ այդ ձեռքը պատկանում էր Ռոզային: Դա մենք թողնում ենք զուշակելու նրանց, ովքեր մեզանից ավելի փորձված են:

Այսպես, ուրեմն, Ռոզան մնացած երկու սոխուկներն ամուր սեղմած կրծքին՝ հեռացավ:

Արդյո՞ք նրա համար էր այդպես սեղմում կրծքին, որ գրանը նշանավոր սև կակաչի սոխուկներն էին, թե՞ նրա համար, որ սոխուկների տվել էր Կոռնելիուս վան Բեդլեն: Մեղ թվում է, որ այս խնդիրը նախորդից ավելի հեշտ է վճռել:

Ինչ էլ որ լինի, համենայն դեպս, այդ վայրկյանից սկսած, բանտարկյալի կյանքը դառնում է հաճելի և իմաստավորված:

Ռոզան, ինչպես տեսանք, նրան հանձնեց սոխուկներից մեկը:

Ամեն երեկո աղջիկը նրան բերում էր մի բուռ հող, որը վերցված էր այդու ամենալավ համարվող հատվածից:

Բերեց մի մեծ կճուճ, որի վերևի մասը ջարդելով՝ Կոռնելիուսը հիանալի թաղար դարձրեց: Նա թաղարը կիսով շափ լցրեց Ռոզայի բերած հողով, խառնեց զեօր շարացրած տիգրմին և հրաշալի սեահող ստացավ:

Ապրիլի սկզբներին նա տնկեց առաջին սոխուկը:

Մենք չենք կարող նկարագրել այն ջանքերն ու հնարանքները, որոնց դիմում էր Կոռնելիուսը՝ Գրիֆուսից թաքցնելու համար իր ուրախ տրամադրությունը: Փիլիսոփա բանտարկյալի համար կես ժամը մտքերի ու զգացմունքների մի ամբողջ հավերժություն է:

Ռոզան ամեն օր գալիս էր Կոռնելիուսի հետ զրուցելու Կակաչները, որոնց մասին այդ ընթացքում Ռոզան մի ամբողջ դասընթաց անցավ, նրանց խոսակցության հիմնական թեման էր: Սակայն, ինչքան էլ հետաքրքիր լիներ այդ թեման, չէր կարելի շարունակ միայն կակաչների մասին խոսել: Այսպիսով, նրանք խոսում էին նաև այլ բաների մա-

սին և, կակաչների սիրահարը, ի դարձանս իրեն, նկատեց, թե ինչպես իրենց զրույցի սահմանները զնալով ընդարձակվում են:

Միայն թե Ռոզան, որպես կանոն, իր գեղեցիկ զլուխը սկսել էր պատուհանից կես դուլյա՝ հեռու պահել, հավանաբար, սքանչելի ֆրիսլանդուհին ինքն իրենից էր վախենում, մանավանդ այն զեպպից հետո, երբ պայաց, որ բանտարկյալի շունը նույնիսկ վանդակների արանքից կարող է այրել երիտասարդ աղջկա սիրտը:

Մի հանդամանք այդ ժամանակ անհանգստացնում էր Կոռնելիուսին համարյա թե այնքան, որքան նրա սոխուկները, և նա շարունակ դրա մասին էր մտածում:

Նրան շփոթեցնում էր Ռոզայի կախավածությունն իր հորից:

Մի խոսքով, վան Բեդլիի, այդ նշանավոր բժշկի, հիանալի նկարչի, բարձր կրթության տեր, այդ վան Բեդլե-ժադկազործի կյանքը, մի մարդու, որը, անկասկած, առաջինը էաճեցներ այն հրաշալիքը, որը, ինչպես նախորդ վճռված էր, պետք է ստանար Rosa Barlaensis անունը, վան Բեդլիի կյանքը և առավել քան կյանքը՝ նրա բարեկեցությունը, կախված էր մեկ այլ մարդու ամենափոքր քմահաճույքից: Եվ այդ մարդը օժտված էր ամենանվագ մտավոր կարողություններով: Մարդ-բանտապահն ավելի քիչ գիտակցություն ուներ, քան այն կուզվեր, որով նա փակում էր դուռը, և ավելի կարծր էր, քան այն երկաթը, որով նա ամրացնում էր դռները:

Այսպես, ուրեմն, Կոռնելիուսի բարեկեցությունը կախված էր այդ մարդուց: Մի գեղեցիկ առավոտ Լեհշտեյնը նրան կարող էր շատ ախտը թվալ կամ կարող էր մտածել, որ օգն այդտեղ բավականաչափ լավ չէ, օգին այնքան էլ համեղ չէ, և կարող էր հեռանալ ամբողջից՝ սանելով իր հետ նաև աղջկան: Եվ նորից Ռոզան ու Կոռնելիուսը կբաժանվեին:

— Եվ այն ժամանակ, թանկագին Ռոզա, ինչի՞ պետք էն փոստային աղավինները, բանի որ դուք չեք կարող կարգալ իմ նամակները և ոչ էլ կարող եք ձեր մտքերը շարագրել:

— Գե, ի՞նչ արած,— պատասխանեց Ռոզան, որն իր

հոգու խորքում նույնպես վախենում էր հնարավոր բաժանումից, — մեր տրամադրություն տակ ամեն հրեկո մեկ ժամ կա, կարող ենք օգուտ քաղել դրանից:

— Սակայն, ինձ թվում է, — նկատեց Կոռնելիուսը, — որ մենք հիմա էլ անօգուտ չենք անցկացնում ժամանակը:

— Ավելի շատ օգուտ կարող ենք քաղել, — ժպտալով կրկնեց Ռոզան: — Ինձ գրել-կարգալ սովորեցրեք: Հավատացնում եմ, որ ձեր դասերն ինձ օգտակար կլինեն, և երբ որևէ ժամանակ մենք բաժանվենք, ապա դա կպատահի միայն իմ սեփական կամքի թիւյրանքով:

— Օ՛ր, — բացականչեց Կոռնելիուսը, — այդ դեպքում մեր առջև հավերժությունն է:

Թեթևակի թոթվելով ուսերը՝ Ռոզան ժպտաց:

— Մի՛թե դուք հավերժ պետք է բանտում մնաք, — պատասխանեց նա, — մի՛թե ձեզ կյանք պարգևելով, նորին մեծությունը ձեզ ազատություն չի շնորհի: Մի՛թե՞ դուք չեք մերադառնալու ձեր կալվածքները: Մի՛թե դուք նորից հարուստ չեք լինելու: Եվ երբ ազատության մեջ լինեք ու հարուստ, մի՛թե դուք ձեռով կամ կառքով անցնեիս՝ մի հայացքի չեք արժանացնի փոքրիկ Ռոզային, բանտապահի, այսինքն՝ համարյա թե դահճի աղջկան:

Կոռնելիուսը փորձում էր բողբոջել և, անկասկած, կբողբոջեր ամբողջ սրտով, սիրով լեցուն իր հոգու ամբողջ անկեղծությամբ:

Երիտասարդ աղջիկը նրան ընդհատեց.

— Ինչպե՞ս է ձեր կակալը, — ժպտալով հարցրեց նա: Կոռնելիուսի հետ կակալների մասին խոսելը Ռոզայի համար դարձել էր մի միջոց՝ ստիպելու նրան մոռանալ ամեն ինչ, նույնիսկ իրեն՝ Ռոզային:

— Վատ չէ, — պատասխանեց Կոռնելիուսը, — կաշին սևանում է, խմորումն արդեն սկսվել է, սոխուկի երակներն արդեն շերմանում են ու լցվում. մի շաբաթից, գուցե և ավելի շուտ, կարելի է նկատել ծլելու առաջին նշանները: Իսկ ձեր կակալը, Ռոզա:

— Օ՛ր, ես գործը շատ լավ եմ սկսել և ճշտորեն հետևել եմ ձեր ցուցումներին:

— Լսե՛ք ինձ, Ռոզա, իսկ ի՛նչ եք արել, — հարցրեց Կոռնելիուսը: Նրա աչքերը բոցկլտում էին և շունչն այնքան շերմ էր, որքան այն երեկո, երբ նրա աչքերն այրեցին Ռոզայի դեմքը, իսկ շունչը՝ նրա սիրտը:

— Ես, — սկսեց ժպտալ աղջիկը, քանի որ հոգու խորքում նա տեսնում էր բանտարկյալի երկակի սերը իր և քե կակալի նկատմամբ, — ես գործը լավ հիմքերի վրա եմ դրել. բաց տեղում, ծառերից ու պարսպից հեռու, ես մի թումբ եմ պատրաստել, որը մի քիչ ավազախառն է, ավելի խոնավ է, քան շոր, և շունի ամենափոքր քարի կտոր անգամ թումբը սարքել եմ այնպես, ինչպես դուք նկարագրեցիք:

— Բարի՛, բարի՛, Ռոզա:

— Այսպիսով, պատրաստ հողը սպասում է ձեր կարգադրությանը: Առաջին իսկ տաք օրը դուք կհրամայեք ինձ անկել սոխուկը, և ես կտնկեմ: Զէ՛ որ իմ սոխուկը կարելի է ձերինից ուշ ցանել, քանի որ իմս կունենա ավելի շատ օդ, արև ու հողաչին հյութեր:

— Ճիշտ է, ճիշտ, — Կոռնելիուսը ուրախությունից ծափ տվեց: — Գուք հրաշալի աշակերտուհի եք, Ռոզա, և դուք, իհարկե, կշահեք ձեր հարյուր հազար Ֆլորինը:

— Մի՛ մոռացեք, — ծիծաղելով ասաց աղջիկը, — որ ձեր աշակերտուհին, ինչպես ինձ անվանեցիք, պետք է, բացի կակալներ անցնելուց, մեկ այլ բան էլ սովորի:

— Այո՛, այո՛, ես էլ շահագրգռված եմ այնքան, որքան դուք, որպեսզի գրել-կարգալ սովորեք:

— Ե՛րբ ենք սկսելու:

— Հիմա՛:

— Ոչ, վա՛ղը:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետև մեր ժամն արդեն ավարտվեց և պետք է ձեզ մենակ թողնեմ:

— Աքզե՛ն, իսկ ի՛նչ ենք կարդալու:

— Օ՞,— պատասխանեց Ռոզան,— ես մի գիրք ունեմ,
 օրը, հուսով եմ, թե մեզ երջանկություն կբերի:
 — Ռեհմն, մինչև վաղը:
 — Մինչև վաղը:

17

Առաջին սոխուկը

Հաջորդ օրը Ռոզան եկավ հետք բերելով Կոռնել դե Վիտի ավետարանը:

Սվ սկսվեց սուսուցչի ու աշակերտուհու միջև այն հիասրանչ տեսարաններից մեկը, որն այնքան ուրախություն է պատճառում վիսպարին, եթե, իհարկե, նրա բախտից, դրանք զտանում են նրա գրչի նյութի:

Պատուհանը, այն միակ անցքը, որի օգնությամբ սիրահարները միմյանց տեսնում էին, շտիպողանց բարձր էր այն բանի համար, որ մինչև հիմա սոսկ միմյանց կրես տեսնելով և միմյանց հետ խոսելով բավարարվող երիտասարդները կարողանային Ռոզայի բերած գրքերը հեշտությամբ կարգալ:

Այդ պատճառով երիտասարդ ազջիկը ստիպված էր հենվել պատուհանին՝ գլուխը թեքելով գրքի վրա, որը նա աջ ձեռքով բռնում էր այնպես, որ լայաների յուշար ընկնի էջերին: Ռոզանցի ձեռքը շատ չհոգնի, Կոռնելիուսը յայտերը թաշկինակով կապեց պատուհանի վանդակին: Այսպիսով, Ռոզան մատով կարող էր հեռուել սառերին ու վանկերին, սրունք նա կոռնելիուսի պատճանջով պետք է կրկներ: Վերջինս պնդված եղեցնչա մի փայտիկով, վանդակի արանքից իր ուշիմ աշակերտուհուն ջուլց էր տալիս տառերը:

Լայտերը յուսավորում էր Ռոզայի վարդազույն դեմքը, նրա խոր, կապույտ աչքերը, բաց շագանակագույն մազերը, որոնք ֆրիսյանդուհիներին հատուկ ոսկեկար գլխանոցի տակ ավելի մուգ էին երևում: Նրա վեր բարձրացրած մասները, որոնցից արյունը երակներով ետ էր հոսում, դառնում էին բոլորովին բաց վարդազույն և շարունակ փոփոխվող գույնը,

կարծես թե բաց էր անում այդ նուրբ կաշվի տակ բարախող կյանքի գաղտնիքները:

Ռոզայի ընդունակությունները արագությամբ զարգանում էին Կոռնելիուսի կենսասու խելքի ազդեցության տակ, և, երբ դժվարությունները թվում էին բավականաչափ մեծ, ապա նրանց միմյանց մեջ խորասուզվող աչքերը, մեղմությամբ իրար հարվող թերթերունքները, նրանց միմյանց խառնրվող մազերը արձակում էին այնպիսի էլեկտրական կալ-

ծեր, որոնք ի վիճակի էին լույս սփռելու նույնիսկ ամենա-
անհասկանալի խոսքերի ու արտահայտութիւնների վրա:

Եվ Ռոզան այնուհետև իջնելով իր սենյակը՝ մտքում մե-
նակ կրկնում էր դասը, միաժամանակ սրտում կրկնելով իր
սիրո զազանի դասը:

Մի անգամ երեկոյան նա սովորականից կես ժամ ուշ
եկավ:

Կես ժամվա այդ ուշացումը շափազանց մեծ իրադար-
ձութուն էր, և Կոռնելիուսն անմիջապէս հարցրեց պատ-
ճառը:

— Օ՛, մի՛ նախատեք ինձ, — ասաց աղջիկը, — դա իմ
մեղքով չէր: Հայրս Լեւշտեյնում վերականգնել է իր հին ծա-
նոթութիւնը մի մարդու հետ, որը Հաագայում հաճախ էր
այցելում նրան, խնդրելով, որ հայրս իրեն ցույց տա բան-
տը: Դա մի լավ երիտասարդ է, խմելու մեծ սիրահար, որ
շատ ուրախ պատմութիւններ է պատմում և, բացի այդ,
առանց խնայելու, առատորեն վճարում է:

— Դուք նրան առաջ չէի՞ք ճանաչում, — զարմանքով
հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Ոչ, — պատասխանեց երիտասարդ աղջիկը, — ահա
արդեն երկու շաբաթ է, ինչ հայրս պոկ չի գալիս այդ նոր ծա-
նոթից, որը իր հերթին շատ ջանասիրութեամբ այցելում է մեզ:

— Օ՛, — նկատեց Կոռնելիուսը՝ անհանգստութեամբ գլուխն
օրորելով, բանի որ ամեն մի նոր իրադարձութիւն նրան
թվում էր ինչ-որ փորձանքի սկիզբ, — նա, հավանաբար, այն
լրաններին է, որոնց բանտ են ուղարկում՝ հետևելու և՛ բան-
տարկյալներին, և՛ նրանց հսկող պահակներին:

— Ես կարծում եմ, — ասաց Ռոզան ժպիտով, — որ
այդ հաճելի մարդն այստեղ կարող է հետևել բոլորին, միայն
ոչ իմ հորը:

— Իսկ ո՞ւմ կարող է նա հետևել այստեղ:

— Օրինակ, ինձ:

— Ձե՞զ:

— Իսկ ինչո՞ւ ոչ, — ասաց աղջիկը ծիծաղելով:

— Ախ, այո՛, դա ճշմարիտ է, — հոգոց հանելով նկա-
տեց Կոռնելիուսը, — ձեր ոչ բոլոր երկրպագուները պետք է

դատարկաձեռն վերադառնան, Ռոզա, այդ մարդը կարող է
դառնալ ձեր ամուսինը:

— Ես չեմ ասում այդ:

— Ասացեք խնդրեմ, ինչո՞վ եք հիմնավորում այդ ու-
րախութիւնը:

— Ասացեք ավելի շուտ՝ այդ վտանգը, պարոն Կոռնե-
լիուս...

— Շնորհակալութիւն, Ռոզա, դուք իրավացի եք, այդ
վտանգը...

— Ահա թե ինչով եմ հիմնավորում:

— Ես ձեզ լսում եմ, խոսե՛ք:

— Այդ մարդն արդեն Հաագայում մի բանի անգամ եկել
էր Բյուլտենհոֆ. հենց այն ժամանակ, երբ դուք այնտեղ
բանտարկված էիք: Երբ ես դուրս էի գալիս, ինքն էլ էր դուրս
գալիս. երբ ես եկա այստեղ, ինքն էլ եկավ: Հաագայում նա
դալիս էր ձեզ տեսնելու:

— Ինձ տեսնելո՞ւ:

— Այո: Բայց դա, անկասկած, պատրվակ էր. հիմա,
երբ դուք նորից բանտարկյալ եք, ավելի ճիշտ՝ երբ իմ հայ-
րը նորից ձեր բանտապահն է, նա այլևս ցանկութիւն չի
հայտնում ձեզ տեսնելու: Ես լսեցի, թե ինչպէս երեկ նա
հորս ասում էր, որ ձեզ չի ճանաչում:

— Ռոզա, ես խնդրում եմ, շարունակեք: Ես կաշխա-
տեմ որոշել, թե դա ի՞նչ մարդ է և ի՞նչ է ցանկանում:

— Դուք հավատացա՞՞ծ եք, պարոն Կոռնելիուս, որ ձեր
բարեկամներից ոչ մեկը չի կարող ձեզանով հետաքրքրվել:

— Ես բարեկամներ չունեմ, Ռոզա: Իմ դայակից բացի,
ուրիշ մարդ չունեմ. դուք նրան եք ճանաչում, նա էլ ձեզ է
ճանաչում: Ավա՛ղ: Այդ թշվառ կինը, առանց որևէ խորա-
մանկութեան, կգար և արտասովորով ձեզ կամ ձեր հորը կա-
սեր. «Սիրելի պարո՛ն, կամ սիրելի օրիորդ, իմ զավակը
գտնվում է ձեզ մոտ. տեսնո՞ւմ եք, թե ես ինչպիսի հուսահատ
վիճակում եմ, թույլ ավեր ինձ մի ժամով նրա մոտ գնալ, և
ես ամբողջ կյանքում կաղօթեմ ձեզ համար»: Օ՛, ո՛չ, —
շարունակեց Կոռնելիուսը, — բացի իմ բարի դայակից, ես
ուրիշ բարեկամներ չունեմ:

— Այդպէս, ուրեմն, մնում է կարծել այն, ինչ ես ենթադրում էի, մանավանդ, որ երեկ մայրամուտին, երբ ես փորում էի այն թումբը, որտեղ պետք է ձեր սոխուկը ցաննեմ, նկատեցի մի սովեր, որ սողաց անցավ կաղամախու հետեի դոնակի ու թանթրովնու արանքից: Ես ձեացրի, որ շնմ տեսնում: Դա մեր այդ օղան էր: Նա թաքնվել ու նայում էր, թե ես ինչպես եմ հողը փորում և, իհարկե, ինձ էր հետևում: Նա ինձ էր հետևում: Նա հետևում էր իմ բաճի ամեն մի շարժմանը, թափած ամեն բուռ հողին:

— Օ՛, այո՛, այո՛, դա, իհարկե, երկրպագու է,— ասաց Կոռնելիուսը:— Իսկ ի՞նչ է, նա երիտասարդ է, գեղեցիկ՞:

Եվ նա աղահոթյամբ նայելով Ռոզային, պնդամբերով թյամբ նրա պատասխանին էր սպասում:

— Երիտասարդ, գեղեցիկ,— փոթկալով բացականչեց Ռոզան:— Նա զզվելի դեմք ունի, նրա մարմինը ծանուված է: Նա մոտավորապես հիսուն տարեկան է և դեռ համարձակվում է նայել իմ գեղեցին ու ինձ հետ բարձրաձայն խոսել:

— Իսկ ինչպե՞ս է նրա անունը:

— Յակոբ Հիզելու:

— Նա ինձ անծանոթ է:

— Հիմա համոզվեցի՞ք, որ նա ձեզ համար չէ, որ այդտեղ է գալիս:

— Համենայն դեպս, Ռոզա, եթե նա ձեզ սիրում է, իսկ դա շատ հավանական է, քանի որ ձեզ տեսնել նշանակում է սիրել, դուք նրան չեք սիրում, այնպես չէ՞:

— Օ՛, իհարկե, ո՛չ:

— Դուք ուզո՞ւմ եք, որ ես չկասկածեմ:

— Ես պահանջում եմ այդ:

— Դե լավ, հիմա, Ռոզա, դուք կարողանում եք մի քիչ կարդալ և կկարդաք, չէ՞, եթե ես ամեն ինչ գրեմ խանդի ու անշատման տանջանքների մասին:

— Ես կկարդամ, եթե դուք գրեք խոշոր տառերով:

Քանի որ խոսակցությունը ստացավ այն ընթացքը, որը հենց անհանգստացնում էր Ռոզային, ապա նա որոշեց խոսքը շուտ տալ:

— Իսկ ինչպե՞ս է ձեր կակալը,— ասաց նա:

— Ինքներդ պատկերացրեք իմ ուրախությունը, Ռոզա՛: Այսօր առավոտյան ես զգուշությամբ քանդեցի հողի վերին շերտը, որ ծածկում է սոխուկը, արևի լայսի տակ լավ զննեցի և տեսա, որ երևում է առաջին ծիր: Ա՛խ, Ռո՛զա, իմ սիրան ուրախությունից հալչում էր: Այդ աննկատելի, սպիտակավուն բողբոջը, որին ճանճի թևի մի շարժումը կարող է պոկել, այդ կյանքի նշույլը, որը դրսևորվում է համարյա թե ինչ-որ անշոշափելի ձևով, ինձ հուզեց ավելի շատ, քան նորին մեծությունը հրամանը, որը Բյույտենհոֆյան կառավարանում կես ճամփից ետ դարձրեց դահճի սուրբ և վերադարձրեց իմ կյանքը:

— Ուրեմն, դուք հույս ունե՞ք,— ժպտալով հարցրեց Ռոզան:

— Օ՛, այո՛, հույս ունեմ:

— Իսկ ե՞րբ պետք է իմ սոխուկը տնկեմ:

— Առաջին իսկ բարեհաջող օրը: Ես այդ մասին կհայտնեմ: Սակայն ոչ մեկի ձեզ օգնական չվերցնեք: Գլխավորն այն է, որ երկրիս երեսին ո՛չ մեկին, ո՛չ մեկին չվստահեք այդ գաղանիքը: Բանն այն է, որ գիտակ մարդը սոխուկին նայելուն պես, կարող է նրա արժեքն իմանալ: Եվ գլխավորը, սիրելի Ռոզա, գլխավորը, շատ խնամքով պահեք ձեզ մոտ եղած երրորդ սոխուկը:

— Փաթաթված է հենց այն թղթի մեջ, ինչով որ տվեցիք, պարոն Կոռնելիուս, և թաքցված է իմ պահարանի ամենախորքում, իմ ժանյակների մեջ, որոնք, առանց ծանրություն պատճառելու, չերմացնում են նրան: Դե, ցտեսություն, իմ խեղճ բանտարկյալ:

— Ինչպես, արդե՞ն

— Պետք է գնալ:

— Այդքան ուշ գալ և Եյդքան շուտ գնալ:

— Հայրս կարող է անհանգստանալ, որ ես այդքան ուշ եմ տուն գնում. իսկ երկրպագուն կարող է կասկածել, որ ինքը մրցակից ունի:

Հանկարծ նա անհանգստացած տկանջ գրեց:

— Ի՞նչ պատահեց,— հարցրեց վան Բեռլեն:

— Ինձ թվաց, որ ես լսում եմ...

— Ի՞նչ եք լսում:
— Ինչ-որ քայլերի նմանվող ձայն սանդուղքի վրա:
— Այո, ճիշտ է,— ասաց Կոռնելիուսը,— բայց դա, համենայն դեպս, Գրիֆուսը չէ, նրա քայլերը գեո շատ հեռավից լսվում են:

— Ոչ, դա հայրս չէ, ես հավատացած եմ: Սակայն...

— Սակայն...

— Դա կարող է պարոն Յակոբը լինել:

Ռոզան նետվեց դեպի դուռը և, իրոք, մինչև աղջիկը կիշներ առաջին տասն աստիճանները, լավեց դռան արագ փակվելու ձայն:

Կոռնելիուսը շատ անհանգստացավ, սակայն դա նրա համար դեռևս միայն նախերգանք էր:

Երբ շար ճակատագիրը սկսում է իրագործել իր վատ նպատակները, շատ սակավ է պատահում, որ նա այդ մասին չի նախազգուշացնում իր զոհին, նման այն կովարար մարդուն, որը նախազգուշացնում է իր հակառակորդին, որպեսզի վերջինս համապատասխան միջոցներ ձեռք առնի:

Համարյա թե միշտ, այդ նախազգուշացումները, որ մարդ բնազդաբար կամ էլ սրոշ անշունչ առարկաների միջոցով ընկալում է, համարյա թե միշտ գրանք մարդկանց կողմից հաշվի չեն առնվում:

Հաջորդ օրն անցավ առանց իրադարձությունների: Գրիֆուսը երեք անգամ ստուգեց խցերը: Սակայն ոչինչ չգտավ: Երբ Կոռնելիուսը լսում էր բանապահի մտեցող քայլերի ձայնը, իսկ Գրիֆուսն այն հույսով, որ բանտարկյալի գաղտնիքը կրացի, միշտ տարրիս ժամերի էր գալիս, երբ Կոռնելիուսը լսում էր իր բանտապահի ոտնաձայնը, նա կճուճը սկզբում դնում էր տանիքի քիվին, այնուհետև անմիջապես՝ իր պատուհանների տակ ցցված քարերին: Այդ նա անում էր իր հնարած մի սարքավորման միջոցով, որը նման էր ֆերմաներում պարկերով ցորենն իջեցնող ու բարձրացնող հարմարանքին: Ինչ վերաբերում է պարանին, որի օգնությամբ այդ սարքավորումը գործի էր դրվում, ապա մեր մեքենագործը խորամանկություն էր ունեցել դա թաքցնելու մամուռի մեջ, որով ծածկված էին աղյուսներն ու քարերը:

Գրիֆուսը ոչինչ չէր կասկածում:

Սակայն մի առավոտ Կոռնելիուսը տարված իր սոխուկի դնումով, որի ծիլն արգեն գույս էր եկել, շլեց, թե ինչպես ծեր Գրիֆուսը վեր բարձրացավ: Այդ օրը ուժեղ քամի էր և աշտարակում ամեն ինչ ճոճոտում էր: Հանկարծ դուռը բացվեց, և Կոռնելիուսը, որը կճուճը դրել էր ծնկներին, ցրնցվեց անսպասելիությունից:

Գրիֆուսը բանտարկյալի ձեռքին տեսնելով անհայտ, հեռապես անթույլատրելի ասարկա, ալիքի արագ, բան բաղեն կարող էր նետվել իր զոհի վրա, նետվեց դեպի Կոռնելիուսը:

Պատահաբար, թե ճակատագրական ճարտկություն, որով երբեմն շար ոգին օժտում է շարամիտ մարդկանց, նա իր հակադաս կոշտուկավոր ձեռքով ընկավ կճուճի ուղղակի մեղեցող, սևահողի վրա, որտեղ թաղված էր թանկարժեք սոխուկը: Եվ ընկավ հենց այն ձեռքով, որը դաստակի մոտ շարդված էր և որը վան Բեռլին այնքան լավ բուժեց:

— Այս ի՞նչ է այստեղ,— դուռաց նա,— վերջապես ձեզ բռնեցի՞:

Եվ նա իր ձեռքը մխրճեց հողի մեջ:

— Ես ոչինչ չունեմ, ոչինչ չունեմ,— ամբողջ մարմնով դողալով բացականչեց Կոռնելիուսը:

— Ա՛, բռնեցի ձեզ: Հողով կճուճ, այստեղ ինչ-որ հանցագործ գողտնիք կա:

— Թանկագին Գրիֆուս...— աղաչում էր վան Բեռլին, նման այն լորին, որի բույնը հնձվորը ձվերի հետ միասին, հնձել էր:

Սակայն Գրիֆուսն իր ճանկերի նման մատներով սկսեց հողը փորփորել:

— Գրիֆուս, Գրիֆուս, զգո՛ւյշ,— զուստովելով ասաց Կոռնելիուսը:

— Ի՞նչ կա, սատանան տանի,— փնթփնթում էր բանտապահը:

— Զգո՛ւյշ, ասում եմ, դուք նրան կսպանե՛ք:

Արաց շարժումով, հուսահատված, նա բանտապահի

ձեռքից խլեց կճուճը և, ինչպես մի թանկարժեք դանձ, ձեռքերով ծածկեց:

Համառ Գրիֆուսը համոզված, որ ինքը բաց է արել Օրանի արքայազնի դեմ ուղղված մի զավաղրություն, իր փայլաբարձրացրեց՝ բանտարկյալին հարվածելու նպատակով: Սակայն տեսնելով, որ Կոռնելիուսը վճռել է ամեն գնով պահպանել իր ծաղկամանը, հասկացավ, որ բանտարկյալի համար այդ կճուճն ավելի թանկ արժե, քան գլուխը:

Եվ նա աշխատում էր բանտարկյալի ձեռքից խլել կրճուճը:

— Ա՛,— դուեց նա,— նշանակում է դուք ապստամբո՞ւմ եք:

— Ձեռք մի՛ տվեք իմ կակաշին,— գոռում էր վան Բեռլեն:

— Այո՛, այո՛, կակա՛շ,— գոռում էր ծերուկը:— Մեզ ծանոթ են պարոնայք բանտարկյալների խորամանկությունները:

— Սակայն, ես երգվում եմ...

— Տվե՛ք,— կրկնում էր Գրիֆուսը՝ ոտքը խփելով գետնին:— Տվե՛ք, թե չէ կկանչեմ պահակներին:

— Կանչե՛ք ում ցանկանում եք, սակայն դուք այս խեղճ ծաղիկը ձեռք կրկրեք իմ կյանքի հետ մեկտեղ:

Գրիֆուսը հատազած նորից իր ձեռքը մխրճեց հողի մեջ և այս անգամ գուրս հանեց սոխուկը: Վան Բեռլեն երջանիկ էր, որ իրեն հաջողվեց փրկել կճուճը, սակայն նա չէր կասկածում, որ կճուճի պարունակությունն իր հակառակորդի ձեռքին է, Գրիֆուսն ամբողջ ուժով գետին խփեց փափկած սոխուկը, որը զարնվելով քարի սալահատակին՝ ճխլվեց և խառնվելով հողի հետ՝ ճզմվեց բանտապահի կուպիտ կոշիկների տակ:

Այդ ժամանակ միայն վան Բեռլեն տեսավ սճրագործությունը, նկատեց սոխուկի թաց հետքերը, հասկացավ Գրիֆուսի վայրենի ուրախության պատճառը և հուսահատ մի ճիշարձակեց: Վան Բեռլեի ուղեղով կայծակի նման մի միտք անցավ. սպանել այդ հրեշավոր մարդուն: Արյունը խփեց նրա գլխին, սըճերի առաջ սեպացավ և Կոռնելիուսը երկու ձեռքով

բարձրացրեց ծանր, այժմ արդեն անպետք հողով լցված կճուճը: Մի վայրկյան, և կճուճը կիչեցներ ծեր Գրիֆուսի ճաղատ գլխին: Նրան կանգնեցրեց մի ճիշ, ճիշ, որի մեջ միախառնված էին արցունքներն ու սարսուփը: Ս.յդ Ռոզան էր ճշում վանդակապատ պատուհանի հետևից, գունատ, զոզոզացող ձեռքերը կրկինք տարածած Ռոզան: Ես ուզում էր նետվել հոր և իր բարեկամի միջև:

Երբ Գրիֆուսը հասկացավ, թե ինչպիսի վտանգի էր ենթարկվել, նա սկսեց սարսափելի սպառնալիքներ տեղալ:

— Ո՛,— նկատեց Կոռնելիուսը,— պետք է շատ ստոր ու բով մարդ լինել, որպեսզի թշվառ բանտարկյալից խլել նրա միայ մխրճարությունը՝ կակաշի սոխուկը:

— Օ՛, այդ ինչպիսի հանցագործություն կատարեցիք, հայրիկ,— անայց Ռոզան:

— Ա՛խ դու, շաղակրատ,— շուտ գալով դեպի աղջիկը, գոռաց կատաղությունից փրփրած ծերուկը:— Քիթք մի՛ խոթիր այնանդ, որտեղ քո կարիքը չեն ղգում և, որ կարևորն է, կորի՛ր այստեղից, արա՛գ:

— Ստո՛ր, ստո՛ր,— հուսահատորեն կրկնում էր Կոռնելիուսը:

— Վերջ ի վերջո, դա միայն մի կակաշ է,— ավելացրեց Գրիֆուսը մի քիչ շփոթված:— Ես կարող եմ ձեզ, որքան ցանկանաք, կակաշներ առլ, տանիքում ես մի երեք հարյուր հատ ունեմ:

— Գրողի ծոցը ձեր կակաչները, — գոռաց Կոռնելիուսը: — Գուք իրար արժևք: Եթե ես հարյուր միլիարդ ունենայի, այդ բոլորը կտայի այն մեկի համար, որը ճզմեցիք:

— Ահա՛, — հաղթանակած ասաց Գրիֆուսը: — Ահա՛, տեսնո՞ւմ եք, ձեզ համար կարևորը բոլորովին էլ կակաչը չէ: Ահա՛, տեսնո՞ւմ եք, որ այն փոքրիկ բանը միայն տեսքով էր կակաչ, իրականում իր մեջ թարցնում էր ինչ-որ սատանայական մի բան, դուցե ինչ-որ միջոց, որով գուք պետք է դրազրույթյան մեջ մտնեիք նորին մեծության թշնամիների հետ, այն մարդու թշնամիների, որը ձեզ կյանք պարգևեց: Ես ճիշտ էի ասում, որ իզուր ձեր գլուխը չկտրեցին:

— Հայրի՛կ, հայրի՛կ, — բացականչեց Ռոզան:

— Դե ի՞նչ, ավելի լավ, — կրկնում էր Գրիֆուսը՝ ավելի ու ավելի գրգռվելով, — ես դա ոչնչացրի, ես դա ոչնչացրի: Եվ այդ կերկնվի ամեն անգամ, եթե նորից ձեռնարկեք այդ գործը: Այո՛, այո՛, ձեզ նախազգուշացնում եմ, հենց որ նորից ձեռնարկեք այդ գործը: Այո՛, այո՛, ես ձեզ, սիրելի բարեկամս, զգուշացրի, որ կաշխատեմ, որքան կարելի է ձեր կյանքն անտանելի դարձնել:

— Անիծվե՛ս դու, անիծվե՛ս, — զրթմնջում էր բոլորովին հուսահատված Կոռնելիուսը և դողացող մատներով շոշափում էր սոխուկի մնացորդները, որն այնքան ուրախությունների ու հույսերի աղբյուր էր:

— Մինք վաղը մյուսը կանկենք, պարոն Կոռնելիուս, — շշուկով ասաց Ռոզան, որին հասկանալի էր ծաղկագործի անմխիթար վիշտը:

Եվ նրա քնքուշ խոսքերը բալլամի կաթիլների նման ընկան Կոռնելիուսի արյունակալած վերքին:

Ռոզայի երկրպագուն

Ռոզան դեռ չէր վերջացրել այս խոսքերը, երբ սանդուղքներից մի ձայն լսվեց: Ինչ-որ մեկը հարցնում էր Գրիֆուսին, թե ի՞նչ է պատահել:

— Գուք լսո՞ւմ եք, հայրիկ, — ասաց Ռոզան:
— Ի՞նչը:
— Պարոն Յակոբը ձե՛զ է կանչում: Նա անհանգստանում է:

— Ահա թե ինչպիսի աղմուկ բարձրացրիք, — նկատեց Գրիֆուսը: — Կարելի էր կարծել, որ այս գիտնականն սպանում է ինձ: Օ՛, այս գիտնականները միշտ մարդկանց մեծ նեղություններ են պատճառում:

Այնուհետև Ռոզային մատնացույց անելով ասեղուղները, ասաց.

— Հասպա, առաջ անցիր, տիրուհիս: — Եվ կողպելով դուռը, նա գոչեց. — Յակոբ, բարեկամս, գալիս եմ:

Գրիֆուսը հեռացավ տանելով իր հետ Ռոզային, և թըշվառ Կոռնելիուսին թողնելով խոր վշտի ու մենակության մեջ:

— Օ՛, դու ինձ սոլանեցիր, ծեր դահիճ: Ես այս վիշտը տանել չե՛մ կարող:

Եվ ճիշտ որ, խեղճ գիտնականը կհիվանդանար, եթե նախախնամությունն ուղարկած շինեք այն մեկին, որը իմաստավորում էր նրա կյանքը և որի անունը Ռոզա էր:

Նույն երեկոյան աղբիկը եկավ:

Առաջին բանը, որ նա հայտնեց, այն էր, թե իր հայրն այլևս Կոռնելիուսին չի խանդարելու ծաղիկներ ցանել:

— Այդ որակողի՞ց է ձեզ հայտնի, — խղճալի ձայնով հարցրեց բանտարկչալը:

— Ես այդ գիտեմ, քանի որ այդ մասին ինքն ասաց:

— Գուցե նրա համար, որ ինձ խաբի՛:

— Ոչ, նա զզուտ է:

— Օ՛, այո՛, այո՛, սակայն շափազանց ուշ է:

— Նա զզաց ոչ իր կամքով:

— Իսկ ինչպի՞ս պատահեց:

— Եթե իմանաք, թե նրա բարեկամը դրա համար ինչպե՞ս նրան պախարակեց:

— Ա՛, պարոն Յակոբը: Ինչպես երևում է, այդ պարոն Յակոբը ձեզանից բոլորովին չի հեռանում:

— Համենայն դեպս, նա մեզ շատ սակավ է մենակ թողնում:

Եվ աղչիկը ժպտաց այնպիսի ժպտով, որը իսկույն կեթ մի պահ ցրեց Կոռնելիուսի դեմքը ծածկող խանդի ստվերը:

— Այդ ինչպե՞ս պատահեց, — հարցրեց բանտարկյալը:

— Ահա թե ինչպիսի Ընթրիքի ժամանակ հայրս իր բարեկամի խնդրանքով պատմեց կահաչի, ավելի ճիշտ՝ սոխուկների հետ կապված պատմությունը, և պարծեցավ իր հետոսությամբ, որ ճգմել, ոչնչացրել է սոխուկը:

Կոռնելիուսը մի հառաչ արձակեց, որ նման էր տնջոցի:

— Եթե դուք այդ վայրկյանին տեսնեի՞ր մեր Յակոբին, — շարունակեց Ռոզանո — Ճշմարիտ, ինձ թվաց, թե նա բերդը կրակի կտա. նրա աչքերն այրվում էին, ինչպես երկու ճրագներ, նրա մազերը բիզ-բիզ կանգնեցին. նա ջղաձգորեն սեղմում էր բառուցքները. եղավ մի պահ, երբ ինձ թվաց, թե նա կխեղդի հորս: «Դու՛րք այդ արեցիք, — գոռաց նա, — դուք ճգմեցիք սոխու՛կը»: — «Ի՛հարկե», — պատասխանեց հայրս: «Դա՛ անազնի՛վ բան է, — շարունակում էր գոռալ Յակոբը: — Դա ստորություն է: Դուք հանցագործ եք»: «Ի՛նչ է, դուք էլ խելքներդ թոցրել եք»: — հարցրեց հայրս իր բարեկամին:

— Օ՛, ինչ ազնիվ մարդ է այդ Յակոբը, — շնչաց Կոռնելիուսը: — Նա մեծ սիրտ ունի և ազնիվ հոգի:

— Համենայն դեպս, նախատել մեկին այնքան, որքան նա՛ նախատեց իմ հորը, ավելին հնարավոր չէ, — ավելացրեց Ռոզանո:

— Նա բառացիորեն կաշվից դուրս էր եկել: Շարունակ կրկնում էր. «Ոչնչացնել սոխու՛կը, ոչնչացնե՛լ Օ՛, աստված իմ, աստված իմ, ոչնչացնե՛լ»:

Այնուհետև դառնալով ինձ, նա հարցրեց. «Բայց չէ՞ որ նա մեկ սոխուկ չուներ»:

— Նա այդպես հարցրե՛ց, — անհանգստանալով հարցրեց Կոռնելիուսը:

«Դուք կարծում եք, որ նա էլի՞ ունի, — հարցրեց հայրս: — Շատ լավ, կփնտրենք նաև մնացածները»:

«Դուք մտադիր եք մնացածներն էլ փնտրել», — բացականից Յակոբը՝ բռնելով հորս օձիքից, սակայն իսկույն կեթ բաց թողեց:

Այնուհետև նա դարձավ ինձ.

«Իսկ ի՛նչ պատասխանեց զրան թշվառ երիտասարդը»: — Նա չգիտեի ինչ պատասխանել: Դուք ինձ խնդրել էիք ոչ ոքի շատել, թե որքա՛ն մեծ նշանակություն եք տալիս այդ սոխուկներին: Բարեբախտաբար, հայրս հանեց ինձ այդ դժվար կացությունից:

«Ինչ ասա՛ց: Դե, կատաղությունից փրփրել էր»:

Նա լուրհասակեցի հորս. «Ի՛հարկե, նա պետք է կատաղեր 24՝ որ նրա հետ վարվեցին այդքան դաժան ու կոպիտ»:

«Ահա՛ թե ի՛նչ, դու դժվե՛լ ևս, ի՛նչ է, — գոռաց իր հերթին հայրս: — Ասացիք խնդրեմ, ինչպիսի՞ դժբախտություն, ճգմել կահաչի մի սոխուկ: Մի Ֆլորինով Հորվումի շուկայում կարելի է հարյուր հատ գնել»:

«Սակայն, դուցե ավելի քիչ արժեքավորները, քան այդ սոխուկն էր», — ի դժբախտություն ինձ, ավելացրի ես:

— Ի՛նչ տպալորություն թողեցին այդ խոսքերը Յակոբի վրա, — հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Պետք է ասեմ, որ այս խոսքերը լսելիս Յակոբի աչքերը կաշմակներ արձակեցին:

— Այո, սակայն դա բոլորը չէր, — նկատեց Կոռնելիուսը, — նա երեկ էլի ինչ-որ բան ասաց:

— «Նշանակում է, զեղեցկուհի Ռոզա,— ասաց նա դանդաղ,— դուք կարծում եք, որ դա շա՛տ արժեքավոր սոսիսակ էր»:

— Ես զգացի, որ սխալ եմ թույլ տվել:

«Քրտեղի»-յ իմանամ,— անփուլթ պատասխանեցի ես,— մի՛թե կակաչներից բան եմ հասկանում: Ես գիտեմ միայն, քանի որ մենք ստիպված ենք մեր ամբողջ կյանքի ընթացքում, ավա՛ղ, ապրել բանտարկյալների հետ, ապա գիտենք, որ նրանց համար ամեն մի զբաղեցնող բան մեծ արժեք է ներկայացնում: Այդ վան Ռեոլին պարճանում էր թշվառ մոտեցնողով: Եվ ահա, ես ասում եմ, որ դաժանութուն էր նրան այդ զբաղմունքից զրկելը»:

«Սակայն ամենից առաջ անդրադառնանք նրան,— նկատեց հայրս,— թե ինչպե՛ս էր նա ձեռք բերել այդ սոխուկը: Ինձ թվում է, որ վատ՝ էր լինի իմանալ»:

Ես աչքերս հեռացրի, որ չհանդիպեմ հորս հայացքին, սակայն իմ աչքերը հանդիպեցին Յակոբի աչքերին: Թվում էր, թե նա ջանում է թափանցել իմ մտքերի ամենախորքը:

Հաճախ զրգոված վիճակը ազատում է մեզ ուղղակի պատասխանից: Ես թափ տվի ուսերս, շուտ եկա և ուղղվեցի դեպի դուռը:

Սակայն ինձ կանգնեցրեց մի խոսք, որը, չնայած շատ ցածր ասվեց, բայց ես լսեցի:

Յակոբն ասաց հորս. «Դա այնքան էլ գժվար չէ, օտառանա՛ն տանի»: «Այո՛, խուզարկել նրան, և, եթե էլի սոխուկներ կան, ապա մենք դրանք կդռնենք»,— պատասխանեց հայրս: «Այո, սովորաբար սոխուկները երեքն են լինում»:

— Երե՛քն են լինում,— բացականշեց Կոռնելիուսը,— նա ասաց, որ ինձ մոտ երե՛ք սոխուկներ կան:

— Դուք պատկերացնո՞ւմ եք, որ այդ խոսքերը ինձ էլ ապշեցրին այնքան, որքան ձեզ: Ես շուտ եկա: Նրանք երկուսն էլ այնպես կլանված էին, որ չնկատեցին իմ շարժումը: «Սակայն, կարող է պատահել, որ նա այդ սոխուկներն իր մոտ չի պահում»,— նկատեց հայրս: «Այդ գեպքում ինչ-որ պատրվակով դուրս բերեք նրան խզից, իսկ ես այդ ժամանակ կխուզարկեմ»:

— Օ՛ր,— ասաց Կոռնելիուսը,՝ ձեր այդ Յակոբը սոսիսակն է:

— Այո, ես էլ դրանից եմ վախենում:

— Ասացե՛ք ինձ, Ռոզա...— մտախոհ շարունակեց Կոռնելիուսը:

— Ի՞նչ:

— Դուք ասացիք չէ՞, այն օրը, երբ թումբ էիք պարաստում, այդ մարդը հետևում էր ձեզ:

— Այո՛:

— Որ նա սովերի նման թաքնվեց թանթրվենու հետևում:

— Ճիշտ է:

— Որ նա ձեր բահի ամեն մի շարժումին հետևում էր:

— Ամեն մի:

— Ռոզա,— գունատվելով ասաց Կոռնելիուսը:

— Դե, ի՞նչ:

— Նա ձե՛զ չի հետևում:

— Իսկ ո՞ւմ է հետևում:

— Նա ձե՛զ չի սիրահարված:

— Իսկ այդ զեպքում ո՞ւմ է սիրահարված:

— Նա հետևում է իմ սոխուկին: Նա սիրահարված է իմ կակաչին:

— Ա՛, դա շատ հնարավոր է,— համաձայնեց Ռոզան:

— Ուղո՞ւմ եք դրանում համոզվել:

— Իսկ ինչպե՞ս:

— Դա շատ հեշտ է:

— Ինչպե՛ս:

— Վաղը դնացե՛ք այգի, աշխատե՛ք այնպես անել, որ Յակոբն այդ մասին, ինչպես նախորդ անգամ, իմանա և հետևի: Ձևացրե՛ք, որ դուք սոխուկ եք տնկում, հետո այգուց դուրս եկե՛ք և դռնակից նայե՛ք. դուք կտեսնեք, թե այդ մարդն ի՞նչ կանի:

— Լավ, իսկ հետո՞:

— Դե, հետո մենք, համաձայն նրա վարմունքի, կորոշենք մեր անելիքը:

— Ա՛խ,— հաստից Ռոզան,— դուք, պարոն Կոռնելիուս, շատ եք սիրում ձեր կակաչները:

— Այո՛, — պատասխանեց բանտարկյալը, — այն պահից, երբ ձեր հայրը տրորեց այդ դժբախտ սոխուկը, ինձ թվում է, թե իմ կյանքի մի մասը խլեցին:

— Լսեցեք, ցանկանո՞ւմ եք փորձել մեկ միջոց կա:

— Ի՞նչ միջոց:

— Ցանկանո՞ւմ եք ընդունել իմ հոր առաջարկը:

— Ի՞նչ առաջարկ:

— Չէ՞ որ նա ձեզ առաջարկեց կակաշների հարյուրից ավելի սոխուկներ:

— Այո, դա ճշմարիտ է:

— Վերցրեք երկուսը կամ երեքը և այդ երկու-երեքի միջև կարող եք աճեցնել նաև ձեր սոխուկը:

— Այո, դա վատ չէր լինի, — հոնքերը հավաքելով ասաց Կոռնելիուսը, — եթե միայն ձեր հայրը մենակ լիներ, սակայն այն մյուսը... այդ Յակոբը, որը ձեզ հետապնդում է...

— Ա՛խ, այո՛, ճիշտ որ: Համենայն դեպս, մտածեք: Ինչպես տեսնում եմ, դրանով ձեզ մեծ հաճույթից եք զրկում:

Այդ խոսքերը նա ասաց ժպիտով, որը զուրկ չէր ծաղրից:

Կոռնելիուսը մի պահ մտասուզվեց: Երևում էր, որ նա պայքարում է մի մեծ ցանկություն դեմ:

— Համենայն դեպս, ո՛չ, — բացականչեց նա իմաստուն ստոիկի նման: — Ո՛չ: Դա կլիներ թուլություն, դա կլիներ անմտություն: Մտորություն կլիներ զայրույթի, նախանձի ու քմահաճույթի բախտին հանձնել մեր վերջին հույսը: Ո՛չ, Ռոզա, ո՛չ: Վաղը մենք որոշում կընդունենք ձեր սոխուկի վերաբերյալ: Հետևելով իմ ցուցումներին՝ դուք կաճեցնեք այն: Իսկ ինչ վերաբերում է երրորդին, պահեք ձեր պահարանում, ինչպես ժլատն է պահում իր առաջին կամ վերջին ոսկյա դրամը, ինչպես մայրը պահում է իր որդուն, ինչպես վիրավորը պահում է իր երակներում հոսող արյան վերջին կաթիլը: Պահե՛ք այն, Ռոզա: Ես նախազգում եմ, որ դա է մեր փրկությունը, մեր հարստությունը: Պահպանեք, իսկ եթե երկնային կրակը թափվի Լեռնտեյնի վրա, երզվե՛ք ինձ, Ռոզա, որ ձեր մատանիների, ձեր թանկարժեք զարդերի

ձեր հրաշալի ոսկյա զլխանոցի, որն այդպես զարդարում է ձեր դեմքը, երզվե՛ք, Ռոզա, որ այդ բուռրի փոխարեն դուք կփրկեք այդ վերջին սոխուկը, որն իր մեջ կրում է իմ սև կակաշը:

— Հանգիստ եղեք, պարոն Կոռնելիուս, — մեղմ ձայնով ու հանգիսավոր տիրությամբ ասաց Ռոզան: — Հանգիստ եղեք, ձեր ցանկություններն ինձ համար սրբություն են:

— Եվ նույնիսկ, — շարունակեց հրիտասարդը ավելի ու ավելի ոգեշնչվելով, — եթե դուք նկատեք, որ ձեզ հետևում են, որ ձեր ամեն մի բայը հետապնդվում է, որ ձեր խոսակցությունները ձեր հոր կամ այդ սարսափելի Յակոբի մոտ, որին ես ատում եմ, կասկածներ են հարուցում, այն ժամանակ, Ռոզա, առանց վարանելու զոհեք ի՛նձ, յ՛նձ, որ միայն ձեզանով է ապրում, որը բացի ձեզանից երկրի երեսին ուրիշ ո՛չ մի մարդ չունի. զոհեք ինձ, և այլևս մի՛ այցելե՛լուք:

Ռոզան զգաց, թե ինչպես նրա սիրտը կրծքի տակ կուչ է գալիս. աչքերը լցվեցին արցունքներով:

— Ավա՛ղ, — ասաց նա:

— Ի՞նչ, — հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Ես տեսնում եմ...

— Գուք ի՞նչ եք տեսնում:

— Ես տեսնում եմ, — հեկեկալով ասաց աղջիկը, — որ դուք կակաշներն այնքան ուժեղ եք սիրում, որ ուրիշ զգացմունքի համար ձեր սրտում այլևս տեղ չկա:

Եվ նա փախավ:

Աղջկա գնալուց հետո Կոռնելիուսն անցկացրեց իր կյանքի ամենածանր գիշերներից մեկը:

Ռոզան նրա վրա բարկացավ և իրավացի էր: Գուցե նա այլևս չգա բանտարկյալի մոտ և ճիշտ կանի. ինքն այլևս ոչինչ չի իմանա ո՛չ Ռոզայի, ո՛չ էլ իր կակաշների մասին:

Սակայն մենք պետք է խոստովանենք, որ համոթ մեր հերոսի և այգեղործի, Կոռնելիուսի երկու հրապուրանքներից ավելի ուժեղ էր Ռոզայի հրապույրը: Եվ երբ գիշերվա

ժամը երեքին մտտ տանջված ու խղճի խայթի երկյուղից հետապնդվող Կոռնելիուսը վերջապես քնեց, նրա երազներում սև կակաչը իր տեղը զիջեց շիկահեր ֆրիսլանդուհու սքանչելի կապույտ աչքերին:

19

Կինը և ծաղիկը

Սակայն խեղճ Ռոզան, իր սենյակում փակված, չէր կարող իմանալ, թե Կոռնելիուսը ինչի՞ և ո՞ւմ մասին էր երազում: Նրա խոսքերը հիշելիս Ռոզան հակված էր մտածելու, որ վան Բեռլեն ավելի շատ երազում է կակաչի, քան իր մասին: Սակայն նա սխալվում էր:

Քայց չկար մեկը, որ ասեր, թե սխալվում է, այդ պատճառով էլ Կոռնելիուսի անդուլջ խոսքերը թուշնի կաթիլների նման թունավորել էին աղջկա հոգին և նա այժմ ոչ թե երազում, այլ լաց էր լինում:

Վրեկով խելոք և բավական զգայուն աղջիկ, Ռոզան իրեն գնահատում էր ըստ արժանվույն. նա նկատի ունեւր ոչ թե իր բարոյական ու ֆիզիկական հատկանիշները, այլ սոցիալական դրությունը:

Կոռնելիուսը գիտնական է, Կոռնելիուսը հարուստ է կամ, համենայն դեպս, մինչև գույքի բռնազրավումը եղել է հարուստ: Կոռնելիուսը առևտրական բուրժուազիայից էր սերում, որն իր ցուցափեղկերը գերքի նման նկարագարողելով՝ ավելի էր հպարտանում, քան կարող էր հպարտանալ տոհմիկ ազնվականությունն իր իսկական գերբով: Այդ պատճառով Կոռնելիուսը Ռոզային չէր կարող նայել որպես սոսկ գլարճալիքի, բայց և թե հարկ լիներ նվիրելու իր սիրտը, նա, իհարկե, ավելի շուտ կնվիրեր կակաչին՝ ծաղիկներից ազնւրվագուշին ու ամենանվիրականին, քան Ռոզային, բանտապահի համեստ աղջկան:

Ռոզան հասկանում էր, թե ինչու Կոռնելիուսը նախընտ-

րությունը տալիս է սև կակաչին. հենց դրանից էլ նրա հուսահատությունն ավելի էր խորանում:

Եվ ահա, անբուն դիշեր անցկացնելուց հետո, Ռոզան որոշում ընդունեց՝ այլևս չմտենալ փոքրիկ պատուհանին:

Սակայն մի կողմից նրան հայտնի էր, թե Կոռնելիուսն ինչպիսի բուն անձկությամբ է սպասում սև կակաչի մասին տեղեկությունների ստանալուն. մյուս կողմից նա չէր ցանկանում իրեն վտանգի ենթարկել և գնալ մի մարդու մոտ, որի նկատմամբ եղած խղճահարության զգացմունքը հաղթահարելով համակրանքին, շատ արագ քայլերով փոխվում էր սիրտ. և քանի որ չէր ցանկանում վշտացնել այդ մարդուն, Ռոզան որոշեց իր դասերը շարունակել մենակ:

Քարեքայտաբար, նա իր ուսման մեջ այնքան առաջ էր գնացել, որ այլևս ուսուցչի կարիք չուներ, մանավանդ որ այդ ուսուցիչը Կոռնելիուսն էր:

Ռոզան սկսեց մեծ խանդավառությամբ կարդալ Կոռնելի վիտի ավետարանը, որի երկրորդ էջում (այն ժամանակից ի վեր, երբ առաջինը պոկել էին, դա գարձել էր առաջին) գրված էր Կոռնելիուս վան Բեռլիի կտակը:

— Ա՛խ, — շշնջում էր աղջիկը թերթելով կտակը, որի ընթերցումը միշտ վերջացնում էր նրանով, որ նրա հստակ աչքերից արցունքները զուստ աչտերով վայր էին գլորվում, — ա՛խ, այն ժամանակ, սակայն, եղավ մի պահ, երբ ինձ թվաց, որ նա սիրո՞ւմ է ինձ:

Ին՞չ՞ Ռոզա, նա սխալվում էր: Երբեք բանտարկյալի սերը չէր զգացվել այդպիսի ուժով, որքան այն ժամանակ, որի մասին մենք խոսում էինք և որի մասին մենք որոշ վար-

մանքով պատմեցինք, թե ինչպես սև կակաչի ու Ռոզայի պայքարից հաղթված դուրս եկավ սև կակաչը:

Սակայն, կրկնում ենք, որ Ռոզային սև կակաչի պարտութունը հայտնի չէր:

Վերջացնելով ընթերցումը, որի մեջ Ռոզան հասել էր մեծ հաջողությունների, նա վերցրեց գրիչը և նույնպիսի գովելի բարեխղճությամբ ձեռնարկեց մի ավելի զովար գործի՝ դրելուն:

Ռոզայի ձեռագիրը արդեն համարյա ընթերցելի էր դարձել, երբ այդ ժամանակ Կոռնելիուսն անգլոլուսիտն ունեցավ ցույց տալու իր զոհացմունքը: Աղջիկն արդեն հույս ուներ, որ ինքն ավելի շատ հաջողություններ կունենա գրելու գործում և ոչ ուշ, քան մեկ շաբաթ հետո կկարողանա կակաչի վիճակի վերաբերյալ դրավոր հաշվետվություն ներկայացնել:

Նա Կոռնելիուսի տված ցուցումներն ամենայն մանրամասնությամբ հիշում էր: Ըստ էության Ռոզան նրա ասած ոչ մի խոսքը չէր մոռանում, եթե նույնիսկ դրանք ցուցմունքի բնույթ էլ չէին կրում:

Կոռնելիուսն էլ իր հերթին առավոտյան արթնացավ՝ սիրահարված մինչև ականջների ծայրը: Ծիշտ է, նրա երևակայության մեջ կակաչը դեռևս շատ վառ էր ու կենդանի, սակայն դա արդեն չէր դիտվում որպես մի բան, որին պետք է զոհաբերել ամեն ինչ, նույնիսկ Ռոզային: Կակաչը վան Քեռլեի կողմից դիտվում էր արդեն որպես թանկարժեք մի ծաղիկ, բնության և արվեստի մի հրաշալի զուգակցում, մի բան, որին աստված ստեղծել է զարդարելու համար իր սիսեցյալի կրծկալը:

Ամբողջ օրը Կոռնելիուսին հետապնդում էր մի գաղտնի անհանգստություն: Նա այն մարդկանցից էր, որոնք օժտված են բավականաչափ մեծ կամքի ուժով և ի վիճակի են մի որոշ ժամանակ մոռանալ նախորդ երեկոյան կամ այդ օրը իրենց սպառնացող վտանգը: Հաղթահարելով այդ անհանգրստությունը, նրանք շարունակում են ապրել իրենց սովորական կյանքով: Միայն ժամանակ առ ժամանակ նրանց սիրտը ճմլվում է այդ մոռացած վախից: Նրանք ցնցվում են,

իրենք իրենց հարցնում են պատճառների մասին և այնուհետև հիշում են այն, ինչ մոռացել էին: «Օ՛, այո, — ասում են նրանք իրենք իրենց, — սա այն է»:

Կոռնելիուսի համար այդ «այն»-ը վախ էր, որ Ռոզան սովորականի նման երեկոյան տեսակցության չի գա:

Երեկոն մոտենալու հետ մեկտեղ այդ վախը համառորեն ուժեղանում էր, մինչև որ ամբողջովին համակեց Կոռնելիուսին և զարձավ նրան զրազեցնող միակ միտքը: Սրտի բաբախյունով նա դիմավորեց մոտեցող մթնշաղը: Եվ՛ որքան խավարը թանձրանում էր, այնքան նրա մոտ իրենց ամբողջ հստակությամբ հնչում էին նախորդ օրն ասած խոսքերը և նա իրեն հարց էր տալիս, թե ինչպես կարող էր իր միակ ապավենին առաջարկել զոհելու ամեն ինչ՝ ի սեր կակաչի, այսինքն՝ անհրաժեշտության զեպքում հրաժարվել իր հետ տեսակցելուց, այն զեպքում, երբ Կոռնելիուսի համար Ռոզային տեսնելը դարձել էր կենսական պահանջ:

Կոռնելիուսի խցից լսվում էին ամբողջ ժամացույցի զարկերը: Խփեց ժամը լսթը, ութը, այնուհետև՝ ինը: Գեռ կրեք ժամացույցի մետաղյա զոհանջն այդքան խոր չէր թափանցել որևէ մեկի սիրտը, ինչպիսի խորությունը որ մուրճի այդ իններորդ զարկը թափանցեց Կոռնելիուսի սիրտը:

Ամեն ինչ լուռ էր: Կոռնելիուսը ձեռքը դրեց կրծքին՝ խլացնելու համար սրտի բաբախյունը և սկսեց ականջ դնել: Ռոզայի քայլերի ազմուկը, սանդուղքների աստիճանների բավող նրա հագուստի շրշուներ այնքան ծանոթ էին Կոռնելիուսին, որ հենց աղջիկը ստոր դնում էր առաջին աստիճանին, նա ասում էր.

— Ահա՛, գալիս է Ռոզան:

Այդ երեկո ոչ մի ձայն չէր խանգարում միջանցքի լուսությունը. խփեց ժամը ինն անց քառորդ րոպե, այնուհետև՝ ինը անց քառասունհինգ րոպե. հետո ժամացույցը ոչ միայն ամբողջի հյուրերին, այլև ամբողջ կեղտեղին հայտնեց, որ ժամը արդեն տառն է:

Գա այն ժամն էր, երբ Ռոզան սովորաբար արդեն հասնում էր Կոռնելիուսի մոտից: Ժամն անցավ, իսկ Ռոզան չկար:

Նշանակում է, ուրեմն, որ Կոռնելիոսի նախազգացումը նրան չէր խաբում: Ռոզան գալը ասել էր, մնացել էր իր սենյակում և նրան թողել էր մենակ:

— Օ՛, ես, անկասկած, արժանի եմ այս պատժին: Նա չի գա, և լավ կանի, որ չգա: Նրա փոխարեն, ես էլ, իհարկե, աչքպես կվարվեի:

Համենայն դեպս, Կոռնելիոսն ականջ էր դնում, սպասում էր և հույսը չէր կորցնում:

Այդպես նա մինչև կեսգիշեր ականջ դրեց, սակայն կեսգիշերին արդեն հույսը կորցրեց և առանց հանվելու ընկավ անկողնու վրա:

Գիշերը երկար էր, տխուր: Լուսացավ, սակայն առավոտը նույնպես ոչ մի հույս չէր ներշնչում:

Ժամը ութին խցի դռները բացվեցին, սակայն Կոռնելիոսը նույնիսկ գլուխը չբարձրացրեց, նա լսեց միջանցքում Գրիֆուսի ծանր քայլերի ձայնը և շատ լավ գիտեր, որ դրանք միայն մեկ մարդու քայլեր են:

Նա նույնիսկ չնայեց բանտապահի կողմը: Բայց և այնպես Կոռնելիոսը ցանկություն ուներ խոսելու նրա հետ, որպեսզի իմանա Ռոզայի որպիսությունը: Եվ, որքան էլ այդ հարցը աղքատ հորը տարօրինակ թվար, նա պատրաստվել էր արդեն տալու: Իր եսասիրությունից զրոգված՝ Կոռնելիոսը հույս ուներ հորից լսել, որ աղքեկը հիվանդ է:

Ռոզան, շհաշված խիստ եղակի բացառությունները, ցերեկները երբեք չէր գալիս: Եվ քանի զեռ ցերեկ էր, Կոռնելիոսը նրան չէր սպասում: Սակայն այն րանից, թե ինչպես նա ունկնդրում էր զոնից եկող ամեն մի ձայնի, թե ինչպիսի արագ հայացքներ էր զցում պատուհանին, այդ ամենից երևում էր, որ բանտարկյալը մի աղոտ հույս էր տածում. արդյոք Ռոզան չի՞ խախտի իր սովորությունը:

Գրիֆուսի երկրորդ այցելության ժամանակ Կոռնելիոսը սովորականին հակառակ, ամենաքնքուշ ձայնով բռնտապահին հարցրեց նրա առողջության մասին: Սակայն Գրիֆուսը սպարտացու նման լակոնիկ պատասխանեց.

— Գերազանց:

Երրորդ այցելության ժամանակ Կոռնելիոսը փոխեց հարցի ձևը:

— Լեհշտեյնում ոչ ոք հիվանդ չէ՞. — հարցրեց նա:

— Ո՛չ ոք. — առաջվանից ավելի լակոնիկ պատասխանեց Գրիֆուսը և բանտարկյալի հենց թթի առաջ դուռը փակեց:

Գրիֆուսը, որը սովոր չէր Կոռնելիոսի կողմից նման սիրալիրությունների, դրանց մեջ տեսնում էր իրեն կաշառելու փորձեր:

Կոռնելիոսը մենակ մնաց: Երեկոյան ժամը լոթն էր, և բանտարկյալի համար սկսվեցին նախորդ օրվանից, որ մենք փորձեցինք նկարագրել, ավելի ծանր, տանջալից պահեր: Սակայն, ինչպես նախորդ օրը, ժամերը հոսում էին, իսկ սիրելի տեսիլքը, որը լուսավորում էր Կոռնելիոսի փոքրիկ պատուհանը և հեռանալուց հետո էլ այնանկ էր թողնում իր լույսը, այդ սիրելի տեսիլքը չկար ու չկար:

Վան Բեռլին գիշերն անցկացրեց բոլորովին հուսալքված վիճակում: Առավոտյան Գրիֆուսը նրան թվում էր սովորականից ավելի այլանդակ, ավելի կուպիտ, ավելի անհույս: Կոռնելիոսի մտքում կամ ավելի շուտ՝ արտում ծագեց մի հեռավոր կասկած, որ հենց այդ մարդն էլ Ռոզային արգելի է իր մոտ գալ:

Նրան համակեց մի կատաղի ցանկություն. խեղդե՛լ Գրիֆուսին: Սակայն, եթե Կոռնելիոսը Գրիֆուսին խեղդեր, ապա աստվածային և մարդկային բոլոր օրենքներով Ռոզան այլևս երբեք չէր գա նրա մոտ: Այսպիսով, բռնտապահը չէր էլ կարող կասկածել, որ իր կյանքին շատ մեծ վտանգ էր սպառնում և որից ինքը փրկվեց:

Գիշերը իջավ, և հուսահատությունը փոխվեց մեղամաղձություն: Այդ զգացումն ավելի խորացավ, երբ բոլոր տանջանքների հետ մեկտեղ, վան Բեռլեի կամքից անկախ, նրան սկսեց տանջել խեղճ կակալի մասին եղած միտքը: Վրա էին հասել հենց այն ապրիլյան օրերը, որոնք շատ փորձված այգեգործների կողմից մատնանշվում էին որպես կակալների սնկման համար ամենից հարմար ժամանակ: Նա Ռոզային ասաց. «Ես կասեմ ձեզ այն օրը, երբ դուք ձեր սոխուկը

պետք է տնկեր հողի մեջ: Մյուս օրն էլ նա մտադիր էր նշանակել սոխուկի տնկման ժամանակը: Եղանակը հիանալի էր, օդը, շնայած թեթևակի խոնավության, արդեն ջերմանում էր ապրիլյան արևի ճառագայթներով, որոնք, շնայած իրենց գունատությանը, միշտ էլ հաճելի են: Իսկ եթե հանկարծ Ռոզան րաց թողնի տնկելու ժամանակը, եթե իր բոլոր վշտերին, որոնք առաջացել են աղչկա հետ ունեցած անշատումից, ավելանա նաև սոխուկի անհաջող տնկելը, եթե շափաղանց ուշ տնկվի կամ բոլորովին չտնկվի:

Այո՛, այդպիսի երկու դժբախտությունների միահյուսվելը հեշտությամբ կարող էին նրան աստիճանից զրկել, որը և պատահեց նրա հետ շորրորդ օրը: Կոռնելիուսը խղճալի տեսք ուներ, երբ վշտից ընկճված ու գունատ, վտանգելով իր գլուխը, որը կարող էր պատուհանի վանդակների արանքից ետ չբաշվել, պատուհանից դուրս էր կախվում՝ ձգտելով տեսնել այն փոքրիկ այգին, որի մասին Ռոզան պատմում էր և, որի պարիսպը, ինչպես աղջիկն էր ասում, անցնում էր գետի ափով: Նա դուրս էր նայում՝ հուսալով այգում տեսնել ապրիլյան արևի ճառագայթների տակ երիտասարդ աղջկան կամ կակաչը, իր երկու խորտակված երազանքները:

Երեկոյան Գրիֆուսը ետ տարավ Կոռնելիուսի և նախաճաշը, և՛ ճաշը: Նա դրանց հաղիվ էր դիպել: Հաջորդ օրը նա ուտելիքին բոլորովին մոտ չեկավ, և Գրիֆուսը դրանք ետ տարավ՝ ձեռք չդիպցրած:

Կոռնելիուսն ամբողջ օրվա ընթացքում անկողնից վեր չելավ:

— Հրաշալի՛ է,— ասաց Գրիֆուսը, վերջին անգամ վերադառնալով Կոռնելիուսի մոտից,— հրաշալի է՛, ինձ թվում է, որ մենք շուտով կազատվենք այդ գիտնականից:

Ռոզան ցնցվեց:

— Գե՛,— նկատեց Յակոբը,— իսկ ի՞նչ ձևով:

— Նա այլևս ոչինչ չի՛ ուտում, չի՛ խմում և անկողնից վեր չի կենում: Նա մեզնից կհեռանա Հրոցիտոսի նման՝ արկղի մեջ, սակայն դա կլինի ոչ թե զրբերի արկղ, այլ դա՛գաղ:

Ռոզան մեռելի նման գունատվեց:

— Օ՛,— շնչաց նա,— ես հասկանում եմ, նա իր կակաչի մասին է մտածում:

Նա ընկճված գնաց իր սենյակը, վերցրեց թուղթ, գրիչ և ամբողջ գիշերը փորձում էր նամակ գրել:

Առավոտյան Կոռնելիուսը վեր կացավ և ուզում էր մտանալ պատուհանին, երբ նկատեց թղթի մի կտոր, որ խցկրված էր դռան տակի ճեղքը: Նա նետվեց դեպի գրությունը և կարգաց մի քանի խոսք, որոնք գրված էին այնքան լավ, որ նա մեծ դժվարությամբ ճանաչեց Ռոզայի ձեռագիրը, այնքան որ փոխվել էր յոթ օրվա ընթացքում:

«Հանդի՛ստ եղեք, ձեր կակաչը լավ վիճակում է»:

Չնայած Ռոզայի գրությունը մի փոքր մեղմացրեց Կոռնելիուսի տանջանքները, սակայն նա չէր կարող շնկատել աղջկա թաքնված ծաղրը: Այդպես ուրեմն, Ռոզան հիվանդ չէ: Ռոզան վերալորված է. նշանակում է Ռոզային ոչ ոք չի խանգարում դալու այն մարդու մոտ, որը մեռնում է այդ անշատման վշտից:

Կոռնելիուսի մոտ թուղթ և մատիտ կար, որը նրան բերել էր Ռոզան: Նա գիտեր, որ աղջիկն սպասում է պատասխանի, և որ գիշերը կգա տանելու: Այդ պատճառով հենց նույն թղթի վրա նա գրեց.

«Ինձ անհանգստացնողը կակաչը չէ: Ինձ հիվանդացրել է մեր անջատումը»:

Այնուհետև, երբ Գրիֆուսը գնաց, և երեկոն իշավ, նա գրությունը խցկեց դռան տակ և սկսեց սպասել: Սակայն, որքան էլ նա իր լսողությունը լարեց, ոչ մի ոտնաձայն, շրջագգեստի ոչ մի շրջուն չլսեց: Միայն մի ձայն, շնչի նման թեթև, քնքուշ, ինչպես շոյանք, հնչեց պատուհանում:

— Մինչև վաղը:

Վաղը արդեն ութերորդ օրն էր:

Կոռնելիուսը չէր տեսել Ռոզային ամբողջ ո՛ւթ օր:

Ի՞նչ էր տեղի ունեցել ուր օրվա ընթացքում

Հաջորդ օրը, սովորական ժամին վան Բեռլին լսեց, թե ինչպես ինչ-որ մեկը ճանկոտտում է իր պատուհանը, իրենց ընկերությունն երջանիկ օրերին Ռոզան սովորաբար այդպես էր անում: Դժվար չէր գլխի ընկնել, որ Կոռնելիուսը գոնից հետո չէր և վանդակների արանքից կարող էր տեսնել երկար ժամանակ անհետացած սիրելի դեմքը:

Հասյտերը ձեռքին սպասող Ռոզան չկարողացավ պահել իր հուզմունքը, երբ տեսավ գունատ ու տխուր բանտարկյալին:

— Դուք հիվանդ եք, պարոն Կոռնելիուս, — հարցրեց նա:

— Այո, օրինորդ, ես հիվանդ եմ և՛ ֆիզիկապես, և՛ բարոյապես:

— Տեսնում եմ, որ դուք ոչինչ չեք ուտում, — խոստովանեց Ռոզան, — հայրս ինձ ասաց, թե դուք հիվանդ եք և անկողնից վեր չեք կենում. այդ ժամանակ ես գրեցի ձեզ անհանգստացնող թանկարժեք առարկայի մասին, որպեսզի դուք հանգիստ լինեք:

— Ես էլ ձեզ պատասխանեցի, — ասաց Կոռնելիուսը: — Եվ, քանի որ եկաք, ապա կարծում եմ, ստացել եք իմ գրությունը:

— Այո, ճշմարիտ է, ստացել եմ:

— Հիմա դուք չեք կարող ասել, թե կարգալ չգիտեք: Հիմա ոչ միայն աղատ ընթերցում եք, այլև մեծ հաջողությունների եք հասել գրելու ասպարեզում:

— Այո, ճշմարիտ է, ես ո՛չ միայն ստացել եմ ձեր գրությունը, այլև կարդացել եմ: Այդ պատճառով էլ եկա, որպեսզի ձեզ բուժեմ:

— Բուժել ի՞նչ, — բացականչեց Կոռնելիուսը: — Նշանակում է դուք ինձ հաճելի նորությունների ունեք հայտնելու: Այս խոսքերի հետ երիտասարդը աչքերը, որոնք վառվում էին հույսով, հատեց աղշկա երեսին: Թե Ռոզան չհասկացավ

այդ հայացքը, թե լուզեց հասկանալ, համենայն դեպս, նա խիստ պատասխանեց.

— Ես կարող եմ պատմել ձեզ միայն ձեր կակաչի մասին, որը, ինչքան ինձ հայտնի է, ամենից շատ է ձեզ հետաքրքրում:

Ռոզան այս խոսքերն ասաց այնպիսի սառը տոնով, որ Կոռնելիուսը ցնցվեց:

Տարբարյուն ծաղկադործը չհասկացավ, թե Ռոզան ինչ էր թարցնում այդ անտարբերության քոզի տակ, Ռոզան, որը շարունակ պայքարի մեջ էր իր մրցակցի՝ սև կակաչի հետ:

— Ա՛խ, — շնչաց Կոռնելիուսը, — նորի՛ց, նորի՛ց... Աստվա՛ծ իմ, մի՞թե չեմ ասել, Ռոզա, որ միայն ձե՛ր մասին էի մտածում, միայն ձե՛զ էի կարտում, որ միայն ձե՛ր պակասությունն էի զգում, որ միայն ձե՛ր բացակայությունն էր գրկել ինձ օդից, լույսից, շերմությունից ու կյանքից...

Ռոզան թախծոտ ժպտաց:

— Ա՛խ, իսկ զիտե՛ք ինչպիսի վտանգ էր սպանում ձեր կակաչին, — ասաց նա:

Կոռնելիուսն ահամա ցնցվեց և ընկավ թակարդի մեջ, եթե միայն, իհարկե, այն լարվել էր:

— Մեծ վտա՛նգ, — կրկին հարցրեց նա՝ ամբողջ մարմնով զորալուզի: — Աստվա՛ծ իմ, ի՞նչ է պատահել:

Ռոզան ջգովակցությունը նայեց նրան և հասկացավ, այն, ինչ ինքը պահանջում էր այդ մարդուց, նրա ուժերից վեր էր և նրան պետք էր ընդունել այնպես, ինչպես կար:

— Այո, — ասաց նա, — դուք ճիշտ գուշակեցիք. երկրպագուն՝ սիրահարված Յակոբը, բոլորովին էլ ինձ համար չէ, որ գալիս էր այստեղ:

— Իսկ ո՞ւմ համար էր գալիս, — հարցրեց Կոռնելիուսն անհանգստացած:

— Նա գալիս էր ձեր կակաչի համար:

— Օ՛հ, — ասաց Կոռնելիուսը գունատվելով ավելի շատ, քան երկու շաբաթ առաջ, երբ Ռոզան նրան հայտնեց, թե Յակոբն իր համար է գալիս:

Ռոզան նկատեց Կոռնելիուսին համակած այդ սարսափը.

իսկ Կոռնելիուսն աղչկա դեմքին կարդաց հենց այն մտքերը, որոնց մասին մենք նոր խոսում էինք:

— Օ՛, ներք ինձ, Ռոզա, — ասաց նա: — Ձեզ լավ եմ ճանաչում, գիտեմ, թե դուք ի՞նչ բարի ու ազնիվ սիրտ ունեք: Բնությունը ձեզ շնորհել է խելք, միտք, ս՛ւտ և հնարամտություն, մի խոսքով այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է ինքն իրեն պաշտպանելու համար, իսկ իմ խեղճ կակաչը, որին վտանգ է սպառնում՝ անօգնական է:

Ռոզան բանտարկյալի այս զղջման խոսքերին ոչինչ չպատասխանեց, նա շարունակեց պատմել:

— Քանի որ այդ մարդը, որին ճանաչեցի, իմ հետևից եկավ այգի և դա ձեր մեջ կասկածներ հարուցեց, սկսեցի նրանից ավելի շատ վախենալ: Եվ ես վարվեցի այնպես, ինչպես դուք ասացիք: Այն օրվա հաջորդ առավոտյան, երբ մենք վերջին անգամ տեսնվեցինք և դուք ինձ ասացիք...

Կոռնելիուսը նրան ընդհատեց.

— Նորից ներողություն եմ խնդրում, Ռոզա, — ասաց նա: — Ես չպետք է ձեզ ասեի այն, ինչ ասացի: Ես ձեզնից արդեն ներողություն եմ խնդրել իմ այն ճակատագրական խոսքերի համար, նորից եմ խնդրում: Մի՛թե դուք ինձ երբեք չեք ներելու:

— Այն օրվա հաջորդ առավոտյան, — շարունակեց Ռոզան, — հիշելով, որ մենք խոսում էինք այն խորամանկ քաշի մասին, որին պետք է գիմեթի, ստուգելու, թե այդ ստոր մարդը ի՞նչ է հետևում, թե՛ կակաչին...

— Այո՛, ստո՛ր... Դուք ատում եք նրան, Ռոզա, այնպես չէ՞:

— Օ՛, ատում եմ նրան, — ասաց Ռոզան, — որովհետև նրա պատճառով ես ութ օր շարունակ տանջվել եմ:

— Ա՛: Ռերեմն, դուք նույնպե՛ս, նույնպե՛ս տանջվել եք: Ենորհակալ եմ բարի խոսքերի համար, Ռո՛զա:

— Այդպես ուրեմն, այն անիծված օրվա հաջորդ առավոտյան, — շարունակեց Ռոզան, — ես իջա այգի և ուղղվեցի դեպի թումբը, ուր պետք է տնկեի կակաչը: Ետ նայեցի՝ ստուգելու համար, արդյոք նորից այն մարդը նախորդ անգամվա նման ինձ չի՞ հետևում:

— Եվ ի՞նչ, — հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Ինչ պիտի, նույն ստվերը սողաց անցավ պարսպի և դռնակի արանքով և նորից թաքնվեց թանթրվեճու հետևում:

— Եվ դուք ձևացրիք, թե նրան չեք նկատում, այնպես չէ՞. — հարցրեց Կոռնելիուսը, վերհիշելով Ռոզային աված իր խորհուրդը ամենայն մանրամասնությամբ:

— Այո, ես կուսցա թմբի վրա և սկսեցի բահով փորել, այնպես, կարծես թե պատրաստվում էի սոխուկը տնկել:

— Իսկ նա՞, իսկ նա՞... այդ ժամանակ:

— Մտոեի ճյուղերի արանքից ես նկատեցի, որ նրա աչքերը վազրի աչքերի պես վառվում էին:

— Ահա՛, տեսնո՞ւմ եք: Ահա՛, տեսնո՞ւմ եք, — ասաց Կոռնելիուսը:

— Հետո ձևացրի, թե վերջացրի ինչ-որ գործ և հեռացա:

— Մակայն դուք հեռացաք մինչև դռնակը, այնպես չէ՞, և սկսեցիք դռնակի արանքից նայել, թե ի՞նչ պետք է անի ձեր հեռանալուց հետո:

— Նա որոշ ժամանակ պղասեց, հավանաբար, որպեսզի համոզվի, թե կվերադառնա՞մ արդյոք. հետո միայն զոզեզոզ դուրս եկավ իր թաքստոցից, գնաց դեպի թումբը, մի մեծ շրջան արեց և, վերջապես, մոտեցավ այն տեղին, որտեղ հո-

դը հենց նոր փորված էր: Այնտեղ նա կանգ առավ և անտար-
բեր տեսքով սկսեց շորս կողմը նայել, զննեց այգու բոլոր
անկյունները, նայեց հարևան տների բոլոր պատուհաններին,
հայացքը զցեց գետին, այնուհետև՝ երկնքին և, համոզվելով,
որ ինքը բոլորովին մենակ է, որ շուրջը ոչ ոք չկա և ոչ ոք
նրան չի տեսնում, նետվեց դեպի թումբը, ձեռքերը մխրձեց
փափուկ հողի մեջ, այնտեղից վերցրեց մի քիչ հողու սկսեց
զգուշութեամբ տրորել, որպեսզի գտնի սոխուկը: Երեք անգամ
նա կրկնեց այդ և ամեն անգամ ավելի շանասիրութեամբ, մին-
չև հասկացավ, թե ինքը դարձել է ինչ-որ խաբուսիկան զոհ:
Այնուհետև նա հաղթահարելով իրեն կրժող զայրույթը, վերց-
րեց բաճը, հողը հավասարեցրեց, որպեսզի նրան նախկին
տեսքը տա և շփոթված, ամոթահար ուղղվեց դեպի դուռը,
աշխատելով ընդունել զբոսնող մարդու անմեղ տեսքը:

— Օ՛, դարչելի,— քրթմնչում էր Կոռնելիուսը, ճակա-
տից սրբելով գետի նման հոսող քրտինքը:— Օ՛, դարչելի:
Իսկ Ի՞նչ արիք սոխուկը, Ռոզա: Ավաղ, հիմա արդեն
քիչ ուշ է ցանելու համար:

— Սոխուկն արդեն վեց օր է, ինչ հողի մեջ է:

— Որտե՞ղ, Ինչպե՞ս,— բացականչեց Կոռնելիուսը:—
Օ՛, ասված իմ, ինչպիսի անզգուշութուն: Որտե՞ղ եք տնկել:
Ինչպիսի՞ հողում: Վտանգ չկա՞ արդյոք, որ այդ սարսափելի
Յակոբը կգողանա:

— Սոխուկը հետո է վտանգից, եթե միայն Յակոբը
չկտորի իմ սենյակը տանող դուռը:

— Ա՛, ձե՛զ մոտ է, ձե՛ր սենյակում, Ռոզա,— մի քիչ
հանգստացած ասաց Կոռնելիուսը:— Սակայն ինչպիսի՞ հո-
ղում է, Ի՞նչ ամանի մեջ: Ես հուսով եմ, որ դուք չրի մեջ չեք
պահում, ինչպես այդ անում են Հաաուլեմի և Գորդրեխաի սա-
նամայրերը, որոնք համառորեն կարծում են, թե շուքը կա-
րող է փոխարինել հողին. կարծես թե չուրը, որ իր մեջ պա-
րունակում է թթվածնի երեսուներեք մաս և ջրածնի վաթսու-
վեց մաս կարող է փոխարինել... Սակայն ես այս Ի՞նչ եմ
զուրս տալիս, Ռո՛զա:

— Այո, դա ինձ համար չափից ավելի բարդ է,— ժրպ-
տալով պատասխանեց երիտասարդ աղջիկը:— Դրա համար

են կասճանափակվե՞մ նրանով, որ ձեզ հանգստացնելու հա-
մար կասեմ, ձեր սոխուկը չրի մեջ չէ:

— Ա՛խ, ինձ համար շնչելն ավելի հեշտ է դառնում:

— Կավե կճուճի մեջ է, որը հենց այն շափսի է, ինչ-
պիսին ձերն էր: Սոխուկը հողի մեջ է, որը կազմված է երե-
մաս սովորական հողից՝ վերցված այգու ամենալավ տեղից,
և մի մաս այնպիսի հողից, որը վերցված է փողոցից: Օ՛, ես
այնքան հաճախ եմ լսել ձեզնից և այդ դարչելի, ինչպես դուք
եք անվանում՝ Յակոբից, թե ինչպես պետք է ցանել կակնչը,
որ հիմա այդ բաները գիտեմ այնքան լավ, որքան Հաաուլեմի
առաջին կարգի ծաղկագործը:

— Դե, հիմա միայն մեկ հարց է մնում. նրա դիրքի մա-
սին: Ինչպե՞ս է դրված, Ռոզա:

— Հիմա նա ամբողջ օրը դանվում է արևի տակ: Սա-
կայն ծելուց հետո, երբ արևը ավելի տաքանա, ես կանեմ
այնպես, ինչպես դուք էիք արել, թանկագին պարոն Կոռնե-
լիուս: Ես կդնեմ պատուհանի գոգին, որը նայում է դեպի
արևելք, առավոտյան ժամը ութից մինչև ցերեկվա տասնմե-
կը, հետո կտեղափոխեմ արևմուտք նայող պատուհանին՝
ցերեկվա երեքից մինչև ժամը հինգը:

— Այդպե՞ս, այդպե՞ս,— բացականչեց Կոռնելիուսը:—
Դուք հիանալի՞ այգեգործ եք, իմ հիասքա՞նչ. Ռոզա: Սա-
կայն վախենում եմ, որ իմ կակաչը խնամելը ձեր ամբողջ
ժամանակը կխլի:

— Այո, ճշմարիտ է,— ասաց Ռոզան,— բայց դա կարի-
վոր չէ: Ձեր կակաչը իմ զավակն է: Ես նրան այնքան մա-
մանակ կտրամադրեմ, որքան իմ երեխային կտրամադրեի,
եթե մայր լինեի: Սակայն նրա մայրը դառնալով,— ավելաց-
րեց նա ծպտալով,— ես կդադարեմ նրա մրցակցուհին լինե-
լուց:

— Սիրելի՛, թանկագին Ռոզա,— շնչաց Կոռնելիուսը,
նայելով աղջկան մի հայացքով, որն ավելի սիրահարի, քան
ծաղկագործի հայացք էր. դա մի փոքր հանդուստացրեց Ռո-
զային:

Կարճ լուսնից հետո, որի ընթացքում Կոռնելիուսն

աշխատում էր պատուհանի վանդակի արանքից բռնել Ռո-
զայի ձեռքը, նա շարունակեց.

— Նշանակում է՝ արգեն վեց օր է, որ սոխուկը հողի
մե՞ջ է:

— Այո, պարոն Կոռնելիուս,— ասաց աղջիկը,— արգեն
վեց օր է:

— Եվ դեռևս չի՞ ծխել:

— Ո՛չ, սակայն կարծում եմ, որ վաղը կերևա առաջին
ծիրը:

— Վաղը երեկոյան ինձ կպատմեք և՛ կակաչի, և՛ ձեր
մասին, այնպես չէ՞, Ռոզա: Ես շատ եմ անհանդատանում
երեխայի համար, ինչպես դուք անվանում եք ծաղկին, բայց
ավելի շատ անհանգստանում եմ նրա մոր համար:

— Վա՛ղը, վա՛ղը,— նկատեց Ռոզան՝ թեք նայելով
Կոռնելիուսին,— չգիտեմ՝ կկարողանա՞մ արդյոք վաղը:

— Աստվա՛ճ իմ, իսկ ինչո՞ւ չեք կարող:

— Պարոն Կոռնելիուս, ես հազա՛ր ու մի գործեր ունեմ:

— Այն դեպքում, երբ ես միայն մե՛կն ունեմ,— շնչաց
Կոռնելիուսը:

— Այո՛, սիրելի կակաչը:

— Սիրելի ձե՛ղ, Ռոզա:

Ռոզան զլուխն օրորեց:

Նորից տիրեց լուռություն:

— Ի միջի այլոց,— խախտելով լուռությունը, շարունա-
կեց Կոռնելիուսը,— բնության մեջ ամեն ինչ փոխվում է.
դարձան ծաղիկներին փոխարինում են ուրիշ ծաղիկներ, և
մենք տեսնում ենք, թե ինչպես մեղուները, որոնք քնքշու-
թյամբ շոյում են մանուշակն ու մեխակը, նույնպիսի քնքշու-
թյամբ իջնում են ցախկեռասի, վարդի, համիկի, սպիեմաղ-
կի, խորդենու վրա:

— Ի՞նչ է նշանակում այդ,— հարցրեց աղջիկը:

— Դա նշանակում է, սիրելի օրիորդա, որ առաջ ձեզ
դուք էր գալիս իմ ուրախությունների ու տխրությունների
պատմությունները լսել, դուք փայլախոյան էիք իմ ու ձեր ջա-
հելության ծաղիկը. սակայն իմս ստվիրում թառամեց: Բան-
տարկչալի հույսերի ու խնդությունների այդին ծաղկում է

միայն մեկ անգամ: Նման այն հիասքանչ ճշգրիներին, որոնք
փոված են արևի տակ, թարմ օդում: Քանի որ մայիսյան
հունձն ավարտված է, բերբը հավաքված, մեղուններն էլ, Ռո-
զա, ձեզ նման՝ բարակ մեջքով, սպիկույն բեղիկներով ու
թափանցիկ թևերով, վանդակների արանքից դուրս են թըռ-
չում, փախում են ցրտից, մենակությունից ու տխրությու-
նից, մեկ ուրիշ տեղում փնտրելու նոր բուրմունքներ ու ջերմ
շունչ: Վերջապե՛ս, երջանկություն փնտրելու:

Ռոզան ժպտալով նայում էր Կոռնելիուսին, սակայն
վերջինս այդ չէր տեսնում, քանի որ նրա աչքերը հառած էին
երկնքին:

Շոգոց հանելով՝ Կոռնելիուսը շարունակեց.

— Դուք հեռացա՛ք ինձանից, օրիորդ Ռոզա, որպեսզի
տարվա բոլոր շորս եղանակներից էլ հաճույք ստանաք:
Լա՛վ արեցիք, չեմ բողոքում: Ես ի՛նչ իրավունք ունեմ ձեզա-
նից հավատարմություն պահանջելու:

— Իմ հավատարմությո՞ւնը,— բացականչեց աղջիկը
հեկեկալով և այլևս շթաքցնելով իր արցունքները, որոնք
հոսում էին աչքերից— Իմ հավատարմությո՞ւնը: Այդ ե՛ս
ձեզ հավատարիմ չեմ եղել:

— Այո՛,— բացականչեց Կոռնելիուսը.— Մի՛թե դա հա-
վատարմություն է, երբ ինձ լքում են, երբ թողնում, որ մե-
նակության մեջ մեռնեմ:

— Սակայն, պարոն Կոռնելիուս, մի՛թե ես ամեն ինչ
չեմ անում, որպեսզի աճեցնեմ ձեր կակաչը և դրանով ձեզ
հաճույք պատճառեմ:

— Որքա՛ն դանտություն կա ձեր խոսքերում, Ռոզա:
Դուք նախատում եք ինձ այն միակ ուրախության համար, որ
մատչելի է այս աշխարհում:

— Ես ձեզ ոչնչով չեմ նախատում, եթե չհաշվենք այն
խոր վիշտը, որ ես ապրեցի Բյուլտենհոֆում, երբ ինձ ասա-
ցին, թե դուք դատապարտված եք մահվան:

— Ձեզ դուք չի՞ դալիս, Ռոզա, իմ սիրելի Ռոզա, ձեզ
դուք չի՞ դալիս, որ ես ծաղիկներ եմ սիրում:

— Ո՛չ, ոչ թե ինձ դուք չի գալիս, որ ծաղիկներ եք սի-
րում, այլ շատ տխրում եմ, որ դուք ծաղիկներ ավելի եք
սիրում, քան ինձ:

— Ա՛խ, սիրելի՛ս, Թանկագի՛նս, անուշի՛կս,— բացա-
կանչեց Կոռնելիուսը,— տեսեք, թե ինչպես են դողում ձեռ-
քերս, տեսե՛ք՝ ինչ գունատ է դեմքս, լսե՛ք, լսե՛ք, թե ինչպե՛ս
է բարախում սիրտս Այո՛, և այդ բոլորը ոչ թե այն պատ-
ճառով, որ իմ կակաչը ժպտում ու կանչում է ինձ։ Ո՛չ, դրա
պատճառն այն է, որ դուք եք ժպտում ինձ, որովհետև դուք
խոնարհել եք ձեր գլուխը, որովհետև ինձ թվում է, չգիտեմ
որքանով այդ ճիշտ է, բայց ինձ թվում է, թե ձեր ձեռքերը,
որ շարունակ թաքնվում են, այնուամենայնիվ, ձգտում են
դեպի իմ ձեռքերը, որ ես վանդակների սառնության հետևից
զգում եմ ձեր հիասքանչ աշտերի ջերմությունը։ Ռոզա, իմ
սե՛ր։ Եզմեցեք սև կակաչի սոխուկը, կործանեք այդ ծաղկի
հետ կապված բոլոր հույսերը, հանկցրեք այդ կուսական,
սրանչելի երազի ճրագը, որը ես այնպես փայփայում էի,
թող այդպես լինի։ Պետք չեն այլևս ծաղիկները շքեղ հա-
զուսանների մեջ, չի ազնվագույն գեղանիությունը ու աստվա-
ծային հրաշքներով։ Խլե՛ք ինձանից այդ բոլորը, դուք, որ
ծաղիկ եք և խանդում եք մնացած ծաղիկներին, զրկեք այդ
բուրբից, սակայն մի՛ զրկեք ինձ ձեր ձայնից, ձեր շարժում-
ներից, խուզ սանդղակների վրա ձեր քայլերի ազմուկից, մի՛
զրկեք ինձ մուժ միջանցքում ձեր աչքերի կրակներից, ձեր
սիրո հույսից, որն անընդհատ շերմացնում է իմ սիրտը։
Միրե՛ք ինձ, Ռոզա, քանզի զգում եմ, որ սիրո՛ւմ եմ ձեզ։

— Սև կակաչից հետո,— հողոցով ասաց երիտասարդ
աղջիկը, որի տաք, քնքուշ ձեռքերը վերջապես վանդակների
արանքից դիպան Կոռնելիուսի շրթունքներին։

— Ամենից առաջ, Ռոզա...

— Հավատա՞մ արդյոք ձեզ։

— Այնպես, ինչպես աստծուն եք հավատում։

— Կալւ Զէ՛ որ այդ սերը չի պարտավորեցնում։

— Ավա՛ղ, դժբախտաբար, չի պարտավորեցնում, Ռո-
զա, սակայն ձեզ պարտավորեցնում է։

— Ի՛նձ,— հարցրեց Ռոզան։— Իսկ ինչի՞ նկատմամբ է
պարտավորեցնում։

— Ամենից առաջ, դուք չպե՛տք է ամուսնանաք։

Աղջիկը ժպտաց։

— Ա՛խ, ահա թե դուք ինչպիսին եք,— ասաց նա,—
դուք՝ տիրակալներդ։ Դուք ունեք պաշտելի գեղեցկուհի,
որի մասին եք շարունակ երազում. դուք դատապարտվում եք
մահվան և կառավանքարան գնալիս նրա անունն եք տալիս.
Միաժամանակ դուք ինձանից՝ մի խեղճ աղջկանից, պա-
հանջում եք, որ ես ձեզ համար զոհեմ իմ երազները, իմ
հույսե՛րը։

— Այդ ի՛նչ գեղեցկուհու մասին եք խոսում, Ռոզա,—
ասաց Կոռնելիուսը՝ աշխատելով իր հիշողության մեջ վերաբ-
տադրել այն կնոջը, որին Ռոզան նկատի ուներ։

— Այն թխահեր գեղեցկուհու, պարո՛ն, այն թխահեր
գեղեցկուհու, ճկուն իրանով, ուղղաձիգ ոտքերով ու հպարտ
գլխիկով։ Ես խոսում եմ ձեր սև կակաչի մասին։

Կոռնելիուսը ժպտաց։

— Սքանչելի՛, հնարամի՛տ, իմ սիրելի Ռոզա, դուք չե՛ք
արդյոք, որ, չհաշված ձեր թե իմ սիրահար Յակոբին, այդ
դուք չէի՞ք շրջապատված երկրպագուներով, որոնք սիրահե-
տում են ձեզ։ Հիշո՞ւմ եք, Ռոզա. որ պատմում էիք Հաագայի
ուսանողների, սպանների ու առևտրականների մասին։ Մի՛թե
լեհշտելյնում չկան ուսանողներ, սպաներ ու առևտրական-
ներ։

— Օ՛, իհարկե, կան և նույնիսկ շա՛տ,— պատասխա-
նեց Ռոզան։

— Եվ նրանք պո՞ւմ են ձեզ։

— Գրում են։

— Եվ հիմա՞, երբ շուք արդեն կարող է գիտեք...

Կոռնելիուսը խոր հողոց քաշեց և մտածեց, որ իր՝ ղեժ-
բախտ բանտարկյալի շնորհիվ է, որ Ռոզան հիմա կարողա-
նում է կարողալ իրեն հասցեագրված սիրային նամակները։

— Դե ի՛նչ արած,— ասաց Ռոզան,— ինձ թվում է,
պարոն Կոռնելիուս, որ իմ երկրպագուներին գննելով ըստ
իրենց նամակների, ես հետևում եմ ձե՛ր խորհուրդներին։

— Ինչպես թե իմ խորհուրդներին։

— Այո, ձե՛ր խորհուրդներին։ Դուք մոռացել եք,— ասաց
Ռոզան իր հերթին հողոց հանելով,— դուք մոռացել եք ձեր
կտակը, որ զրկեցիք Կոռնել զե Վիաի ավետարանին։ Ես

չեմ մոռացել, քանի որ հիմա, երբ արդեն կարգով դիտեմ, ամեն օր, նույնիսկ օրը երկու անգամ կարդում եմ: Գե ահա, ուրեմն այնտեղ դուք ինձ կտակում եք սիրել և ամուսնանալ քսանվեց-քսանութ տարեկան մի երիտասարդի հետ: Ես փնտրում եմ այդ երիտասարդին, և քանի որ ամբողջ ցեղակր ես կորցնում եմ ձեր կակաչը խնամելով, ապա դուք պետք է ինձ հնարավորություն տաք այդ փնտրումները կատարել զիշերը:

— Օ, Ռոզա: կտակը գրվել է մահվան սպասելիս, սակայն բախտի կամքով ես կենդանի մնացի:

— Գե լավ, այդ դեպքում կդադարեմ փնտրելուց այդ քսանվեց, քսանութ տարեկան հրաշալի երիտասարդին և կայցեցեմ ձե՛զ:

— Եկե՛ք, եկե՛ք, Ռոզա:

— Այո, սակայն մի պայմանով:

— Նախօրոք արդեն ընդունված է:

— Եթե միայն առաջիկա երեք օրերի ընթացքում, սե կակաչի մասին խոսակցություն չի լինի:

— Մենք այլևս երբեք կակաչի մասին չենք խոսի, Ռոզա, եթե այդպես եք պահանջում:

— Օ, ոչ, — ասաց երիտասարդ աղջիկը, — չպետք է պահանջել անհնարինը:

Եվ կարծես թե ակամայից, նա իր թավշյա դեմքը մոտեցրեց վանդակապատ պատուհանին այնպես, որ Կոռնելիուսը կարողացավ շրթունքներով դիպչել նրա այտին: Ռոզան սիրո շնչից հարբած՝ մեղմ ճշաց ու անհետացավ:

21

Երկրորդ սխուկը

Գիշերը հրաշալի էր, իսկ հաշտող օրը՝ առավել հրաշալի:

Նախորդ օրերին բռնուր թվում էր մտայն, ծանր ու ճշմարտ: Իր ամբողջ ծանրությամբ նա կարծես թե ընկնում էր

բանտարկչալի ուսերին: Պատերը սև էին, օդը սառը, պատուհանի վանդակներն այնքան խիտ էին, որ լույսը հաղիվհաղ էր ներս թափանցում:

Սակայն, երբ Կոռնելիուսն արթնացավ, երկաթի վանդակների վրա խաղում էր առավոտյան արևի ճառագայթը, մի քանի աղափնիների իրենց տարածած թևերով օդն էին ճեղքում, մյուսները սիրահարների նման ճովողում էին դիմել փակ պատուհանի առջև:

Կոռնելիուսը վազեց դեպի պատուհանը, բացեց ու նրբան թվաց, թե կյանքն ու խնդությունը, նույնիսկ ազատությունը արևի ճառագայթների հետ միասին ներս լցվեցին նրա մտայն խոցը:

Այդ սե՛րն էր, որ ծաղկում էր ու ծաղկեցնում շրջապատում ամեն ինչ, սե՛րը, այդ երկնային ծաղիկը, որը բոլոր երկրային ծաղիկներից ամենից փայլունն էր ու ամենից բուրավետը:

Երբ Գրիֆուսը մտավ բանտարկչալի խոցը, փոխանակ նրան գտնելու նախորդ օրերի նման մտայն, անկողնում պառկած, տեսավ, որ վերջինս արդեն ոտքի վրա է և օպերային ինչ-որ մեներգ է սուլում:

— Գրիֆուսն աչքի տակով նրան նայեց:

— Գե ինչ, — ասաց Կոռնելիուսը, — ինչպե՛ս ենք ապրում:

Գրիֆուսը ծուռ նայեց նրան:

— Գե, ինչպե՛ս են ապրում շունը, պարոն Յակոբը և գեղեցկուհի Ռոզան:

Գրիֆուսն ատամները կրճտացրեց:

— Ահա՛ ձեր նախաճաշը, — ասաց նա:

— Շնորհակալություն, Փերրեր, բարեկամս, — ասաց բանտարկչալը: — Ճիշտ ժամանակին հասավ, ես շա՛տ բաղջած եմ:

— Ա՛, դուք բաղջած եք:

— Իսկ ինչո՞ւ ոչ, — հարցրեց վան Թեոլեն:

— Թվում է, թե դավադրությունը մոտենում է, — ասաց

Գրիֆուսը:

— Ի՞նչ դավադրություն, — հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Լավ, գիտե՛ք, թե՛ ինչն ինչոց է: Սակայն մենք կհետեանք, պարոն գիտնական, կհետեանք, հանգիստ եղեք:

— Հետևե՛ք բարեկամս, Գրիֆուս, հետևե՛ք. — ասաց վան Բեռլեն: — Իմ դավադրությունը, ինչպես նաև իմ անձնավորությունը ամբողջովին ձեր տրամադրության տակ են:

— Ոչինչ, կհասորին մենք այդ կպարզենք: Գրիֆուսը գնաց:

— «Կհասորին», — կրկինեց Կոռնելիուսը. — ի՞նչ էր ուզում զրամով ասել: Ի՞նչ ինչ, կսպասենք մինչև կհասոր, կհասորին կտեսնենք:

Կոռնելիուսին զժվար չէր սպասել մինչև կհասոր, չէ՞ որ նա սպասում էր երեկոյան ժամը իննին:

Խփեց կհասորվա ժամը տասներկուսը, և սանդուղքների վրա լավեցին ոչ միայն Գրիֆուսի, այլև երեք-չորս զինվորների քայլերի ձայներ:

Դուրը բացվեց, մտավ Գրիֆուսը, մարդկանց ներս թողեց և դուռը նրանց հետևից փակեց:

— Ի՛նչ, հիմա սկսենք խուզարկությունը:

Նրանք խուզարկեցին Կոռնելիուսի գրասենյակը, փնտրեցին բանկոնի ու ժիլետի, ժիլետի ու վերնաշապկի, վերնաշապկի ու մարմնի վրա և ոչինչ չգտան: Փնտրեցին սավանի տակ, ներքնակի մեջ և ոչինչ չգտան:

Կոռնելիուսը շատ ուրախ էր, որ ժամանակին չհամաձայնեց իր մտ թողնել երրորդ սոխուկը: Ինչքան էլ լավ թաքցրած լիներ, այս խուզարկության ժամանակ Գրիֆուսը կգտներ և կվարվեր այնպես, ինչպես վարվեց առաջինի հետ: Ի միջի այլոց, դեռ երբեք ոչ մի բանտարկյալ իր բնակարանի խուզարկության ժամանակ իրեն այդքան հանգիստ չէր պահել:

Գրիֆուսը հնուցավ, տանելով մատիտը և Ռոզայի տված երկու-երեք թերթ թղթերը: Գրանք նրա միակ ալյարն էին:

Ժամը վեցին Գրիֆուսը վերադարձավ արդեն մենակ, Կոռնելիուսը ցանկացավ կրան մեղմացնել, սակայն վերջինս մրթմրթաց, ցույց տալով իր ցցված կտրիչ ասամբ և ես-ես գնաց, կարծես թե վախենալով, որ իր վրա կարող են հարձակվել:

Կոռնելիուսը ծիծաղեց:

Գրիֆուսը պատուհանի հետևից դուռաց.

— Լա՛վ, լա՛վ, ծիծաղում է նա, ով վերջինն է ծիծաղում:

Վերջինը, համենայն դեպս, այդ օրը ծիծաղելու էր Կոռնելիուսը, քանի որ սպասում էր Ռոզային:

Ժամը իննին Ռոզան եկավ, սակայն այս անգամ առանց լապտերի: Ռոզային այլևս լապտեր պետք չէր, նա արդեն կարդալ գիտեր:

Բացի այդ, լապտերը կարող էր Ռոզային մատնել, իսկ Յակոբը հիմա Ռոզային այնպես էր լրտեսում, ինչպես երբեք: Բացի այդ, լապտերը մատնում էր Ռոզային, երբ վերջինս կարմրում էր:

Ինչի՞ մասին էին խոսում այդ երեկո երկու երիտասարդները: Այնպիսի բաների մասին, որոնց մասին Ֆրանսիայում խոսում են տան շնմբին, Իսպանիայում՝ երկու հարևան պատերշ-

գամբներին, Արևելքում՝ տների տանիքներից: Նրանք խոսում էին այնպիսի բաների մասին, որոնք թևավորում են ժամերի վաղքը, կրճատում են ժամանակի թուրքը: Նրանք խոսում էին ամեն ինչի մասին, բացառությամբ սև կակաչի: Ժամը տասին սովորականի նման երիտասարդները բաժանվեցին:

Կոտնելիուսը երջանիկ էր, այնպես երջանիկ, ինչպես կարող է երջանիկ լինել մի ծաղկագործ, որին ոչինչ չափեց իր կակաչի մասին: Նա գտնում էր, որ Ռոզան սքանչելի է, նա գտնում էր, որ աղջիկը հմայել է, սլացիկ ու սիրելի:

Սակայն ինչո՞ւ էր Ռոզան արգելում խոսել սև կակաչի մասին:

Դա Ռոզայի համար մեծ թերութուն էր: Եվ Կոտնելիուսը հոգոց հանելով խոստովանեց, որ կինը ոչ կատարյալ էակ է:

Գիշերվա մի մասը նա անցկացրեց այդ ոչ կատարյալ էակի մասին մտածելով: Դա նշանակում է, որ քանի ղեռ նա արթուն էր, ամբողջ ժամանակ մտածում էր միայն Ռոզայի մասին:

Իսկ երբ քնեց, երազում տեսավ նրան: Սակայն նրա երազներում Ռոզան ավելի կատարյալ էր, քան իրականության մեջ. այդ երազների Ռոզան ոչ միայն խոսում էր սև կակաչի մասին, այլև լինական մի սափորի մեջ Կոտնելիուսին բերեց մի հրաշալի ծաղկած սև կակաչ:

Կոտնելիուսն արթնացավ ուրախութունից ամբողջովին դողալով ու մրմնջաց:

— Ռոզա՛, Ռոզա՛, սիրո՞ւմ եմ քեզ:

Եվ քանի որ արգեն լույս էր, նա ավելորդ համարեց նորից քնել: Ամբողջ օրը նա չէր բաժանվում այն մտքերից, որոնցով նա արթնացավ:

Ա՛խ, եթե միայն Ռոզան խոսեր կակաչի մասին, Կոտնելիուսը նրան Շամիրամից, Գլեոպատարայից, Ելիզավետա թա-

գուհուց, Աննա Ալստրիացուց՝ էլ կգերադասեր, այսինքն՝ աշխարհի ամենանշանավոր և ամենաքանչելի այդ թագուհիներից: Սակայն Ռոզան արգելել էր խոսել կակաչի մասին, սպառնալով՝ հակառակ դեպքում դադարեցնել իր այցելությունները: Ռոզան արգելել էր երեք օր կակաչի մասին որևէ բան հիշատակել:

Ճիշտ է, դրանք այն յոթանասուներկու ժամերն էին, որոնք աղջիկը նվիրել էր իր սիրեցյալին, սակայն դրանք նաև այն յոթանասուներկու ժամերն էին, որոնք խլել էին ծաղկագործից: Ճիշտ է, այդ յոթանասուներկուսից երեսուվեցն արգեն անցել էին: Մնացած երեսուվեցը նույնպես արագ կանցնեն. տասնութը՝ սպասումի, տասնութը՝ վերհուշերի մեջ:

Ռոզան եկավ նույն ժամին: Կոտնելիուսը այս անգամ էլ հերոսաբար տարավ իր առջև դրված փորձությունը:

Ի միջի ալյոց, հրաշագեղ այցելուհին շատ լավ հասկանում էր, որ նման պայմաններ դնելով, ինքն էլ իր հերթին պետք է որոշ զիջումների դիմի: Ռոզան Կոտնելիուսին թույլ էր տալիս պատահանի վանդակների արանքից դիպչելու իր մատներին: Ռոզան նրան թույլ էր տալիս վանդակների արանքից համբուրելու իր մազերը: Խեղճ երեխա, բոլոր այդ քնքշությունները նրա համար ավելի վտանգավոր էին, քան սև կակաչի մասին եղած խոսակցությունները:

Նա հատկացավ այդ, երբ բարախող սրտով, այրվող այտերով, շոր շրթունքներով ու խոնավ աչքերով վերադարձավ իր սենյակը:

1. Շամիրամ — ասորական առասպելական կայսրուհի, որը փաստորեն գոյություն է ունեցել իր իմաստությունով: Գլեոպատարա (69—30 մ. թ. ա.), Պաղոմոսի գինատիայից եգիպտական վերջին կայսրուհին: Համաձայն ավանդության՝ նշանավոր էր իր գեղեցկությամբ: Ելիզավետա Քյուզոբ — անգլիական թագուհի (1558—1603), Ելիզավետայի թագավորության տարիները համընկան Անգլիայի տնտեսական հզորության և քաղաքական ազդեցության ամրապնդման հետ, միաժամանակ անգլիական գրականության ծաղկման ժամանակշրջանին (Շեքսպիր, Մալոն և ուրիշներ): Աննա Ալստրիացի (1601—1666) — Ֆրանսիայի թագուհի և Լյուդովիկոս XIV-ի մանկության օրերին ժամանակավոր կառավարող՝ անգլիացի:

Հաջորդ օրը, առաջին իսկ ողջուններէք, առաջին իսկ քնքշանքներէք հետո Ռոզան վանդակների արանքից այնպիսի հայացքով նայեց Կոռնելիուսին, որ շնայած մթությանը, այդ կարելի էր զգալ:

— Գիտե՞ք, — ասաց աղջիկը, — ծել է:

— Ծել՞ է, ո՞վ, ի՞նչը, — հարցրեց Կոռնելիուսը, չհամարձակվելով հավատալ, որ նա իր սեփական նախածնունությամբ կարճացրել է փորձության ժամկետը:

— Կակաչը, — ասաց Ռոզան:

— Այդ ինչպե՞ս Ռերեմն դուք թո՞ւյլ եք տալիս:

— Այո՞, թույլ եմ տալիս, — ասաց Ռոզան մայրական այնպիսի տոնով, որն իր հրեխային թույլ է տալիս զվարճանալ:

— Ա՛խ, Ռոզա, — բացականչեց Կոռնելիուսը, շրթունքները մոտեցնելով վանդակապատ պատուհանին այն հույսով, որ դրանք կհանդիպեն աղջկա ալտին, ձեռքին, ճակատին կամ էլ ինչ-որ բանի:

Եվ նա թեթևակի հպվեց կիսաբաց շրթունքներին Ռոզան մեղմ ճշաց:

Կոռնելիուսը հասկացավ, որ պետք է շտապել, քանի որ այդ անսպասելի համբույրը Ռոզային հուզեց:

— Իսկ ինչպե՞ս է ծել: Ուղի՞դ:

— Ուղիդ, ինչպես ֆրիսլանդական իլիկ, — ասաց Ռոզան:

— Եվ նրա հասակն արդեն բա՞րձր է:

— Առնվազն երկու դուռը՝ բարձրություն ունի:

— Օ՛, Ռոզա, խնամքով հետևեք, և դուք կատենեք, թե ինչպիսի՞ արագությամբ այն կաճի:

— Կարո՞ղ եմ արդյո՞ք սովելի խնամքով հետևել, — ասաց Ռոզան: — Ես հիմա միայն նրա մասին եմ մտածում:

— Միայն նրա մասին: Զգուշացեք, Ռոզա, հիմա ես կսկսեմ խանդել:

— Դե, դուք շատ լավ դիտեք, որ նրա մասին մտա-

ծելը նշանակում է ձեր մասին մտածել: Ես երբեք աչքաթող չեմ անում: Իմ անկողնից երևում է: Դա առաջին բանն է, որ արթնանալուս պես տեսնում եմ. դա վերջին բանն է, որ քնելուց առաջ ծածկվում է իմ հայացքից: Ցերեկը ես նստում կողքին ու աշխատում եմ, քանի որ այն օրվանից, երբ ծաղիկը իմ սենյակում է, նրանից չեմ հեռանում:

— Դուք այդ լավ եք անում, Ռոզա: Զէ՞ որ ձեզ հայտնի է, որ դա ձեր օժիտն է:

— Այո՞, որի շնորհիվ ես կարող եմ ամուսնանալ քսանվեց-քսանութ տարեկան մի երիտասարդի հետ, որին ես կսիրեմ:

— Լե՞ք, շարամիտ աղջիկ:

Եվ Կոռնելիուսին հաշտվեց բռնել երիտասարդ աղջկա մատները, որը եթե չփոխեց էլ խոսակցության նյութը, համենայն դեպս, ընդհատեց:

Այդ երեկո Կոռնելիուսը աշխարհի ամենաերջանիկ մարդն էր: Ռոզան թույլ էր տվել բռնելու իր ձեռքը այնքան, որքան ինքը կցանկանար և միաժամանակ նա կարող էր խոսել կակաչի մասին:

Հաջորդ յուրաքանչյուր օրը մի նոր բան էր մտցնում կակաչի աճի և մեք երիտասարդների սիրո մեջ: Մի դեպքում դրանք նոր բացվող տերևներն էին, մյուս դեպքում հենց ինքը՝ ծաղիկը, որ արդեն սկսել էր կազմավորվել:

Այդ լուրը Կոռնելիուսին մեծ ուրախություն պատճառեց, նա սկսեց այնպիսի արագությամբ հարցեր տեղալ, սրը ցույց էր տալիս, թե դրանք որքան կարևոր են:

— Սկսել է կազմավորվել, — բացականչեց Կոռնելիուսը, — սկսել է կազմավորվել:

— Այո, կազմավորվում է, — կրկնում էր Ռոզան:

Ուրախությունից Կոռնելիուսի գլուխը պտտվում էր, և նա ստիպված էր բռնել պատուհանի վանդակներից:

— Օ՛, աստված իմ:

Հետո սկսեց նորից հարցուփորձ անել:

— Իսկ նրա ձվաձևությունը կանոնավո՞ր է, Կոկոնի գլխիկը ճիշտված չէ՞: Թիքթիքի ծայրերը կանաչ են:

1. Դյուլմ — երկարության չափ, հավասար է 2,54 սմ:

— Չվաճևությունը բուժ մատի մեծություն ունի և սրածայր վերջավորություն, գլխիկը կողքերից լայնանում է, տերևների ծայրերը ուր որ է պետք է բացվեն:

Այդ գիշեր Կոռնելիուսը քիչ քնեց: Հասավ վճռական բուպեն, երբ կոկոնները պետք է բացվեին:

Երկու օրից հետո Ռոզան հայտարարեց, որ թերթերը կիսաբացվել են:

— Կիսաբացվե՛լ են,

Ռոզա, կիսաբացվե՛լ,— բացականչեց Կոռնելիուսը:— Նշանակում է արդեն հնարավոր է տարբերել...

Քանտարկյալի շունը կտրվեց, և նա շկարողացավ շարունակել:

— Այո՛,— պատասխանեց Ռոզան,— այո՛, կարելի է տարբերել ուրիշ գույնի մի այլ շերտ, որը մազի նման բարակ է:

— Իսկ ի՞նչ գույնի,— դողալով հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Օ՛, շատ մուգ է,— պատասխանեց Ռոզան:

— Դարչնագո՞ւյն է:

— Օ՛, ո՛չ, ավելի մուգ:

— Ավելի մո՞ւգ, թանկագին Ռոզա, ավելի մո՞ւգ: Ծնորհակալությո՛ւն: Մուգ է, ինչպես սև փա՛յտը, մուգ, ինչպես...

— Մուգ, ինչպես թանաքը, որով ես ձեզ գրել եմ:

Կոռնելիուսը խելահեղ ուրախության ճիչ արձակեց:

— Օ՛,—ասաց նա,— ձեզ նման հրեշտակ գոյություն չունի:

— Ծի՛շտ,— այդ հիացմունքին ժպտով պատասխանեց Ռոզան:

— Ռոզա, դուք այնքա՛ն աշխատեցիք, այնքա՛ն շատ բան արիք ինձ համար. Ռոզա, իմ կակաչը կծաղկի, իմ կակաչը սև գույն կունենա: Ռոզա, Ռոզա, դուք բնության ամենակատարյալ ստեղծագործություններից եք:

— Իհարկե, կակաչից հետո:

— Ա՛խ, լոնցե՛ք, անպիտան աղջիկ, լոնցեք զոնն ցավակցութանից, մի՛ փշացրեք իմ ուրախությունը: Սակայն, ասացեք, Ռոզա, եթե կակաչը այդ վիճակի է հասել, ուրեմն մի երկու, ամենաուշը երեք օրից կծաղկի, չէ՞:

— Այո, վաղը կամ վաղը չէ մյուս օրը:

— Օ՛, ես չե՛մ տեսի,— ետ ընկնելով բացականչեց Կոռնելիուսը,— ես չե՛մ համբուրի բնության այդ հրաշալիքը, ինչպես համբուրում եմ ձեր ձեռքերը, Ռոզա, համբուրում եմ ձեր մազերը, ձեր այտերը, երբ դրանք պատահաբար պատուհանին մոտ են լինում, իսկ դա պետք է երկրպագել:

Ռոզան իր այտը մոտեցրեց վանդակներին, սակայն ոչ թե պատահաբար, այլ դիտավորյալ. երիտասարդի շրթուներն ազահորեն հպվեցին աղջկա այտին:

— Դե ինչ, եթե ուզում եք, ես ծաղիկը կկտրեմ,— ասաց Ռոզան:

— Օ՛, ո՛չ, ո՛չ. հենց որ ծաղիկի, Ռոզա, դրեք մի սուվետոտ անկ և հենց նույն վայրկյանին, հենց նույն վայրկյանին ուղարկեք Հառաղիմ, և ծաղիկագործների ընկերության նախագահին հայտնեք, որ մեծ, սև կակաչը ծողկել է: Հառաղիմը հեռու է, գիտեմ, սակայն դուք փողով մի սուրհանդակ կղտնեք: Ռոզա, դուք փող ունե՞ք:

Ռոզան ժպտաց:

— Օ՛, այո՛,— ասաց նա:

— Կրավարարի՞,— հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Ես երեք հարյուր ֆլորին ունեմ:

— Օ՛, եթե դուք երեք հարյուր ֆլորին ունեք, Ռոզա, ուրեմն, դուք շլիտք է սուրհանդակ ուղարկեք, ինքներդ պետք է գնաք Հառաղիմ:

— Սակայն այդ ժամանակ ծաղիկը...

Կակաշը ծաղկեց

— Օ՛, ծաղիկը պետք է ձեզ հետ վերցնեք, իմացեք, որ ոչ մի րուպե չպետք է բաժանվեք ծաղկից:

— Սակայն նրանից չբաժանվելով, ես ձեզանից եմ բաժանվում, պարոն Կոռնելիուս, — ախուր ասաց Ռոզան:

— Ա՛խ, այդ ճշմարիտ է, իմ սիրելի, իմ թանկագին Ռոզա: Աստված իմ, ինչ շար են մարդիկ: Ես նրանց ի՛նչ եմ արել, որ ինձ ազատությունից զրկել էին: Դուք ճի՛շտ եք, Ռոզա, առանց ձեզ ես չե՛մ կարող ապրել: Դե, ինչ, դուք որևէ մեկին Հաստիմ կուղարկեք, ահա և բոլորը. բացի այդ, այդ հրաշքը այնքան մեծ է, որ արժե, որպեսզի նախագահն ինքը նեղություն կրի ու տնձամբ դա Լեհշտին՝ կակաշը տեսնելու:

Հետո նա հանկարծ կանգ առավ և զողացող ձայնով ասաց.

— Ռոզա, Ռոզա, իսկ եթե կակաշը սև չլինի՞:

— Դե ինչ, դրա մասին դուք վաղը կամ վաղը չէ մյուս օրը կիմանար:

— Սպասել մինչև երեկո, որպեսզի դրա մասին իմանալ, Ռոզա: Ես անհամբերությունից կմեռնեմ: Չե՛նք կարող արդյոք մի օրեկ պայմանական նշան սահմանել:

— Ես ավելի լավ միջոց գիտեմ:

— Ի՛նչ միջոց:

— Եթե ծաղիկը զիշերը ծաղկի, ես կգամ. ես ինքս կգամ, որպեսզի այդ մասին հայտնեմ: Եթե ցիբերկը ծաղկի, ես հորս առաջին և երկրորդ այցելությունների միջև ձեր դասն առջևից կանցնեմ և գոտն կամ պատուհանի արանքով մի գրություն կխցեմ ներս:

— Այդպի՛ս, այդպի՛ս, Ռոզա, ձեր մի խոսքը, որ տեղեկություն կտա դրա մասին, ինձ համար կրկնակի երջանկություն կլինի:

— Ահա արդեն ժամը տոտն է, ես պետք է հեռանամ:

— Այո՛, այո՛, Ռոզա, զննացեք:

Ռոզան հեռացավ վշտացած: Կոռնելիուսը նրան համարյա թե վոնդեց: Ճիշտ է, նա այդ արեց միայն այն բանի համար, որպեսզի Ռոզան կարողանա հետևել սև կակաշին:

Կոռնելիուսն անցկացրեց շատ հաճելի, սակայն միաժամանակ շատ անհանդիստ զիշեր: Ամեն վայրկյան նրան թվում էր, թե իրեն կանչում է Ռոզայի քնքուշ ձայնը: Նա հանկարծակի արթնանում էր, վաղում գնդի գուռը, գեմքը հայում պատուհանին, սակայն պատուհանի մոտ ոչ ոք չկար, միջանցքը դատարկ էր:

Ռոզան նույնպես քնած չէր, սակայն նա Կոռնելիուսից երջանիկ էր. նա կակաշին էր հետևում: Նրա սուրև, նրա աչքերի առաջ զրված էր այդ ազնիվ ծաղիկը, հրաշքներից հրաշքը, որը ոչ միայն մինչև այդ գոյություն չունեք, այլև համարվում էր անհասանելի մի բան:

Ի՛նչ կասի աշխարհը, եթե իմանա, որ սև կակաշը ծաղկել է, որ գոյություն ունի և աճեցրել է վան Բեռլին, ինչ-որ մի բանտարկյալ:

Ինչպիսի՞ վճառկանություններ Կոռնելիուսը կվոնդեր այն մարդուն, որը կակաշի փոխարեն նրան ազատություն կխոստանար:

Հաջորդ օրն իր հետ ոչ մի նորություն չբերեց: Կակաշը դեռևս չէր ծաղկել:

Օրն անցավ այնպես, ինչպես դիշերը:

Գիշերը եկավ և հայտնվեց Ռոզան, որտեղ ու թեթև, ինչպես թռչուն:

— Դե, ի՛նչ կա, — հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Ամեն ինչ հիանալի է դնում: Այս գիշեր, տնկասկած, ձեր կակաշը կծաղկի:

— Եվ կլինի սև գույնի՞:

— Սև, ինչպես ածուխը:

— Առանց որևէ այլ բժի՞:

— Առանց որևէ բժի:

— Օ՛, ուրախություն: Ռոզա, ես ամբողջ գիշերն անց եմ կացրել սկզբում ձեր մասին երազելով...

Ռոզան մի շարժում արեց, որը անվստահութիւնն էր արտահայտում:

— Հետո այն մասին, թե մենք ինչպե՞ս պետք է վարվենք:

— Ինչպե՞ս:

— Ինչպե՞ս: Ես որոշեցի: Հենց որ կակաչը կծաղկի, հենց որ մենք կհամողվենք, որ սև է, դուք իսկույն ևեթ պետք է սուրհանգակ գտնեք:

— Եթե հարցը միայն դրանում է, ապա արդեն սուրհանգակ գտել եմ:

— Սուրհանգակ, որին կարիլի է վստահե՞լ:

— Սուրհանգակ, օրի համար ես պատասխանատու եմ: Իմ երկրպագուներից մեկը:

— Հուսով եմ, որ դա Յակոբը չէ:

— Այ, հանգստացեք. դա մի նավաստի է Լեւշտեյնից, մի քաջ տղա, քսանհինգ-քսանվեց տարեկան:

— Օ՛, գրո՛ղը տանի:

— Հանգի՛ստ եղեք, — ծիծաղելով ասաց Ռոզան, — նա գեռ չի հասել ձեր նշանակած տարիքին՝ քսանվեցից քսանութ տարեկանի:

— Մի խոսքով, դուք գտնում եք, որ այդ երիտասարդի վրա կարելի՞ է հույս դնել:

— Այնպես, ինչպես ինձ վրա: Նա իրեն նավակից վաալը կամ Մասսը կնետի, եթե միայն կամենամ:

— Դե լավ, Ռոզա, տասը ժամից այդ տղան Հաաուելմում կլինի: Գուք ինձ թուղթ ու մատիտ կամ ավելի լավ կլինի թանաք ու գրիչ տար, ես կգրեմ, սակայն, ավելի լավ է ինքներդ գրեք. եթե ես գրեմ, ո՛վ գիտե ձեր հոր նման ինչե՛ր կտակածեն: Գուք գրեք ծաղկագործների ընկերության նախագահին, և ես համողված եմ, որ կգա:

— Իսկ եթե նա դանդաղի՞:

— Ենթադրենք, թե նա դանդաղի մեկ օր, նույնիսկ երկու՞ օր: Սակայն դա անհնար է. կակաչների սիրահարը ոչ մի ժամ, ոչ մի րոպե, ոչ մի վայրկյան չի հապաղի և իսկույն ևեթ ճանապարհ կընկնի, որպեսզի տեսնի աշխարհի

ուժերորդ հրաշալիքը¹. Սակայն, ինչպես ես ասացի, թող նա ուշանա մեկ օր, երկու օր, միևնույն է, կակաչը դեռևս կպահպանի իր ամբողջ շքեղութիւնը: Երբ նախագահը տեսնի կակաչը, երբ նա այդ արձանագրի, ամեն ինչ վերջացած կլինի, դուք ձեզ մոտ կպահեք արձանագրության պատճենը, իսկ կակաչը կհանձնեք իրեն: Ա՛խ, Ռոզա, եթե դուք կարողանայիք անձամբ տանել, ապա այն միայն իմ ձեռքից ձեր ձեռքը կանցնի: Սակայն դրանք երազներ են, որոնց չպետք է ենթարկվել, — հոգոց հանելով շարունակեց Կոստելիուսը, — օտար աչքերը կտեսնեն, թե ինչպես կթառամի: Եվ որ կարելիորն է, Ռոզա, նախագահից առաջ ծաղիկը ո՛չ ոք չպետք է տեսնի: Աստի՛ժ իմ, եթե որևէ մեկը տեսնի, անկասկած, կզոզանա:

— Օ՛:

— Գուք չէի՞ք արդյոք, որ ասում էիք, թե շատ եք վախենում Յակոբից: Մեկ ֆլորինը գողանում են, չէ՞, իսկ ինչո՞ւ չգողանալ հարյուր հազար ֆլորինը:

— Ես կպահպանեմ, հանգիստ եղեք:

— Իսկ չի՞ կարող պատահել, որ մինչ դուք այստեղ եք, կակաչը արդեն ծաղկել է:

— Այդ քմահաճ ծաղկից սպասելի է, — ասաց Ռոզան:

— Եթե դուք դնաք ձեր սենյակը և տեսնեք, որ ծաղկի՞լ է:

— Հետո ի՞նչ:

¹ Աշխարհի յոթ հրաշալիքներն ենում կոչվում էին յոթ առավել փառաբանված հարմարապետության ու քանդակագործության կոթողները. եգիպտական փարավոնների բուրգերը, Եամիրամի առասպելական կախված սյուրիները, Աֆրոդիտեի տաճարը, գահի վրա նստած Ջևի արձանը՝ գործ Ֆիդիասի (V դ. մ. թ. ա.), Մավղու կայսեր դամբարանը Հալիկառնասում, սյուրեղից կ'՝ Եմավզուիչս րաղը, Հոոդույան Կոլոսը (պղծծե արձան՝ 72 մետր բարձրությամբ, որը, ըստ ավանդության, կանգնած էր Հոոդուսի նախահանգստի մուտքի մոտ), Ալեքսանդրիայում մ. թ. ա. 111 դարում կանգնեցված 180 մետր բարձրությամբ փարոս-աշտարակը: «Ալիսարի՛ ուժերորդ հրաշալիքը» արտահայտությունը օգտագործվում է կոնկրետ իմաստով, ցանկանալով ընդգծել արվեստի տվյալ ստեղծագործության անսովոր գեղեցկությունը:

— Ա՛խ, Ռոզա, եթէ դուք գտնեք ծաղկած, մի՛ մոռա-
նաք, որ առանց ոչ մի բուսակ կորցնելու, իսկույն եեթ պետք
է զգուշացնել նախադահին:

— Եվ զգուշացնել ձեզ: Այո՛, ես հասկանում եմ:—
Ռոզան խոր հոգոց հանեց, սակայն առանց դառնանալու,
նման այն կանանց, որոնք սկսում են հասկանալ կամ էլ ըն-
տելանալ սիրելի մարդու թուլութուններին:

— Ես վերագտնում եմ կակաչի մոտ, պարոն վան
Քեռլե. հենց որ ծաղկի, դուք տեղյակ կպահանջեք, հենց որ դուք
տեղեկանաք, սուրճանդակը կմեկնի:

— Ռոզա, Ռոզա, ես չգիտեմ, թե երկրային կամ երկ-
նային ուրիշ էլ ինչ գանձի հեա ձեզ համեմատեմ:

— Համեմատեցեք ինձ սև կակաչի հետ, պարոն Կոռնե-
լիուս, և ես շատ շուրջամ կլինեմ, երգվում եմ ձեզ: Ուրեմն,
հրաժեշտ եմ տալիս, պարոն Կոռնելիուս:

— Ո՛չ, ասացեք ցտեսութիւն, բարեկամ՝ մա:
— Յտեսութիւն, բարեկամս,— ասաց Ռոզան՝ մի քիչ
մխիթարված:

— Ասացեք՝ իմ սիրելի բարեկամ:
— Իմ բարեկամ...
— Սիրելի, Ռոզա, աղաչում եմ ձեզ, սիրելի, սիրելի,
այնպես չէ՛:

— Այո, սիրելի, սիրելի.— կրկնում էր Ռոզան անհուն
երջանկութիւնից զոգալով:

— Դե, Ռոզա, քանի որ դուք ասացիք «սիրելի», ասա-
ցեք նույնպես՝ «չափից դուրս երջանիկ», ասացե՛ք «երջա-
նիկ», որովհետև ոչ ոք դեռևս երկրի երեսին ինձ նման եր-
ջանիկ չի եղել: Ինձ միայն մի բան է պակասում, Ռոզա:

— Ի՞նչ:
— Ձեր այտիկը, ձեր քնքուշ այտիկը, ձեր վարդագույն
այտիկը, ձեր թավշյա այտիկը՝ Օ՛, Ռոզա, ձեր բարի կաճքով
և ոչ թե պատահաբար, Ռոզա:

Բանտարկյալը հառաչանքով՝ վերջացրեց իր խնդիրը:
Նա հանդիպեց երիտասարդ աղքատ շրթունքներին, սակայն
ոչ պատահաբար: Ռոզան փախավ:

Կոռնելիուսն ուրախութիւնից ու երջանկութիւնից շնչա-

հեղձ էր լինում: Նա բացեց պատուհանը և խնդութիւնով լե-
ցուն սրտով սկսեց դիտել պարզ երկինքը, լուսինը, արծա-
թին ավոզ երկու գետերը, որոնք հոսում էին բլուրներից այն
կողմ:

Քշվառ հիվանդն ատղջացել էր. խեղճ բանտարկյալն
իրեն զգում էր ազատութեան մեջ:

Գիշերվա մի մասը Կոռնելիուսը անցկացրեց իր վանդա-
կապատ պատուհանի մոտ, իր հինգ զգայարանները կենտ-
րոնացրած մեկ, ավելի շուտ՝ երկունի մեջ՝ յտղութեան ու
տեսողութեան:

Նա հայում էր երկնքին, ունկնդրում էր հողին:
Այնուհետև ժամանակ առ ժամանակ հայացք նետելով
միջանցքի կողմը, նա ասում էր.

— Այնտեղ Ռոզան է, Ռոզան, որն ինձ նման՝ չի քնած,
ինձ նման սպասումի մեջ է: Այնտեղ Ռոզայի աչքերի առջև
խորհրդավոր ծաղիկն ապրում է, բացվում ու ծաղկում: Գու-
ցե հենց այս բուսակին Ռոզան իր տաք, քնքուշ մատներով բըս-
նել է կակաչի ցողունը: Գուցե հիմա նա իր շրթունքներով
հպվել է ծաղկի կիսաբաց բաժակին: Զգուշ դիպիր նրան,
Ռոզա. Ռոզա, քո շրթունքներն այրվում են:

Այդ վայրկյանին հարավում բոցավառվեց մի աստղ,
կտրեց ամբողջ հորիզոնը, հասավ մինչև բերդ և ընկավ
լեճշտելի վրա:

Կոռնելիուսը ցնցվեց:
— Ա՛խ,— ասաց նա,— երկինքն իմ ծաղկին հողի է
առաքում:

Կարծես թե նա դուշակել էր. համարյա այդ նույն վայր-
կյանին բանտարկյալը միջանցքում լսեց թեթև, սիլֆիդնե-
րը՝ հիշեցնող, քայլերի ձայն և թուլունի թևերի թափահա-
րումը հիշեցնող շրջազգեստի շրջում. մի շատ ծանոթ ձայն
ասում էր.

— Կոռնելիուս, բարեկամս, իմ սիրելի բարեկամ, իմ
երջանիկ բարեկամ, շո՛ւտ, շո՛ւտ:

1. Սիլֆիդներ — միջնադարյան ավանդութիւններում՝ օդում սավառող
բարի հոգիներ:

Կոռնելիուսը մի ուսուցանող հասավ պատուհանին: Այս անգամ նրա շրթունքները նորից հանդիպեցին Ռոզալի, շրթունքներին, որը համբուրելով շնչում էր նրան.

— Նա ծաղկե՞լ է: Սև է: Այստեղ է:

— Ինչպե՞ս թե այստեղ է, — քայտահանչեց Կոռնելիուսը՝ շրթունքները հեռացնելով աղջկա շրթունքներից:

— Այո՛, այո՛, այս մեծ հրզանկության համար արժե փտանդի ենթարկվել: Ա՛նա՛, նայեցե՛ք:

Եվ նա մի ձեռքով բարձրացրեց լայտերն ու մոտեցրեց պատուհանին, իսկ մյուս ձեռքով բարձրացրեց ու պատուհանին մոտեցրեց սքանչելի կակաչը:

Կոռնելիուսը ճշաց, նրան թվաց, թե ինքը կորցնում է գիտակցությունը:

— Օ՛, աստված իմ, աստված իմ, — շնչաց նա, — այս երկու ծաղիկները, որ ծաղկում են իմ խցի պատուհանի առջև՝ իմ անմեղությունն և իմ բանտարկության պարզեն են:

— Համբուրեք նրան, — ասաց Ռոզան, — ես էլ ճենց նոր համբուրեցի:

Կոռնելիուսը շունչը պահած, զգուշությամբ, շրթունքներով դիպավ ծաղիկին. և երբեք ոչ մի կնոջ համբույր, նույնիսկ Ռոզալի համբույրը, այդքան խոր չէր թափանցել հոգու մեջ:

Կակաչը սքանչելի էր, հրաշալի, հույակապ. ցողունը տասնութ դյույմ բարձրություն ուներ: Ուղղաձիգ վեր էր բարձրանում երկու կանաչ, հարթ ու նետի նման ուղիղ տերևների միջով: Մազիկն ամբողջովին սև էր և սաթի նման փայլում էր:

— Ռոզա, — շնչահեղձ լինելով ասաց Կոռնելիուսը, — ոչ մի բույս չպետք է կորցնել, հարկավոր է նամակ գրել:

— Արդեն դրված է, իմ սիրելի Կոռնելիուս, — ասաց աղջիկը:

— Ճշմարի՞տ:

— Մինչ կակաչը բացվում էր, ես գրում էի, քանի որ ոչ մի բույս չէի ուզում կորցնել: Միայն թե նայեք ու ասեք, արդյոք ճի՞շտ եմ գրել:

Կոռնելիուսը վերցրեց նամակը, դրված մի ձեռագրով, որը Ռոզալի առաջին գրությունից հետո նկատելի լավացել էր, և կարգաց:

«Պարոն նախագահ, սև կակաչը, ամենայն հավանականությամբ, տասը բույսից հետո կծաղկի: Իսկույն եեթ, ճենց որ ծաղկի, ձեզ մոտ մարդ կուղարկեմ, որպեսզի խնդրի ձեզ՝ անձամբ գալու կեղտեղնի բերդը: Ես բանտապահ Գրիֆուսի աղջիկն եմ և իմ հոր բանտարկյալների նման համարյա

թե նս էլ եմ բանտարկված: Այդ պատճառով շնմ կարող գալ և ինքս շնմ կարող բնության այդ հրաշալիքը բերիլ ձեզ մտա: Ահա թե ինչու համարձակվում եմ ինզրել ձեզ, որ ինքներդ անձամբ գաք:

Իմ ցանկությունն է, որ կոչվի Rosa Barlaensis.

Մաղիկը բացվեց: Բոլորովին սև է... Եկե՛ք, պարոն նախագահ, եկե՛ք... Պատիվ ունեմ ձեր խոնարհ աղախինը լինելու՝ Ռոզա Գրիֆուսա:

— Այդպե՛ս, այդպե՛ս, սիրելի Ռոզա, սա հրաշալի նամակ է: Ես այսպիսի պարզությամբ չէի կարող գրել: Համագումարում դուք կտար բոլոր այն տեղեկությունները, ինչ որ ձեզանից կոչահանեին: Այն ժամանակ կիմանան, թե ինչպես է մշակվել ու խնամվել կակաչը, ինչքա՛ն անբուն դիշերներ, երկչուղ ու անհանգստություն է պատճառել: Գե, իսկ հիմա, Ռոզա, ոչ մի բույս մի կորցրիք: Սուրհանդակ, սուրհանդակ:

— Ինչպե՛ս է նախագահի անունը:

— Տվե՛ք, նս հասցեն գրեմ: Օ՛, նա շատ հայտնի մարդ է: Դա պարոն Սիստեհանն է, Հասարկիմ քաղաքադուխը: Տվե՛ք, Ռոզա, տվե՛ք, — և Կոռնելիուսը նամակի վրա զողացող ձեռքերով գրեց. «Պարոն Պետերս վան Սիստենսին, քաղաքազլխին և Հասարկիմ քաղաքի ծաղկագործների ընկերության նախագահին»:

— Իսկ հիմա, Ռոզա, գնացե՛ք, գնացե՛ք, — ասաց Կոռնելիուսը, — հանձնվեք բախտի կամքին, որը մինչ հիմա հովանավորում էր մեզ:

23

Նախանձողը

Իրոք որ այդ խեղճ երիտասարդները բախտի հովանավորության կարիքը շատ էին զգում: Գեռ երբեք նրանց այդպիսի վտանգ չէր սպառնացել, ինչպես այդ ժամանակ, երբ այդքան վստահ էին իրենց երջանկության մեջ:

Մենք չենք կասկածում մեր ընթերցողների գուշակելու ունակությունների մեջ այնքան, որպեսզի հավատացած լլի-

նենք, թե նրանք գլխի շնմ ընկիլ այն, որ մեր ձեռք բարեկամ, կամ ավելի ձիշտ՝ շարակամ Յակոբը ոչ այլ ոք էր, եթե ոչ ինքը՝ Իսահակ Բոքստելը:

Ընթերցողը, իհարկե, գլխի է ընկնում, որ Բոքստելը Բյուլտենհոֆից եկավ Լեհշտենյն իր կրթերի ու ատելության առարկայի հետևից՝ սև կակաչի և վան Բեուլեի հետևից:

Այն, որը բացահայտվեց կամ, համենայն դեպս, ենթադրվեց Բոքստելի կողմից երեք սոխուկների դոյություն և վերջիններիս վերարբշյալ դիտավորությունների մասին, ոչ ոք, բացի կակաչների սիրահարից, այն էլ նախանձոտ սիրահարից, չէր կարող ենթադրել: Մենք տեսանք, որ վերջինիս բախտը ավելի շուտ Յակոբ, քան Բոքստել անվան տակ ավելի շուտ բանեց և նա բարեկամացավ Գրիֆուսի հետ: Օգտվելով նրանց հյուրընկալությունից, մի բանի ամիս էր արդեն, ինչ Բոքստելը ձեռք բանտապահին խմեցնում էր ամենալավ օդին, որը հնարավոր էր ձեռք բերել Քեքստելից մինչև Անտվերպեն ընկած ամբողջ շրջակայքում. Բոքստելը բխտը էր Գրիֆուսի կասկածները, իսկ ձեռք Գրիֆուսը շատ կասկածոտ էր. նա բխտը էր, ասում ենք, Գրիֆուսի կասկածները նրանով, որ վերջինիս համոզել էր, թե ինքը նույնտակ ունի ամուսնանալ Ռոզայի հետ:

Բոքստելը միաժամանակ շոյում էր բանտապահի ինքնասիրությունը և նրա հայրական հպարտությունը: Նա շոյում էր բանտապահի ինքնասիրությունը նրանով, որ բանտարկյալ գիտնականին, որին Գրիֆուսը պահում էր փականքի տակ, ներկայացնում էր ամենամոռայ գույներով, որպես մեկը, որը հարաբերության մեջ էր մտել սասանայի հետ և նպատակ էր դրել դրանով վնասել նորին մեծություն Օրանի արքայազնին:

Սկզբում Բոքստելը Ռոզայի մաս նույնպես հաշտություն ուներ և ոչ թե այն պատճառով, որ աղջիկը նրա նրկատմամբ համակրանք էր տածում, երբեք Յակոբը Ռոզային շատ դուր չի եկել, սակայն նա այնքան շատ էր խոսում դեպի աղջիկն ունեցած իր բոցավառ սիրո, նրա հետ ամուսնանալու իր բուռն ցանկության մասին, որ օկոբում աղջկա մեջ ոչ մի կասկածանք չհարուցեց:

Մենք տեսանք, թե ինչպես Ռոզային այգում անդդույշ հետապնդելով՝ նա իրեն մատնեց, և ինչպես Կոռնելիուսի բնազդային երկյուղը երկու երիտասարդներին ստիպեց ավելի զգույշ լինել:

Սակայն բանտարկյալին հատկապես անհանգստացրեց, մեր ընթերցողը հավանաբար կհիշի, այն անզուսպ բարկությունը, որը համակել էր Յակոբին, երբ վերջինս իմացել էր, որ Գրիֆուսը տրորել է սոխուկը:

Այն ժամանակ այդ բարկությունը շատ մեծ էր, քանի որ Բոքստելը կասկածելով հանդերձ, որ Կոռնելիուսը երկրորդ սոխուկն էլ պետք է ունենա, դրանում լրիվ համոզված չէր: Հենց այդ ժամանակ էլ նա սկսեց Ռոզային հետևել. հետապնդում էր նրան ոչ միայն այգում, այլև միջանցքում: Սակայն, բանի որ միջանցքում նա հետևում էր մթության մեջ և բորիկ ստրերով, ապա նրան ոչ ոք չէր տեսնում ու չէր լսում, բացառությամբ այն մեկ անգամի, երբ Ռոզային թվաց, որ ինքը սանդուղքների գլխին սովերի պես ինչ-որ բան տեսավ:

Սակայն միևնույն է. արդեն ուշ էր. Բոքստելը հենց իր՝ բանտարկյալի բերանից լսեց, որ գոյություն ունի նաև երկրորդ սոխուկը:

Հիմարացած Ռոզայի խորամանկությունից, որը ձևացրել էր, թե սոխուկը տնկում է հողի մեջ և, համոզվելով, որ այդ կատակերգությունը խաղացվել էր իրեն մերկացնելու նպատակով, Բոքստելը կրկնապատեց իր զգուշությունը և գործի գրեց իր ամբողջ խորամանկությունը, որպեսզի իր հետապնդումների ժամանակ աննկատ մնա: Նա տեսավ, թե ինչպես Ռոզան հոր խոհանոցից իր սենյակը բերեց մի մեծ կավի կճուճ:

Նա տեսավ, թե ինչպես Ռոզան լվանում է իր հողտուփած, օպիտակ ձեռքերը, որոնցով նա, ըստ երևույթին, հունցել ու պատրաստել էր կակաչի համար ընտրած ամենալավ հողը:

Վերջապես, նա Ռոզայի պատուհանների ուղիղ դիմացը տեղավորված շենքի տանիքում վարձեց մի փոքրիկ սենյակ: Աչնտեղ նա գտնվում էր այնպիսի հեռավորության վրա, որ տեղից նրան սովորական աչքով չէին տեսնի, սակայն այդ

հեռավորությունը բավարար էր, որպեսզի ինքը՝ Բոքստելը, դիտարկելով զինված, կարողանար հետևել այն ամենին, ինչ տեղի էր ունենում կեղտեղնում, Ռոզայի սենյակում, այնպես, ինչպես Գորգրիստում հետևում էր Կոռնելիուսի լարտատրիայում կատարվող ամեն շարժմանը:

Բոքստելի տեղափոխման ժամանակից երեք օր էլ չէր անցել, երբ նրա կասկածները լրիվ հաստատվեցին:

Առավոտվանից, հենց արևը ծագելու հետ միասին, կավե կճուճը դրվում էր պատուհանին, իսկ Ռոզան Միրիսի ու Մեսսյուի՝ հմայիչ կանանց նման նույնպես երևում էր վայրի խաղողի ու ցախկեռասի առաջին կանաչող տերևներով ծածկված պատուհանի առջև:

Այն հայացքից, որով Ռոզան նայում էր կավե կճուճին, Բոքստելը կարող էր ենթադրել, թե ինչպիսի թանկարժեք հարստություն է պարունակում: Կավե կճուճում տնկված էր երկրորդ սոխուկը, այսինքն՝ բանտարկյալի վերջին հույսը:

Եթե գիշերները ցուրտ էին լինում, Ռոզան կճուճը վերցնում էր պատուհանից: Նա այդ անում էր համաձայն Կոռնելիուսի ցուցումների, որը վախենում էր սոխուկի սառչելուց:

Երբ արևը չափազանց տաք էր լինում, Ռոզան առավոտյան ժամը տասնմեկից մինչև կեսօրվա երկուսը կավի կճուճը պատուհանից վերցնում էր: Դա նույնպես արվում էր Կոռնելիուսի ցուցումների համաձայն, որը վախենում էր կճուճի մեջ հողի չափազանց շորանալուց:

Երբ ծաղկի ցողունը երևաց հողի երեսին, Բոքստելն արդեն վերջնականապես համոզվեց. դուռն մի դուրս թարձրություն էլ չէր հասել, երբ հեռագիտակի օգնությամբ այդ նախանձուտ մարդու բոլոր կասկածները փարատվեցին:

Կոռնելիուսի մոտ երկու սոխուկներ կային, որոնցից երկրորդը նա վստահել էր Ռոզայի սիրուն ու խնամքին: Երկու երիտասարդների սերը Բոքստելի համար արդեն գաղտնիք չէր:

1. Գարրիել Մեսսյու (1629—1667) — հոլանդական նշանավոր նկարիչ:

Այսպես, ուրեմն, պետք է միշտ գտնել և ձեռք բերել Կոռնելիուսի սիրտ ու մտադաշի խնամքի տակ գտնվող այդ առարկան: Միայն թե գա հեշտ խնդիր չէր:

Ռոզան այնպես էր պահպանում իր սոխուկը, ինչպես մայրը կպահպանի իր զավակին. ոչ, ավելի խնամքով. նման այն աղավնուն, որը պահպանում է իր ձագուկներին: Ամբողջ օրերով Ռոզան չէր հեռանում իր սենյակից և, որ ավելի զարմանալի էր, Ռոզան երեկոներն էլ չէր հեռանում իր սենյակից:

Յոթն օր շարունակ Քոքստելն իզուր լրտեսում էր Ռոզանի սենյակը, սակայն Ռոզան չէր հեռանում:

Դրանք այն յոթ օրերն էին, որոնք Կոռնելիուսին այնպես դժբախտ էին դարձրել, զրկելով նրան տեղեկություններից ինչպես Ռոզայի մասին, այնպես էլ կակաշի մասին: Սակայն չէ՞ որ Ռոզան անընդհատ Կոռնելիուսից խոտված լի մնա: Կակաշը փախցնելն ավելի դժվար էր, քան Խաճակը ենթադրում էր:

Մենք ասում ենք փախցնելը, որովհետ Խաճակը որոշել էր պարզապես գողանալ կակաշը: Եվ քանի որ կակաշի աճեցնելը մեծ զաղտնիք էր, քանի որ երիտասարդները նրա գոյությունն փաստը խնամքով թաքցնում էին, պարզ է. որ ավելի շուտ Քոքստելին, այդ հայտնի ծաղկագործին կհամարեին կակաշի աճեցնող, քան ինչ-որ մի երիտասարդ աղջկա, որին անհայտ են ծաղկագործության գաղտնիքները, և կամ մի բանտարկչայի, որը պետական դավաճանության համար դատապարտված է և բանտում գտնվելով՝ չէր կարողանա իր իրավունքները պաշտպանել: Քացի այդ, քանի որ կակաշի տերը փաստորեն Քոքստելը կդատնա, իսկ երբ գործը վերաբերում է տնային գործածության իրերին, և, ընդհանրապես, շարժական գույքին, փաստական ախրապետումը համարվում է սեփականության ապացույց, ապա պարզան էլ, Իհարկե, նա կատանա, իսկ կակաշն էլ փոխանակ անվանվելու

Tulipa nigra Bärlaensis կանվանվի Tulipa nigra Boxtelensis կամ Bostella.

Պարոն Խաճակը դեռ չէր որոշել, թե այդ երկու անուններից ո՞ր մեկը կտա սև կակաշին, բայց քանի որ դրանք երկուսն էլ միևնույն նշանակությունն ունեին, ապա այդ հարցը այնքան էլ կարևոր չէր:

Հիմնական հարցը կակաշի գողանալն էր:

Սակայն, որպեսզի Քոքստելը կարողանար կակաշը գողանալ, պետք էր, որ Ռոզան դուրս գար իր սենյակից: Դրա համար Խաճակը կամ Յակոբը, որը ձեզ ավելի հարմար է թվում, անկեղծ ուրախացավ, երբ համոզվեց, որ գիշերային ժամադրությունները նորից սկսվել են:

Ռոզայի բացակայության աղաչին օրերը Քոքստելն օգտագործեց նրա սենյակի դռներն ուսումնասիրելու համար: Գուռը փակվում էր մի հասարակ փականքի երկու շրջումով, ոչ այնքան ամուր, և միակ բանալին գտնվում էր Ռոզայի մոտ:

Սկզբում Քոքստելի գլխում միայն ծագեց Ռոզայի մոտից բանալին գողանալ, սակայն երիտասարդ աղջկա դրպանը մտնելը այնքան էլ հեշտ բան չէր, եթե նույնիսկ այդ հաջողվեր Քոքստելին, այս բոլորից բացի, եթե Ռոզան հայտնաբերեր բանալու կորուստը, նա իսկույն եթ կպատվիրեր այլ փականք, դուրս չէր գա իր սենյակից այնքան ժամանակ, մինչև որ հին փականքը չփոխարինվեր նորով: Այդպիսով Քոքստելի հանցագործությունը կմնար անհետևանք:

Ավելի լավ է փորձել մեկ այլ միջոց:

Նա հավաքեց մեծ թվով բանալիներ, ինչքան որ կարողացավ ձեռք բերել, և, մինչև Ռոզան ու Կոռնելիուսը երանիկ ժամանակ էին անցկացնում պատուհանի մաս, փորձեց դրանցով դուռը բացել: Բանալիներից երկուսը մտան փականքի մեջ. դրանցից մեկը մեկ պտույտ կատարեց անցքում, սակայն երկրորդի վրա կանգ առավ:

Նշանակում է այդ բանալին շատ հեշտությանը կարելի էր հարմարեցնել:

Քոքստելը բանալին պատեց մոմի բարակ շերտով և նորից մտցրեց փականքի մեջ: Այն արգելքը, որն առաջանում էր բանալու երկրորդ շրջանի ժամանակ, մոմի վրա թողեց իր հետքը:

Քոքստելին մնում էր միայն այդ մոմի հետքերով այդ-
տեղը մի բարակ, ածելու նման խարտոցով թեթև խարտո-
ցելու Երկու օրվա աշխատանքից հետո Քոքստելի բանալին
հեշտութեամբ մտավ փականքի մեջ:

Ռոզայի դուռը հեշտութեամբ բացվեց, և Քոքստելը իրեն
գտավ Ռոզայի սենյակում մենակ, երես առ երես կակաչի
հետ:

Քոքստելին իր առաջին հանցագործությունը կատարել էր
այն ժամանակ, երբ պարսպից անցել էր մյուս կողմը, որ-
պեսզի կակաչի սփյուռքը հողից հանի, երկրորդ հանցագոր-
ծությունը այն էր, երբ մտել էր Կոնսելիուսի շորանոցը, եր-
րորդն արդեն այս էր, երբ կեղծ, սարքած բանալիով բացեց
Ռոզայի սենյակը և ներս մտավ: Մենք տեսնում ենք, թե
ինչպես նախանձը Քոքստելին հրում էր դեպի հանցանքի
օղիք:

Այսպես, ուրեմն, Քոքստելը երես առ երես մնաց կա-
կաչի հետ: Սովորական դոզը կվերցնեն կճուճը, կզենեն թևի
տակ ու դուրս կգար: Սակայն Քոքստելը սովորական դոզ
չէր. նա մտածում էր: Գաղտնի լսողների միջոցով զննելով
կակաչը, նա գտավ, որ կակաչը դեռ բավականաչափ բաց-
ված չէ, որպեսզի հնարավոր լինի համոզվել, թե սև գույ-
նի է, շնայած բոլոր տվյալները հօգուտ դրա էին խոսում:

Նա խորհում էր այն մասին, որ եթե կակաչը սև չլինի
կամ էլ վրան որևէ մի բիծ ունենա, ապա նրա գողությունը
ապարդյուն կլինի:

Նա մտածում էր այն մասին, որ գողության լուրը կտա-
րածվի, և այն բանից հետո, ինչ տեղի էր ունեցել այդուհի,
գողության մեջ անսպասանորեն նրան կկասկածեն ու կսպանեն
փնտրել, և որքան էլ ինքը լավ թաքցրած լինի կակաչը, միև-
նույն է, կգտնեն:

Քոքստելը մտածում էր այն մասին, որ եթե նույնիսկ
իրեն հաշտողի կակաչը թաքցնել այնպես, որ ոչ ոք չկարո-
ղանա դանել, ապա բոլոր այն տեղափոխությունները, որոնց
կակաչը կենթարկվի, կարող են վերջինիս վնասել: Նա մտա-
ծում էր, վերջապես, այն մասին, թե քանի որ ինքն արդեն Ռո-

զայի սենյակի բանալին ունի, այս ամենից հիշող կլինի, եթե
սպասի մինչև կակաչի լրիվ բացվելը և բացվելուց մեկ ժամ
առաջ կամ մեկ ժամ հետո, առանց մի վայրկյան անգամ
ուշացնելու, ծաղկի հետ միասին մեկնել Հատուկ, որտեղ
ավելի շուտ, քան որևէ մեկը, կհասցնի կակաչի նկատմամբ
իրավունքներ ներկայացնել: Եվ, եթե այդ ժամանակ որևէ մի
կին կամ տղամարդ ինչ-որ իրավունքներ ներկայացնի ծաղ-
կի նկատմամբ, ինքը նրան կմեղադրի գողության մեջ:

Գա լավ մտածված ծրագիր էր, և լրիվ արժանի իր հե-
ղինակին:

Եվ ահա, ամեն երեկո, այն ժամանակ, երբ երիտա-
սարդներն իրենց քաղցր պահն էին անցկացնում բանտի
պատուհանի մոտ, Քոքստելը մտնում էր երիտասարդ աղջկա
սենյակը, որպեսզի հետևի սև կակաչի բացվելուն:

Մեր նկարագրած վերջին երեկոն նա հենց այն է՝ ուզում
էր մտնել սենյակ, սակայն, ինչպես տեսանք, երիտասարդ
սիրահարները միայն մի երկու խոսք փոխանակեցին և
Կոնսելիուսը Ռոզային ուղարկեց կակաչին հետևելու:

Տեսնելով, որ Ռոզան զնալուց տասը բույն շանցած ետ
եկավ, Քոքստելը հասկացավ, որ կակաչը կամ ծաղկել է
և կամ ահա ուր որ է պետք է ծաղկի: Նշանակում է այդ դի-
շեր պետք է տեղի ունենային վճռական իրադարձություննե-
րը: Քոքստելը եկավ Գրիֆուսի մոտ՝ բերելով իր հետ երկու
անգամ ավելի շատ օղի, քան սովորաբար բերում էր, այ-
սինքն՝ յուրաքանչյուր գրուպանում մեկական շիշ:

Երբ Գրիֆուսը հարբի, Քոքստելը կդառնա ամբողջ բան-
տի լրիվ տերը:

Ժամը տասնմեկի մոտերքը Գրիֆուսը մեռածի նման
հարբած էր. ժամը երկուսին Քոքստելը տեսավ, թե ինչպես
Ռոզան դուրս եկավ իր սենյակից ու մեծ զգուշությամբ
բռնած մի առարկա էր տանում: Գա, անկասկած, սև կակաչն
էր: Որք հենց նոր ծաղկել էր:

Սակայն ի՞նչ է պատրաստվում անելու Միթե ցանկա-
նում է հենց հիմա ծաղիկը Հաադիմ տանել: Անհավատալի
է, որ աղջիկը գիշերով ձեռնարկի այդպիսի մի ճանապար-

Հորդութիւնն Գուցի նա տանում է Կոռնելիուսին ցուց տալու կակաչք: Դա հնարավոր է:

Բոքստելը բօրիկ, մասների ծալքերի վրա, հետեւց Ռոզային:

Նա տեսավ, որ աղջիկը մոտեցավ պատահանին: Նա լսեց, որ Ռոզան կանչեց Կոռնելիուսին:

Գաղտնի լապտերի լույսի տակ նա տեսավ բացված կակաչք, որն իրեն շրջապատող գիշերվա նման սև էր:

Նա լսեց, որ Ռոզան ու Կոռնելիուսը հրոշեցին սուբանդակ ուղարկել Հաատլեմ: Նա տեսավ, թե ինչպես երիտասարդ մարդկանց շուրթերը մոտեցան իրար և այնուհետև Կոռնելիուսը Ռոզային ուղարկեց տուն:

Նա տեսավ, որ Ռոզան հանգրքեց գաղտնի լապտերը և ուղղվեց դեպի իր սենյակը:

Նա տեսավ, թե ինչպես աղջիկը մտավ իր սենյակը:

Այնուհետև նա տեսավ, թե ինչպես մի տասը բուսից հետո նա դուրս եկավ իր սենյակից ու խնամքով, բանալու կրկնակի պտույտով դուրս իր հետևից փակեց:

Ինչո՞ւ էր նա այդքան ժամանակ խնամքով դուրս կողպում: Որովհետև այդ դռան հետևում փակված էր սև կակաչք:

Բոքստելը, որը թաքնվելով մի հարկ վերև գտնվող աստիճանավանդակում՝ հետևում էր այդ ամենին, իր հարկից մի աստիճան ցած իջավ, երբ Ռոզան սկսեց իր հերթին սանդուղքներից իջնել:

Այսպիսով, երբ Ռոզան ձախ ոտքով թեթև իջնում էր սանդուղքի վերջին աստիճանին, Բոքստելը ավելի թեթև դիպչում նրա սենյակի դռանը:

Չնորում, ինչպես կարելի է գուշակել, նա բռնել էր կեղծ բանալին, որը նույնպիսի թեթևությամբ, ինչպես խկական բանալին, բացեց Ռոզայի սենյակի դուռը:

Ահա թե ինչու մենք այս պիտի սկզբում ասացինք, որ երիտասարդ մարդիկ խիստ կարիք ունենին բախտի հովանավորութանը:

Սև կակաչք փոխում է իր տիրոջը

Կոռնելիուսը մնաց կանգնած այն տեղում, որտեղ որ Ռոզային հրաժեշտ տալու ժամանակ կանգնած էր, և աշխատում էր իր մեջ ուժ գտնել՝ տանելու համար իր կրկնակի երջանկությունը:

Անցավ կես ժամ:

Առաջին ճառագայթների թափանցիկ լույսն արդեն թափանցել էր Կոռնելիուսի խցից ներս, երբ հանկարծ նա վեր թռավ սանդուղքներով բարձրացող քայլերի աղմուկից ու գոչումից: Նույն վայրկյանին նա դեմ առ դեմ հանդիպեց Ռոզայի գունատ, այլալված դեմքին:

Կոռնելիուսը վախից գունատվելով՝ ետ ընկրկեց:

— Կոռնելիո՞ւս, Կոռնելիո՞ւս,— ճշում էր նա՝ շնչահեղձ լինելով:

— Աստված իմ, ի՞նչ է պատահել,— հարցրեց բանտարկյալը:

— Կոռնելիո՞ւս: Կակաչք...

— Կակաչք ի՞նչ:

— Ես չգիտեմ ինչպե՞ս ասեմ ձեզ:

— Դե, խոսե՛ք, Ռոզա, խոսե՛ք:

— Մեզանից տարե՞լ են կակաչք: Գողացե՛լ են:

— Գողացե՛լ են: Տարե՞լ են,— գոռաց Կոռնելիուսը:

— Այո՛,— ասաց Ռոզան, հենվելով դռանը, որպեսզի ընկնի:— Այո՛, տարե՞լ են, գողացե՛լ են:

Եվ ուժերը դափնամանեցին նրան: Նա ընկավ ծնկների վրա:

— Սակայն այդ ինչպե՞ս պատահեց,— հարցրեց Կոռնելիուսը:— Պատմե՛ք ինձ, բացատրե՛ք...

— Օ՛, ես դրանում մեղք չունեմ, բարեկա՛մա տեղճ Ռոզա, նա չհամարձակվեց ասել իմ սիրելի բանկամ:

— Գուք ծաղիկը մենա՞կ էիք թողել,— տխուր ասաց Կոռնելիուսը:

— Միայն մեկ վայրկյան, որպեսզի զնայի մեր սուր-

հանդակի մոտ, որը մեզանից մի հինգ քայլի վրա է ապրում, վաալի ափին:

— Եվ այդ ընթացքում, շհեսնելով իմ խորհուրդներին, դո՛ւք բանալին թողել էիք դռան փականքո՛ւմ, դժբախտ դավախ:

— Ո՛ր, ո՛ր, հենց դա էլ ինձ դարմայնում է. բանալին փականքի մեջ չէի թողել, ես ամբողջ ժամանակ պահում էի ձեռքիս մեջ, ամուր սեղմել էի, վախենալով թե կկորցնեմ:

— Այդ դեպքում ինչպե՛ս պատահեց:

— Ինքս էլ չգիտեմ: Նամակը տվեցի իմ սուրհանդակին. նա իմ ներկայությամբ մեկնեց: Ես վերադարձա, սենյակիս դուռը փակ էր, ներսում ամեն ինչ իր տեղում էր, բացի կակաչից, որը անհետացել էր: Ինչ-որ մեկը, ամենայն հավանականությամբ, ձեռք է բերել իմ բանալուց կամ էլ պատրաստել է:

Արցունքները խեղդում էին նրան, շունչը կտրվում էր: Կոռնելիուսը ալլալված դեմքով, անշարժ կանգնած, համարյա թե անդիտակից վիճակում լսում էր նրան ու բրթմընջում:

— Գողացվա՛ծ է, գողացվա՛ծ է, գողացվա՛ծ է, ես կործանված եմ...

— Օ՛, պարոն Կոռնելիուս, խնայեցե՛ք— գոռում էր Ռոզան:— Ես վշտից կմեռնե՛մ:

Այս սղառնալիքից հետո Կոռնելիուսը բռնեց պատուհանի վանդակից և կատաղորեն սեղմելով՝ բացականչեց.

— Մեզ կողոպտել են, Ռոզա, դա այդպես է, սակայն մենք չպետք է ընկճվենք: Ո՛ր Գժբախտությունը շատ մեծ է, սակայն գուցե հնարավոր է ուղղել: Մենք գիտե՛նք գողին:

— Ավա՛ղ: Ես համոզված չեմ դրանում:

— Օ՛, իսկ ես համոզված եմ, ձեզ ասում եմ, որ դա սրիկա Յակոբն է: Մի՛թե մենք թույլ կտանք, Ռոզա, որ նա մեր աշխատանքի արդյունքը, մեր խնամքի, մեր սիրո առարկան տանի Հաաուլիս: Ռոզա, պետք է հասնե՛լ նրա հետևից:

— Սակայն ինչպե՛ս անել, առանց հորս բացահայտելու մեր գործակցությունը: Ես, որ կախման մեջ գտնվող մի կին

եմ և, բացի այդ, նաև անփորձ, ինչպե՛ս կարող եմ այդ անել, մի բան, որը, երևի, դուք էլ չկարողանալիք անել:

— Բացե՛ք այս դուռը, Ռոզա, բացեք և կտեսնեք, թե ես ինչպես կանեմ այդ: Դուք կտեսնեք, ես կգտնե՛մ գողին: Կտեսնեք, որ ես կստիպեմ խոստովանել իր հանցանքը: Դուք կտեսնեք, թե նա ինչպե՛ս թողութուն կխնդրի:

— Ավա՛ղ,— հեկեկալով ասաց Ռոզան,— ինչպե՛ս կարող եմ դուռը բանալ: Մի՛թե բանալի ունեմ: Եթե բանալին մոռս լիներ, մի՛թե դուք վաղուց արդեն ազատության մեջ չէիք լինի:

— Բանալիները ձեր հոր մոտ են, ձեր գարշելի հոր մոտ, որ արդեն իմ կակաչի առաջին սոխուկը ոչնչացրեց: Օ՛, ստոր արարած: Նա Յակոբի դավալիցն է:

— Սը՛ս, սը՛ս, աղաչում եմ, կամա՛ց:

— Օ՛, եթե դուք դուռը չբանաք,— կատաղած բղավեց Կոռնելիուսը,— ես վանդակը կկտորեմ և բանտում ամենը, ինչ որ ձեռքիս տակ ընկնի, ջարդ ու փշուր կանեմ:

— Բարեկամս, խղճացե՛ք ինձ:

— Ես ասում եմ, Ռոզա, որ քա՛րը քարի վրա շեմ թողնի: Եվ թշվառը երկու ձեռքերով, որոնց ուժը նրա զայրույթից կրկնապատակվել էր, սկսեց մեծ աղմուկով դուռը ծեծել, առանց ուշադրություն դարձնելու իր ահարկու ձայնին, որը պտուտաձև սանդուղքներով տարածվում էր ներքև:

Վախեցած Ռոզան իզուր էր ջանում հանգստացնել այդ ահեղ փոթորիկը:

— Ձեզ ասում եմ, որ կսպանե՛մ այդ սրիկա Գրիֆուսին,— ոռնում էր վան Բեռլին,— ձեզ ասում եմ, որ կթափե՛մ նրա արյունը, ինչպես նա թափեց իմ սև կակաչի արյունը:

Թշվառը սկսեց գիտակցությունը կորցնել:

— Լավ, լավ,— ասում էր հուզմունքից դողացող Ռոզան,— լավ, լավ, միայն թե հանգստացեք: Լա՛վ, ես կվերջնեմ բանալիները, ձեզ համար կբացեմ դուռը, միայն թե, իմ Կոռնելիուս, հանգստացեք:

Նա լվերջացրեց իր խոսքը. հանկարծակի լավող մրթմըրթոցը ընդհատեց աղչական:

— Հայրս,— ճշաց Ռո-
զան:

— Գրիֆուս,— ոտնաց
վան Բեռլեն:— Ա՛խ դու,
ճիվազ:

Այդ աղմուկի մեջ Գրի-
ֆուսն աննկատ բարձրացել
էր: Նա կուպիտ բաշեց իր
աղջկա ձեռքից:

— Ա՛խ, դու կվեբրցնես
իմ բանալիները,— գոռաց
նա շարությունից խեղդվող
ձայնով:— Ա՛խ, այդ սրի-
կան, այդ ճիվազը, այդ դա-
վադիրը, որ կախաղանի է
արժանի: Քո այդ Կոռնե-
լիս'աը: Ուրեմն դու պետա-
կան հանցագործի համա-
խո՛հն ես: Կա՞մ:

Ռոզան հուսահատ ձեռ-
քերը միահելուսնց:

— Ա՛հ,— շարունակում
էր Գրիֆուսը, կատաղի ու
զայրալից տոնից անցնելով
հաղթողի սառը, ժաղրական

տոնի:— Ա՛, անմեղ պարոն ծաղկազործ: Ա՛, սիրելի պարոն
գիտնական: Գուր ինձ կսպանենք, դուք կխմվեք իմ արչու-
նը: Շա՛տ լավ, ոչինչ ավելի լավ լինել չի կարող: Եվ իմ
աղջկա համադրածակցությամբ: Աստված իմ, նշանակում է
ես ավազակների որջում եմ: Գե լա՞մ: Այսօր նեթ այդ բոլորի
մասին կզեկուցվի պարոն պարեպոն, իսկ վաղը այդ մասին
կիմանա նորին մեծություն փոխարքան: Մեզ հայտնի են
օրենքները: Վեցերորդ հոգվածում խոսվում է բանտում խոտ-
վություն բարձրացնելու մասին: Մենք ձեզ, պարոն գիտնա-
կան, ցույց կտանք Բյուլտենհոֆի երկրորդ շենքը, և այս
անդամ դա շատ լավ շենք կլինի: Այո՛, այո՛, կրճեցեք ձեք

բուռնցքները, ինչպես վանդակն ընկած արջը, իսկ դուք,
գեղեցկուհիս, աչքերով կերեք ձեր Կոռնելիուսին: Նախա-
զգուշացնում եմ, աղավնյակներս, որ հիմա արգեն ձեզ չի
հաջողվի նույն բարեհաջողությամբ զբաղվել գավադրու-
թյամբ: Ապա մի իջիր սենյակդ, անպիտան աղջիկ: Իսկ
ձեզ, պարոն գիտնական, ցտեսություն, հանդիստ մնացեք,
ցտեսություն:

Վախից ու հուսահատությունից խելքը կորցրած Ռոզան
իր բարեկամին օղային համբույր ուղարկեց. այնուհետ, ամե-
նայն հավանականությամբ, անսպասելի մի միտք լուսա-
վորեց նրա ուղեղը, նա նետվելով դեպի սանդուղքը, ասաց.

— Գեո ամեն ինչ կորած չէ, իմ Կոռնելիուս, հուշող դիր
ինձ վրա:

Հայրը մրթմրթալով հետեց աղջկան: Ինչ վերաբերում է
թշվառ բանտարկյալին, այդ նրա ձեռքերը, որ ամուր սեղ-
մել էին վանդակները, կամաց-կամաց թուլացան, նրա գլու-
խը ծանրացավ, աչքերը մթնեցին ու նա ամբողջ ծանրու-
թյամբ տապալվեց իր խցի քարե հատակին, մրմնջալով.

— Գողացա՛ն: Ինձանից գողացա՛ն:

Այդ ժամանակարնթացքում Բոքստելը կակաչը փաթա-
թած լայն թիկնոցի մեջ, դուրս եկավ այն դռնակից, որն ին-
քը՝ Ռոզան էր բացել. իրեն նեակց կառքի մեջ, որը Հորկու-
մում սպասում էր նրան. նա, իհարկի, իր բարեկամ Գրիֆու-
սին շնտալզգուշացրեց իր այդքան հապճեպ մեկնելու մա-
սին:

Իսկ հիմա, երբ մենք տեսանք, թե ինչպես նա կառք
նստեց, հետևենք մինչև նրա ճանապարհորդության վերջը,
և թե միայն ընթերցողը համաձայն է դրան:

Բոքստելը դանդաղ էր գնում, արագ ընթացքը կարող
էր վնասել կակաչին:

Սակայն, վախենալով, որ այդ ընթացքով ինքը կուշա-
նա, Բոքստելը Գեյֆուտմ պատվիրեց մի տուփ, որը պա-
տած էր հրաշալի, թարմ մամուռով, և կակաչը տեղավորեց
մեջը: Մադիկն ստացավ հանդիստ ու փափուկ տեղ, կառ-
քին արգեն տառնց կակաչը վտանգելու, մեծ արագությամբ
ազատ կարող էր սլանալ:

Հաշորդ օրվա առավոտյան Բոքստելը հոգնածութիւննից տանջված, սակայն հաղթանակած, հասավ Հաառլեմ և, որպէսզի գողութեան հատքերը թաքցնի, նա կակաչը տեղափոխեց մեկ այլ ամանի մեջ, իսկ կալն կճուճը ջարդեց և կտորները նետեց ջրանցքը: Այնուհետև նա ծաղկագործների ընկերութեան նախագահին նամակով հայտնեց, որ ինքը բոլորովին սև զույնի կակաչով ժամանել է Հաառլեմ և անվտանգ տեղ հասած ծաղիկով կանգ է առել մի հրաշալի հյուրանոցում:

Սվ ալտանդ էլ նա սպասեց:

25

Նախագահի Վան Սիստենսը

Կոանկիլուսի մտտից հեռանալով, Ռոզան որոշում ընդունեց: Նա վճռեց կամ վերադարձնել Յակոբի գողացած կակաչը, կամ այլևս երբեք վան Բեռլեի հետ չհանդիպել:

Նա տեսնում էր բանտարկչայի ամբողջ հուսախաբութիւնները, կրկնակի անբուժելի հուսախաբութիւնը. մի կողմից իրենց անխուսափելի բաժանումը, քանի որ Գրիֆուսն իրենց սիրո ու ժամադրութիւնների գաղտնիքը բացեց, մյուս կողմից՝ վան Բեռլեի հույսերի կործանումը, որ նա յոթ տարի շարունակ փայփայել էր:

Ռոզան պատկանում էր այն կանանց թվին, որոնք մի դատարկ բանի համար հուսահատվում են, սակայն որոնք մեծ ղեքախուռութեան առջև մեծ դիմադրութիւն են ցուցաբերում և հենց դժբախտութիւնն էլ նրանց պայքարելու ուժ է ներշնչում: Աղջիկը մտավ իր սենյակը, վերջին անգամ նորից ստուգեց՝ համոզվելու, թե ինքը չի՞ սխալվում արդո՞ք, կակաչը ինչ-որ մի անկյունում չի՞ թաքցված, սրտեղ ինքը չի նայել: Սակայն Ռոզան իզուր էր փնտրում. կակաչը չկար, կակաչը գողացել էին:

Ռոզան մի փոքրիկ կապոցի մեջ հավաքեց անհրաժեշտ իրերը, վերցրեց իր հավաքած երեք հարյուր ֆլորինը, ողջ

նրա ամբողջ հարստութիւնն էր, փնտրեց ժանյակների մեջ ու հանեց թաքցրած երրորդ սոխուկը ու խնամքով պահեց կրծքի տակ, երկու անգամ փակեց իր սենյակը, որպէսզի իր փախուստը որքան հնարավոր է երկար ժամանակ անընկատ մնա և իջով ցած: Նա բանտից դուրս եկավ նույն այն փոքրիկ դռնակից, որտեղից քիչ առաջ Բոքստելն էր դուրս եկել, մտավ փոստի բակը և խնդրեց իրեն կառք տալ, սակայն այնտեղ միայն մեկ կառք կար, հենց այն, որ նախօրյակին վարձել էր Բոքստելը և այժմ սլանում էր Գիլֆո տանող ճանապարհով:

Մենք ասում ենք «Գիլֆո տանող ճանապարհով» ահա թե ինչու: Լեհշտեյնից Հաառլեմ դնալու համար հարկավոր էր մի մեծ շրջան կատարել. ուղիղ ճանապարհով այդ տարածութիւնը կրկնակի կարճանում էր: Սակայն ուղիղ ճանապարհով Հոլանդիայում միայն թալուսները կարող են թռչել. Հոլանդիան ավելի, քան որևէ մեկ այլ երկիր, ծածկված է գետերով, առվակներով, ջրանցքներով ու լճերով:

Ռոզան ակամայից ստիպված էր ձի վարձել: Նրան վրասահեցին, որովհետև ձիու տերը գիտեր, որ Ռոզան բերդի պահապանի աղջիկն է:

Ռոզան հուշ ուներ հասնել իր սուրհանդակի հետևից, որը մի լավ, աղնիվ տղա էր, և որին աղջիկը կվերցնէր իր հետ, նա և՛ պաշտպան, և՛ ուղեկցող կդառնար:

Սվ իրոք, դեռ մեկ մղոն շանցած՝ Ռոզան տեսավ տղային: Արագ ընթացքով նա քայլում էր գետի ափով՝ ձգվող ճանապարհով:

Աղջիկը խթանեց ձիուն ու հասավ տղային: Այդ աղնիվ տղան շնայած, որ չգիտեր իրեն հանձնարարված խնդրի կրկնորութիւնը, սակայն այնպիս արագ էր քայլում, որ թվում էր, թե նրան ամեն ինչ հայտնի է: Մի ժամվա ընթացքում նա անցել էր մեկուկես մղոն:

Ռոզան տղայից նամակը վերցրեց, որն այլևս պետք չէր, և բացատրեց, թե նա կարող է իրեն շատ օգտակար լինել: Նավակավարը իրեն դրեց աղջկա տրամադրութեան տակ և խոստացավ ետ շնչկնել, եթե միայն աղջիկը թույլ տա բռնել ձիու սանձից կամ բաշից: Սրիտասարդ աղջիկը թույլա-

արեց բռնելու ինչից որ ցանկանում է, միայն թե ինքը շուշանա:

Երկու ճանապարհորդներն արդեն հինգ ժամ է ճանապարհին էին, և անցել էին արդեն ութ մղոն, իսկ ծերուկ Գրիֆուսին դեռևս հայտնի չէր, որ իր աղջիկը բերդից հեռացել է: Բանաստեղծը լինելով շափաղանց շար մարդ, բավականություն էր ստանում մտածելով, որ աղջկան սարսափի մեջ էր գցել:

Մինչդեռ նա ուրախացած էր, որ առիթ հունենա իր բարեկամ Յակոբին պատմելու այդպիսի մի հրաշալի պատմություն, Յակոբը նույնպես սլանում էր Գրիֆուս տանող ճանապարհով: Շնորհիվ իր կառքի, նա մտալից ու նավակալարից կարողացավ առաջ անցնել միայն շորս մղոնով: Նա դեռ կարծում էր, որ Ռոզան զայրացած ու շփոթված գտնվում է իր սենյակում, այնինչ աղջիկն արդեն հասնում էր նրա հետևից:

Այսպես ուրեմն, բացի բանտարկյալից, մնացածներին ոչ մեկը այնտեղ չէր, որտեղ որ ըստ Գրիֆուսի ենթադրության, պետք է գտնվեր:

Այն ժամանակից ի վեր, ինչ Ռոզան սկսել էր խնամել կակաչը, նա այնքան հազվագեպ էր լինում հոր հետ, որ միայն սովորական ճաշի ժամին, այսինքն՝ ժամը տասներկուսին, երբ Գրիֆուսը քաղց զգաց, նկատեց, որ իր աղջիկը ինչ-որ շատ երկար է նեղացած մնում:

Նա իր օգնականներից մեկին ուղարկեց աղջկա հետևից: Երբ վերջինս վերադարձավ ու տես, որ ոչ մի տեղ չկարողացավ աղջկան գտնել, Գրիֆուսն ինքը դնաց աղջկան կանչելու: Նա դնաց ուղղակի աղջկա սենյակը, սակայն չնայած դրան թակոցին, Ռոզան չէր պատասխանում:

Կանչեցին բերդի փականագործին, փականագործը դուռը բացեց, սակայն Գրիֆուսը Ռոզային չգտավ այնպես, ինչպես ժամանակին Ռոզան չգտավ կակաչը:

Կարևոր էր պատկերացնել, թե Գրիֆուսն ինչպես կատարեց, երբ մոտերքում հարցուփորձ անելով իմացավ, որ իր աղջիկը ձի է վարձել և մեկնել, իսկ և իսկ նման ար-

կածներ փնտրող մեկին, որը հեռանում է, առանց ասելու թե ուր:

Կատաղած Գրիֆուսը բարձրացավ վան Բեուլեի մաս, հայհույց ու սպառնաց, տակնուվրա արեց նրա ամբողջ խղճուկ ունեցչւածքը, խոստացավ նրան պատմարան ուղարկել, զնդան նետել, սպառնաց, որ սովամահ կանի, կծեծի:

Կոտնելիուսը նույնիսկ չէր էլ լսում, թե բանտապահն ինչ է խոսում, մնալով մոռալլ ու անշարժ, անընդունակ բուր սեռակի գգայություններ ընկալելու, խու՛՛ր բոլոր տեսակի սպառնալիքների հանդեպ, նա թույլ ավեց, որ իրեն հայհույցն, անդատվեն, սպառնան:

Այն րանից հետո, երբ Գրիֆուսն ամեն տեղ ապարդյուն փնտրեց Ռոզային, նա սկսեց փնտրել Յակոբին և վերջինիս էլ աղջկա նման շահյունաբերելով, սկսեց կասկածել, որ հենց նա՛ էլ փախցրել է երիտասարդ աղջկան:

Այդ ընթացքում Ռոզան երկու ժամ Ռոտերդամում մնալուց հետո շարունակում էր ճանապարհը: Այդ նույն երեկոյան նա կանգ առավ Գելֆուում, գիշերեց այնտեղ, իսկ հաջորդ առավոտյան Բոքստելից շորս ժամ հետո հասավ Հաաութն:

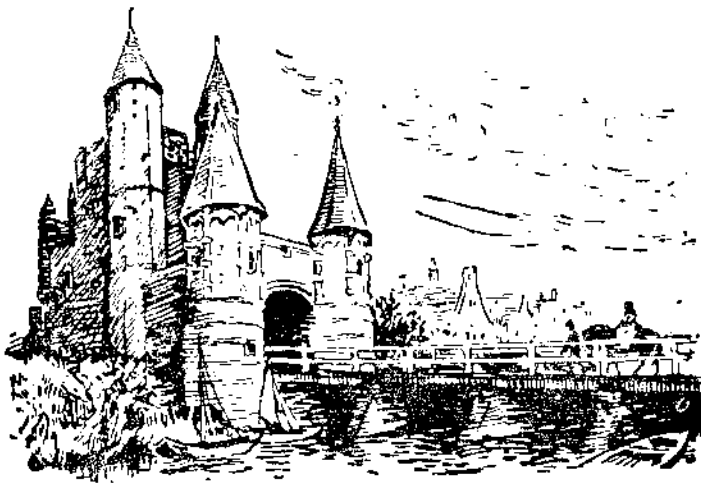
Ամենից, առաջ Ռոզան խնդրեց իրեն առաջնորդել ծաղկագործների ընկերության նախագահի՝ պարոն վան Սիստենսի մոտ:

Այդ պարոնին նա գտավ մի վիճակում, որը մեկը պարտավոր ենք նկարագրել, և ինչ լինք ուղում դավաճանել արվեստագետի ու պատմաբանի մեք պարտավորությունը:

Նախագահը ընկերության կոմիտեին գեկուցադիր էր գրում: Զեկուցադիրը նա գրում էր մի մեծ թերթ թղթի վրա, մի այնպիսի գեղեցիկ ձևագրով, որով միայն նա էր ընդունակ գրելու:

Ռոզան խնդրեց, որ իր մասին գեկուցեն, սակայն նրա անունը՝ Ռոզա Գրիֆուս, չնայած իր գեղահնչունությունը, նախագահին անծանոթ էր, և Ռոզային մերժեցին ընդունելու:

Շուրանդիայում, այդ ամբարտակների ու ջրանցքների երկրում, առանց թույլատվության որևէ մեկի մոտ ընկնելը այնքան էլ հեշտ գործ չէ:

Սակայն Ռոզան չէր նահանջում: նա իր վրա միտիւ էր վերցրել և ինքն իրեն կրողել էր չընկրկել ո՛ր մերժումների, ո՛չ կոպտությունների և ո՛չ էլ վիրավորանքների առջև:

— Հայտներ նախագահին, — ասաց նա, — որ ես նրա հետ ուզում եմ խոսել սե կակաչի մասին:

Այս խոսքերը պակաս մոզական չէին, քան «Հազար ու մի դիշերով» «Սեզամ, բացվիր»¹, և աղջկա համար անցարդի դեր կատարեցին. այս խոսքերի շնորհիվ նա մտավ նախագահ վան Սիստոնեսի առանձնասենյակը և նախագահը անմիջապես դուրս եկավ ու նրան քաղաքովարի առաջնորդեց ներս:

Գա մի փոքրիկ, փխրուն տղամարդ էր, շատ նման ծաղկի ցողունի. դուրսը կարծես ծաղկի զլխիկ լիներ, երկու կախված թևերը հիշեցնում էին կակաչի երկու երկարավուն տերևներ: Նա սովորություն ուներ թևթևակի օրորվելու, որը

լրացնում էր նրա նմանությունը թևթևակի քամուց օրորվող կակաչի հետ:

Մենք արդեն ասել ենք, որ նրան անվանում էին վան Սիստենս:

— Օրիտ՞րդ, — բացականչեց նա, — դուք ասում եք, որ եկել եք սե կակաչի կողմի՞ց:

Ծաղկազործների ընկերության նախագահի համար Tulipa nigra-ն առաջնակարգ մի մեծություն էր և, որպես կակաչների արբա, կարող էր իր պատգամավորն ունենալ:

— Այո, պարոն, — պատասխանեց Ռոզան, — համենայն զայն, եկել եմ, որպեսզի դրա մասին ձեզ հետ խոսեմ:

— Նա քաջաոտ՞ղջ է, — հարցրեց վան Սիստենսը նուրբ, հարգալից ժպիտով:

— Ավա՞ղ, պարոն, — պատասխանեց Ռոզան, — այդ ինձ հայտնի չէ:

— Ինչպե՞ս, նշանակում է նրա հետ ինչ-որ դժբախտություն՞ն է պատահել:

— Այո, պարոն, շատ մեծ դժբախտություն, սակայն ոչ թե նրա հետ, այլ ինձ:

— Ինչպիսի՞:

— Ծաղիկը ինձնից դողացել են:

— Ձեզնից դողացել են սե կակաչ՞ըր:

— Այո՛, պարոն:

— Իսկ դուք դիտե՞ք սվ:

— Օ՛, ես կատկածում եմ միայն, չեմ համարձակվում մեղադրել:

— Բայց դա ստուգելը շատ հեշտ է:

— Ինչպե՞ս:

— Գողանալուց հետո քիչ ժամանակ է անցել, և զողը շատ հեռու գնալ չէր կարող:

— Ինչո՞ւ նա հեռու դնալ չէր կարող:

— Գե, որովհետև նրան կրկու ժամ առաջ տեսել եմ:

— Գուք տեսե՞լ եք սե կակաչը, — բացականչեց աղջիկը՝ նետվելով գեպի վան Սիստենսը:

— Այնպես, ինչպես հիմա ձեզ եմ տեսնում:

— Բայց որտե՞ղ:

¹ «Սեզամ, բացվիր» — արաբական հեքիաթներում մոզական խոսքեր, որոնց ուժով վայրկենպես բացվում էին դաղտնի դանձարանների դռները:

— Ձեր տիրոջ մոտ, օրինորդ:

— Իմ տիրոջ մոտ:

— Այո, Դուք Իսահակ Բոքստելի մոտ շե՞ք ծառայում:

— Ե՛ս:

— Այո, դուք:

— Սահայն դուք այդ ո՛ւմ տեղն եք դնում ինձ, պարոն:

— Իսկ դո՛ւք ինձ ում տեղն եք դնում:

— Պարոն, ես ձեզ դնում եմ այն մարդու տեղը, որին դուք իրականում ներկայացնում եք. այսինքն՝ մեծարգո պարոն վան Սիստենսի, Հաառլեմի քաղաքապետի և ծաղկացործների ընկերության նախագահի:

— Եվ դուք եկել եք ի՞նձ մոտ:

— Եկել եմ ասելու, որ ինձնից զողացել են իմ սեկակալը:

— Այդպես ուրեմն, ձեր կակալը պարոն Բոքստելի կակալն է: Այդ դեպքում դուք վատ եք բացատրում, զավակս. կակալը զողացել են ոչ թե ձեզանից, այլ պարոն Բոքստելից:

— Ես կրկնում եմ, պարոն, որ չդիտեմ, թե ո՞վ է այդ պարոն Բոքստելը, որ առաջին անգամ եմ լսում այդ անունը:

— Դուք չդիտեք, թե ով է պարոն Բոքստելը և դուք նույնպես սեկակալ օձնե՞ք:

— Ինչպե՞ս, մի՞թե մի ուրիշ սեկակալ նույնպես կա, — դողալով հարցրեց Ռոզան:

— Այո, կա՛, պարոն Բոքստելի կակալը:

— Ինչպիսի՞ն է:

— Սե, սատանան տանի:

— Ատանց բժեղի՞:

— Ատանց ամենափոքր բժի անդամ, առանց որևէ կեափ:

— Եվ այդ կակալը ձեզ մո՛տ է, այստե՞ղ է:

— Ոչ, սակայն այստեղ կլինի, քանի որ պարզեք սահմանելուց առաջ ես պետք է ներկայացնեմ կոմիտեին:

— Պարոն, — բացականչեց Ռոզան, — այդ Իսահակ Բոքստելը, այդ Իսահակ Բոքստելը, որը իրեն ներկայացնում է որպես սեկակալի տերը...

— Եվ որը իրականում այդպես է...

— Պարո՛ն, այդ մարդը նիհա՛ր է:

— Այո:

— Ճաղա՛տ:

— Այո:

— Թափառող հայացքո՛վ:

— Թվում է, թե այդպես է:

— Անհանգիստ, կոացած, ծուռ ոտքերո՛վ:

— Այո, իրոք որ դուք կես առ կես ներկայացնում եք Բոքստելի պատկերը:

— Պարոն, կակալը սպիտակ, դեղնավուն ծաղիկներով նկարված կավե կճուճի մե՞ջ էր:

— Ա՛խ, ինչ վերաբերում է դրան, ապա ավելի քիչ եմ համոզված. ես ավելի շատ նայում էի մարդուն, քան թե կճուճին:

— Պարո՛ն, դա ի՛մ կակալն է, դա այն կակալն է, որ ինձանից զողացել է: Պարո՛ն, դա ինձ է պատկանում: Պարո՛ն, ես նրա հետևից ձեզ մոտ եմ եկել, ես նրա հետևից այստե՛ղ եմ եկել:

— Օ՛,— նկատեց վան Սիստենսը՝ նայելով Ռոզային, — դուք եկել եք պարոն Բոքստելի կակալի հետևից: Դե, դուք սատանան տանի, խիղախ կին եք:

— Պարոն, — ասաց Ռոզան մի քիչ շփոթված նման վերաբերմունքից, — ես շատացի, թե ես եկել եմ պարոն Բոքստելի կակալի հետևից, ես ասացի, որ եկել եմ պահանջելու իմ կակալը:

— Ձե՛ր:

— Այո, այն, որը ես անձամբ տնկեցի և անձամբ աճեցրի:

— Դե որ այդպես է, գնացեք պարոն Բոքստելի մոտ՝ «Սպիտակ կարապ» հյուրանոցը, և նրա հետ էլ ձեր գործը հարթեք: Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա քանի որ այս վեճն ինձ թվում է այնքան բարդ, որքան այն, որը վճռում էր Ադամոն թագավորը՝ և որի իմաստությունից զուրկ եմ, ու-

1 Համաձայն ավետարանի ավանդության, Հին Հրեաստանի կայսր Սադոմոնը կարողանում էր լուծել ամենից դժվարին վեճերը: Այստեղ նկատվում է...

րեմն կրավարարվեմ նրանով, որ մեծ հաճույքով կկազմեմ իմ զեկուցագիրը սև կակաչի գոյության մասին և կնշանակեմ պարզև նրան, ով որ անհերել է: Իսկ հիմա հրաժեշտ տանք, զավակս:

— Օ՞, պարո՞ն, պարո՞ն,— պնդում էր Ռոզան:

— Միայն թե, զավակս,— շարունակեց վան Սիստենսը,— քանի որ դուք զեղեցիկ եք, քանի որ դուք երիտասարդ եք և քանի որ դուք դեռ այնքան էլ փշացած չեք, ուրեմն լսեք իմ խորհուրդը: Այս գործում զգուշ չեղեք, որովհետեւ մեզ մոտ՝ Հասակեմում գոյություն ունի դատարան և բանտ. դեռ ավիլին, մենք բոլոր այն հայրերում, որոնք վերաբերում են կակաչներին, խիստ բծախնդիր ենք, զնացեք զավակս, զնացեք պարոն Իսահակ Բոքստելի մոտ՝ «Սպիտակ կարապ» հյուրանոց:

եվ պարոն վան Սիստենսը, նորից վերցնելով իր հրաշալի գրիչը, շարունակեց գրել ընդհատված զեկուցագիրը:

26

Ծաղկագործների ընկերության անդամներից սեկը

Ռոզան, իրեն կորցրած, և այն մտքից, որ սև կակաչը գտնվել է, խելահեղության աստիճանի ուրախացած, սակայն միաժամանակ վախեցած, իր նավակավարի ուղեկցությամբ, որը մի հաղթանդամ ֆրիսլանդացի տղա էր և մենակ կարող էր տասը բոքստեղների հախից դաշ, ուղղվեց գևայի «Սպիտակ կարապ» հյուրանոցը:

Ճանապարհին նավակավարը տեղյակ դարձավ գործի էությունը և, եթե կարիք չկարգվեր, կովից շէր հրաժարվի:

Հասնելով հյուրանոցին, Ռոզան հանկարծ կանգ առավ: Նրա ուղեղը հանկարծ մի միտք լուսավորեց:

է անվում մեկ երեխայի պատճառով երկու կանանց միջև ծագած վեճը: Ռոզան իմացվի, թե ո՞րն է երեխայի իսկական մայրը, Սոզոմոնն առաջարկում է երեխային երկու կնոջ անել, այսպիսով ճանաչվում է իսկական մայրը, որը սկսում է աղերսել կայսրին՝ ես կանգնեմ այդ վեճի:

— Աստված իմ,— շնչաց նա,— ես սարսփելի մի սխալ թույլ տվեցի. հնարավոր է, որ ես կործանեցի և՛ Կոննելիուսին, և՛ կակաչը, և՛ ինձ: Ես տագնապ բարձրացրի ու կասկածների տեղիք տվեցի: Չէ՞ որ ես միայն կին եմ: այդ մարդիկ կարող են միանալ իմ դեմ, և այն ժամանակ ես կորած եմ: Օ՞, եթե միայն ես մենակ կործանվեի, դա կլիներ շարիքների կեսը, սակայն Կոննելիո՞ւսը, կակա՞չը...

Մի վայրկյան նա մտածմունքի մեջ ընկավ. «Իսկ եթե հանկարծ ես գնամ այդ Բոքստելի մոտ, և սարգվի, որ նրան չեմ ճանաչում, եթե այդ Բոքստելը Յակոբը չէ, եթե նա մի ուրիշ սիրող է, որը նույնպես աճեցրել է սև կակաչ, եթե իմ կակաչը գողացվել է ոչ թե նրա ձեռքով, որին ես կասկածում եմ և արդեն անցել է ձեռքից ձեռք: Եթե ես ճանաչեմ ոչ թե մարդուն, այլ միայն կակաչը, ինչ՞ով կարող եմ ապացուցել, որ այդ կակաչն ինձ է պատկանում:

Մյուս կողմից, եթե այդ խաբեբան իմ ճանաչած Յակոբը լինի, ո՞վ զրտի, ի՞նչ կպատահի: Մինչև մենք հարցը պարզենք, կակաչն արդեն կթառամի: Օ՞, ի՞նչ անեմ: Ինչպե՞ս վարվել: Չէ՞ որ հարցը վերաբերում է իմ կյանքին, մի թշվառ բանտարկյալի կյանքին, որը գուցե և հիմա մեռնում է»:

Այդ ժամանակ մեծ շուկայի կողմից լավեց մեծ իրարանցում: Մարդիկ վազում էին, զոները բացվում էին. միայն Ռոզան էր, որ ամբոխի այդ իրարանցմանը անտարբեր էր մնում:

— Պետք է վերադառնալ նախագահի մոտ,— շնչաց նա:

— Վերադառնանք,— ասաց նավակավարը:

Նրանք գնացին փողբիկ փողոցով, որը նրանց տարավ ուղիղ պարոն վան Սիստենսի տունը. իսկ նա իր հիանալի գրչով ու հիանալի ձեռագրով շարունակում էր գրել իր զեկուցագիրը:

Ամեն տեղ ճանապարհին Ռոզան լսում էր խոսակցություններ սև կակաչի ու հարյուր հազար ֆլորին պարզևի մասին:

Նորությունն արդեն տարածվել էր ամբողջ քաղաքով մեկ:

Ռոզան քիչ շանքեր շթափեց, որպեսզի նորից բնկնի վան Սիստենսի մոտ, որը, սակայն, ինչպես և առաջին անգամ, խիստ հուզված էր՝ լսելով «սև կակաչ» մոզական բառերը:

Սակայն, երբ նա ճանաչեց Ռոզային, որին մտքում խելագար կամ դրանից ավելի վատ բան էր համարում, շափազանց զայրացավ և ուզում էր դուրս վճնդել: Ռոզան ձեռքերը խաչեց կրծքին և մինչև հոգու խորքը թափանցող անկեղծությամբ ասաց.

— Պարո՛ն, աղաչո՛ւմ եմ, մի՛ վնդեք ինձ. ընդհակառակը, լսե՛ք, թե ես ձեզ ինչ կասեմ, և եթե դուք չկարողանաք ճշմարտությունը վերականգնել, ապա, ծայրահեղ դեպքում խիղճը չի տանջի ձեզ այն բանի համար, որ դուք մի շար գործի մասնակից եք եղել:

Վան Սիստենսն անհամբերությունից դողում էր. Ռոզան արդեն երկրորդ անգամ նրան կտրում էր աշխատանքից. այդ բանը կրկնակի շոյում էր նրա ինքնասիրությունը և՛ որպես բաղաբազլիսի, և՛ որպես ծաղկագործների ընկերության նախագահի:

— Սակայն իմ զեկուցագի՛րը, իմ զեկուցագի՛րը սև կակաչի մասին:

— Պարո՛ն,— շարունակեց Ռոզան անմեղություն ու արդարություն վճռականությամբ,— պարո՛ն, եթե դուք ինձ մինչև վերջ չլսեք, ապա ձեր զեկուցագիրը հիմնված կլինի հանցագործ կամ էլ կեղծ սվյալների վրա: Ես ձեզ աղաչում եմ, պարո՛ն, կանչեք այստեղ այդ պարոն Բոքստելին, որն իմ կարծիքով հենց նույն Յակոբն է, և ես երզվում եմ աստժով, որ եթե չճանաչեմ ո՛չ կակաչը, ո՛չ էլ նրա տիրոջը, ապա կակաչի նկատմամբ ոչ մի իրավունք չեմ ներկայացնի:

— Վատ առաջարկություն չէ, սատանա՛ն տանի,— ասաց վան Սիստենսը:

— Ի՞նչ եք ուզում դրանով ասել:

— Ես հարցնում եմ ձեզ, իսկ եթե դուք երկուսին էլ ճանաչեք, դրանով ի՞նչ կապացուցվի:

— Սակայն, վերջապես, դուք ազնիվ մարդ եք, պարոն,— հուսահատությամբ ասաց Ռոզան:— Մի՛թե դուք

պարզե կտաք մի մարդու, որը ո՛չ միայն ինքը չի անհերքել կապաչը, այլև գողացել է:

Գուցե և Ռոզայի համոզիչ տոնը ազդեց վան Սիստենսի վրա, և նա կուզենար խեղճ աղչկան ավելի մեղմ պատասխանել, սակայն հենց այդ ժամանակ փողոցից աղմուկ լսվեց: Այդ աղմուկը կարծես թե քիչ առաջ Ռոզայի լսած աղմուկի շարունակությունը լինե՛ր՝ ավելի ուժեղացած ձևով, որին Ռոզան ուշադրություն չդարձրեց և որը չէր կարող ստիպել նրան ընդհատելու իր խնդրանքը:

Աղմկոտ ողջունները ցնցեցին ամբողջ տունը:

Պարոն վան Սիստենսն սկսեց ականջ դնել այդ ողջուններին, որոնք Ռոզան սկզբում չէր լսել, իսկ հիմա վերագրեց ուղղակի ամբոխի աղմուկին:

— Սա ի՞նչ բան է,— բացականչեց բաղաբազլուիսը:— Սա ի՞նչ բան է: Հնարավո՞ր է արդյոք: Արդյոք ես լա՞վ լսեցի: Եվ նա այլևս ուշադրություն չդարձնելով Ռոզայի վրա և թողնելով նրան իր աշխատասենյակում, նետովեց դեպի ընդունարանը:

Ընդունարանում վան Սիստենսը զարմանքով տեսավ, որ սանդուղքները, ընդհուպ մինչև միջանցքի սրահը, լցված են մարդկանցով:

Սանդուղքներով բարձրանում էր պարզ, մանիշակագույն թաշվե արծաթակար հագուստով մի երիտասարդ. նա շրջապատված էր կամ ավելի ճիշտ, նրան ուղեկցում էր ամբոխը: Հույսով նա բարձրանում էր ճեքմակ ու մաքրությունից փախլուղ սանդուղքներով: Նրա հետեից գալիս էին երկու սպաներ, մեկ ծովային և մեկ հեծելազորային զինվոր:

Վան Սիստենսը ճեղքելով վախեցած ծառաների խումբը, խոնարհվեց այդ ամբողջ աղմուկի պատճառ հանդիսացող այցելուի առաջ:

— Տե՛ր իմ,— բացականչեց նա,— տե՛ր իմ: Չիրդ զերազանցությունը ի՞նձ մոտ: Ինչպիսի՞ բացառիկ պատիվ իմ համեստ տան համար:

— Մի՛բեյի պարոն վան Սիստենս,— ասաց Վիլհելմ Սրանցին այնպիսի հանգստությամբ, որը նրա մոտ փոխու-

րինում էր ժպիտին, — ես իսկական հուանդացի եմ, ձս սիրում եմ ջուրը, գարեջուրը և ծաղիկները, երբեմն նույնիսկ պանիր, որի համն այնքան գնահատված է ֆրանսիացիների մոտ, ծաղիկների մեջ ես, իհարկե, նախընտրում եմ կակաչը: Լեյզդենում ինձ լուրեր հասան, որ Հաառլեմը վերջապես, սե կակաչի տեր է դարձել, և համոզվելով, որ դա ճշմարտություն է, չնայած որ անհավատալի ճշմարտություն, ես եկա ծաղկագործների ընկերության նախագահի մոտ այդ մասին իմանալու:

— Օ՛, տե՛ր իմ, տե՛ր իմ, — ասաց հիացած վան Սիստենսը, — ինչպիսի՞ պատիվ է ընկերության համար, եթե նրա աշխատանքները ձերը մեծության կողմից հավանության են արժանանում:

— Մաղիկն այստե՛ղ է, — ասաց արքայազներ, հավանաբար, պիստոլով, որ ավելորդ բաներ ասաց:

— Ավա՛ղ, տե՛ր իմ, ոչ, ինձ մոտ չէ:

— Իսկ որտե՛ղ է:

— Իր տիրոջ մոտ:

— Իսկ ո՞վ է այդ տերը:

— Մի ազնիվ ծաղկագործ՝ Դորդրեխտից:

— Դորդրեխտի՞ց:

— Այո:

— Ինչպե՛ս է նրա անունը:

— Քոբստել:

— Որտե՛ղ է ապրում:

— «Սպիտակ կարապ» հյուրանոցում: Ես հիմա նրա հետևից մարդ կուղարկեմ, իսկ եթե իմ տերը բարեհաճի մտնել իմ հյուրասենյակը, ապա նա, իմանալով, որ ձերը մեծությունն այստեղ է, կշտապի և իսկույն եեթ իր կակաչը կբերի ձերը մեծությանը:

— Կավ, ուղարկե՛ք նրա հետևից:

— Կավ, ձերը մեծություն: Միայն...

— Ի՞նչ:

— Օ՛, դատարկ բան է, տե՛ր իմ:

— Այս աշխարհում ոչ մի դատարկ բան չկա, պարոն վան Սիստենս:

— Այնպես որ, տեր իմ, որոշ դժվարություններ են ծագում:

— Ինչպիսի՞:

— Այդ կակաչի նկատմամբ ինչ-որ հափշտակողներ հավանություններ ունեն: Ճի՛շտ է, այն գնահատված է հարյուր հազար ֆլորին:

— Մի՞թե:

— Այո, տե՛ր իմ, հափշտակողներ, խաբերաներ:

— Բայց չէ՞ որ դա արդեն հանցագործություն է, պարոն վան Սիստենս:

— Այո, ձերը մեծություն:

— Իսկ ձեզ մոտ այդ հանցագործության ապացույցները կա՞ն:

— Ոչ, տեր իմ, մեղագործուհին...

— Մեղագործուհի՞:

— Ես ուզում եմ ասել, այն անձնավորությունը, որը հավանություն ունի կակաչի նկատմամբ, գտնվում է հարևան սենյակում:

— Այստե՛ղ: Իսկ դուք ի՞նչ կարծիքի եք այդ աղջկա մասին, պարոն վան Սիստենս:

— Ես կարծում եմ, տե՛ր իմ, որ հարյուր հազար ֆլորին խայծը նրան գայթակղել է:

— Եվ նա իր իրավունքնե՛րն է ներկայացնում կակաչի նկատմամբ:

— Այո՛, տեր իմ:

— Իսկ իր պահանջներին նա ինչպիսի՞ ապացույցներ է բերում:

— Ես հենց ցանկանում էի նրան հարցաքննել, երբ ձերը մեծությունը բարեհաճեց գալ:

— Լսե՛նք նրան, պարոն վան Սիստենս, լսե՛նք նրան: Չէ՞ որ ես պետության գլխավոր դատավորն եմ: Ես նրան կլսեմ և դատավճիռ կհանեմ:

— Ահա՛ և գտնվեց Սողոմոն թագավորը, — խոնարհվելով ասաց վան Սիստենսը և արքայազնին առաջնորդեց հարևան սենյակը:

Մի բանի քայլ անելով, արքայազնը հանկարծ կանդ առավ և ասաց.

— Գնացե՛ք ինձանից առաջ և անվանեցե՛ք ինձ ուղղակի պարոն:

Նրանք մտան առանձնասենյակը:

Ռոզան շարունակում էր կանգնած մնալ միևնույն տեղում և պատահանից դեպի դուրս՝ այգին էր նայում:

— Ա՛, ֆրիսլանդուհի է, — նկատեց արքայազնը՝ տեսնելով Ռոզայի կարմիր շրջագգեստն ու գլխանոցը:

Ազմուկի վրա Ռոզան շուտ եկավ, սակայն արքայազնին չնկատեց, քանի որ վերջինս նստել էր սենյակի ամենամութ անկյունում:

Պարզ է, որ աղքատ ամբողջ ուշադրությունը սևեռված էր այն կարևոր անձնավորության վրա, որին կոչում էին Վան Սիստենս, և ոչ թե այն համեստ մարդու վրա, որը հետևում էր տանտիրոջը և, հավանաբար, մեծ անուն չունի:

Համեստ մարդը գրակալից մի գիրք վերցրեց և Սիստենսին նշան արեց՝ հարցաքննությունը սկսել:

Վան Սիստենսը՝ երջանիկ ու հպարտ այն մեծ միսիայից, որ նրան հանձնարարել էին, մանուշակագույն հագուստով մարդու հրավերով սկսեց հարցաքննությունը:

— Զավակս, 'խոստանո՞ւմ եք ինձ ճշմարտությունը և միայն ճշմարտությունն ասել այդ կակաչի մասին:

— Ես ձեզ խոստանում եմ:

— Լավ, այդ ժամանակ այս պարոնի ներկայությամբ, որը մեր ծաղկագործների ընկերության անդամ է, պատմե՛ք ամեն ինչ:

— Պարոն, բացի նրանից, որ ձեզ արգեն ասացի, էլ ի՞նչ կարող եմ ասել:

— Դե, ուրեմն ի՞նչ:

— Ես նորից ձեզ եմ դիմում նույն խնդրանքով:

— Ինչպիսի՞:

— Հրավիրեք այստեղ պարոն Քոքստելին՝ իր կակաչի հետ. եթե ես չձանաչեմ կակաչը, այդ մասին անկեղծորեն կասեմ, սակայն, եթե ճանաչեմ, կպահանջեմ, որ վերադարձնեն: Ես կպահանջեմ, եթե նույնիսկ պետք լինի դրա համար:

ապացույցներով հանդերձ զնալ նորին մեծություն փոխարքայի մոտ:

— Ուրեմն դուք ապացույցնե՞ր ունեք, սքանչելի մանկիկս:

— Աստված է վկա, որ կակաչն իմն է, և ես՝ էլ կտա ինձ ապացույցներ:

Վան Սիստենսը մի հայացք փոխանակեց արքայազնի հետ, որը Ռոզայի առաջին իսկ խոսքերից հետո սկսեց լարել. իր հիշողությունը: Նրան թվաց, որ այդ ձայնը ինքն առաջին անգամը չէ, որ լսում է:

Ապաներից մեկը գնաց Քոքստելի հետևից:

Վան Սիստենսը շարունակեց հարցաքննությունը:

— Ինչի՞ վրա եք դուք հիմնվում, — հարցրեց նա, — երբ պնդում եք, որ սև կակաչը ձեզ է պատկանում:

— Դե, պարզ է, այն բանի, որ ես անձամբ տնկել և անցրել եմ իմ սենյակում:

— Զեր սենյակո՞ւմ: Իսկ որտե՞ղ է գտնվում ձեր սենյակը:

— Լեռնաշենում:

— Դուք Լեռնաշենի՞ց եք:

— Ես այնտեղի բանտապահի աղջիկն եմ:

Արքայազնը մի շարժում արեց, որը կարծես թե ասում էր. «Ախ, հա՛, հիմա վերհիշեցիք»:

Եվ, շնայելով, որ տարված էր գրքով, նա սկսեց ավելի մեծ ուշադրությամբ հետևել Ռոզային:

— Իսկ դուք սիրո՞ւմ եք ծաղիկներ, — շարունակեց վան Սիստենսը:

— Այո՞, պարոն:

— Ուրեմն դուք գիտնական ծաղկագո՞րծ եք:

Ռոզան մի վայրկյան տատանվեց, հետո ամենահուզիչ ձայնով ասաց.

— Պարոններ, չէ՞ որ ես խոսում եմ ազնիվ մարդկանց հետ:

Նրա ձայնի տոնն այնքան անկեղծ էր, որ վան Սիստենսը և արքայազնը միաժամանակ պատասխանեցին գլխի գրական շարժումով:

— Դե, այդ դեպքում ես ձեզ կասեմ: Գիտնական ծաղկագործը ե՛ս չեմ, ո՛չ, ես չեմ: Ես սոսկ ժողովրդից դուրս եկած մի խեղճ աղջիկ եմ, մի խեղճ ֆրիսլանդական դեղչկուհի, որը դեռ երեք ամիս առաջ ոչ կարգալ կարող էր, ոչ էլ գրել: Ո՛չ, կակաչը անձամբ ես չեմ աճեցրել:

— Իսկ ո՞վ է աճեցրել:

— Լեհշտեյնում փակված մի դժբախտ բանտարկյալ:

— Լեհշտեյնի բանտարկյալը, — հարցրեց արքայազնը: Այդ ձայնից Ռոզան ցնցվեց:

— Նշանակում է պետական հանցագործը, — շարունակեց արքայազնը, — քանի որ Լեհշտեյնում փակված են միայն պետական հանցագործները:

Եվ նա նորից սկսեց կարգալ կամ, համենայն դեպս, ձեռքնել, որ կարդում է:

— Այո՛, — գողալով շշնջաց Ռոզան, — այո՛, պետական հանցագործը:

Վան Սիստենսը դունատվեց, այդպիսի մի վկայի ներկայութեամբ նման խոստովանութուն լսելով:

— Շարունակե՛ք, — սառը ասաց Վիլհելմը ծաղկագործների ընկերության նախագահին:

— Օ՛, պարոն, — ողբալի ձայնով դիմեց Ռոզան նրան, ում որ համարում էր իր իսկական դատավորը, — ես պետք է խոստովանեմ մի շատ ծանր հանցանք:

— Այո՛, իրոք որ, — ասաց վան Սիստենսը, — պետական հանցագործները Լեհշտեյնում պետք է խիստ զաջլտնի պահվեն:

— Ավա՛ղ, պարոն:

— Ձեր խոսքերից կարելի է եզրակացնել, որ դուք, որպես բանտապահի աղջիկ, օգտվել եք ձեր վիճակից և շրփման մեջ եք եղել նրանց հետ ու ծաղիկներ եք աճեցրել:

— Այո՛, պարոն, — շփոթված շշնջաց Ռոզան, — այո՛, ես պետք է խոստովանեմ, է որ նրա հետ տեսնվել եմ ամեն օր:

— Քշվառակա՛ն, — բացականչեց վան Սիստենսը:

Արքայազնը զրուխը թարծարացրեց և նայեց վախեցած Ռոզային ու գունատված նախագահին:

— Դա, — ասաց նա իր կտրուկ, սառը տոնով, — ծաղկագործների ընկերության անդամներին չի վերաբերում. նրանք պետք է դատեն սե կակաչի մասին և ոչ թե խոսնվեն պետական հանցագործների գործերին: Շարունակե՛ք, աղջիկ, շարունակե՛ք:

Վան Սիստենսը ծաղկագործների ընկերության նոր անդամին կակաչների անունից մի պերճախոս հայտացրով շնորհակալութուն հայտնեց:

Ռոզան խրախուսվելով անձանոթի նման վերաբերմունքից, պատմեց բոլորը, ինչ տեղի էր ունեցել վերջին երեք

ամիսներին ընթացքում, այն ամենը, ինչ որ ինքը արել էր, այն բոլոր տանջանքները, որ ինքը կրել էր: Նա պատմում էր Գրիֆուսի դաժանությունների մասին, վերջինիս կողմից առաջին սոխուկի ոչնչացման և բանտարկյալի հուսահատության մասին, այն նախապարտական միջոցների մասին, որոնք իր կողմից ձեռք առնվեցին, որպեսզի երկրորդ սոխուկն աճի, բանտարկյալի համբերության և իրենց բաժանման շրջանում նրա դառը վշտի մասին. թե ինչպես հուսահատությունից, որ ինքը կակաշի մասին ոչ մի տեղեկություն չունի, ցանկացել էր սովամա՞շ լինել. նրա ուրախության մասին, երբ իրենք հաշտվել էին և, վերջապես, երկուսին տիրած այն հուսահատության մասին, երբ հայտնի էր դարձել, որ կակաշը գողացել են, և դա այն բանից հետո, երբ ծաղիկը մեկ ժամ առաջ ծաղկել էր:

Այդ բոլորը պատմվեց այնպիսի խոր անկեղծությամբ, որը արքայազնի արտաքինից դասելով՝ ճիշտ է, նրան անայլալի թողեց, սակայն վան Սիստենսի վրա մեծ ազդեցություն ունեցավ:

— Սակայն,— ասաց արքայազնը,— չէ՞ որ շատ վաղուց չէ, ինչ ծանոթ եր բանտարկյալի հետ:

Ռոզան արքայազնը լայն բացեց ու նայեց անծանոթին, որը խուսափելով աղչկա հայացքից, մտավ ստվերի մեջ:

— Ինչո՞ւ, պարոն,— հարցրեց նա:

— Որովհետև միայն չորս ամիս է անցել այն օրից, ինչ բանտապահն ու իր աղջիկը տեղափոխվել են Լեհշտեյն:

— Այո՞, պարոն, դա ճիշտ է:

— Գուցե և հենց դրա՞ համար էլ խնդրել եք, որպեսզի ձեր հորը տեղափոխեն Լեհշտեյն, որպեսզի դուք հնարավորություն ունենաք մոտ լինել այն բանտարկյալին, որին Հապալայից տարել էին Լեհշտեյն:

— Պարո՞ն,— կարմրելով ասաց Ռոզան:

— Վերջացրե՞ք,— ասաց Վիլհելմը:

— Սա խոստովանում եմ, որ բանտարկյալին Հապալայից էի ճանաչում:

— Երջանի՞կ բանտարկյալ,— ժպտով նկատեց Վիլհելմը:

Այդ ժամանակ ներս մտավ մի սպա, որը ուղարկված էր Բոքստելի հետևից, և զնկուցեց, որ այն մարդը, որի հետևից ինքն ուղարկված էր, իր կակաշի հետ միասին ժամանել է:

Երրորդ սոխուկը

Հազիվ էր սպան վերջացրել իր զնկուցումը Բոքստելի գալու մասին, երբ վերջինս, երկու մարդկանց ուղեկցությամբ, ներս մտավ վան Սիստենսի հյուրասենյակը: Այդ մարդիկ թանկարժեք իրը, որը գրված էր արկղի մեջ, բերեցին և տեղավորեցին սեղանին:

Արքայազնը, իմանալով, որ կակաշը բերել են, առանձնաաննյակից դուրս եկավ, անցավ հյուրասենյակ, հիացմունքով դիտեց ծաղիկը և, ոչինչ շասելով, նորից ետ եկավ առանձնասենյակ ու լուռ գրավեց իր տեղը այն մութ անկյունում, որտեղ ինքն իր համար բազկաթոռ էր դրել:

Ռոզան՝ սրտի թպրտոցով, գունատ, երկյուղով լի, սպասում էր, թե երբ պիտի հրավիրեն կակաշը տեսնելու:

Ռոզան լսեց Բոքստելի ձայնը:

— Նա՛ է,— բացականչեց աղջիկը:

Արքայազնը նշանով հասկացրեց, որպեսզի աղջիկը կիսաբաց դուռն արանքից նայի հյուրասենյակ:

— Դա ի՞մ կակաշն է,— գոռաց Ռոզան:— Նա՛ է, ես ճանաչեցի: Օ՛, իմ թշվառ Կոռնելիուս:

Եվ նա սկսեց հեկեկալ:

Արքայազնը վեր կացավ, մոտեցավ դռներին և որոշ ժամանակ կանգնեց այնպես, որ լույսն ուղղակի ընկնում էր նրա դեմքին:

Ռոզան իր հայացքը սևեռեց նրան: Նա արդեն համոզված էր, որ անծանոթին առաջին անգամը չէ, որ տեսնում է:

— Պարոն Բոքստել,— ասաց արքայազնը,— ապա մի եկե՞ք այստեղ:

Բոքստելը շուտափույթ ներս վազեց և դեմ առ դեմ հանդիպեց Վիլհելմ Օրանցուն:

— Ձերդ մեծութիւն,— բացականչեց նա՝ ետ-ետ գնալով:

— «Ձերդ մեծութիւն» — կրկնեց ապշած Ռոզան:

Այդ բացականչութիւնից, որ հնչեց Բոքստելի ձայն կողքից, նա շուտ եկաւ ու նկատեց աղջկան:

Տեսնելով Ռոզային, այդ նախանձոտ մարդն ամբողջ մարմնով այնպես ցնցվեց, ինչպես կցնցվեն Վոլտյան սլան՝ հպումից:

— Ա՛,— քրթմնշաց ինքն իրեն արքայազնը,— նա շփոթված է:

Սակայն Բոքստելը հսկայական ուժ գործադրեց և ինքն իրեն տիրապետեց:

— Պարոն Բոքստել,— դիմեց նրան Վիլհելմը,— դուք, կարծեք թե հայտնագործել եք սև կակաչ աճեցնելու գաւտնիքը:

— Այո՛, տեր իմ,— մի քիչ շփոթված ձայնով պատասխանեց Բոքստելը:

Ճիշտ է, այդ տաղնապը այդգործի մոտ կարող էր առաջացած լինել նաև Վիլհելմի հետ ունեցած անսպասելի հանդիպումից:

— Սակայն, ահա,— շարունակեց արքայազնը,— այս երիտասարդ աղջիկը նույնպես պնդում է, որ ի՛նքն է բացել այդ գաղտնիքը:

Բոքստելն արհամարհանքով ժպտաց և ուսերը թոթվեց: Վիլհելմը հետաքրքրութիւնով հետևում էր նրա բոլոր շարժումներին:

— Այսպես ուրեմն, դուք ճանաչում եք այս օրիորդին,— հարցրեց արքայազնը:

— Ո՛չ, տեր իմ:

— Իսկ դուք, օրիորդ, ճանաչում եք պարոն Բոքստելին:

— Ոչ, պարոն Բոքստելին չեմ ճանաչում, սակայն ճանաչում եմ պարոն Յակոբին:

— Ի՛նչ եք ցանկանում դրանով ասել:

— Ես ցանկանում եմ ասել, որ նա, ով իրեն անվանում է Իսահակ Բոքստել, կեշտեցնում իրեն Յակոբ էր անվանում:

— Ի՛նչ կասեք դրա մասին, պարոն Բոքստել:

— Ես ասում եմ, տեր իմ, որ այս աղջիկը ստում է:

— Դուք հերքո՞ւմ եք, որ երբևիցե եղել եք կեշտեցնում: Բոքստելը տատանվում էր. արքայազնը իր սևեռուն, հրամայողական, քննող հայացքով խանգարում էր նրան ստել:

— Ես չեմ կարող հերքել, որ ես կեշտեցնում չեմ եղել, սակայն ես հերքում եմ, որ գողացել եմ կակաչը:

— Դուք գողացել եք ինձնից, դուք գողացել եք ի՛մ սենյակից,— զայրացած բացականչեց Ռոզան:

— Ես այդ հերքում եմ:

— Լսեցեք. դուք հերքո՞ւմ եք, որ լրտեսում էիք ինձ այդում այն օրը, երբ ես մշակում էի հողը, որպեսզի կակաչը տնկեմ: Հերքո՞ւմ եք, որ լրտեսում էիք ինձ այն օրը, երբ ես ձևացրի, թե արդեն տնկում եմ: Դուք չէի՞ք, որ ձեռք նետեցիք հողի այն թմրի վրա, որտեղ հույս ունեիք գտնել սոխուկը: Դուք չէի՞ք, որ ձեռքերով տակնուվրա էիք անում հողը, սակայն, փառք ասածո, ապարդյուն, քանի որ դա իմ կողմից միայն մի միջոց էր, որպեսզի պարզեմ ձեր մտադրութիւնները: Ասացեք, դուք այս բոլորը հերքո՞ւմ եք:

Բոքստելը հարկ չհամարեց պատասխանել այդ բազմաթիվ հարցերին:

Նվ թողնելով Ռոզայի հետ սկսված վեճը, նա դիմեց արքայազնին:

— Ահա արդեն քսան տարի է,— ասաց նա,— որ ես Դորդրեխտում զբաղվում եմ կակաչների մշակմամբ, և այդ գործում ես ձեռք եմ բերել նույնիսկ որոշ անուն: Իմ կակաչներից մեկը նշանավոր անունով մտել է ծաղկացուցակի մեջ: Ես այն նվիրել եմ Փորթուգալիայի թագավորին: Իսկ հիմա լսեք ճշմարտութիւնը: Այս աղջիկը գիտեր, որ ես

1 Վոլտյան սլան — գավառական էլեմենտներով մարտկոցի սկզբնական ձևը, որը հայտնագործվեց 1799 թվականին, էլեկտրական հոսանքի ստանձնելի հմնադիրներից մեկի՝ Խալապի ֆիզիկոս Ալեքսանդրո Վոլտի կողմից:

աճեցրել եմ սև կակաշ և իր սիրեկանի գործակցութեամբ, որը գտնվում է Լեւշտեյն ամրոցում, մշակել էր մի պլան, թե ինչպես ինձ սնանկացնի և յուրացնի այն հարյուր հազար Ֆլորին պարգևը, որը ես ձեր արդարամտութեան շնորհիվ հույս ունեմ ստանալու:

— Օ՛ր, — բացականշեց զայրացած Ռոզան:

— Սպասեք, — ասաց արքայազներ:

Այնուհետև դարձավ Բոքստելին:

— Իսկ ո՞վ է այդ բանտարկյալը, որին դուք անվանում եք այս օրիորդի երկրպագուն:

Ռոզան քիչ էր մնում ուշաթափվի, բանի որ արքայազներ բանտարկյալին գիտեր որպես մի վտանգավոր հանցագործի: Բոքստելի համար դա ամենահաճելի հարցն էր:

— Ով է այդ բանտարկյալը, — կրկնեց նա:

— Այո՛:

— Տե՛ր իմ, դա մի մարդ է, որի անունը ձերդ մեծութեանը ցույց կտա, թե ինչքանով կարելի է հավատալ այս աղբյուր կախսերին: Այդ բանտարկյալը պետական հանցագործ է, որը մեկ անգամ արդեն մահվան է դատապարտվել:

— Նրա անունը:

Ռոզան հուսահատությամբ ձեռքերով Երեսը ծածկեց:

— Նրա անունը Կոռնելիուս վան Բեռլե է: — ասաց Բոքստելը, — և նա հանդիսանում է ճիշդագ Կոռնել գե Վիտի սանկեր:

Դուքըր ցնցվեց: Նրա հանգիստ հայացքը վառվեց, սակայն սառնասիրտ հանդատությունը նորից անթափանցելի շղարշով պատեց նրա դեմքը: Նա մոտեցավ Ռոզային ու մատով նշան արեց, որպեսզի վերջինս ձեռքերը հեռացնի դեմքից: Աղջիկը հնազանդվեց, ինչպես այդ կաներ մի կին, որը ենթարկվում է հմայողի կամքին:

— Նշանակում է, երբ դուք Լեյդենում ինձ խնդրեցիք ձեր հոր տեղափոխման մասին, նրա համար էր, որպեսզի այդ բանտարկյալի հետևի՞ց գնաք:

Ռոզան զլուխը կախեց և բոլորովին ուժասպառ, խոնարհվելով ասաց.

— Այո, տե՛ր իմ:

— Շարունակե՛ք, — ասաց արքայազներ Բոքստելին:

— Ես այլևս ոչինչ չունեմ ասելու, — պատասխանեց վերջինս, — ձերդ մեծութեանն ամեն ինչ հայտնի է: Այժմ ահա թե ինչ, ես չէի ցանկանում ասել, որպեսզի այդ աղջիկը իր անշնորհակալ գտնվելու համար շղարմրի: Ես իմ գործերի համար եկա Լեւշտեյն, այնտեղ ես ծանոթացա ձերուկ Գրիֆուտի հետ, սիրահարվեցի նրա աղջկան և առաջարկություն արեցի և, քանի որ ես հարուստ չեմ, ապա դուրահավատ գտնվեցի ու պատմեցի հարյուր հազար Ֆլորին շահելու իմ հույսի մասին: Որպեսզի հաստատեմ իմ այդ հույսը, ես աղջկան ցույց տվեցի սև կակաշը: Եվ, քանի որ նրա սիրեկաններ, ուշադրությունը շեղելու համար այն դավադրությունից, որ նա նախապատրաստում էր, Գորդեխտում զբաղվում էր կակաշների աճեցմամբ, ապա նրանք երկուսով միասին ծրագրեցին ինձ կործանելու: Կակաշի ծաղիկուց մեկ օր առաջ այս աղջիկը կակաշը դողացավ, տարավ իր սենյակը, որտեղից ես բախտ ունեցա իմ վերջինը, այդ ժամանակ նա հանդգնություն ունեցավ ծաղկագործների ընկերության անդամների մոտ մի սուրճանդակ ուղարկել այն լուրով, որ ինքը աճեցրել է մեծ, սև կակաշ: Սակայն նրա վարքագիծը սրանով չի սահմանափակվում: Ամենպէս հավանականությամբ, այն մի քանի ժամվա ընթացքում, երբ կակաշն իր մոտ էր գտնվում, այդ աղջիկը հասցրել է ծաղիկը ինչ-որ մեկին ցույց տալ, որին էլ վկայակոչում է: Սակայն, բարեբախտաբար, սե՛ր իմ, հիմա դուք ամեն ինչ գիտեք այս խառնակիչ աղբյուր և նրա վկաների մասին:

— Օ՛ր, աստված իմ, աստված իմ, ինչպիսի սրիկան է, — հառաչեց հեկեկացող Ռոզան և ընկավ փոխարքայի ստքերը, որը շնայած աղջկան մեղավոր էր համարում, սակայն միաժամանակ խղճում էր նրան:

— Դուք շատ վատ եք վարվել, աղջի՛կ, — ասաց նա, — և ձեր երկրպագուն կպատժվի այն քանի համար, որ ձեզ վրա վատ ազդեցություն է ունեցել: Դուք դեռ շատ երիտասարդ եք և ձեր դեմքն այնքան անմեղ է, որ ինձ թվում է, թե ամեն շարիք բխում է ոչ թե ձեզանից, այլ նրանից:

— Տե՛ր իմ, տե՛ր իմ,— բացականչեց Ռոզան,— Կոռնե-
լիուսը մեղավոր չէ՛ :

Վիլհելմը մի շարժում արեց :

— Նա մեղավոր չէ, որ ձեզ զրդել է այդ գործի՞ն: Դուք
այդ եք ցանկանում ասել, այնպես չէ՞ :

— Ես ուզում եմ ասել, տե՛ր իմ, որ Կոռնելիուսը այս
երկրորդ հանցանքում, որ վերագրում են նրան, նույնքան
անմեղ է, որքան և առաջինում :

— Առաջինում: Իսկ ձեզ հայտնի՞ է, թե այդ ինչ հան-
ցագործություն է: Գուք զիտե՛ք, թե նրան ինչո՞ւմ էին մեղա-
դրում և ինչի՞ մեջ բռնեցին: Այն բանում, որ նա Կոռնել դե
Վիտի գործակիցն է, և իր մոտ պահել է մեծ պինսիոնարիի
մարկիզ Լուվուսյի հետ ունեցած նամակագրությունը :

— Ի՞նչ անհնք, տե՛ր իմ, նա չգիտեր, թե իր մոտ ինչ
գրություններ են պահվում, այդ մասին նա բացարձակապես
ոչինչ չգիտեր: Նա ինձ կասեր: Կարո՞ղ էր արդյոք այդպիսի
սրտի տեր մարդը զաղտնիք ունենալ և ինձնից թաքցնել:
Ո՛չ, ո՛չ, տե՛ր իմ, կրկնում եմ, եթե նույնիսկ դրանով ես ձեր
զայրույթը շարժեմ իմ դեմ, կրկնում եմ, որ Կոռնելիուսը մե-
ղավոր չէ՛ առաջին հանցագործության մեջ այնպես, ինչպես՝
երկրորդի մեջ, և մեղավոր չէ երկրորդ հանցագործության
մեջ այնպես, ինչպես առաջինի մեջ :

— Վիտերից մեկն է,— բացականչեց Բոքստելը:— Իմ
տերը նրան շատ լավ է ճանաչում, մեկ անգամ նրան արգեն
ներում են շնորհել :

— Լոե՛լ,— ասաց արքայազնը,— բոլոր այս պետական
գործերը, ինչպես արգեն ասացի, բացարձակապես չպետք է
վերաբերեն Հաառլեմ քաղաքի ծաղկագործների ընկերու-
թյանը :

Այնուհետև մոայլվիլով, նա ասաց.

— Ինչ վերաբերում է սև կակաչին, պարոն Բոքստել,
կարող եք հանգիստ լինել, մենք արդարացի կվարվենք :

— Իսկ դուք, օրիորդ,— շարունակեց Վիլհելմ Օրան-
ցին,— դուք քիչ էր մնում հանցանք գործելիք. ձեզ դրա հա-
մար չեմ պատժի, սակայն իսկական մեղավորը ձեր երկուսիդ
համար էլ պատասխան կտա: Այդ անունը կրող մարդը կա՞

րող է լինել դավադիր, նույնիսկ դավաճան... սակայն նա
չպետք է գողանա :

— Գողանա՞լ,— բացականչեց Ռոզան:— Գողանա՞լ: Նա
Կոռնելիուսն է: Օ՛, տեր իմ, զգո՛ւյշ ձեղեք: Նա կմեռներ, եթե
ձեր այդ խոսքերը լսեր: Ձեր խոսքերը ավելի շուտ կսպանեին
նրան, քան թե Բյուտենհոֆյան հրատարակում դահճի սուրը:
Եթե խոսենք զոդուֆյան մասին, տեր իմ, երդվում եմ, այդ
բանն արել է ա՛յս մարդը :

— Ապացուցե՛ք,— ասաց Բոքստելը :

— Լա՛վ, ես կապացուցեմ,— վճռականորեն հայտարա-
րեց Փրիմլանդուհին: Այնուհետև դառնալով դեպի Բոքստելը,
նա հարցրեց.

— Կակաչը ձե՞զ է սպառնում:

— Այո :

— Քանի՞ սոխուկ ունեք :

Բոքստելը մի վայրկյան տատանվեց, սակայն այնուհե-
տև գլխի ընկավ, որ աղջիկն այդ հարցը չէր տա, եթե եղած
լինեին միայն իրեն հայտնի երկու սոխուկները :

— Երեք,— ասաց նա :

— Ի՞նչ պատահեց այդ սոխուկների հետ,— հարցրեց
Ռոզան :

— Ինչ պատահե՞ց: Մեկը անհաշող դուրս եկավ, մյու-
սից աճեց սև կակաչը :

— Իսկ երրո՞րդը :

— Երրո՞րդը :

— Երրո՞րդը: Որտե՞ղ է երրորդը :

— Երրորդը ինձ մոտ է,— հուզված ասաց Բոքստելը :

— Ձեզ մո՞տ: Իսկ որտե՞ղ: Կեղտեկյո՞ւմ, թե՞ Դորդ-
րեխտում :

— Դորդրեխտում,— ասաց Բոքստելը :

— Դուք ստո՞ւմ եք,— գուշեց աղջիկը:— Տե՛ր իմ,—
ավելացրեց նա, դառնալով արքայազնին,— ես ձեզ կպատ-
մեմ այդ երեք սոխուկների իսկական պատմությունը: Առա-
ջինը իմ հայրը ոչնչացրեց բանտարկյալի խցում, և այս
մարդուն դա շատ լավ հայտնի է, բանի որ նա հույս ուներ
տիրանալու սոխուկին, բայց, երբ իմացավ, որ այդ հույսը

խորտակվեց, քիչ էր մնում հորս հետ կռվեր: Երկրորդը իմ օգնութեամբ աճեց ու դարձավ սև կակաշ, իսկ երրորդը և վերջինը (աղջիկը կրծկալի տակից հանեց այն), երրորդը, ահա՛, այստեղ է, հենց այն թղթի մեջ, որով Կոռնելիուսը կառափնարան զնալուց առաջ, մնացած երկուսի հետ միասին, ինձ հանձնեց: Ահա՛ այն, տեր իմ, ահա՛:

Եվ Ռոզան թղթի միջից հանելով սոխուկը մեկնեց արքայազնին, որը վերջրեց աղջկա ձեռքից ու սկսել զննել:

— Սակայն, տե՛ր իմ, մի՛թե այս աղջիկը չէր կարող կակաշի նման դա էլ գողանալ,— փնթփնթաց Բորստելը՝ վախեցած այն ուշադրությունից, որով արքայազնը զննում էր սոխուկը. Բորստելին հատկապես վախեցրեց այն ուշադրությունը, որով Ռոզան կարգում էր ձեռքին բռնած մի քանի տողը: Հանկարծ երիտասարդ աղջկա աչքերը բացավառվեցին. շնչահեղձ լինելով՝ նա կլանեց այդ խորհրդավոր թղթի մի քանի տողը և մեկնելով արքայազնին, բացականշեց.

— Օ՛, կարդացե՛ք այս, տեր իմ, աղաչում եմ ձեզ, կարդացե՛ք:

Վիլհելմը երրորդ սոխուկը հանձնեց նախագահին, վերցրեց թուղթն ու սկսեց կարդալ:

Թղթի այդ կտորը, որ Ռոզան տվեց նրան, ավիտարանի այն էջն էր, որ Կոռնել դե Վիտը իր եղբոր՝ Յան դե Վիտի ծառայի՝ Կրակեի հետ ուղարկեց Գորգրեխտ. երկտողում Կոռնելիուսին խնդրվում էր, որպեսզի վերջինս այրի մեծ պեխսիսնարիի և Լուվուալի միջև եղած գրադրությունը: Այդ խնդրանքը, ինչպես մենք հիշում ենք, կազմված էր հետևյալ ձևով.

«Թանկագին սանիկ, այրի՛ր այն ծրարը, որը քեզ հանձնեցի, այրի՛ր, առանց նայելու, առանց բացելու, որպեսզի նրա բովանդակությունը քեզ անհայտ մնա: Նման դաղտնիքները, որ պարունակում է այդ ծրարը, զրանց տիրոջը կարող են կործանել: Այրի՛ր և զու կփրկես Յանին ու Կոռնելին: Մնաս բարո՛վ, սիրի՛ր ինձ: Կոռնել դե Վիտ: 20 օգոստոսի, 1672 թվական»:

Այդ թուղթը միաժամանակ ապացուցում էր, որ վան Բևուդեն անմեղ է, և սոխուկներն էլ պատկանում են նրան:

Ռոզան և արքայազնը միայն մեկ հայացք փոխանակեցին: Ռոզայի հայացքը կարծես թե ասում էր. ահա, տեսնո՞ւմ եք: Արքայազնի հայացքն ասում էր. լո՛իր և սպասիր:

Արքայազնը սրբեց բրտիների սատր մի կաթիլ, որ ճակատից գլորվում էր դեպի այտը: Նա դանդաղ ծալեց թուղթը: Իսկ նրա մտքերը կորան այն անհուն անգունդի մեջ, որը կռվում է զոչում և ամոթ՝ անցյալի առաջ:

Այնուհետև ճիզ գործ զննելով՝ նա պուսիք բարձրացրեց ու սասց.

— Մնաք բարո՛վ, պարոն Բորստել: Կլինի այնպես, ինչպես արդարությունն է պահանջում, ես ձեզ խոստանում եմ:

Այնուհետև դիմելով նախագահին, նա ավելացրեց.

— Իսկ դուք, Թանկագին վան Միտտենս, այս աղջկան ու կակաշը պահեք ձեզ մոտ: Մնաք բարո՛վ:

Քոլորը խոնարհվեցին, արքայազնը դուրս եկավ կասած, կարծես թե ամբոխի աղմկոտ սղջույնները նրան ճնշում էին:

Քոբստերը «Ապիտակ կարսուպ» վերադարձավ շատ հուզված: Այն թուղթը, որը Վիլհելմը Ռոզայի ձեռքից վերցնելով կարդաց ու խնամքով ծախելով պահեց գրպանում, նրան շատ էր անհանգստացնում:

28

Ծաղիկների երգը

Մինչ տեղի էին ունենում մեր նկարագրած այս բոլոր իրադարձությունները, դժբախտ վան Բեռլեն Լենշտեյնի ամբողջի իր խցում մոռացության մատնված, Գրիֆուսի կողմից անասելի տանջանքների էր ենթարկվում: Այդպիսի տանջանքներ կարող էր պատճառել մի բանտապահ, որը որոշել էր ինչ գնով էլ լինի՝ դառնալ դահիճ:

Գրիֆուսը ոչ մի տեղեկություն չստանալով ո՛չ Ռոզայից ու ո՛չ Յակորից, համոզվեց, որ իր հետ պատահածը սատանայի ձեռքի գործ է, իսկ զոկատը Կոռնելիուս վան Բեռլեն սատանայի կողմից երկիր առաքված մեկն է:

Հենց այդ պատճառով մի գեղեցիկ առավոտ, Ռոզայի ու Յակորի հեռանալուց երեք օր անց, Գրիֆուսը սովորականից ավելի կատաղած բարձրացավ Կոռնելիուսի խուցը:

Կոռնելիուսը արմունկներով հենված պատուհանին, գլուխը դրած ձեռքերին, հայացքը հառած մշուշապատ հորիզոնին, որն իրենց հսկայական թևերով կտրատում էին Գորթբեխտի հողմաղացները, թարմ օդ էր շնչում և աշխատում էր զսպել իրեն խեղդող արցունքներն ու պահպանել փիլիսոփայի խաղաղ տրամադրությունը:

Ազավնիները դեռ այնտեղ էին, սակայն նրանց հետ այլևս հույս չէր կարելի կապել, իսկ ապագան սուզված էր անհայտության մեջ:

Ավա՛ղ, Ռոզան հսկողության տակ է և այլևս չի կա-

րող գալ: Իսկ գրել արդյոք կարո՞ղ է: Եվ եթե կարողանա գրել, կհաջողվի՞ արդյոք ուղարկել իր նամակները:

Ո՛չ: Երեկ և նախորդ օրը ծեր Գրիֆուսի աչքերում չափից ավելի շարունակում ու զայրույթ կար: Նրա զգոնությունը երբեք չի թուլանա, այնպես որ Ռոզան, բացի բաժանումից ու փակվածությունից, գուցե և խիստ տանջանքներ է ապրում: Արդյոք այդ գազանը, ստորը, հարբեցողը վրեժխնդիր չի՞ լինի նրանից: Եվ երբ ոգևորի խմիչքը խփի նրա գլխին, արդյոք նա ազատություն չի՞ տա իր ձեռքին, որն այնքան լավ բուժել էր Կոռնելիուսը և այժմ մահակով զինված երկու ձեռքերի ուժ ուներ:

Այն միտքը, որ Ռոզայի հետ գուցե դաժան են վարվում, Կոռնելիուսին հուսահատության մեջ էր գցում: Եվ նա հիվանդագին կերպով զգում էր իր անուժ, անօգտակար լինելը, իր սնչությունը: Նա ինքն իրեն հարց էր տալիս. արդյոք իրավացի՞ է աստված, որ երկու անմեղ էակների այսքան դժբախտություններ է ուղարկում: Եվ նա կորցրեց հավատը, քանի որ դժբախտությունը հավատին լավ օգնական չէ: Վան Բեռլեն վճռականապես որոշեց Ռոզային նամակ ուղարկել: Սակայն որտե՞ղ է Ռոզան:

Նրա մոտ միտք ծագեց գրել Հաագա, որպեսզի նախօրոք ցրի այն ամպերը, որ Գրիֆուսի կողմից պատրաստվող ամբաստանագրի հետևանքով նորից կուտակվում էին նրա գլխին:

Սակայն ինչո՞վ գրել: Գրիֆուսը խել էր նրա թուղթն ու մատիտը: Բայց, եթե նույնիսկ նա ունենար և՛ մեկը, և՛ մյուսը, Գրիֆուսը հո չէ՞ր ուղարկելու նամակը:

Կոռնելիուսը բազմաթիվ անգամներ մտքում ծանրութեթև արեց բոլոր այն խորամանկ միջոցները, որ իր մամանակին զործադրել էին բանտարկյալները: Նա մտածեց նաև փախուստի մասին, շնայած այդ բանը, քանի դեռ նա ամեն օր հնարավորություն ուներ Ռոզայի հետ տեսնվելու, երբեք նրա մտքով չէր անցել: Սակայն, որքան շատ էր նա այդ մասին մտածում, այնքան փախուստի միտքը նրան թվում էր անիրականանալի: Կոռնելիուսը պատկանում էր այն քնտրյալ մարդկանց թվին, որոնք ամեն սովորականի հանդեպ

զգվանք են տաժում և հաճախ կյանքում ձեռքից բաց են թողնում շատ հաջող ընդհանր միայն նրա համար, որ գրանք գնում են սովորական ճանապարհով, այն լայն ճանապարհով, որը մարդկանց հասցնում է իրենց նպատակին:

«Ինչպե՞ս կարող եմ ես Լեւոնիյից փախչել, — մտածում էր Կոռնելիուսը, — այն բանից հետո, երբ այստեղից ինչ-որ մի ժամանակ Հրոցիտան է փախել: Արդո՞ւք այդ փախուստից հետո բոլոր նախազգուշական միջոցները ձեռք չեն առնված: Երևի արդեն երկրորդ, երրորդ դռնե՞ր են արված: Մի՞թե դրանից հետո ժամապահներն իրենց զգոնությունը չեն տասնապատկել:

Այնուհետև, բացի պահպանվող պատուհաններից, կրկնակի դռներից, զգոն ժամապահներից, մի՞թե ես չունեմ իմ անխոնջ արգուսը¹: Եվ այդ արգուսը, այդ Գրիֆուսը տալիս վտանգավոր է, քանի որ ինձ ատելությամբ է նայում: Վերջապես, մի՞թե չկա մի հանգամանք, որն անհամարժեք է անում ինձ: Ռոզայի բացակայությունը: Ընդունենք, որ ես իմ կյանքից տասը տարի կկորցնեմ, որպեսզի խարտոց պատրաստեմ, որով կկարողանամ խարտոցել պատուհանի վանդակը, մի թոկ հյուսեմ, որով լուսամտից ցած կիջնեմ, ինչպես արեց Գեղալը²... Սակայն ես անհաջողությունների գոտուն եմ հանգիպել: Խարտոցը կրթանա, թոկը կկտրվի, իմ թևերն արևի տակ կհալվեն: Ես կչախջախվեմ: Ինձ կգտնեն հաշմանդամ դարձած, կաղ, մի ձեռքանի: Ինձ կգնեն Հաադայի թանգարանում՝ Վիլհելմ Լաակյացի արյունոտված բաճկոնի և ծովային հավերժա՝արսերի միջև, որոնց գտել են Ստավենում, և իմ նախաձեռնություն արդյունքը, վերջի վերջո, կլինի այն, որ ես պատիվ կունենամ Հուլանդիայի հրաշքների հետ միասին տեղ գտնելու թանգարանում: Ի միջի ալյոց, գուցե և ավելի լավ ելք գտնվի: Մի գեղեցիկ օր Գրիֆուսը նորից կանի իր հերթական ստորությունը: Այն

ժամանակվանից, երբ ինձ գրկել են Ռոզայի հետ տեսնվելու երջանկությունից և, հատկապես, երբ կորցրի կակաշներս, ես շատ շուտ համբերությունից դուրս եմ գալիս: Ոչ մի կասկած չկա, որ վաղ թե ուշ Գրիֆուսը կվիրավորի իմ ինքնասիրությունը, իմ սիրը և կամ կսպաննա իմ անձնական անվտանգությունը: Բանտարկվելուց ի վեր ես իմ մեջ զգում եմ կատաղած, անզուսպ ու ամենի մի ուժ: Իմ ներսը եռ է գալիս, ես ծարավի եմ պայքարի, անբացատրելի մի ցանկություն ինձ մղում է կովի: Ես կհարձակվեմ այդ ծեր սրիկայի վրա ու կխեղդեմ նրան»:

Վերջին խոսքերի հետ Կոռնելիուսը մի վայրկյան կանգ առավ, նրա բերանը ծամածոճեց, հայացքն անշարժացավ: Նա ծանր ու թեթև էր անում իրեն ուրախացնող մի միտք:

«Այո, քանի որ Գրիֆուսը մեռած կլինի, ինչու՞ նրանից բանալիները չվերցնել: Ինչու՞ չիջնել սանդուղքներից ներքև այնպես, կարծես թե ես ամենաբարի գործն եմ կատարում: Ինչու՞ չգնալ Ռոզայի սենյակը, պատմել նրան պատահածի մասին և նրա հետ միասին պատուհանից նետվել Վաալը:

Ես երկուսիս փոխարեն էլ հիանալի կլողամ: Ռոզան, Սակայն, աստի՛վ իմ, չէ՞ որ Գրիֆուսը նրա հայրն է: Որքան էլ նա ինձ սիրի, հոր սպանությունը երբեք չի ների, ինչքան ուզում է հայրը կուպիտ ու դածան լինի: Ատիպված պետք է լինեմ նրան համոզել, իսկ այդ ընթացքում Գրիֆուսի օգնականներից մեկն ու մեկը կհայտնվի և տեսնելով վերջինիս մտնելիս կամ խեղզված, ինձ կձերբակալի: Եվ ես նորից կտեսնեմ Քյուլտենհոֆյան հրապարակն ու այն քստմենլի կացնի փայլը. այս անգամ արդեն կացինը չի հապաղի և կիջնի իմ պարանոցին: Ո՛չ, Կոռնելիուս, ո՛չ, բարեկամս, պետք չէ այդ անել, զա վատ միջոց է: Սակայն, այդ դեպքում ի՞նչ անել: Ինչպե՞ս գտնել Ռոզային»:

Ռոզայից բաժանվելուց երեք օր անց այսպիսիք էին Կոռնելիուսի մտքերը այն ընդհանր, երբ, ինչպես ասացինք մեր ընթերցողին, նա հենված պատուհանին՝ կանգնել էր: Հենց այդ վայրկյանին էր, որ Գրիֆուսը ներս մտավ:

¹ Արգուս — հին հունական դիցաբանության մեջ՝ բազմաչք հսկա պահակ, Փոխարեական իմաստով՝ զգոն պահակ:

² Գեղալ — հին հունական դիցաբանության մեջ՝ հմուտ մեքենագործ, որը փեսայիցն էր ու մամից թևեր սարքեց, թռավ և, այդպիսով, փրկվեց հետապնդումից:

Նրա ձեռքին մի հսկայական մահակ կար, աչքերը վառվում էին շարագուշակ փայլով, շար ժպիտը ծոմոն էր շրթունքները, նա սպառնալից օրորվում էր և ամբողջ էությունը համակված էր շար մտադրություններով:

Կոռնելիուսն ընկճված և, ինչպես տնասանք, ստիպված ամեն ինչ տանելու, լսեց, թե ինչպես մեկը ներս մտավ, իմացավ նրա ով լինելը և նույնիսկ շուտ չեկավ: Նա գիտեր, որ այս անգամ Գրիֆուսի հետևում Ռոզան կանգնած չի լինի:

Ոչինչ զայրացած մարդու համար այնքան տհաճ է, որքան այն, երբ նրա զայրությունը պատասխանում են լրիվ անտարբերությամբ: Մարդը տրամադրվել է համապատասխան ձևով և չի ցանկանում, որ իր տրամադրվածությունն իզուր անցնի: Նա բորբոքվել է, նրա արյունը եռ է գալիս, և նա կուզենար գոնե մի փոքր պոռթկալ:

Ամեն մի կարգին սրիկա, սրը սրել է իր շար զենքը, ցանկանում է դրանով գոնե ինչ-որ մեկին մի լավ վիրավորել:

Երբ Գրիֆուսը տեսավ, որ Կոռնելիուսը տեղից չի շարժվում, սկսեց բարձրաձայն հազալ:

— Ըհը, ըհը:

Կոռնելիուսն ատամների արանքից սկսեց երգել մի տխուր, գողտրիկ երգ՝ ծաղիկների երգը:

«Մենք նվիրական կրակի զավակներն ենք,
Կրակի, որ վառվում է երկրի խորքում,
Մենք արշալուստի ու ցողի ծնունդ ենք,
Մենք չրի ծնունդ ենք,
Սակայն ամենից անաչ մենք երկնքի զավակներն ենք»:

Այդ երգը, որի տխուր ու հանգիստ մեղեդին ավելի էր ուժեղացնում Կոռնելիուսի անզրդվելի մեղամաղձությունը, Գրիֆուսին համբերությունից հանեց:

— Է՛լ, պարոն երգիչ,— բղավեց նա,— դուք չե՞ք լսում, որ ես եմ եկել:

Կոռնելիուսը շուտ եկավ:

— Բարե ձեզ,— ասաց նա:

Եվ նորից սկսեց երգել:

«Տանջվելով մարդկանց ձեռքից, մենք նրանց սիրուց
կործանվում ենք,

Բարակ թելով մենք կապված ենք հողին,

Այդ թելը մեր արմատն է, մեր կյանքը,

Իսկ ձեռքերով մենք ձգվում ենք դեպի երկինք»:

— Ախ՛, անիծյալ կախարհ, ինչպես տեսնում եմ՝
ծիծաղում ես ինձ վրա,— գոռաց Գրիֆուսը:

Կոռնելիուսը շարունակեց:

«Զէ՛ որ երկինքը մեր հայրենիքն է, այնտեղից,

Ինչպես հայրենիքից, մենք հողի ենք ստանում,

Որը նորից վերադառնում է այնտեղ,

Նոգին, մեր բուրմունքը, նորից վերադառնում է երկինք»:

Գրիֆուսը մտածեցավ բանտարկյալին:

— Դու, նշանակում է, չե՞ս տեսնում, որ քեզ սանձահարելու լավ միջոց եմ բերել և կստիպեմ խոստովանելու մեղքերդ:

— Դուք ինչ է, զժվե՛լ եք, թանկագին Գրիֆուս,— շուտ գալով հարցրեց Կոռնելիուսը:

Եվ, երբ տեսավ ծեր բանտապահի ծամածուլած դեմքը, բուցկլաացող աչքերը, փրփրած բերանը, նա ավելացրեց:

— Դե, մենք, սատանան տանի, ավելի քան զժվել ենք, մենք կատաղել ենք:

Գրիֆուսը բարձրացրեց մահակը:

Սակայն վան Բեռլին մնաց անզրդվելի:

— Ահա՛ թե ինչ, Գրիֆուս,— ասաց նա ձեռքերը կրծքին թաշելով,— կարծես թե դուք սպառնո՞ւմ եք:

— Այո, ես սպառնում եմ,— գոռաց բանտապահը:

— Իսկ ինչո՞վ:

— Դու նախ նայիր, թե իմ ձեռքում ի՞նչ կա:

— Ինձ թվում է,— հանգիստ ասաց Կոռնելիուսը,— որ դա փայտ է և այն էլ մեծ փայտ: Բայց ես չեմ կարծում, որ դրանով ինձ սպառնում եք:

— Ա՛, դու այդ չե՞ս կարծում: Իսկ ինչու՞:

— Որովհետև յուրաքանչյուր բանտապահ, որը կիսի բանտարկյալին, կենթարկվի երկու տեսակ պատժի. առաջինը, համաձայն լեռնաշխի կանոնների իններորդ կետի, որը

ասում է. «Ամեն մի բանտապահ, վերակացու կամ բանտապահի օգնական, որը ձեռք կրարձրացնի պետական հանցագործի վրա, ենթակա է հետաքննման»:

— Ձե՛րք,— նկատեց Գրիֆուրը կատաղությունից կաշվից դուրս գալով,— և ոչ թե փա՛յտ, փա՛յտ... կանոնադրությունը դրա մասին ոչինչ չի ասում:

— Երկրորդ պատիժը— շարունակեց Կոռնելիուսը,— որը կանոնադրության մեջ չի նշվում, սակայն որը նախատեսվում է ավետարանում, այն է՝ «Սուր բարձրացնողը ինքը այդ սրից կկործանվի... փայտը վերցնողը՝ ինքը փայտի տակ կմտնի...»:

Գրիֆուսն ավելի ու ավելի էր զրգովում Կոռնելիուսի խաղաղ ու հաղթանակած տոնից. նա ետ տարավ մահակը և այն պահին, երբ ուզում էր թափով իջեցնել, Կոռնելիուսը նրա ձեռքից խլեց ու դրեց թևի տակ:

Գրիֆուսը շարությունից մոնչում էր:

— Այդպես, այդպես, սիրելիս,— ասաց Կոռնելիուսը,— ձեր պաշտոնը վտանգի տակ մի դրեք:

— Ա՛, կախարդ— մոնչում էր Գրիֆուսը,— սպասիր, ես քո հախից ուրիշ ձեռով կզամ:

— Հաջողություն եմ ցանկանում:

— Դու տեսնո՞ւմ ես, որ իմ ձեռքում ոչինչ չկա:

— Այո, ես այդ տեսնում եմ և նույնիսկ շատ մեծ հաճույքով:

— Սակայն քեզ հայտնի է, որ առավոտները, երբ ես բարձրանում եմ սանդուղքներից, ձեռքերս դատարկ չեն լինում:

— Այո, սովորաբար դուք բերում եք ամենաաղքատ ու ամենազովելի կերակուրը, որը կարելի է միայն ենթադրել: Սակայն դա ինձ համար բոլորովին էլ տանջալից չէ. քանի որ ես սնվում եմ միայն հացով, իսկ որքան հայ հացը զզվելի է քեզ համար, Գրիֆուս, այնքան ինձ ավելի համեղ է թվում:

— Այնքան քեզ համե՞ղ է թվում:

— Այո:

— Ինչո՞ւ:

— Օ՛, շատ պարզ:

— Այդ դեպքում, ասա ինչո՞ւ:

— Հաճույքով. ես գիտեմ, որ ինձ քարթու հաց տալով, սպիտակ ես ինձ տանջվել:

— Այո, միշտ է, որ ես հացը տալիս եմ ոչ նրա համար, որ քեզ հաճույք պատճառեմ:

— Բայց, ինչպես քեզ հայտնի է, ես կախարդ եմ և քո տված ամենավատ հացը վեր եմ ածում ամենալավի, որն էլ ինձ ամեն մի կարկանդակից ավելի հաճույք է պատճառում: Այսպիսով, ես ստանում եմ կրկնակի հաճույք. նախ, որ ուտում եմ իմ սիրած հացը և երկրորդ, որ քեզ կատաղեցնում եմ:

Գրիֆուսը զայրույթից ոռնաց:

— Ա՛խ, ուրեմն դու խոստովանո՞ւմ ես, որ կախարդ ես:

— Իհարկե՛, կախարդ եմ, սատանա՛ն տանի: Միայն թե մարդկանց մոտ չեմ ասում, որովհետև ինձ կարող են խարույկ բարձրացնել, սակայն, երբ մենք միայն երկուսով ենք, ինչո՞ւ չպետք է խոստովանեմ:

— Լա՛վ, լա՛վ լա՛վ,— պատասխանեց Գրիֆուսը,— բայց եթե կախարդը սև հացը սպիտակի է վերածում, արդյո՞ւ սովահար չի՞ լինում նույն այդ կախարդը, երբ բոլորովին հաց չի ունենում ուտելու:

— Ի՛նչ, ի՛նչ,— հարցրեց Կոռնելիուսը:

— Այն, որ ես քեզ բոլորովին հաց չեմ բերի, տեսնենք թե մի շաբաթից հետո ինչ կլինես:

Կոռնելիուսը զուներստից:

— Եվ դա մենք կսկսենք հենց այսօրվանից.— շարունակեց Գրիֆուսը.— Եթե դու այդպիսի կախարդ ես, ուրեմն քո խցում եղած-չեղածը հաց դարձրու. իսկ ինչ վերաբերում է ինձ, ապա ես ամեն որ առիթ կունենամ տնտեսելու տասնութ սու, որը բաց է թողնվում քեզ կերակրելու համար:

— Բայց դա մարդասպանություն է,— սարսափի տագնապից միանգամից բռնկվելով գոչեց Կոռնելիուսը, երբ սկսեց մտածել, թե ինչպիսի սարսափելի մահ է սպասում իրեն:

— Ոչի՛նչ,— շարունակեց Գրիֆուսը, հեգնելով նրան,—

որչի՞նչ, քանի որ դու կախարդ ես, նշանակում է, ինչ էլ ուզում է լինի, դու կհնդանի կմնաս:

Կոռնելիուսը նորից անցավ իր ծաղրական տոնին և ուսերը թափ տալով ասաց.

— Մի՞թե դու շտեար, թե ինչպես ստիպեցի Գորգրիստի աղավնիներին թռչել այստեղ:

— Է՛, հետո ի՞նչ անենք, — ասաց Գրիֆուսը:

— Այն, որ աղավնին ամենալավ ճաշափեսան է: Մարդ եթե ամեն օր մի աղավնի ուտի, ինձ թվում է, սովից չի մեռնի:

— Իսկ կրա՞կ, — հարցրեց Գրիֆուսը:

— Կրա՞կ: Բայց չէ՞ որ դու գիտես, որ ես սատանայի հետ գործարքի մեջ եմ մտել: Մի՞թե կարծում ես, որ սատանան ինձ առանց կրակ կթողնի:

— Ինչքան էլ որ մարդ քաջաոռոջ լինի, միևնույն է, նա չի կարող միայն աղավնիներով սնվել: Այդպիսի գրազներ նդել են, սակայն դրանք միշտ տանուլ են տրվել:

— Դե, ի՞նչ անենք, — ասաց Կոռնելիուսը, — երբ աղավնիները ձանձրացնեն, ես կսկսեմ վաալի ու Մասսի ձկներով սնվել:

Գրիֆուսը վախեցած աչքերը շոյեց:

— Ես ձուկ շատ եմ սիրում, — շարունակեց Կոռնելիուսը, — իսկ դու երբեք ինձ ձուկ չես մատուցում: Դե ինչ, ես էլ կօգտվեմ հանգամանքից, որ դու ուզում ես ինձ սովամահ անել և ձուկ կճաշակեմ:

Գրիֆուսը քիչ էր մնում շարությունից ու վախից ուշազնաց լինելու: Սակայն նա դսպեց իրեն, ձեռքը տարավ գրպանն ու ասաց.

— Քանի որ դու ինձ ստիպում ես, դե ան՛ս:

Եվ նա գրպանից հանեց դանակն ու բացեց:

— Ա՛, դանակ, — ասաց Կոռնելիուսը և փայտը ձեռքին բռնած՝ պաշտպանական դիրք ընդունեց:

Որտեղ վան Բեռլեն Լեշտեյնից հեռանալուց առաջ Գրիֆուսի հետ հաշիվ է մաքրում

Եվ նրանք մի վայրկյան անշարժ կանգնած էին. մեկը՝ պատրաստ հարձակվելու, մյուսը՝ պատրաստ պաշտպանվելու:

Սակայն տեսնելով, որ այդ գրությունը կարող է անվերջ շարունակվել, Կոռնելիուսը որոշեց ինչ գնով էլ ուզում է լինի հասկանալ իր հակառակորդի կատաղության պատճառը:

— Այսպես ուրեմն, ի՞նչ հը քանկանում, — հարցրեց նա:

— Քեզ կասեմ, թե ինչ եմ ցանկանում, — պատասխանեց Գրիֆուսը, — ուզում եմ, որ վերադարձնես իմ աղջկան՝ Ռոզային:

— Ձեր աղջկա՞ն, — բացականչեց Կոռնելիուսը:

— Այո, Ռոզային, որին դու քո սատանայական խորամանկություններով խլեցիր ինձնից: Լսո՞ւմ ես, ասա՛ ինձ, որտե՞ղ է:

Եվ Գրիֆուսն ավելի ու ավելի ահարկու տեսք էր ընդունում:

— Ռոզան Լեշտեյնում չէ՞, — նորից բացականչեց Կոռնելիուսը:

— Դու այդ շատ լավ գիտես: Ես քեզ նորից եմ հարցրելու. կվերադարձնե՞ս իմ աղջկան, թե՞ ոչ:

— Լավ, — պատասխանեց Կոռնելիուսը, — դու ինձ համար թակարդ ես լարում:

— Վերջին անգամ եմ հարցնում, ասա՛, որտե՞ղ է աղջիկս:

— Եթե չգիտես, ի՛նքդ դուշակիր, սրիկա՛:

— Սպասի՛ր, սպասի՛ր, — մոնչում էր Գրիֆուսը գունատ, խելահեղությունից ծամածոժված բերանով: — Ուրեմն ոչինչ չե՞ս ուզում ասել: Այդ դեպքում քեզ կստիպեմ խոսել:

Նա մի քայլ արեց դեպի Կոռնելիուսը՝ ցույց տալով ձեռքերի մեջ փայլող զենքը:

— Գու տեսնո՞ւմ ես այս դանակը. ես սրանով մորթել եմ ավելի քան հիսուն սև աքաղաղ. և, ինչպես նրանց եմ մորթել, աչնպես էլ կմորթեմ նրանց տիրոջը՝ սատանային, սպասիր, սպասիր:

— Ա՛խ, դու, ստո՛ր,— ասաց Կոռնելիուսը,— դու իսկապե՞ս ինձ մորթել ես ուզում:

— Ես ուզում եմ բաց անել քո սիրտը, որպեսզի տեսնեմ, թե որտե՞ղ ես թաքցնում իմ աղջկան:

Ասելով այս խոսքերը, Գրիֆուսը, խելացնորության մեջ, հարձակվեց Կոռնելիուսի վրա, որը առաջին հարվածից խուսափելու համար, հազիվ հասցրեց թաքնվել սեղանի հետևիվում:

Գրիֆուսը սպառնալիքներ տեղալով, թափ էր տալիս իր հսկայական դանակը:

Կոռնելիուսը գլխի ընկավ, որ եթե Գրիֆուսի համար զժվար է ձեռքով դիպչել իրեն, ապա զենքով նա այդ բանը հեշտություն կարող է անել: Հեռվից նետված դանակը կարող էր առանց զժվարության կտրել նրանց բաժանող սարածությունը և խրվել իր կուրծքը. ժամանակ չկորցնելով, նա ամբողջ ուժով փախտով խփեց Գրիֆուսի ձեռքին, որով ամուր սեղմել էր դանակը:

Գանակն ընկավ հատակին, և Կոռնելիուսը ոտքը զրնց դրա վրա:

Այնուհետև, քանի որ Գրիֆուսը գրգռված էր և փախտի հարվածից խիստ ցավ էր զգում ու ամոթահար էր եղել այն բանից, որ նրան արդեն երկրորդ անգամ զինաթափ են անում, թվում էր, որ նա պատրաստվել է մահու և կինաց պայքարի. այդ բանն զգալով, Կոռնելիուսը զիմեց ծայրահեղ միջոցներ: Հերոսական ստանասրտությամբ նա սկսեց իր բանտապահի գլխին հարվածներ տեղալ, նախօրոք ընտրելով այն տեղերը, որտեղ որ պետք է իջեցներ իր մահակը:

Շուտով Գրիֆուսը թողություն խնդրեց:

Սակայն, նախքան թողություն խնդրելը, նա բղավում էր

շատ բարձր: Նրա աղաղակը տարածվեց ամբողջ բանտով մեկ և ոտքի հանեց բանտի բոլոր ծառայողներին: Երկու զոնապաններ, մեկ վերակացու և երեք թե շորս զինվորներ հանկարծ հայտնվեցին և Կոռնելիուսին բռնեցին հանցանքի վայրում՝ մահակը ձեռքին, դանակն ընկած ոտքերի տակ:

Կոռնելիուսն իրեն վերջնականապես կործանված զգաց, երբ իր հանցագործ գործողություններին վկաներ գտնվեցին

որոնց, ինչպես ասում են, ոչ մի մեղմացուցիչ հանգամանք չկար:

Իրոք որ բոլոր հանցանշանները նրա դեմ էին: Մի վայրկյանում Կոռնելիուսին զինաթափ արեցին, իսկ Գրիֆուսին զգուշությամբ բարձրացրին ու բռնեցին, որ շքնկնի: Սակայն վերջինս շարունակից մոնշալով կարող էր հաշվել հարվածներին իր մեջքին ու ուսերին առաջացած կոշտակներն ու ուռուցքները:

Հենց տեղում կազմեցին արձանագրություն այն մասին, որ բանտարկյալը բանտապահին հարվածներ է հասցրել: Արձանագրությունը՝ թելադրված Գրիֆուսի կողմից, դժվար թե աչքի ընկներ մեղմությամբ: Խոսքը վերաբերում էր ոչ ավել, ոչ պակաս, քան բանտապահի դեմ կանխամտածված մահափորձին ու բացարձակ խռովությանը:

Մինչ Կոռնելիուսի դեմ արձանագրություն էր կազմվում, երկու դռնապանները ծեծված ու տնքացող Գրիֆուսին տարան իր բնակարանը, քանի որ նա արդեն իր ցուցմունքները հայտնել էր և կարող էր գնալ:

Կոռնելիուսին բռնող պահակները նրան ծանոթացրին Լեւշտեյնում գործող օրենքների հետ, որոնց վերջինս առանց այն էլ նրանցից ավելի լավ ծանոթ էր, քանի որ բանտ բերելու ժամանակ նրա համար կարգացվել էին և մի քանիսը խիստ տպավորվել էին նրա մտքում:

Պահակները, ի միջի այլոց, պատմեցին, թե ինչպես 1668 թվականին, այսինքն՝ հինգ տարի դրանից առաջ, այդ օրենքները կիրառվեցին Մատիաս անունով մի բանտարկյալի նկատմամբ, որը շատ ավելի թեթև հանցանք էր գործել, քան Կոռնելիուսը:

Մատիասին թվացել էր, թե իր կերակուրը շատ տաք է, և նա շուտ էր տվել պահակախմբի պետի զլխին, որն այդ լվացումից հետո տհաճ անակնընկալ էր ունեցել և զհմբը սրբելիս պլոկել էր նաև զհմքի մաշկի մի մասը: Տասներկու ժամ անց Մատիասին դուրս էին բերել իր խցից:

Այնուհետև նրան տարել էին բանտի գրասենյակ, որտեղ արձանագրել էին, որ վերջինս Լեւշտեյնից դուրս է գրվել:

Այնուհետև նրան առաջնորդել էին բերդի առջևի հրա-

պարակը, որտեղից տասնմեկ մղոն տարածության վրա հրաշալի տեսարան է բացվում:

Այստեղ նրա ձեռքերը կապել էին:

Այնուհետև կապել էին նաև աչքերը և հրամայել էին կարգալ երեք աղոթք: Այնուհետև առաջարկել էին ծնկի գալ, և Լեւշտեյնյան պահակախումբը, թվով տասներկու մարդ, սերժանտի հրամանով, ճարպկությամբ նրա մարմնի մեջ տեղավորել էր հրացաններից արձակած մեկական զնդակ, որից և Մատիասը իսկույն կեթ մեռած ընկել էր:

Կոռնելիուսը այդ տհաճ պատմությունը լսեց շատ մեծ ուշադրությամբ:

— Ա՛,— ասաց նա, լսելով մինչև վերջ,— դուք ասում եք տասներկու ժամ ա՛նց:

— Այո, ինձ թվում է, որ նույնիսկ լրիվ տասներկու ժամ էլ չէր անցել,— պատասխանեց պատմողը:

— Շնորհակալություն,— ասաց Կոռնելիուսը:

Գեռևս պատմողի զինքից չէր շփացել սիրալիր ժպիտը, որով նա ուղեկցում էր իր պատմությունը, երբ սանդուղքների վրա լավեցին բարձր ոտնաձայներ:

Կոշկախթանները զնգալով դիպչում էին աստիճանների մաշված եղրերին:

Նրբ սպան մտավ Կոռնելիուսի խուցը, գրագիրը դեռևս շարունակում էր արձանագրություն կազմելը:

— Սա՛ է տասնմեկերորդ համարը,— հարցրեց սպան:

— Այո՛, զնդապետ,— պատասխանեց ենթասպան:

— Նշանակում է սա՛ է բանտարկյալ Կոռնելիուս վան Բեռլեի խուցը:

— Ճիշտ այդպես, զնդապետ:

— Այստե՛ղ է բանտարկյալը:

— Սա այստեղ եմ, պարոն,— պատասխանեց Կոռնելիուսը և, չնայած իր արիասրտությանը, թեթևակի գունատվեց:

— Դո՛ւք եք Կոռնելիուս վան Բեռլեն,— հարցրեց զնդապետը, այս անգամ անմիջականորեն դիմելով բանտարկյալին:

— Այո՛, պարոն:

— Այդ գեպքում հետեցեք ինձ:

— Օ՛հ,— շնչաց Կոռնելիուսը, որի սիրտը մահվան թախտից ճնշվեց:— Լեւշտեյնում այս ինչ արագ են արվում գործերը, իսկ այս հիմարը խոսում էր ինչ-որ տասներկու ժամվա մասին:

— Գե, տեսնո՞ւմ եք, ես ի՞նչ էի ասում,— դատապարտվածի ականջին շնչաց այն պահակը, որը Լեւշտեյնի պատմութիւնը լավատեղյակ էր:

— Գուր ստեցիք:

— Ինչպե՞ս թե:

— Գուր ինձ խոստացար տասներկու ժամ:

— Ախ, հա՛, սակայն ձեր հետեց ուղարկել են նորին գերադասնայիցան համհարզին, քստ սրում, նրա ամենա-խտիկներից մեկին, պարոն վան Գեկենին: Այդպիսի պատվի թշվառ Մաախասին չարժանացրին, սատանա՛ն տանի:

— Լա՛վ, լա՛վ,— նկատեց Կոռնելիուսը, աշխատելով խոր շնչել,— լա՛վ, ցույց տանք այս մարդկանց, որ Կոռնել գե Վիտի սանիկը կարող է առանց դեմքի մկանը շարժելու անգամ հրացանի նույնքան գնդակ ընդունել, սրբան ընդունեց ինչ-որ մի Մատիաս:

Եվ նա հսպարտ անցավ գրադրի առջևից, որը կտրվելով իր աշխատանքից, քաշութիւն ունեցավ սպային ասելու.

— Սակայն, գնդապետ վան Գեկեն, արձանագրութիւնը ղեռն չի ավարտվել:

— Ավարտելու այլևս հարկ չկա:

— Լավ,— պատասխանեց գրադիրը, փիլիսոփայի տեսքով տեղավորելով իր թղթերն ու գրիչը հարպտոված պալուտակի մեջ:

«Ինձ բախտ չի վիճակված այս աշխարհում իմ անունը կտակելու ո՛չ գավակի, ո՛չ ծաղկի, և ո՛չ էլ գրքի՞»,— մտածեց Կոռնելիուսը:

Եվ արիարար, գլուխը բարձր պահած, նա հետեց սպային:

Կոռնելիուսը հաշվում էր աստիճանները, որոնք տանում էին դեպի հրապարակ, զղջալով, որ պահակին չի հարցրել, թե գրանք քանի հատ են: Վերջինս իր ծառայելու պատրաս-

տակամութեամբ, իհարկե, չէր հասցալի տեղեկութիւններ տալու այդ մասին:

Իր ճանապարհին, որը դատապարտչալը ընդունում էր որպէս նշանավոր ճանապարհորդութեան վախճան, նա միայն մի բանից էր վախենում, դա այն էր, որ ինքը կտեսնի Գրիֆուսին և ոչ թե Ռոզային: Ինչպիսի՞ շարախիղ բավարարվածութիւն կարտահայտի հոր դեմքը, ինչպիսի՞ տանջանք կարտահայտի աղջկա դեմքը: Որքա՛ն կուրախացնի Գրիֆուսին այդ մահապատիժը. սակայն դա մի վայրենի վրեժ է Կոռնելիուսի վերին աստիճանի արգարացի վարմունքի հանդէպ, մի վարմունք, որի իրազործելը վան Թեւլեն իր պարարն էր համարում:

Սակայն Ռոզա՛ն, այդ թշվառ աղջիկը: Հնարավո՞ր բան է արդյոք, որ ինքը մեռնի և շտեմնի նրան, վերջին տեղամ չհամբուրի ու շուղարկի իր վերջին իտութիւնը: Մի՞թե ինքը պետք է մեռնի առանց որեւէ տեղեկութիւն ստանալու մեծ, սև կակաչի մասին:

Մարդ պետք է շափազանց արիասիրտ լինի, որպէսզի այդպիսի մի բույրի չհեկեկա:

Կոռնելիուսը նայում էր այդ, նայում էր ձախ, սակայն նա՛ արդեն հասել էր հրապարակին, բայց ոչ Ռոզան, ոչ Գրիֆուսը չէին երևում:

Թվում էր, որ նա գո՛հ էր:

Հրապարակում Կոռնելիուսն սկսեց աչքերով ուշադրութեամբ փնտրել պահակներին՝ իր դահիճներին, և, իսկապէս,

տեսալ մի խումբ գինավորների, որոնք խմբով կանգնած՝ գրուցում էին: Նրանք գրուցում էին, սակայն ձեռքներին հրացաններ չկային. կանգնած գրուցում էին, սակայն շարք չէին կազմել: Նրանք ավելի շուտ փսփսում էին, քան թե գրուցում. մի վարմունք, որը Կոռնելիուսին թվաց անարժան այն հանդիսավորությանը, որը սովորաբար լինում է նման պարագաներում:

Հանկարծ կաղալով, օրորվելով ու հենակի վրա կոթնած՝ երևաց Գրիֆուսը: Նրա ծեր, կատվային աչքերը վերջին անգամ առեկուծյամբ վառվեցին: Գրիֆուսն սկսեց զարշնչի անհեծքների հեղեղ թափել Կոռնելիուսի գլխին. վան Բեռլեն ստիպված եղավ դիմել սպային:

— Պարո՛ն,— ասաց նա,— ես համարում եմ անթույլատրելի, որ այս մարդն ինձ վիրավորի, այն էլ այսպիսի մի բոպեի:

— Լսե՛ք, ախր,— ծիծաղելով պատասխանեց սպան,— չէ՞ որ հասկանալի է, որ այդ մարդը պետք է ձեզ վրա զայրացած լինի. ասում են, որ դուք մի լավ ծեծել եք:

— Սակայն, պարո՛ն, դա միայն ինքնապաշտպանության նպատակ ունի:

— Դե,— ասաց սպան, փիլիսոփայի նման ուները թոթվելով,— դե, թողն՛ք նրան, թող խոսի: Ձեզ համար հիմա արդեն միևնույն չէ՞:

Գծբախտը հասկացավ, որ ինքն այլևս հուսալու ոչինչ չունի, շունի ոչ մի բարեկամ և հնազանդվեց ճակատագրին:

— Թող այդպե՛ս լինի,— շշուշաց նա՝ գլուխը կախելով:

Քիչ անց նա նորից դիմեց սպային, որը, թվում էր, թե՛ փրալիթությանը սպասում էր, մինչև Կոռնելիուսը կվերջացնի իր խորհրդածությունները:

— Հիմա ո՛ւր պետք է գնամ, պարո՛ն,— հարցրեց վան Բեռլեն:

Սպան նրան մատնացույց արեց մի կառք, որին լծված էին շորս ձիեր, և հիշեցնում էր այն կառքը, որը հենց այսպիսի հանգամանքներում մեկ անգամ արդեն տեսել էր Բյուլտենհոֆյան հրապարակում:

— Կառք նստեցեք,— ասաց սպան:

— Օ՛, թվում է, թե բերդի հրապարակն ինձ արժանի չեն գտնում:

Այս խոսքերը Կոռնելիուսն այնքան բարձր ասաց, որ «ամենազիտուն» պահակը, որը կցված էր նրա անձնավորությանը, գրանք լսեց: Ամենայն հավանականությամբ, նա հարկ համարեց Կոռնելիուսին մի նոր բացատրություն տալ, և մինչ սպան կառքի ոտնատեղին կանգնած ինչ-որ կարգադրություններ էր անում, նա մտտեցավ կառքի դռանն ու ցածր ձայնով Կոռնելիուսին ասաց.

— Եղև ինձ դեպքեր, երբ դատապարտվածին բերել են իր հայրենի բաղաբը և, որպեսզի օրինակն առավել ցուցադրական լինի, մահապատժի են ենթարկել հենց իր տան դռների առջև: Դա կախված է հանգամանքներից:

Կոռնելիուսը, ի նշան շնորհակալության, գլխով արեց: Հետո ինքն իրեն մտածեց. «Դե, ի՛նչ, փառք աստծո, կա մեկը, որը առիթը բաց չի՞ թողնում պետք եղած ժամանակ մխիթարական խոսք ասելու»:

— Բարեկամս, ես ձեզանից շատ շնորհակալ եմ, մնաք բարո՛վ:

Կառքը շարժվեց:

— Ա՛խ, ստո՛ր, ա՛խ, սրիկա՛,— ծղրատում էր Գրիֆուսը՝ բռունցք ցույց տալով իր զոհին, որը խուչս տվեց իրենից— Համենայն դեպս, նա դնաց, առանց վերադարձնելու իմ աղջրկան:

«Եթե ինձ Գորգրեխտ տանեն,— մտածեց Կոռնելիուսը.— այդ դեպքում իմ տան մտաբեց անցնելիս ես կտեսնեմ, թե ձաղկաթմբերն ինչ վիճակում են»:

Որտեղ սկսում են կասկածել, թե ինչպիսի պատժի է դատապարտված Կոռնելիուս վան Բեռլեն

Կառքն ամբողջ օրը գնաց: Գորգրեխտը մնաց ձախ կողմում, կտրեցին Ռոտերդամը ու հասան Դելֆտին: Ժամը հինգին մոտ նրանք անցել էին ամենապակասը բառն մղոն:

Կոռնելիուսը մի քանի անգամ հարցերով դիմեց այն սպային, որը կատարում էր նաև պահակի և ուղեկցողի դեր, չնայած հարցերը խիստ պզուշ էին, բայց, դժբախտաբար, մնացին անպատասխան:

Կոռնելիուսն ափոստաց. այն պահակը չէր իր հետ, որն առանց սպասելու իրեն խնդրեն, մեծ հաճույքով խոսում էր: Ամենայն հալանակառնությամբ, այս անգամ էլ, նա կհայտնեի հաճելի մանրամասնություններ և՛ կտար այնպիսի ճշգրիտ տեղեկություններ, ինչպես նախորդ երկու անգամ:

Կառքը գնում էր գիշերով: Հաջորդ օրը, լուսաբացին, Կոռնելիուսը արգին անցել էր Աեյզինից. նրա ձախ կողմում դռնվում էր Հյուսիսային ծովը, իսկ աջ կողմում՝ Հաառլեմի ծոցը:

Սրեր ժամ անց նրանք մտան Հաառլեմ: Կոռնելիուսը ոչինչ չգիտեր, թե այդ ընթացքում Հաառլեմում ինչեր էին տեղի ունեցել, և մենք էլ նրան կթողնենք այդ անտեղյակության մեջ, մինչև որ հանգամանքներն իրենք կբացահայտեն ամեն ինչ:

Սակայն, մենք նույն ձևով չենք կարող վարվել մեր ընթերցողի հետ, որն իրավունք ունի նույնիսկ հերոսից ավելի շուտ ամեն ինչի մասին տեղյակ լինելու:

Մենք տեսանք, որ Ռոզան և կակաչը քույր ու եղբոր կամ երկու որրուկների նման արքայազն Վիլհելմ Օրանցու կողմից թողնվեցին նախագահ վան Սիստենսի մոտ:

Մինչև երեկո Ռոզան արքայազնից ոչ մի տեղեկություն չունեի:

Երեկոյան վան Սիստենսի մոտ մի սպա եկավ: Նորին մեծությունն անունից նա եկել էր Ռոզային հրավիրելու քաղաքապետարան: Այնտեղ նրան առաջնորդեցին խորհրդակցությունների գահիճը, սրտեղ և աղջիկը տեսավ արքայազնին ինչ-որ բան գրելիս:

Արքայազնը մեծակ էր: Նրա ոտքերի մոտ նստած էր Ֆրիսլանդական մի մեծ շուն: Հավատարիմ կենդանին այնպես ուշադիր էր նայում իր տիրոջը, որ թվում էր, թե ցանկանում է անել այն, ինչ ոչ մի մարդու չի հաջողվել. կարգավոր տիրոջ մտքերը:

Վիլհելմը օրոշ ժամանակ շարունակեց գրել, այնուհետև աչքերը բարձրացրեց ու նայեց Ռոզային, որը դեռ կանգնած էր դռների միջև:

— Մոտեցե՛ք, օրիորդ,— ասաց նա՝ շղաղարեցնելով գրելը:

Ռոզան մի քանի քայլ արեց դեպի սեղանը:

— Տե՛ր իմ,— ասաց նա կանգ առնելով:

— Բարի, նստեցե՛ք:

Ռոզան հնազանդեց, քանի որ արքայազնը նրան էր նայում: Բայց հենց որ նա աչքերն իջցնում էր թղթի վրա, աղջիկը շփոթված նորից ոտքի էր կանգնում: Արքայազնը նամակը վերջացնելու վրա էր: Այդ ժամանակ շունը մոտեցավ Ռոզային ու սկսեց քնքշությամբ հոտոտել:

— Ա՛,— ասաց Վիլհելմը շանը,— դու ճանաչեցի՛ր հայրենակցիդ, ճանաչեցի՛ր:

Այնուհետև հայացքը հառելով Ռոզային, դիմեց նրան:

— Լսի՛ր ինձ, աղջիկս,— ասաց նա:

Արքայազնը քսաներեք տարեկանից ավելի չէր լինի, իսկ Ռոզան՝ տասնութ-քսան տարեկան էր, ավելի ճիշտ կլիներ, եթև նա աղջկան «քույրիկս» անվաներ:

— Աղջի՛կս,— ասաց նա նույն խիստ տոնով, որից բնոր նրան ճանաչողները քարանում էին,— մենք հիմա մենակ ենք, Է՛կ խոսենք:

Չնայած արքայազնը շատ բարեհամբույր տեսք ուներ, սակայն Ռոզան ամբողջ մարմնով սարսուաց:

— Տե՛ր իմ,— կմկմաց նա:

— Ձեր հայրը կենտենյո՞ւմ է:

— Այո՛, տե՛ր իմ:

— Գուք նրան սիրո՞ւմ եք:

— Համենայն դեպս, տե՛ր իմ, ես նրան չեմ սիրում այն սիրով, ինչպես որ պետք է աղջիկը սիրի հորը:

— Կավ չէ, աղջիկս, շփոթել իր հորը, սակայն լավ է ճիշտն ասել իր արքայազնին:

Ռոզան աչքերը խոնարհեց:

— Իսկ ինչո՞ւ չեք սիրում ձեր հորը:

— Իմ հայրը շատ շար մարդ է:

— Ինչո՞ւմ է դրսևորվում նրա շարութիւնը:

— Իմ հայրը շատ վատ է վարվում բանտարկյալների հետ:

— Բոլորի՞ հետ:

— Բոլորի հետ:

— Սակայն դուք կարո՞ղ եք նրան մեղադրել այն բանում, որ նա վատ է վերաբերվում հատկապես նրանցից մեկի հետ:

— Իմ հայրը հատկապես վատ է վերաբերվում պարոն վան Բեռլի հետ, որը...

— Որը ձեր երկրպագո՞ւմ է:

Ռոզան՝ մի քայլ հտ գնաց:

— Որին ես սիրում եմ, տե՛ր իմ,— հպարտ պատասխանեց նա:

— Վաղո՞ւց է,— հարցրեց դուքսը:

— Այն օրվանից, երբ նրան տեսա:

— Իսկ ե՞րբ տեսաք նրան:

— Մեծ պենսիոնարիի և նրա եղբոր սարսափելի մահվան հաշորդ օրը:

Արքայազնը շրթունքները սեղմեց, ճակատը կնճռոտեց ու աչքերն իջեցրեց, որպեսզի մի ակնթարթ թաքցնի դրանք Մի պահ լռելուց հետո նա շարունակեց.

— Իսկ ի՞նչ իմաստ ունի սիրել մի մարդու, որը դատապարտված է ցմահ բանտարկութեան ու մահվան:

— Այն իմաստը, տե՛ր իմ, որ եթե նա դատապարտված է իր ամբողջ կյանքն անցկացնել բանտում և այնտեղ էլ մեռնել, ապա ես կարող եմ թեթևացնել նրա կյանքն էլ, մահն էլ:

— Իսկ դուք կհամաձայնվեի՞ք դառնալ բանտարկյալի կին:

— Ես աշխարհի ամենահպարտ և երջանիկ էակը կլինեի, եթե վան Բեռլիի կինը դառնայի, սակայն...

— Սակայն ի՞նչ...

— Ես չեմ համարձակվում ասել, տե՛ր իմ:

— Ձեր ձայնի մեջ հույսի շեշտեր են լսվում: Ինչի՞ վրա եք հույս դնում:

Ազգիկը բարձրացրեց իր պայծառ աչքերը, որոնք այնքան խելացի ու խորաթափանց էին. և այդ խավար սրտի խորքում մեռածի քնով քնած բարեգթութունը հանկարծ շարժվեց:

— Իսկ ես հասկացա՞:

Ռոզան ձեռքերը աղաչական ծալելով, ժպտաց:

— Դուք ինձ վրա՞ եք հույս դնում,— ասաց արքայազնը:

— Այո՞, տե՛ր իմ:

— Ա՛յ:

Դուքսը կնքեց նամակը, որը նա հենց նոր վերջացրել էր, և կանչեց սպաններից մեկին:

— Պարոն վան Գեկեն,— ասաց նա,— այս ուղերձը տարեք Անշտեյն: Դուք կկարգաք պարետին աված իմ կարգադրութունը, իսկ ինքնիրդ կկատարեք այն բոլորը, ինչ վերաբերում է ձեզ՝ անձամբ:

Սպան խոնարհվեց և շուտով քաղաքապետարանի խուլ կամարների տակ լսվեց ձիու դոփշոն:

— Ազգիկս,— ասաց դուքսը,— կիրակի օրը կկայանա կակաշի տոնահանդեսը: Կիրակին վաղը չէ մյուս օրն է: Ահա ձեզ հինգ հարյուր ֆլորին, այդ փողով ձեզ համար հագուստների գնեք: Ես ուզում եմ, որ այդ օրը ձեզ համար դառնա մեծ տոն:

— Իսկ ձերդ մեծութունը ինչպիսի՞ հագուստով կուզե՞նար ինձ տեսնել,— շնչաջ Ռոզան:

— Հագեք ֆրիլանդական հարսնացուի շորեր,— ասաց վիլհելմը,— ձեզ շատ կսազի:

31

Հասուլեմ

Հասուլեմը, ուր մենք երեք օր առաջ մտանք Ռոզալիի հետ, և այնուհետև մտանք բանտարկյալի հետևից, մի գեղեցիկ քաղաք է, և իրավունք ունի պարծենալու նրանով, որ Հուլանդիայի ամենից ավելի կանաչապատ քաղաքն է:

Այն դեպքում, երբ մնացած քաղաքները ձգտում էին փախչել գորանոցներով, նավաշինարաններով, խանութներով ու շուկաներով, Հաաուլեմը Միացյալ պրովինցիաների բոլոր քաղաքների մեջ փառաբանվում էր իր սքանչելի, փառքամ թփերով, ուղղաձիգ բարդիներով և հիմնականում՝ իր արևաշատ ծառուղիներով, որոնց վրա կամար են կապել կաղնիները, լորենիների ու շագանակենիների պսակները:

Տեսնելով, որ իր հարևան կեյդներ և թագավորական մասերգամը ձգտում են դառնալ մեկը՝ դիտության քաղաք, յուրք՝ առևտրի կենտրոն, Հաաուլեմը որոշեց դառնալ հողայործության կամ ավելի շուտ աչգեգործության կենտրոն: Եվ իրոք, լինելով քամիներից լավ պաշտպանված ու արևաշատ, Հաաուլեմը աչգեգործներին աալիս էր այնպիսի հնարավորություններ, որոնք քամիներով շրջապատված կամ հարթավայրի արևի տակ խաշվող ոչ մի քաղաք չէր կարող տալ:

Հաաուլեմում հպատատվել էին խազաղ բնավորությամբ մարդիկ, որոնց ձգում էր հողն իր բարիքներով, այն դեպքում, երբ Ամստերդամում ու Ռոտտերդամում ապրում էին անհանգիստ, շարժուն մարդիկ, որոնք սիրում էին ճանապարհորդություն և առևտուր, իսկ Հաաուլեմում հավաքվել էին բոլոր քաղաքագետներն ու հասարակական գործիչները:

Մենք ասում ենք, որ կեյդներ դիտության քաղաք էր: Իսկ Հաաուլեմը սոցորոված էր սիրով դեպի նրբագեղ արվեստները՝ դեպի երաժշտությունը, գեղանկարչությունը, պտղատու աչգիները, ծառուղիները, անտառներն ու ծաղկանոցները: Հաաուլեմը խելագարի նման սիրեց ծաղիկները, իսկ ծաղիկների մեջ՝ ամենից շատ կակաչը:

Ինչպես տեսնում ենք, մենք կատարելապես բնական ճանապարհով մեր նկարագրության մեջ հասնում ենք այն տեղին, երբ Հաաուլեմ քաղաքը 1673 թվականի մայիսի ռասնհինգին պատրաստվում էր նշանակված հարյուր հազար ֆլորին պարզև հանձնել այն մարդուն, որը աճեցրել էր անփերի, առանց բծերի սև կակաչ:

Կրսետրելով իր մասնագիտությունը, ի լուր բոլորի հաշտարարելով ծաղիկների և հատկապես կակաչների նկատմամբ ունեցած իր սիրո մասին պատերազմների ու ապստամ-

բուժյունների այդ դարում, Հաաուլեմը ապրում էր աննկարարելի ուրախության օրեր, հասնելով իր ձգտումներին և, ամենայն իրավամբ, իրեն էր վերագրում այն մեծագույն պատիվը, որ իր մասնակցությամբ աճել ու ծաղկել է շնաշխարհիկ կակաչը: Եվ Հաաուլեմը, այդ գեղեցիկ քաղաքը, որ լիքն էր կանաչով ու արևով, ստվերով ու լույսով, Հաաուլեմը ցանկացավ պարզև հանձնման ծիսակատարությունը վերաճել մի այնպիսի տոնակատարության, որն ընդմիջա կմնասեերունդների հիշողության մեջ:

Այդ բանն անելու նա շատ իրավունք ուներ, բանի որ Հոլանդիան տոնահանդեսների երկիր է: Գեո երեք արշարհի ամենածույլ ժողովուրդներից ոչ մեկն այդքան ազմուկ չէր հանել, չէր երգել ու պարել այդպիսի հախուտն թափով, ինչպես այդ արեցին զվարճությունների ժամանակ Յոթ նահանգների բարի հանրապետականները:

Որպեսզի դրանում համոզվենք, բավական է միայն նայել երկու թնիքսների՝ նկարներին: Հայանի է, որ ծուլ մարդիկ մյուսներից ավելի են հակված իրենց հոգնեցնելու, միայն ոչ թե աշխատանքով, այլ հաճույքներով:

Այսպես ուրեմն, Հաաուլեմը եռակի ուրախություն էր ապրում. նա պատրաստվում էր տոնել երեք տոնահանգես միաժամանակ. առաջինը՝ աճեցվել էր սև կակաչ. երկրորդը՝ տոնահանգեսին, որպես իսկական հոլանդացի, ներկա էր Վիլհելմ Օրանցին: Վերջապես, 1672 թվականի քաջբայի պատերազմից հետո պետության պատվի գործն էր դարձել ֆրանսիացիներին ցույց տալ, որ Բատավյան հանրապետությանը՝ հիմքն այնքան ամուր է, որ դրա վրա ծովային զենքերի նվազակցությամբ կարելի է պարել:

1 Դավիթ Քենիրս Ավագ (1582—1649) և նրա որդի՝ Դավիթ Քենիրս Երտսեր (1610—1690) — ֆլամանդական նշանավոր նկարիչներ:

2 Բատավյան հանրապետություն — Հոլանդացի անվանումներից մեկը. մազել է բառով ցեղի անունից, որոնք ապրում էին Նիդեռլանդների տերտորիալում մեր թվագրության սկզբներում: Պաշտոնապես Հոլանդիան Բատավյան հանրապետություն էր կոչվում 1795 թվականից սկսած մինչև 1806 թվականը:

Կակաչի մի սոխուկի համար զոհարեցելով հարչուր հազար ֆլորին, Հաաուլեմի ալգեզործների ընկերությունը գանդվեց իր բարձրության վրա: Քաղաքը շքանկացավ եւ մնալ և այդքան գումար էլ տրամադրեց պարգևի պատվին տրվող տոնահանդեսին:

Եվ ահա, կիրակին, ծիսակատարության համար նշանակված օրը, դարձավ ժողովրդական ցնծության օր: Քաղաքացիներին համակել էր անսովոր մի եռանդ: Նույնիսկ նրանք, որոնք օժտված էին ֆրանսիացիների թեթևաբարոք բնավորությամբ, որոնք սովոր էին ամեն ինչ և ամենքին ձեռք առնել, չէին կարող չհիանալ այդ հիանալի հույանդացիներով, որոնք սլատրաստ էին նույնանման թեթևությամբ փող ծախսել շոգենավների կառուցման վրա՝ թշնամու դեմ պայքարելու համար, և պարզե տալ ծաղկի մի նոթ տեսակի հայտնագործման համար, որը միայն մեկ օր պետք է փայլեր և այդ օրվա ընթացքում զվարճացներ կանանց, գիտնականներին ու հետաքրքրասերներին: Որպես քաղաքի ու ալգեզործների կոմիտեի ներկայացուցչության ղեկավար, իր ամբողջ շուրջով փայլում էր վան Միստենսը, որը հազել էր իր ամենալավ հագուստը: Այդ պատվարժան պարոնը ամեն ճիգ գործ էր դրել, որպեսզի իր սեւ ու խիստ հագուստը երբա՜հաշակությամբ նմանվի իր սիրած ծաղկին և, շտապենք ասելու, որ նրան այդ հաջողվել էր: Սև ուլունքաձողիկներով պատած կապույտ թավիշը, մուգ մանուշակագույն մետաքսը, ճեփ-ճեքմանկ սպիտակեղենի զուգակցությամբ, ահա թե որն էր նախագահի հանդիսավոր համազգեստը. նախագահը մի

մեծ ծաղկեփունջ ձեռքին բռնած՝ պիսավորում էր կոմիտեի թափորը:

Կոմիտեի հետևից, դաշտային ծաղիկների նման խայտաբղիտ ու գարնան նման բուրումնալից երթով գնում էին քաղաքի խորհուրդի գիտնական անդամները, դատաստանական խորհուրդը, ղեկավորականները, ազնվականության և գյուղացիության ներկայացուցիչները: Ինչ վերաբերում է ժողովրդական զանգվածներին, ապա Յոթ նահանգների հանրապետականների մոտ անգամ նրանք չունեին իրենց տեղի այդ շքերթում. այդ ամենին նրանք մասնակից էին դառնում միայն կողքերից խցկվելով:

Ս. միջի այլոց, դա ամենալավ տեղն էր ինչպես նայելու, այնպես էլ գործելու համար: Այդտեղ հավաքվում էր ժողովրդական ամբոխը և սպասում, մինչև որ հանդիսավոր տրիումֆով թափորը կանցնի, իսկ հետո նա իր անելիքը գիտի: Այս անգամ Պոմպեոսի¹ հաղթական երթի կամ էլ Կեսարի մասին խոսք չեղավ: Այս անգամ չէր տոնվում ոչ Միհրդատի պարտությունը և ոչ էլ Գալիայի² նվաճումը: Երթն այնպես հանգիստ էր, ինչպես ոչխարի խաղաղ հոտը կանցնի, ինչպես թռչունը երկնքում կճախրի:

Հաաուլեմում հաղթանակողները միայն՝ այդպաններն էին: Պաշտելով ծաղիկները, Հաաուլեմը աստվածացնում էր ծաղկագործներին:

Այդ խաղաղ, օժված թափորի մեջտեղում վեր էր խոյանում սև կակաչը, որը զրված էր ոսկեգույն երիզներ ունեցող, սպիտակ թավշով պատած պատգարակների վրա: Չորս մարդ, ժամանակ առ ժամանակ փոխվելով, տանում էին պատգարակը, նման այն բանին, երբ ժամանակին Հոոմում փոխվում

¹ Տրիումֆ — Հին Հռոմում հաղթանակող զորավարի հանդիսավոր մուտքը մայրաքաղաք:

² Գինչ Պոմպեոս (106—48 մ. թ. ա.) — Հռոմեական զորավար ու քաղաքական գործիչ: Միահեծան իշխանության համար Կեսարի հետ բացարձակ պայքարի մեջ մտավ:

³ Նկատի է առնվում այն հաղթանակը, որ Պոմպեոսը տարավ Պոնտական կայսր Միհրդատի (86 թ. մ. թ. ա.) դեմ և Հուլիոս Կեսարի կողմից Գալիայի նվաճումը (58—51 թ. մ. թ. ա.):

էին Քիրելայի՝ Մեծ մօր պատկերը տանող մարդիկ, երբ էթրուրիայից՝ շեփոքների հնչունների ու ընդհանուր խոնարհության ներքո այն մտցնում էին հավերժական քաղաքը՝:

Պայմանավորվել էին, որ փոխարքա արքայազնը ինքը կհանձնի հարյուր հազար ֆլորին պարգևը, որը բոլորի համար էլ խիստ հետաքրքիր տեսարան էր ներկայացնում, և դուցե նույնիսկ ճառ էլ ափ, որը հետաքրքրում էր ինչպես նրա քարեկամներին, այնպես էլ՝ թշնամիներին:

Հայտնի է, որ քաղաքական գործիչների ամենաանհաճանաբերում անգամ նրանց քարեկամները կամ թշնամիները աշխատում են միշտ բացահայտել կամ դանադան մեկնաբանություններ տալ ճառասացի առավել կարևոր ակնարկներին:

Վերջապես հասավ այդքան բազմալի ու հանդիսավոր օրը՝ 1673 թվականի մայիսի տասնհինգը: Ամբողջ Հառաչեմը, իր բոլոր արվարձաններով, դուրս էր թափվել և տեղ էր գրավել սքանչելի ծառուղիների երկայնքով, այն վճռական մտադրությամբ, որ այս անգամ պետք է ծափահարի ոչ թե գինվորականներին ու մեծ գիտնականներին, այլ բնության սովորական հաղթողներին, որոնք ստիպել են այդ անսպառ մորը ծնել մինչ այդ անհնար համարվող սև կակաչը:

Սակայն ամբոխի մտադրությունները՝ ողջունելու որևէ մեկին կամ որևէ բանի, երբեմն խիստ խախտում են լինում: Եվ, երբ քաղաքը պատրաստվում է ծափահարել կամ էլ սուլոցով հետացնել որևէ մեկին, ապա նախօրոք շփոտել, թե գրանցից ո՞ր մեկի վրա ինքը կանգ առնի:

Այնպես ուրեմն, սկզբում ծափահարեցին վան Սիստենսին՝ իր ծաղկեփնջով, ծափահարեցին իրենց կորպորացիաներին¹, ծափահարեցին իրենք իրենց: Եվ, վերջապես,

¹ Քիրելայ — անտիկ դիցաբանության մեջ ստուվանների մայրը: Նրա պաշտամունքը Հռոմեական կայսրությունում մեծ տարածում էր գտել:

² Էթրուրիա — նահանգ Հին Իտալիայում:

³ Հավերժական քաղաք — այսպես էին անվանում Հռոմը:

⁴ Կորպորացիա — միջնադարյան քաղաքներում արհեստավորների ու վաճառականների միավորումներ: Տոնական հանդեսների ժամանակ բարաքիները գնում էին իրենց կորպորացիաների հետ:

այս անգամ արդեն արգարացի կերպով, ծափահարեցին այն սքանչելի երաժշտությանը, որը ջանասիրաբար հնչում էր յուրաքանչյուր կանգառում:

Սակայն տոնահանդեսի առաջին հերոսից՝ սև կակաչից հետո բոլորի աչքերն սկսեցին փնտրել տոնահանդեսի մյուս հերոսին, այն մարդուն, որը այդ կակաչի ստեղծողն էր:

Եթե մեր հերոսը մեջտեղ գար փառավոր վան Սիստենսի այդքան խնամքով կազմված ճառից անմիջապես հետո, ապա ամենայն հավանականությամբ, ավելի մեծ տպավորություն կթողեր, քան ինքը՝ փոխարքան: Սակայն մեկ համար օրվա հետաքրքրությունը ոչ թե մեր հարգելի բարեկամ վան Սիստենսի ճամն էր, որքան էլ որ պերճախոս լիներ, կամ երիտասարդ ու պճնված ազնվականուհիները, որոնք շարունակ իրենց լավ թիված կարկանդակներն էին ծամում: Կամ թշվառ, կիսամերկ պլերկյները¹, որոնք կրծում էին վա նիլի փայտիկների նման մխոտած օձաձկներ: Մեկ շին հետաքրքրում նույնիսկ կարմրայտ, սպիտակալանջ, սքանչելի հոլանդուհիները, կամ զեր ու զաճաճ պարոնները, որոնք առաջ երբեք չէին թողնի իրենց տները և չէին դուրս գա, ոչ էլ նիհար ու դեղնած նանապարհորդները, որոնք գալիս էին Ցեյլոնից ու Ճավայից: Մեկ չէր հետաքրքրում նաև գրգռված հասարակ ժողովուրդը, որը թարմանալու համար ուտում էր աղ գրած վարունգ: Ոչ, մեկ համար այս բոլոր դիպքերի ամբողջ հետաքրքրությունը, հիմնական, իսկական, գրամատիկ հետաքրքրությունը ուրիշ բանի մեջ էր կենտրոնացած:

Մեկ հետաքրքրում էր այն անձնավորությունը, որը փայլուն ու զվարթ տրամադրությամբ այգեգործների կոմիտեի անդամների հետ մեկտեղ հպարտորեն քայլում էր, մեկ հետաքրքրում էր այդ անձնավորությունը, որը սանրված, օձված, հազնված էր ամբողջովին կարմիր հագուստ, մի գույն, որը հատկապես ընդգծում էր նրա սև մազերն ու դեմքի դեղին գույնը:

Այդ խանդավառված, հիացմունքից հարբած տրիումֆա-

¹ Պլերկյներ — Հին Հռոմում արտոնություններից զուրկ ազատ ընկելությունը: Միջին դարերում՝ քաղաքային շրջավորությունը, հասարակ ժողովուրդը:

տորը, օրվա այդ հերոսը, որին մեծ պատիվ էր վիճակված, իրենով ստվեր գցել ոչ միայն վան Սիստենեսի ճառի, այլ նաև փոխարքայի ներկայություն փաստի վրա, Իսահակ Բոքստելն էր: Նա տեսնում էր, թե ինչպես իր առջևից, աչ կողմից, թավշյա բարձի վրա տանում են սև կակաչը, նրա մտացածին զավակը, իսկ ձախից՝ հարյուր հազար ֆլորինով մի մեծ պարկ սքանչելի, փալլուն ոսկիներ. Բոքստելը պատրաստ էր իր աչքերը բոլորովին շրկացնելու՝ աչքից չկորցնելու համար ոչ մեկը և ոչ էլ մյուսը:

Ժամանակ առ ժամանակ Բոքստելը արագացնում էր քայլերն ու արմունկով դիպչում վան Սիստենեսի արմունկին: Բոքստելն աշխատում էր՝ ամեն մեկից փոխ առնել նրա բարեմասնություններից որևէ բան, որպեսզի գրանով իր արժեքը բարձրացնի: Այդ նույն ձևով նա Ռոզայից գողացավ կակաչը, որպեսզի ձեռք բերի փառք ու հարստություն:

Կանցնի մի քառորդ ժամ էլ, և փոխարքան կժամանի: Հանդիսավոր թափորին մի վերջին կանդառ է մնացել: Երբ կակաչը դրվի իր գահի վրա, արքայազնը, որը ժողովրդի սրտում իր տեղը կզիջի իր մրցակցին, կվերջնի հոյակապ զարդանկարված մագաղաթը¹, որտեղ գրված է կակաչի ստեղծողի անունը և բարձր, հասակ ձայնով կհայտարարի, որ տեղի է ունեցել հրաշք:

Հուանդիան նրա՝ Բոքստելի ձեռքով բնությանը ստիպել է ստեղծել սև կակաչ, և այդ ծաղիկը պետք է անվանվի Tulipa nigra Bostellea:

Ժամանակ առ ժամանակ Բոքստելը մի ակնթարթ հայացքը կտրում էր կակաչից ու փողերի պարկից և վախժխելով նայում էր ամբոխին, կարծես թե երկյուղ կրելով, որ այնտեղ, ամբոխի մեջ կտեսնի սքանչելի ֆրիսլանդուհու գունատ դեմքը:

Հասկանալի է, որ այդ ուրվականը կխափաներ նրա տոնը, ինչպես Բանքոն խափանեց Մակբեթի² տոնը:

¹ Մագաղաթ (պերգամենտ) — հատուկ մշակված կաշի, որը հին և միջին դարերում ծառայում էր որպես նամակ գրելու թուղթ:

² Շեքսպիրի ողբերգությունում Բանքոյի ուրվականը, որը սպանվել էր Մակբեթի հրամանով, խնջույքի ժամանակ երևում է նրան:

Շտապենք ավելացնել, որ այդ արգահատելի մարդը, որը գողեզող անցավ պարսպի մյուս կողմը, և այն էլ ոչ իր սեփական պարսպի, պատուհանից ներս մտավ իր հարևանի բնակարանը, կեղծած բանալու միջոցով մտավ Ռոզայի սենյակը, այդ մարդը, որը տղամարդուց գողացավ նրա փառքը, իսկ կնոջից՝ նրա օժիտը, այդ մարդն իրեն գող չէր համարում:

Նա կակաչի համար այնքա՞ն էր անհանգստացել, այնպիսի՞ խնամքով էր հետևել ծաղիկին, սկսած Կոռնելիուսի շտրանոցի արկղում գտնվելուց մինչև Բյուլտենհոֆյան կառափնարանը, Բյուլտենհոֆյան կառափնարանից մինչև Լեհշտելյան ամբոցի բանար, նա այնքա՞ն լավ գիտեր, թե ինչպես Ռոզայի պատուհանի գոգում կակաչը ծնվեց ու աճեց, նա այնքա՞ն անգամ էր իր շնչով տաքացրել ծաղիկը շրջապատող օդը, որ ոչ ոք նրանից ավելի շատ իրավունք չէր կարող ունենալ իրեն համարելու կակաչի իսկական տերը: Եթե հիմա նրանից խլելն սև կակաչը, ապա դա, անկասկած, կլիներ գողություն:

Սակայն նա ոչ մի տեղ Ռոզային չտեսավ: Եվ, այդպիսով, Բոքստելի ուրախությանը ոչինչ չէր խանգարում:

Թափորը կանգ առավ կլոր հրապարակի մեջտեղում, որի հոյակապ ծառերը զարդարված էին ծաղկապսակներով ու մակազրույթուններով: Թափորը կանգ առավ երաժշտության բարձր հնչյունների տակ: Հաառլեմի երիտասարդ աղջիկները առաջ անցան, որպեսզի կակաչը ուղեկցեն մինչև բարձր պատվանդանը, որի վրա այն նորին մեծություն ոսկյա բազկաթոռի կողքին պետք է բազմեր:

Եվ հպարտ կակաչը, վեհորեն բազմած իր պատվանդանին, շուտով դարձավ բոլոր հավաքվածների ուշադրության կենտրոնը. բոլորը ծափահարում էին, և այդ ծափերը տարածվում էին ամբողջ Հաառլեմով մեկ:

Վերջին խնդիրքը

Այդ հանդիսավոր բուսինն, երբ հնչում էին բարձրագույն ծափերը, ճանապարհով, զբոսայգու նրկարուձիցամբ մի կառք էր գալիս: Նա շարժվում էր դանդաղ, քանի որ շտապող կանայք ու տղամարդիկ ծառուղիներից երեխաներին զուրս էին բշել ճանապարհի վրա:

Այդ փոշուղիք, մաշված, ամեն կողմից ճոճացող կառքով գնում էր դժբախտ վան Քեռլեն: Նա կառքի բաց դռնից զուրս էր նայում, և նրա աչքի առջև բացվում էր այն տեսարանը, որը մեկը փորձեցինք չափազանց անհաջող նկարագրել մեր ընթերցողին:

Ամբոխը, աղմուկը, այդ շքեղ հագնված մարդիկ ու բնության շքեղությունը բանտարկչային կուրացրել էին այնպես, ինչպես այն կայծակը, որը խփում էր նրա բանտային խցի պատահանին:

Չնայած այն բանին, որ Կոռնելիուսի ուղեկիցը դժկամությամբ էր պատասխանում նրա այն հարցերին, թե ինչ է սպասում իրեն, Կոռնելիուսը, համեմալն գեպս, մի վերջին անգամ էլ փորձեց իմանալ, թե ի՞նչ է նշանակում այս ամենը, այդ աղմուկա տեսարանը, որը, որքան ինքը հասկացավ, բոլորովին էլ նրա անձին չէր վերաբերում:

— Ի՞նչ է նշանակում այս ամենը, պարոն գնդապետ, — հարցրեց նա իրեն ուզեցող սպային:

— Գուց ինքներդ էլ կարող եք տեսնել, պարոն, որ սա տոնահանդես է:

— Ա՛, տոնահանդես, — ասաց Կոռնելիուսը այնպիսի մի մարդու մոտ, անտարբեր տոնով, որի համար վաղուց արդեն ոչ մի ուրախություն գոյություն չունեի:

— Ամենայն հավանականությամբ, Հաաուլիմ քաղաքի գահակալության տոնն է: Ես շատ ծաղիկներ եմ տեսնում:

— Այ՛ն, իրոք որ, պարոն, սա մի տոն է, որտեղ ծաղիկները խաղում են գլխավոր դեր:

— Օ՛, ինչպիսի նուրբ բուրմունք, օ՛, ինչպիսի գրախտային գույներ, — բացականչեց Կոռնելիուսը:

Սպան ենթարկվելով հանկարծակի բռնկած խղճի ձայնին, դիմվորին, որը փոխարինում էր կառապանին, հրամայեց.

— Կանգնեցրեք կառքը, որպեսզի պարոնը կարողանա նայել:

— Օ՛, շնորհակա՛լ եմ, պարոն, սիրալիրության համար, — տխուր ասաց վան Քեռլեն, — սակայն իմ վիճակում շատ ծանր է ուրիշի ուրախությունը տեսնելը: Ազատե՛ք ինձ զգալից, ձեզ շատ եմ խնդրում:

— Ինչպես կամենաք, պարոն: Այդ դեպքում շարունակե՛ք մեր ճանապարհը: Ես հրամայեցի կանգնեցնել նրա համար, քանի որ խնդրեցիք և հետո, զուրք համարվում եք ծաղիկների ու հատկապես այն ծաղիկների մեծ սիրահար, որոնց պատվին կազմակերպված է այս տոնահանդեսը:

— Իսկ օ՛ր ծաղիկների պատվին է կազմակերպված այսօրվա տոնահանդեսը, պարոն:

— Կակաչների պատվին:

— Կակաչների պատվին, — բացականչեց վան Քեռլեն: Այսօր կակաչների տո՛նն է:

— Այ՛ն, պարոն, սակայն, քանի որ այդ տեսարանը ձեզ տհաճ է, շարժվե՛ք առաջ:

Այ՛ սպան ցանկացավ կարգադրել, որպեսզի ճանապարհը շարունակեն:

Ասկայն Կոռնելիուսը նրան կանգնեցրեց: Տանջող մի կատկած ծագեց նրա գլխում:

— Պարո՛ն, — հարցրեց նա զողացող ձայնով, — արդյոք այսօ՛ր են տալու պարզեր:

— Այ՛ն, պարզե սև կակաչի համար:

Կոռնելիուսի այտերը կարմրեցին, նրա ամբողջ մարմնով դող անցավ, ճակատը ծածկվեց քրտինքով: Այնուհետև, մտածելով այն մասին, որ առանց իրեն և իր կակաչի, միևնույն է, տոնահանդեսը չի կարող կայանալ, նա ավելացրեց.

— Այ՛վ՛դ, բոլոր այս հիանալի մարդիկ էլ ինձ նման շատ կվշտանան, քանի որ չեն տեսնի այն տեսարանը, որի՛նչ

հրավիրված են, և կամ եթե տեսնեն էլ, համենայն դեպս կտեսնեն ոչ լրիվ:

— Ի՞նչ եք ուզում դրանով ասել, պարոն:

— Ուզում եմ ասել, — պատասխանեց Կոռնելիուսը՝ կառքի անկյունը քաշվելով, — ուզում եմ ասել, որ երբեք ոչ մեկը, բացառությամբ մեկ մարդու, որին ես ճանաչում եմ, չի կարող գտնել սև կակաչի դադանիքը:

— Այդ դեպքում, պարոն, նա, որին դուք ճանաչում եք արդեն բացել է այդ գուղտնիքը: Հառաչեմք այժմ հիանում է այն ծաղիկով, որը ձեր կարծիքով դեռևս անցկած է:

— Սև կակաչը, — կիսով շափ դուրս կախվելով կառքից՝ բացականչեց վան Քեռլեն: — Ո՞ր է: Ո՞ր է:

— Ահա այնտեղ, պատվանդանի վրա, տեսնո՞ւմ եք:

— Տեսնում եմ:

— Հիմա, պարոն, պետք է շարունակել ճանապարհը:

— Օ՛, խնայեցե՛ք, խղճացե՛ք, պարոն, — ասաց վան Քեռլեն, — մի տարեք ինձ: Քույլ ավելք նայել, Ինչպե՞ս, մի՞թե այն, ինչ հիմա ես տեսնում եմ, հենց սև կակաչն է, որ կա: Քայլորդիք սև... Հնարավո՞ր է արդյոք Պարոն, դուք տեսե՞լ եք: Նրա վրա, ամենայն հավանականությամբ, բծեր կան, ամենայն հավանականությամբ կատարյալ չէ. կամ գուցե միայն թեթևակի է ներկված սև գույնով: Օ՛, եթե միայն մոտ լինեի նրան, կորոշեի, կարող էի այդ իսկույն ասել, պարոն: Քույլ ավելք իշնել, պարոն, թո՛ւյլ ավելք մոտիկեց տեսնել: Ես ձեզ շա՛տ եմ խնդրում:

— Դուք գովե՞լ եք, ինչ է, պարոն, մի՞թե կարող եմ:

— Աղաչո՞ւմ եմ:

— Բայց դուք մոռանում եք, որ բանտարկյալ եք:

— Ես բանտարկյալ եմ, ճիշտ է, բայց ես պատվարխնդիր մարդ եմ: Երդվում եմ պատվովս, պարոն, որ ես չեմ փախլի. ես փախուստի ոչ մի փորձ չեմ անի. թո՛ւյլ ավելք միայն նայել ծաղիկի վրա, աղաչո՞ւմ եմ ձեզ:

— Իսկ իմ պարտականությունները, պարոն:

— Եվ սպան նորից ուզում էր կարգադրել զինվորին՝ ճանապարհը շարունակելու:

Կոռնելիուսը նորից կանգնեցրեց սպային:

— Օ՛, սպանեցե՛ք, մեծահոգի եղբք: Եմ ամբողջ կյանքը հիմա կախված է ձեր բարյացակամությունից: Ավա՛ղ ինձ, պարոն: Ինձ հիմա շատ բիշ է մնացել ապրելու: Օ՛, պարոն, դուք շեք պատկերացնի, թե ես ինչպե՞ս եմ տանդվում: Դուք նույնիսկ չե՛ք պատկերացնի, պարոն, թե ի՞նչ է կատարվում հիմա իմ գլխում ու սրտում: Զե՛ որ դա, դուցե, — հուսահատությամբ ասաց Կոռնելիուսը, — իմ կակաչն է, այն կակաչը, որը մոռացից գողացան: Օ՛, պարոն, գու՛ր հասկանո՞ւմ եք, թե ի՞նչ է նշանակում անցնել սև կակաչ, տեսնել միայն մեկ ակնթարթ, տեսնել, թե ինչպիսի կատարելություն է, հասկանալ, որ միաժամանակ արվեստի ու քննության մի հրաշալիք է, և կորցնել, ընդմիջում կորցնել: Օ՛, պարոն, ես պետք է դուրս գամ կառքից, պետք է գնամ ու նայեմ ծաղիկը: Կուզե՛ք՝ ինձ հետ սպանեք, սակայն ես կտեսնեմ, ես կտեսնեմ:

— Լոնցե՛ք, դժբախտ մարդ, և շտապե՛ք թաքնվել կառքում: Մոտենում է նորին մեծություն փոխարքայի շքախումբը, և եթե արքայազնը նկատի այս իրարանցումն ու աղաղակը, երկուսիս համար էլ վատ կլինի:

Վան Քեռլեն ավելի շատ վախենալով իր ուղեկցի, քան իր համար, քաշվեց կառքի խորքը, սակայն նա այստեղ կես վայրկյան շարողացավ մնալ: Դեռևս առաջին քսան հեծելակները չէին անցել, երբ նա կրկին իրեն նետեց դեպի կառքի գոները և արտահայտիչ շարժումներով սկսեց խրնդրել փոխարքային, որը հենց այդ վայրկյանին անցնում էր արտանդով:

Վիլհելմը, ինչպես միշտ հանգիստ, անվրդով, ձիով գրնում էր, որպեսզի կատարի իր նախագահական պարտականությունը: Նա ձեռքին բռնել էր մի մազադաթյա փաթեթ, որն այդ տոնահանդեսի որը նրա համար ծառայում էր որպես կոմանդորական զավազան:

Տեսնելով մի մարդու, որը շարժուձևով ինչ-որ բան է խնդրում, և գուցե միաժամանակ ճանաչելով նրան ուղեկցող սպային, փոխարքա արքայազնը հրամայեց կանգ առնել:

Նույն վայրկյանին նրա կառքի ձիերը, դողալով երբևէ:

պողպատյա սոսքերի վրա, քարացածի նման կանգ առան վան Բեռլինից ընդամենը վեց քայլի վրա:

— Ի՞նչ է պատահել,— հարցրեց արքայազնը սպային, որը փոխարքայի հենց առաջին իսկ խոսքից իսկույն կեթ կառքից թռավ ու անկասկածաբով մոտեցավ նրան:

— Տե՛ր իմ,— պատասխանեց սպան,— սա այն պետական հանցագործն է, որի հետևից ձեր հրամանով գնացի Լեհշտեյն և որին, ինչպես որ ցանկացավ ձերդ մեծութունը, բերեցի Հաառլեմ:

— Իսկ ի՞նչ է ուզում:

— Շատ է խնդրում, որպեսզի իրեն թույլ տրվի մի քանի րոպեով հանգ առնել...

— Որպեսզի նայեմ սև կակաչին, տե՛ր իմ,— գոչեց Կոռնելիուսը ձեռքերը պաղատական ծալելով,— եթե ես տեսնեմ և իմանամ, ինչ որ ինձ անհրաժեշտ է իմանալ, ես կմեռնեմ, եթե այդ պահանջվում է, և մեռնելով էլ ես կօրհնեմ ձերդ մեծությանը, քանի որ գրանով դուք թույլ կտաք, որպեսզի իմ կյանքի էությունը կազմող գործը հասնի իր վախճանին:

Այս երկու մարդիկ, յուրաքանչյուրն իր կտրուր, շրջապատված իրենց պահակախմբերով, հետաքրքիր պատկեր էին ներկայացնում. մեկը՝ ամենագորեղ, մյուսը՝ գծրախո ու թշվառ, մեկը՝ դեպի գահը տանող ճանապարհին, մյուսը, ինչպես ինքն էր կարծում՝ դեպի կառավարան տանող ճանապարհին:

Վիլհելմը սառը նայեց Կոռնելիուսին և մինչև վերջ լսեց նրա բուռն ցանկությունը: Այնուհետև դարձավ սպային.

— Սա այն ըմբոստացած բանտարկյալն է, որը Լեհշտեյնում իր բանտապահի կյանքի դեմ մահափորձ էր կատարել:

Կոռնելիուսը հոգոց հանեց ու զլուխը կախեց, նրա նուրբ, գունատ, ազնիվ դեմքը կարմրեց և իսկույն էլ գունատվեց: Ամենագոր, ամեն բանի տեղյակ արքայազնի խոսքերը, որն ինչ-որ անտեսանելի ուղիներով արդեն իմացել էր նրա հանցագործության մասին, անկասկածելիորեն կանխագուշակում էին ոչ միայն մահ, այլ նաև իր խնդրքի մերժում:

Նա այլևս շաշխատեց ո՛չ պայքարել, ո՛չ էլ պաշտպանվել. արքայազնի համար նա ներկայացնում էր միամիտ հուսահատություն մի հոգեմաշ տեսարան, որը լրիվ հասկանալի էր և կարող էր հուզել այդ պահին Կոռնելիուսին տեսնող յուրաքանչյուր մարդու սիրտն ու հոգին:

— Թո՛ւյլ տվեք բանտարկյալին դուրս գալու կառքից,— ասաց փոխարքան,— թող նա գնա ու նայի սև կակաչին, որն արքային է գոնե մեկ անգամ տեսնելու:

— Օ՛,— բացականչեց Կոռնելիուսը՝ ուրախությունից հազիվ գիտակցությունը չկորցնելով և կառքի ոտնատեղի վրա օրորվելով,— Օ՛, տե՛ր իմ:

Նա շնչահեղձ էր լինում, և եթե սպան նրան շտապեցրեց, ապա Կոռնելիուսը ծնկաչոք, դեմքը փոշու մեջ, շնորհակալությամբ կհայաներ նորին մեծությանը:

Արքայազնը ավից թույլտվությունը և ուղեկցվելով հիացած ամբոխի ողջուններով, զբոսայգու միջով շարունակեց իր ճանապարհը:

Շուտով նա հասավ բեմահարթակին և իսկույն կեթ թնդացին հրանոթային համազարկերը:

Ելքափակում

Վան Բեռլին շորս պահակների ուղեկցությամբ, որոնք ամբոխի մեջ ճանապարհ էին բացում, գնաց դեպի սև կակաչը: Որքան նա մոտենում էր ծաղկին, այնքան նրա աչքերն ավելի էին կլանում ծաղիկը:

Վերջապես Կոռնելիուսը տեսավ այդ հազվագյուտ ծաղիկը, որ ցրտի ու ջերմության, լույսի ու ստվերի՝ անհայտ գոտակցումների շնորհիվ մեկ անգամ լույս աշխարհ էր եկել, որպեսզի հետո ընդմիշտ անհետանար:

— Նա տեսավ ծաղիկը վեց քայլի վրա. նա հիանում էր ծաղիկի կատարելությամբ ու քնքրությամբ. նա նայում էր երիտասարդ աղջիկների շարքի հետևից, որոնք պատվո պահակ էին կանգնել ազնվության ու մաքրության այդ նմուշի առջև: Սակայն, որքան Կոռնելիուսն ավելի շատ էր հիանում

ծաղկի կատարելութեամբ, այնքան ավելի էր կտրատուում նրա սիրտը: Նա իր շուրջը փնտրում էր մեկին, որին կարելի կլինէր մե՛կ, միայն մե՛կ եղակի հարց տալ, սակայն շուրջն ամենուրեք օտար զննքեր էին, բոլորի ուշադրութեանն ուղղուած էր զեպի գահը, որի վրա բազմել էր արքայազնը:

Վիլհելմը, որ զրնովել էր բոլորի ուշադրութեանը, վեր կացավ, հանգիստ հայացքը սահեցրեց հուզված ամբոխի վրայով, իր թափանցող հայացքով հերթով կանգ առավ երեք անձնավորութեանների վրա, որոնց այդքան տարբեր շահերը և այդքան տարբեր ապրումները նրա աչքերի առջև կազմել էին մի տեսակ կենդանի եռանկյունին:

Մի անկյունում կանգնել էր Բոքստելը, անհամբերութեանից գողայով և բառացիորեն աչքերով ուտելով արքայազնին, ֆլորիները, սև կակաչը և բոլոր հավաքվածներին:

Մյուսում կանգնել էր շնչահեղձ եղող, անխոս Կոռնելիուսը, որն իր ամբողջ էութեամբ, սրտի ու հոգու ամբողջ ուժով ձգտում էր զեպի սև կակաչը, զեպի իր զավակը:

Նրորոզ անկյունում, վերջապես, բեմահարթակի աստիճաններից մեկի վրա, Հասուլեմի աղջիկների շարքում կանգնել էր սքանչելի ֆրիսլանդուհին, իր արծաթանկար, նուրբ, կարմիր բրդյա հագուստով և ոսկյա զլխանոցով, որից ալիքածն վայր էին թափվում ժանյակները: Դա Ռոզան էր, որը համարյա կիսաուշաթափ վիճակում, մթաղնած հայացքով, հենվել էր Վիլհելմի սպաններից մեկի ձեռքին:

Արքայազնը դանդաղ բացեց մազադաթյա գրութունը, և դանդաղ, հստակ, ոչ բարձր ձայնով, որի ոչ մի նոտան, սակայն, չէր կորչում այն լսութեան մեջ, որ տիրում էր շուրջնակցները պահած հիտունհաղարանոց հանգիստեսների մեջ, կարգաց:

— Դուք պիտե՞ք, — ասաց նա, — թե ինչ նպատակի համար եք հավաքվել: Նրան, ով կաճեցնի սև կակաչը, խոստացված է պարգևատրել հարյուր հազար ֆլորինով:

Սև կակաչ: Եվ Հոլանդիայի այդ հրաշքը կանգնած է ձեր աչքի առջև: Սև կակաչը աճեցված է և աճեցված է այնպիսի պայմաններում, ինչպիսիք որ ներկայացրել են Հասուլեմ բաղաբի ծաղկագործների ընկերության կողմից:

Այս պատմութունը և այն մարդու անունը, որը աճեցրել է ծաղիկը, կմտնեն բաղաբի ոսկյա դրքի մեջ:

Մո՛տ բերեք այն մարդուն, ով աճեցրել է սև կակաչը:

Ասելով այս խոսքերը, արքայազնը, տեսնելու համար իր խոսքերի թողած ազդեցությունը, մի հայացք գցեց կենդանի եռանկյունու յուրաքանչյուր անկյունին:

Նա տեսավ, թե ինչպիս Բոքստելը նոտարանի վրայից իրեն առաջ նետեց:

Տեսավ, թե ինչպիս Կոռնելիուսը ակամայից մի շարժում արեց:

Տեսավ, վերջապես, թե ինչպիս սպան, որին հանձնարարված էր Ռոզային պահպանել, նրան տարավ, ավելի շուտ հրեց զեպի գահը:

Արքայազնի աչ ու ձախ կողմերից միաժամանակ լսվեց իրկու մարդու ճիշ: Կայծակից դարնվածի նման Բոքստելը և խելքը թոցրած Կոռնելիուսը միաժամանակ բացականեցին.

— Ռոզա՛, Ռոզա՛:

— Այս կակաչը ձեզ է պատկանում, այնպես չէ՞, օրինորդ, — ասաց արքայազնը:

— Այո՛, տե՛ր իմ, — շշնջաց Ռոզան, և նրա շուրջը տարածվեց աղջկա գեղեցկութեամբ շլացած հիացմունքի մի բնագհանուր շշուկ:

— Օ՛, — շշնջաց Կոռնելիուսը, — նշանակում է նա խաբում էր, երբ ասում էր, որ նրանից ծաղիկը զողացել են: Ահա թե ինչու նա կենտրոնից հեռացավ: Օ՛, մի՛թե ես մոռացված եմ, մի՛թե նա ինձ դավաճանել է, նա, որին ես իմ ամենալավ բարեկամն էի համարում:

— Օ՛, — իր հերթին հառաչում էր Բոքստելը, — ես կործանված եմ:

— Այս կակաչը, — շարունակեց արքայազնը, — բնականաբար, կկոշի այն մարդու անունով, ով աճեցրել է. ծաղիկների ցույցակում կգրանցվի Tulipa nigra Rosa Barlaensis անունով, ի պատիվ վան Բեռլեի անվան, որն սյուսհետև կկրի այս երիտասարդ աղջիկը:

Այս խոսքերն արտասանելով, արքայազնը Ռոզայի ձեռքը գրեց մի սղամարդու ձեռքի մեջ, որը նետվելով զեպի

գահր, ամբողջովին գունատ, ապշած, ուրախությունից ցընցված, ողջունում էր մերթ արքայազնին, մերթ իր հարսնացուին:

Նույն պահին նախագահ վան Սիստենսի ոտքերի առաջ, բոլորովին այլ զգացմունքից զարկված, մի մարդ ընկավ. Բոքսալին իր հույսերի խորտակումը տեսնելով՝ գիտակցությունը կորցրած փուկից գիտին:

Նրան բարձրացրին. մեռած էր:

Այս միջադեպը բոլորովին շխանկարից տոնահանդեսը,

քանի որ ո՛չ արքայազնին, ո՛չ էլ նախագահին այդ պատահարը առանձնապես չվշտացրեց:

Սակայն Կոստելիուսը սարսափով ետ քաշվեց. ի դեմս այդ գողի, այդ կեղծ Յակոբի, նա ճանաչեց իր հարևան Կոստակ Բոքստելին, որին նա իր մաքուր սրտում ո՛չ մի անգամ, ո՛չ մի վայրկյան անգամ այդ շարամիտ գործում չէր էլ կասկածել:

Երականում նման վախճանը Բոքստելի համար մեծ հաջողություն էր, քանի որ այդ կաթվածը խանգարեց նրան ավելի երկար ականատես լինելու իր փառասիրտության ու ազահույժյան համար այդքան տանջալից տեսարանի:

Միաժամատրությունն այնուհետև շեփոթների նվազակցությամբ շարունակեց առանց որևէ միջադեպի, եթե միայն նկատի չունենանք Բոքստելի մահը և այն, որ Կոստելիուսն ու Ռոզան ձեռք-ձեռքի տված՝ հանդիսավոր քայլում էին իրար կողքից:

Երբ քաղաքապետարան մտան, արքայազներ Կոստելիուսին մատնացույց արեց հարյուր հազար ֆլորինով պարկեր:

— Մենք չենք կարող որոշակի վճռել, — ասաց նա, — մե այդ փողերը դո՛ւք եք շահել, թե՛ Ռոզան: Դուք գտել եք և ն կակաշի գաղտնիքը, սակայն աճեցրել ու ծաղիկ է դարձրել Ռոզան: Քացի դրանից, այդ փողերը քաղաքը նվիրում է կակաշին:

Կոստելիուսը սպասում էր՝ ցանկանալով հասկանալ, թե արքայազներ ի՞նչ է ակնարկում: Վերջինս շարունակեց.

— Ես իմ կողմից հարյուր հազար ֆլորինը տալիս եմ Ռոզային: Նա դրանք ազնիվ կերպով վաստակել է և կարող է առաջարկել ձեզ որպես իր օժիտը: Դա պարզ է նրա սիրո, արիության ու ազնվության համար:

— Ինչ վերաբերում է ձեզ, պարո՛ն, ապա դարձյալ Ռոզայի շնորհիվ է, որը ձեր անմեղությունը ապացուցող փաստեք գտավ, — այս խոսքերով արքայազներ Կոստելիուսին մեկնեց ավետարանից պոկված նշանավոր թերթը, որի վրա գրված էր Կոստելիուսի վիտի նամակը և որի մեջ փաթաթված էր Երբորդ սոխուկը, — ինչ վերաբերում է ձեզ, ապա մենք տեսանք, որ ձերբակալվել էք մի հանցանքի համար, որը

դուք չեք կատարել: Դա նշանակում է, դուք ոչ միայն ազատ եք, այլև այն, որ անմեղ մարդու ունեցվածքը չի կարող բռնազրավել: Այսպես ուրեմն, ձեր ունեցվածքը ձեզ է վերադարձվում: Պարոն վան Բեռլն, դուք Կոտնել դե Վիտի սանդիկն եք և նրա եղբոր՝ Յանի բարեկամը: Մնացեք հավատարիմ այն անվանը, որ ավել է ձեզ առաջինը՝ կնքվելու ժամանակ, և այն բարեկամութեանը, որը ձեր նկատմամբ տաժում էր երկրորդը: Պահպանեցեք նրանց վաստակների հիշողությունը, քանզի դե Վիտ եղբայրները, որոնք անարդարացի կերպով դատապարտվել են և կրել անարդարացի պատիժ՝ ժողովրդի մոլորության պահին, երկու մեծ քաղաքացիներ էին, որոնցով այժմ Հոլանդիան հպարտանում է:

Եվ արքայազնը այս խոսքերից հետո, որոնք նա ասաց մեծ պաթոսով, թույլ տվեց երկու նշանվածներին, որոնք ծունկ էին չոքել նրա կողքին, համբուրելու իր ձեռքը:

Այնուհետև նա, հոգոց հանելով, ասաց.

— Ավաղ, ձեզ կարելի է նախանձել: Զգտելով Հոլանդիայի համար ձեռք բերել իսկական փառք և, հասկապես, իսկական բարեհաջողություն, դուք աշխատում եք միայն կալանների նորանոր երանգներ ստեղծելու:

Եվ նա մի հայացք գցեց Ֆրանսիայի կողմը, կարծես տևանելով, որ այն կողմից նորից ամպեր են կուտակվում. այնուհետև նստեց կառքն ու մեկնեց:

Կոտնելիտան էլ իր հերթին, հենց նույն օրը Ռոզայի հետ մեկնեց Գորդրեխտ: Ռոզան իր դայակի միջոցով, որիս ուղարկել էր իր հոր մոտ որպես դեսպան, ամեն ինչի մասին նրան տեղյակ դարձրեց:

Նրանք, ուլբեր, շնորհիվ մեր նկարագրության, ծանոթ էին Գրիֆուտի բնավորությանը, կհասկանան, որ նա մեծ դժվարությամբ հաշտվեց իր փեսայի հետ: Նա չէր կարող մոռանալ փայտի այն հարվածները, որոնք հետո ինքը կապտած տեղերի հետքերով հաշտվել էր: Դրանց թիվը, ինչպես ինքն էր ասում, հասնում էր մինչև քառասունմեկի: Սակայն, Գրիֆուտը համենայն դեպս, վերջ է վերջո, հանձնվեց, որպեսզի, ինչպես ինքն էր ասում, ավելի պակաս մեծահոգի լինի, քան նորին մեծություն արքայազնը:

Դառնալով կակաշների պահապան այն բանից հետո, երբ նա եղել էր մարդկանց պահապան, Գրիֆուտը դարձավ ծաղիկների ամենախիստ հսկողը, որպիսին Յուանդրիայում երբևիցե տեսել էին: Պետք էր տեսնել, թե ինչպիսի շանասիրտությամբ էր նա հետապնդում վնասակար թիթեռներին, ինչպե՞ս էր սպանում զաշտային մկներին, ինչպե՞ս էր քշում շափազանց ազահ մեղուններին:

Նա իմացավ Բոքստելի պատմությունը և կատաղեց նրանից, որ այդ ինքնակուշ Յակոբը իրեն հիմարացոել է: Ինքն իր ձեռքով քանդեց այն աստղադիտարանը, որն այդ նախանձոտ մարդն իր ժամանակին կառուցել էր թիկիկ հետևում: Քանի որ Բոքստելի հողամասը, որը վաճառքի էր հանվել, մտնում էր Կոտնելիտաի տերիտորիայի մեջ, ապա Կոտնելիտաը գնեց և այդպիսով իր կալվածքներն այնքան քնդարձակեց, որ այլևս կարող էր չվախենալ Գորդրեխտի թեկուզ բոլոր հեռագիտակներին:

Ռոզան ավելի ու ավելի գեղեցկանալով, միաժամանակ ավելի ու ավելի շատ գիտելիքներ էր ձեռք բերում: Ամուսնանալուց երկու տարի շանցած նա այնքան լավ էր կարգում ու գրում, որ կարող էր անձամբ իր ձեռքը վերցնել երկու սքանչելի երեխաների դաստիարակությունը, որոնք կակաշների նման լույս աշխարհ կկան 1674 և 1675 թվականների մայիս ամսին: Եվ նրանք ավելի քիչ հոգս էին պատճառում նրան, քան այն նշանավոր կակաշը, որի շնորհիվ էլ այդ երեխաները երևան էին եկել:

Ինքնըստինքյան հասկանալի էր, որ մի երեխան սուգ էր, մյուսը՝ աղջիկ. առաջինին անվանեցին Կոտնելիտա, իսկ երկրորդին՝ Ռոզա:

Վան Բեռլեն հալատարիմ մնաց Ռոզային ու կակաշներին: Ամբողջ կյանքում նրան անհանդուստացնում էր միայն իր կնոջ երջանկությունը և ծաղիկների խնամքը: Նա հայտնագործեց այնպիսի նոր տեսակներ, որոնք գրանցվեցին հոլանդական ցուցակներում:

Վան Բեռլեի հյուրասենյակի երկու հիմնական դարդերն էին կազմում Կոտնել գե Վիտի ավտարանի այն երկու թերթերը, որոնք այժմ գրված էին մեծ, ոսկեգօծ շրջանակների

մեղ: Մեկի վրա, ինչպես մենք հիշում ենք, նրա կնքահայրը գրել էր, որպեսզի Կոնստնդուսը այրի մարդիզ կուզուայի նամակները: Մյուսի վրա Կոնստնդուսը կտակել էր Ռոզային գն կակաչի սոխուկը, մի պայմանով, եթե նա ամուսնանա քսանվեց-քսանութ տարեկան մի գեղեցիկ երիտասարդի հետ, եթե նրանք միմյանց սիրեն:

Մի պայման, որը բարեխղճորեն ի կատար անվեց, շնայած Կոնստնդուսը չմեռավ, և ի կատար անվեց հենց այն պատճառով, որ նա չմեռավ:

Վերջապես, որպես խրատ ապագա նախանձոտ մարդկանց, որոնցից, հնարավոր է, որ բախտը չզրկի, ինչպես այդ արեց պարոն Իսահակ Քոքստիկի գեպրում, Կոնստնդուսն իր դուստն վերևում գրեց մի երկտող, որը Հրոցիտան իր փախուստի օրը գրել էր խցի պատին:

«Երբեմն տանջանքներդ այնքան շատ են լինում, որ իրավունք նս վերապահում քեզ՝ երբեք չասելու. ես շափազանց երջանիկ եմ»:

Յրանսիացի նշանավոր գրող Ալեքսանդր Գյուման (1802—1870) հայտնի է որպես պատմական թեմաներով գրված բազմաթիվ արկածային վեպերի հեղինակ:

Սակայն Գյուման գրել է ոչ միայն վեպեր, նրա գրչին են պատկանում նաև պատմական գրամաներ, ճանապարհորդական նոթեր, պատմվածքներ, ակնարկներ, հոդվածներ և այլն:

Գյուման համաշխարհային գրականության մեջ ամենաբեղմնավոր գրողներից մեկն է (ստեղծագործությունների լիակատար ժողովածուն ընդգրկում է 2277 հատոր):

Գյումանի շատ գործեր վաղուց արգեն իրավացիորեն ծոռացվել են, սակայն նրա լավագույն վեպերը հիմա էլ հրատարակում են ընթերցողներին իրենց հետաքրքրաշարժությունը ու շարդարների թեթևությունը, վարպետ կատուցվածքով, արագ զարգացող, կյանքով ու գործողությամբ հագեցած արկածային ֆարուլայով:

Պատմական փաստերը Գյումանի համար ծառայում են սոսկ որպես հենք, որը տաղանդավոր վիպասանը ծագկազարդում է իր երևակայության քմահաճ զարդանկարներով: Երբ Գյումանին նախատում էին, թե շատ հաճախ ես խեղաթյուրում է պատմական փաստերը, գրողը պատասխանում էր. «Հնարավոր է, սակայն պատմությունն ինձ համար սոսկ մի մեխ է, որից ես կախում եմ իմ նկարը»:

Առանձնապես հոգ շտանելով պատմական էջմարտացիության նկատմամբ, Գյուման այնուհանդերձ հմտորեն գտնում է կենցաղային մանրամասներ ու բնորոշ մանրուքներ, որոնք նրա վեպերին պատմական ճշմարտացիության երևույթ են տալիս: Հանրահայտ պատմական փաստերը նրա վեպերում միահյուսվում են հնարովի դեպքերի հետ, պատմական իրադան դեմքերը համահավասար գործում են մտացածին հերոսների հետ:

Գյուման շատ հաճախ գիմում է Յրանսիայի պատմության բոտն, շրջադարձային ժամանակաշրջաններին (XVI դարի քաղաքացիական պատերազմներ, Յրոնդա, 1789 թվականի քուրժուական հեղափոխություն և այլն): Սակայն պատմական խոշոր իրադարձություններին, սրունք ազդել են ժողովուրդների հակասազդի վրա, հեղինակը ժողովում է պարզունակ գիրքերից, գրանք քացատրելով առավել կամ պակաս պատահական պատճառներով: Նրա ժողովուրդների հիմնական շարժիչ ուժ են դառնում ժայտակարան բանարկությունները, քաղաքական դավադրությունները, առանձին պետական գործիչների փառասեր ծպտումները, Դասակարգային պայքարը, սրն ընկած է ամեն տեսակի հեղափոխության և ժողովրդական շարժման հիմքում, Գյուման համարյա թե ուշադրության չի արժանանում:

Պատմութեան այդպիսի պարզունակ ըմբռնումը հանդիմանում է այն բանին, որ իսկական պատմական զեպքերը մնում են սակերում, իսկ վիպագրի հիմնական հոգը դառնում են հերոսների մտացածին արկածները: Այդ պատճառով Դյունայի վեպերը չեն կարող իրրկ պատմութեան դասագրքերի ճշմարտացի լուսարանում ծառայել:

Բայց և այնպես, Դյունայի լավագույն գործերը, ինչպիսիք են՝ «Ժրեք հրացանակիրները», «Քսան տարի անց», «Տասը տարի անց», «Կոմս Մոնտե-Քրիստո», «Քազուհի Մարգո» և մյուսները հրատարակում են մեզ ոչ միայն իրենց հետաքրքրաշարժ դրուսյուններով և արկածային սյուժետով:

Նրա վեպերի էջերում և ընթերցողների հիշողութեան մեջ ապրում են ազնիվ, խիզախ, մեծահոգի հերոսներ: որոնք իրենց պատիվը հարստութեան համար գնանով չեն տա, ընկերոջը զորախտութեան մեջ չեն լքի, վստանդի առաջ չեն ընկրկի: Սերելով ժողովրդի հասարակ խավերից կամ աղքատացած արկածականությունից, նրանք հանգամանքների թերումով գտնում են զոհեր կամ պաշտտական բանասիրությունների ու դավադրությունների ախամ մասնակիցներ: Յուրաքանչյուր քայլափոխում նրանց հետամտում են խոչընդոտներն ու հետապնդում շարագործները: Երջապատող աշխարհը լի է ատելությունք ու խարդախներով: Սակայն Դյունայի հերոսներին երբեք չի գավանանում հայրենասիրության և ազգային հրպարտության զգացմունքը: Նրանց խորթ են ֆեոդալների տոհմային թշնամանքն ու պաշտականների քաղաքական բանասիրությունները: Տոկոնությունն ու արխիվյունը, բուռն եռանդը ու անսպառ լավատեսությունը ոգնում են այդ խիզախ մարդկանց միշտ հաջողությամբ հասնել ցանկալի նպատակին:

Մարդկային հիանալի գծերն ու բարոյական առողջ սկզբունքները թևորոջ են նաև Կոստեիլուս վան Բեուրեն և Ռոդա Գրեֆուսին, «Ան կալա» (1850) վեպի հերոսներին:

Այս հետաքրքիր ստեղծագործությունում արտացոլվել են Դյունայի սյուժետային պատմության այդ հիանալի վարպետի, ստեղծագործության կ' ուժեղ կողմերը, և՛ նրա պատմական վեպերի բոլոր թիրությունները:

Պատմական հենք են դարձել XVII դարի Հոլանդիայի պատմությունից վերցված իրադարձությունները, ալիւի հիշու՝ 1672 թվականի զեպքերը, երբ Հոլանդիան իրենից ներկայացնում էր ներքին և միջազգային հակապետությունների մի խճճված կծիկ:

XVI դարի նիդեռլանդական բուրժուական հեղափոխությունը, որը եռու կիրն ազատեց իսպանական տիրապետությունից, փշրեց ֆեոդալիզմի կապանքները և հանգեցրեց կապիտալիստական պետությունների պատմութեան մեջ առաջին հանրապետական բնույթի կառավարության ստեղծմանը:

XVI—XVII դարերում Հոլանդիայի տնտեսական կյանքում հիմնական զերք խաղում էր ծովային նավատորմը, որը ծառայում էր իրրն եվրոպական երկրների և նրանց գաղութների միջև բնականազափոխման հիմնա-

կցով միջոց: Հոլանդիան դարձել էր «համաշխարհային սալլապան», այսպիսով երկրորդ պլան մղելով մյուս ծովային տերություններին:

Սակայն XVII դարի երկրորդ կեսին ծովում տիրապետության հասնելու համար Անգլիան սկսում է ալիւի ու ալիւի վճահական պայքար մղել: Անգլո-հոլանդական հակապետությունները միահյուսվում են ֆրանսուհոլանդական հակապետություններին:

Լյուդովիկոս XIV-ի Ֆրանսիան հանդիսանում էր ֆեոդալիզմի պատվարը Արևմտյան Եվրոպայում: Ֆրանսիական թագավորը չէր ցանկանում հաշտվել իր տերության սահմաններին կպած Հոլանդական բուրժուական հանրապետության գոյության փաստի հետ:

Միջազգային հակապետությունների սրումը հանգեցրեց անգլո-հոլանդական երեք պատերազմների: Վերջինում Ֆրանսիայի զլխավորությամբ Հոլանդիայի զեմ եկավ եվրոպական պետությունների մի հզոր միություն: 1672 թվականը Հոլանդական հանրապետության համար սուր ճգնաժամի տարի էր: Ֆրանսիական մեծ բանակը ներխուժեց երկիր և մտնեց: Եր նրա տնտեսական կենտրոնին՝ Ամստերդամին, Օրկրի ներսում բռնկում էին ժողովրդական հուզումներ ու ապստամբություններ: Ճան զե Վիտի կառավարությունը, որը ներկայացնում էր առևտրական խոշոր բուրժուազիայի շահերը, չէր վայելում մանր առևտրականների ու արհեստավորների համակրանքը, լիստելով արդեն մանուֆակտուրային բանվորների ու գյուղացիների մասին, որոնք ակտիվորեն բողոքում էին հրեշավոր շահագործման և աշավոր հարկերի զեմ:

Օրանների արիստոկրատական կուսակցությունը, Վիլհելմ Երրորդ Օրանցու կողմնակիցները, Ճան զե Վիտի մեղադրում էին երկրի պաշտպանությունը կազմակերպելու անկարողության և, ետլմիցի, ֆրանսիացիների հետ գավազրական կապեր ունենալու մեջ: Այդ օրհասական պահին օրանների հաջողվեց իրենց գրածու Վիլհելմ Երրորդ Օրանցու համար ժողովրդականություն շահել, ժողովուրդը ի զեմ նրա տեսում էր Վիլհելմ Առաջին Օրանցու՝ XVI դարի նիդեռլանդական հեղափոխության նշանավոր գործի հաջորդին և մի ուժեղ անձնավորության, որն ի վիճակի էր համախմբել ազգային ուժերը՝ թշնամուն հակահարված տարու համար:

Այդ բոլոր հանգեցրեց 1672 թվականի պետական հեղաշրջմանը, երբ իշխանության գլուխ անցավ Վիլհելմ Երրորդ Օրանցի փոխարան:

Վիլհելմ Երրորդը խորամանկ ու ճարպիկ քաղաքագետ էր: Նրան իրոջ հաջողվեց Հոլանդիայից վտարել ֆրանսիացիներին, հիշու է, քրամբանների փլուզման և հոգերի մի մասի հեղձման զեմով: Նրան հաջողվեց եսե խափանել հակահոլանդական միությունը և Անգլիայի հետ խաղաղության գաղտնի կնքել: Ավելի ուշ նա Անգլիայի հետ իր դաշինքն ամրապրեց եսե անձնական օւնիալով: Հոլանդական փոխարան դարձավ անգլիական թագավոր:

Սակայն երկրի ներքին կյանքում ոչ մի էական փոփոխություն տեղի չունեցավ: Վիլհելմ Երրորդը շարաքարացրեց այն հույսերը, որ Հոլանդական

բորժուադիան կայել էր նրա հետ: Հոլանդիայի ազդեցութիւնը շարունակում էր ընկնել համաշխարհային պայարեզում: Առավել ևս նա շարադարացրեց ժողովրդական զանգվածների հույսերը. երկրի ներսում կապիտալիստական ճնշումը տարեցտարի ուժեղանում էր, հարկերը զնալով աճում էին:

Ուստի ոչ մի հիմք չկա 1872 թվականի դեպքերը համարել «մեծ» գահընկեց արված հետադիմական մի խմբավորմանը փոխարինեց մեկ ուրիշը, ավելի հետադիմականը: Հիմք չկա նաև իդեալականացնելու Վիլհելմ Երրորդ Օրանցուն և նրա հակառակորդներին՝ դե Վիտ եղբայրներին:

Առնձք, հարադատ մնալով իր ստեղծագործական սկզբունքներին Դյուման չի էլ ձգտել մանրամասն նկարագրել փոփոխվալից 1872 թվականի քաղաքական իրադարձութիւնները: Պատմական դեպքերը, որոնք ուրվագծված են վեպի սկզբում, հեղինակին սոսկ որպես սյուժետային սրման գարուր, դեպքերի հանկարծակի շրջադարձի առիթ են ծառայում:

Իբրև Ֆարուչայի նյութ վերցված է մի բնագավառ, որը խիստ հեռու է քաղաքական կրթերից՝ ծաղկաբուծութիւնը, ավելի ճիշտ՝ կակաչների աճեցումը:

Համեստ, սոխուկային այդ բույսը՝ իր գեղեցիկ ծաղկով հոլանդացիների համար թերևս ավելի քիչ հուզումների առիթ չի եղել, քան քաղաքական պայքարը:

Կակաչներով հրապուրվելը սկսվեց XVI դարում, երբ Թուրքիայից ներմուծվեցին այդ ծաղիկների սոխուկիներ: XVII դարի Հոլանդիայում կակաչների այդ նորածնութիւնը վերածվում է խկական սեփականատուութիւնն: Կակաչների աճեցումը դառնում է եկամտի աղբյուր, իսկ այդ ծաղիկ շուրջն ստեղծված անառողջ ածիոտածը հազվադեպ տեսակների սոխուկների դինը հասցնում է լլսված շափերի: Հառաչման բորսան դառնում է կակաչների շարաշահման կենտրոն, որի առաջն առնելու համար հարկ եղավ կառավարական հատուկ որոշում հանել:

Նման պայմաններում կակաչների նոր տեսակներ ստանալու փորձերը հետապնդում էին ոչ այնքան գիտական, որքան անտրական ու սպորտային նպատակներ:

XVII դարի հոլանդական կյանքի այդ կենցաղային առանձնահատուկութիւններն էլ փաստորեն ծառայում են որպես հիմնական նյութ «Սև կակաչ» վեպի համար, որոնք Դյուման պատկերում է վառ ու ճշմարտացի կերպով: Չնայած հեղինակի կողմից պատմական իրադարձութիւններին տված կամայական մեկնաբանութիւնը, «Սև կակաչը» անկասկած, ունի ճանաչողական որոշակի արժեք, ընթերցողը ծանոթանում է XVII դարի հոլանդացիների կենցաղի կենցաղին ու բարքերին: Սակայն, ամենից առաջ, ինչպես Մեքսսանդր Դյումայի մյուս առավել հայտնի ստեղծագործութիւնները, այնպես էլ «Սև կակաչը», հրապուրելի, հետաքրքրաշարժ, կլանող, արկածային մի վեպ է:

Ե. ԲՐԱՒԻՍ

Նրախապարտ ժողովուրդը	3
Երկու եղբայր	15
Ցան դե Վիտի ասիկը	26
Ջարգարաբանը	39
Կակաչների սիրահարն ու նրա հարկունը	50
Կակաչների սիրահարի առևտրութիւնը	61
Երջանիկ մարդը ծանոթանում է դժբախտութիւն հետ	72
Հաղթանակում	86
Տոհմական խուցր	95
Բանտապահի սպիկը	100
Կոստելիուս վան Բեռլիի կտակը	105
Մահապատիժ	120
Այդ ժամանակ ի՞նչ էր կատարվում մի հանդիսատեսի հոգում	125
Դողմիտի ազգամիտները	130
Պատուհանը	136
Ուսուցիչը և աշակերտուհին	143
Առաջին սոխուկը	152
Թողալի երկրպագուն	162
Կինը և ծաղիկը	170
Ի՞նչ էր տեղի ունեցել ու՞ր օրվա ընթացքում	178
Երկրորդ սոխուկը	188
Կակաչը ծաղկեց	199
Նախանձոտը	206
Սև կակաչի փոխում է իր տիրուցը	215
Նախագահ վան Սիտտենսը	220
Ծաղկազործների ընկերութիւն անդամներից մեկը	228
Երրորդ սոխուկը	239
Մաղիկների երգը	248
Մրտեղ վան Բեռլեն կենդանիից հեռանալուց առաջ Գրիֆուտի հետ հաշիվ է մաքրում	257
Որտեղ սկսում են կասկածել, թե ինչպիսի պատժ էր դատաւարութիւնը Կոստելիուս վան Բեռլեն	265
Հասուկում	269
Վերջին խնդիրքը	278
Եզրափակում	282
Անբուսանդր Դյումայի «Սև կակաչ» վեպը	291

ԱՆՔՍԱՆԳԻ ԴՅՈՒՄԱ

Ս ե կ ա կ ա չ

Դպրոցական միջին ու բարձր տարիքի համար

Խմբագիր՝ էդ. Ս. Ավագյան
Նկարիչ՝ Ն. Պետրոզյան
Գեղ. խմբագիր՝ Վ. Ք. Մանդակունի
Տեխ. խմբագիր՝ Վ. Ս. Խալաթյան
Վերատպող սրբագրիչ՝ Հ. Վ. Վարդանյան

Հանձնված է արտադրության 15/IV 1968 թ.,
Ստորագրված է տպագրության 14/VIII 1968 թ.,
Քուղի՝ տպագրական № 2, 84×108¹/₃₂, հրատ. 13,6
մամ., տպագր. 18,5 մամ.—15,54 պայմ. մամ.,
պատվեր 582, տիրած 30000, գինը՝ 50 կոպ.

«Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան—Ծ,
Տեղյան 91.

ՀՍՍՀ Մեծիստրեների սովետի մամուլի պետական
կոմիտեի պոլիգրաֆարդյունաբերության գլխավոր վար-
չության № 1 տպարան, Երևան, Ալավերդյան փ. № 65.